HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Borosy András
HATÁRŐRSÉG ÉS HATÁRŐRÖK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

Szanati József
A TÁBORI TÜZÉRCSAPATOK SZERVEZÉSI VÁLTOZÁSAI ÉS FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Felkai Dénes
AZ ÚJ HADSEREGBEN

4

XXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1977

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1977

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bendefy László, a földtudományok doktora (Budapest), *Borosy András*, a Pest Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest), *Dr. Felkai Dénes* (Budapest), *Dr. Paul Heider* ezredes, a „Friedrich Engels" Katonai Akadémia docense (Drezda), *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *Nemeskürty István*, az irodalomtudomány doktora (Budapest), *Szanati József* nyá. alezredes (Budapest), *Vargyai Gyula* kandidátus, az ELTE tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Csendes László* alezredes, *Farkas Márton* kandidátus, *Györkei Jenő* alezredes, kandidátus, *dr. Kun József* alezredes, *Nádor Tibor* alezredes, *Rákóczy Rozália*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:
Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371 HU ISSN 0017—6540

77.2707/2-04 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

HATÁRŐRSÉG ÉS HATÁRŐRÖK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

A honfoglalás után, a kalandozó hadjáratok idején, a magyar törzsszövetségnek nyugati és déli irányban alig volt szüksége határvédelemre, mert általában támadott s nem kellett védekeznie. Északi és keleti irányban már ekkor is volt határvédelem. 955 után az erőviszonyokban lényeges változás következett be, s őseink nyugati és déli irányban is defenzívába szorultak.

A XI—XII. századi magyar királyság határvidékein jellegzetes határőrszervezet alakult ki, s ebben fontos szerep hárult a csatlakozott népekre, a „segédnépekre". A határőrség és a határőrző segédnépi harcosok kérdésével már régebbi történetírásunk foglalkozott.[1]

E határvédelmi szervezet, a *gyepűrendszer* felismerésében és feltárásában *Tagányi Károlyé* a legnagyobb érdem.

A gyepűrendszer lényege: a nomád népekhez hasonlóan, a honfoglaló magyarok a természetes, védekezésre alkalmas határokat kiegészítő mesterséges védőművekkel s ezeken túl lakatlan, vagy gyéren lakott területsávokkal védekeztek az ellenséges támadások ellen. A lakatlan területsávot gyepűelvének, az ezen belül húzódó védővonalat gyepűnek nevezték. A gyepűn kapukon keresztül lehetett átjárni. E kapukat el lehetett torlaszolni. A gyepűelvéről kivezető kijáratok külső végén állandó őrségek voltak.[2]

Mint *Fodor F.* hangsúlyozta, a gyepűhatárok s az országhatárok nem voltak azonosak. A honfoglaló magyar törzsek települési területeit körülvevő első „országos" gyepűvonal sehol sem volt a hegyvidék legbelső peremén túl, s csak fokozatosan tolták ki a későbbi határokig. A hegységekben gyepűvonalra nem volt szükség — valószínűleg csak a völgyeket állták el. A gyepűkapuk a természetes védővonalnak nem mindig a leggyengébb, hanem a legvédhetőbb pontján voltak. Egymás mögött több gyepűvonal is létezett. Összefüggő, mes-

1 *Pauler Gyula* megemlíti, hogy a határőrök emlékét helynevek őrzik (Őr, Strázsa, Strazska), Kálmán király törvényeiből kiderül, hogy volt határvidék (marchia). Az ellenséges betörés elleni kezdeti ellenállást a határvidék népének kellett kifejtenie s a harci cselekményektől ők szenvedtek a legtöbbet. Ezért a királyok jövevényeket alkalmaztak erre a terhes szerepre, kik a határvidéken kaptak földet. Ilyenek voltak a besenyők s a magyarokkal közeli rokon székelyek. (*Pauler Gy.:* Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények — HK — 1888. 500. o.) — A határvédő gyepűrendszer első alaposabb leírása *Karácsonyi János* érdeme. A gyepűrendszer a természetes és mesterséges akadályok rendszere, célja az ellenséges betörés megnehezítése. A letelepült határőrnépek feladata az ellenséges támadás felderítése, jelentése s bizonyos fokú ellenállás kifejtése. A gyepűkön kívül széles, lakatlan területsáv volt, melynek betelepítése kb. 200 év alatt következett be. (*Karácsonyi J.:* A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle, 1896. 456—433. o. — *Karácsonyi J.:* Halavány vonások hazánk Szent István kori határairól. Századok, 1901. 1039—1058. o.)

2 *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913. 97—104., 145—152., 201—206. és 254—266. o.

terséges gyepűre csak ott volt szükség, ahol nem volt természetes védővonal, tehát a sík és dombos részeken. Minden törzs települési területe körül volt belső gyepű, különösen a fejedelmi törzs, s a dunántúli törzsek települési területei körül.[3]

Az Erdélyi László és Tagányi Károly közötti ismeretes vita során a határőrszervezet kérdései is szőnyegre kerültek. *Erdélyi* szerint Magyarország határmenti területein nem voltak külön határispánságok, a határ mellett fekvő vármegyék ispánjai voltak itt illetékesek, rájuk vonatkozik a XI. században előforduló „határszéli ispán" elnevezés. A határőrök (custodes confiniorum) a várőrök egyik osztálya voltak s ugyanolyan szolga, illetőleg szabados állapotúak, mint azok. *Tagányi* szerint viszont a határőrök szabad harcosok, nem azonosak a várszolgákkal, nem őriznek határszéli várakat, hanem csakis gyepűket, kapukat, vízi átkelőket. A határvédelem régibb mint a várak, a királyi vármegyék, melyek megszervezése után a határőrök érintkezésbe kerültek a legközelebb fekvő vármegyékkel, de nem tartoztak ezek kötelékébe. A várszolgák nem magyar etnikumúak *Tagányi* szerint, a határőrök pedig magyar vagy segédnépi eredetűek. A határőrök — őrnagyaik vezetésével — más szervezetben éltek, mint a várszolgák. Könnyű lovasok voltak s az ütközetekben elővédként szerepeltek. Nevezik őket sagittariusoknak is (nyilas, lövő, lövér). Hogy mi a kétféle elnevezés (őr és lövő) jelentősége — nem tudjuk. Az őrök és elöljáróik között nem volt lényeges társadalmi különbség: egyformán szabad állapotúak. Nem élnek tized- és századkerületekben, nincsenek tíznagyaik és száznagyaik. Területük — legalábbis kezdetben — nem tartozott a vármegyéhez. Csak fokozatosan kerültek kapcsolatba a mögöttük fekvő vármegyékkel, de a megyeszervezeten a határőrszervezet, fennállásának végéig, kívül maradt. Az előfordult,

3 *Fodor Ferenc:* Adatok a gyepűk földrajzához. HK 1936. 113—144. o. — *Komjáthy (Kring) Miklós* megállapítása szerint a gyepűk sohasem alkottak az egész országot körülvevő megszakítás nélküli vonalat. Néhol 2—3 vonal is megállapítható egymás mögött, s nem tudni, melyik a régebbi. Az sem biztos, mit talált a magyarság készen a gyepűkből s mit épített maga. A gyepűvonal nem volt azonos az országhatárral, a gyepűkön kívül fekvő területeket is az országhoz tartozónak tekintették, s a XIII. század közepéig nem is volt a magyar királyságnak kialakult államhatára. *(Kring M.:* A magyar államhatár kialakulásáról. Budapest, 1934. Különlenyomat a bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet negyedik évkönyvéből *Kring M.:* Magyarország határai Szent István korában. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Budapest, 1938. — a továbbiakban SZIE — II. kötet, 475—486. o.) — *Horváth Miklós* nézete szerint a magyar gyepűrendszerhez hasonlók védték az orosz, horvát, cseh és lengyel állam területét. A gyepűrendszernek köszönhető, hogy a magyar állam hatékonyan tudott védekezni a német támadások ellen. Az ország nyugati határain levő gyepű más, mint a többi határok gyepűvonalai: megerősített helyekkel van tele, melyeket könnyű lovas harcosok lakta kisebb települések vesznek körül. Elmosódik a gyepű és gyepűelve közötti különbség. Az eredeti formájú gyepű csak addig volt megfelelő, míg Németország gyenge volt. Ez a régi típusú gyepű csak a törzsek, illetőleg nemzetségek védővonala volt, s feudális állam területi védelmére nem volt alkalmas. Az újtípusú gyepű feladata: a gyepűelvén elhelyezett könnyű lovas csapatok még ott igyekeztek csapást mérni az átvonuló német nehéz lovasságra. A gyepűelvén keresztül hadiút nem vezetett, ami megnehezítette a támadó nehéz lovasság dolgát. A magyar nehéz lovasság a laposabb, nem erdős területen vonult fel, s itt ütközött meg a gyepűn esetleg áttörő, de ütőereje nagy részét már elvesztett német seregekkel. E módszernek köszönhető, hogy a németek 200 évig nem tudtak sikeresen behatolni az ország területére. Ez volt a határvédelem legtökéletesebb rendszere a lőpor feltalálásáig. *(Horváth M.:* A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. HK 1956. 2. sz. 27—58. o. — *Horváth M.:* Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XIII. században. HK 1957. 1—2. sz. 120—178. o.) *Kristó Gyula, Makk Ferenc* és *Szekfű László* alapos vizsgálódásainak eredménye: a magyar határvédelem mint a feudális magyar államnak a király által megszervezett határvédelme jött létre s nem keletkezhetett a XI. század előtt. *(Kristó Gy.—Makk F.—Szekfű L.:* Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. HK 1973. 639—660. o.) — Borsova határvármegyére l. *Németh Péter:* Borsova határvármegye kialakulása (Adatok Kisvárda X. századi történetéhez). Kisvárda, 1975. — A gömöri határvárispánságra s a benne lakó „gömörőrökre", kik részben a Kér és Keszi törzsből, részben közéjük telepített török népelemekből származtak, l. *Ila Bálint:* Gömör megye. I. k. Budapest, 1976. 76—78. és 83. o.

hogy őrnagyuk a mögöttük fekvő vármegye egyik várjobbágya volt. A határőrök sohasem őriztek várakat, annál kevésbé, mert könnyű lovasok voltak.[4]

A magyar törzsszövetséghez később csatlakozott törzsek határvédő szerepet láttak el. Ilyen volt a *Kék-kend* törzs is, melynek utódai a XII. században Szatmár megye keleti részében éltek.[5] Határvédő volt a Nyék törzs is, melynek csoportjai *Belitzky J.* szerint a Tarján és Kér törzsek szállásföldjeinek peremére települtek, az ország nyugati részén. A határvédelem hatékonyabb megszervezése I. István korában történik. A határ menti királyi várak a környezetükben található határőrségeket egy-egy vármegye kötelékébe vonják. Az I. László törvényeiben szereplő „comites confiniorum" a határ menti megyék ispánjai. E megyék szervezete más volt, mint a többi megyéké. A kisebb területű királyi vármegyéket védelmi okokból fogták össze s helyezték a határispánok vezetése alá.[6]

Váczy P. úgy látja, hogy a „comites confiniorum" alá tartozó őrispánságok a határszéli vármegyék kialakulásával megszűnnek, beolvadnak a vármegyei szervezetbe. A XIII. századi speculatorok már kétségkívül várszervezetben szerepelnek, annak külső tartozékaként. A „maior speculatorum", az „őrnagy" a várispánság jobbágyai közül kerül ki. Ő maga nem speculator. Hol ezt, hol amazt a várjobbágyot jelölik ki a speculatorok élére. Nem a speculatorok választják, henem a várispán jelöli ki. Ő bíráskodik az őrök kisebb ügyeiben. A speculator alacsonyabb rangú, mint a várjobbágy, földjét a király másnak adományozhatja s a comes máshová is telepítheti. Úgy látszik, kevésbé vesztik el eredeti szervezetüket a nyilasok (sagittarii). Helyzetük hasonló a speculatorokéhoz. A király szabadon rendelkezik velük és földjeikkel, s adót is fizetnek. De a soproni polgárok ellenállás nélkül maguk közé fogadják őket. Néha a sagittariusnak nobilis rokona van. A sagittariusok s a királyi serviensek életmódja között nem volt nagy különbség. A speculatorok és sagittariusok (valamint a besenyők és székelyek) szolgálata nem közvetlenül a földadomány fejében történik, hanem inkább abban az intézményben gyökerezik, melyhez tartoznak. A speculatorok és sagittariusok, akár a várjobbágyok és exercitualisok, társadalmi helyzetüket tekintve iobagio-miniszteriálisoknak tekinthetők.[7]

Holub J. szerint I. László II. 17. törvénye azt mutatja, hogy Zala vármegye délnyugati részén határőrtelepek voltak, melyeken besenyő vagy székely határőrök éltek. Ezek szabadok voltak, feladatuk a gyepűk és határok védelme. A gyepűk készítése, javítása mások, szolgasorban élők feladata volt. Úgy látszik, a gyepűvonal meghatározott része volt egy-egy őrre bízva, erre vallanak az olyan elnevezések, mint Bud gyepűje, Csicsó gyepűje. I. László horvátországi hódításai után a zalai gyepűvonal elvesztette jelentőségét, mivel csak a Muraköz nyugati részén vonult már országhatár. Az őrök azonban ott maradtak, mert esetleg támogatniuk kellett a vasi őröket. Bizonyos különállást megtartottak, de a XIII. század második felében már kétségkívül ispán fennhatósága alá tartoztak, s őrnagyuk a várjobbágyok közül került ki. Egy évre jelölték ki, azután

4 *Tagányi Károly:* i. m. (1913) passim. *Tagányi K.:* Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Arpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire". Történeti Szemle, 1916. 301—302., 421—427. o. — Figyelemreméltó *Németh Gyula* véleménye, hogy az őrök feladata nem az ellenség feltartóztatása, hanem a róla való híradás. Ezért „speculator" a nevük. *(Németh Gy.:* Nyelvtudományunk és a történetírás. A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. Budapest, 1931. 378. o.)

5 *Németh Gy.:* i. m. (1931) 377. o.

6 *Belitzky János:* Nyugat-magyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet negyedik évkönyve. Budapest, 1934. 56—73. o.

7 *Váczy Péter:* A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok, 1927. 355—360. o. — *Váczy P.:* A hűbériség szerepe Szent István államában. Századok, 1932. 390. és köv. o.

változhatott az őrnagy személye. A zalai őrök 1268. évi őrnagya, Gotthard pl. 1263-ban a vármegye hadnagya volt.[8]

Az őrszervezetre nézve alapvető fontosságú munkájában *Kovács M.* kifejti, hogy a nyugati gyepűt valószínűleg a kalandozó hadjáratok kudarca után szervezték meg. Az őrfalvak hihetőleg a nemzetségek téli szállásaiból alakultak ki. Apró csoportokban, egymáshoz közel telepedtek le az őrök s a vérrokonságon kívüli szomszédokkal keveset érintkeztek. A X—XI. századi őrök nomádok vagy félnomádok, magyar, vagy a magyarokkal rokon etnikumúak. Foglalkozásuk: harc és állattenyésztés. Két osztályuk lehetett: őrök (speculatores) és lövők (sagittarii). A fegyverkészítésben önellátók voltak. Fegyverzetük vasrészeit és pajzsaikat külön falvakba tömörült mesterek készítették. László király törvénye szabadokként említi őket, mert szabadságukat vesztik el, ha a rájuk rótt büntetést nem tudják kifizetni. Főnökük, a marchio, valószínűleg a megyésispántól független határispán. A tatárjárás után csökken a jelentőségük. Már gyalogosokat állítanak ki, s az őrnagynak teljesített szolgálmányaikból láthatjuk, hogy fejlett a földművelésük, házakban laknak, ház körüli kisállattartást űznek. A vasi határispánság beolvadt a vasvári ispánságba, s az ispánnak oly nagy a hatalma felettük, hogy bizonyos esetekben szabadságukat is elveheti. Erős szervezet fogja őket össze, talán vérségi kötelék is. A magánbirtoklás csak lassan terjed el közöttük. A vasvári ispán nevezi ki őrnagyukat, aki a birtokos várjobbágyok közül kerül ki és egy évig nem váltható le. (Korábban elöljáróik saját körükből kerültek ki.) Az őrnagynak az őrök között kell élnie. Nem küldheti ki egyik emberét állandó helyetteséül, mint ahogyan valószínűleg eddig tette, de alkalomszerűen megbízhatja valamelyik őrt azzal, hogy helyettesítse. Nagyobb körzetet kellett ellenőriznie s utazgatnia is kellett. Korábban az őr csak egyenes ágon örökölhetett; ha nem volt ilyen örököse, földje az őrnagyra, vagy az ispánra szállt. Utóbb már oldalágon is örökölhetett. A (már az ispán hatásköre alá tartozó) bilogos bírák is ítélkeztek felettük s az őrnagynak juttatandó szolgálmányokon kívül az ispánnak házanként két dénárt fizettek.

A falvak feladata valószínűleg pontosan ki volt jelölve. Az ország nyugati határának Vas megyei szakasza 3 részre lehetett osztva, 3 őrnaggyal. A XIII. század utolsó harmadában az őrök nagy része elhagyta a földjét, ha nem, jobbágysorba került.[9]

Molnár J. értékes tanulmányában előadja, hogy az ország határain, egy-egy veszélyeztetett helyen, esetleg belső részeken is: fontos átjáróknál, néha a vár hatósága alatt, de a castrensisek századjain kívül, szervezett falvakat találunk, melyekben őrök laknak. Feladatuk a rájuk bízott területszakasz, vagy átjáró megfigyelése és védelme. Hogy ezen kívül tartoznak-e a király seregébe katonát állítani — nem tudjuk. Külföldi hadjáratban való részvételükről csak egyetlen adatunk van. Régebbi irodalmunk szabadoknak tartotta őket. Szabadságuk nagyjából a castrensisekének felelt meg, bár termény- és pénzadójuk enyhébb volt. Helyzetük a várjobbágyokénál kedvezőtlenebb. Földjüket velük együtt adományozták el, mint a castrensisekét.[10]

Györffy Gy. szerint a határvédelmet I. Istvánig külön népek végezték. Az „etnikai" határvédelmet I. István helyezte territoriális alapra. Az összes határmegyékbe különféle segédnépeket telepített, s e megyéknek sajátos szerveze-

8 *Holub József:* Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 62—63. o.

9 *Kovács Márton:* A felsőőri magyar népsziget. Budapest, 1942. Település és Népiségtörténeti Értekezések 6. sz. 13.

10 *Molnár József:* A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959. 2. sz. 226. és köv. o.

tet biztosított. E megyékben a határispánok alá tartoznak az őrök és lövők. Ezek, meg a mellékük rendelt besenyők, nem egy képzeletbeli védővonal mentén voltak telepítve, hanem minden határvármegye területére, mélységben tagolva. A határvédelmi építményeket, a gyepűket, vagy torlaszokat s az ezeken való átjárást biztosító kapukat a lakott és lakatlan, vagy gyéren lakott terület határán helyezték el, olyan helyeken, ahol könnyű bejárás nyílt az ország területére. Nem összefüggő vonalat alkotott a gyepű, hanem exponált pontok össze nem függő sorozatából állt. A gyepűkön, illetőleg kapukon kívül eső lakatlan, vagy gyéren lakott terület volt a gyepűelve. Mikor e lakatlan erdős területeket a XII. század közepétől fokozatosan betelepítették, a gyepűket és kapukat egyre kijebb helyezték. A gyepűelve így mindig kisebb-kisebb területre szorult, míg végül a XIV. sz-ban a gyepűk és kapuk elérték a természetes országhatárt s ezzel a gyepűelve megszűnt. E folyamat a határvármegyék területén zajlott le. A gyepűk és kapuk áthelyezése, az őrök és lövők megfelelő pontokra helyezése a határvárispán feladata volt. E határvármegyei szervezetben élt a dukátus harcos népelemeinek az a része, melyet szétszórtak a határok védelmére, mint speculatort és sagittariust, s ezek közé sorolták a másféle eredetű segédnépeket is.[11]

Bolla I. I. László törvényei alapján feltételezi, hogy a külön comes fennhatósága alatt álló határőrök szabadsága a közszabadságtól eltérő lehetett.[12]

H. Göckenjan kiváló monográfiájában megállapítja, hogy a magyarok a gyepűrendszert már Dél-Oroszországban alkalmazták. A magyar gyepűrendszerhez hasonló létezett a balti népeknél, a sziléziai és cseh szlávoknál. De megvolt a sztyeppei népeknél is, s lehetséges, hogy a magyarok már a pontusi sztyeppén ismerték. A gyepűkapuk fenntartása a castrensisek s a világi és egyházi nagyurak népeinek közös feladata volt. Magyarországon a felderítőket (speculatores) a X. század második fele óta kezdik a határvidéken letelepíteni, valószínűleg tizedekbe, századokba szervezve, decuriók, centuriók és „maiores speculatorum" vezetése alatt. Feltehetőleg minden speculatornak egy bizonyos határszakaszt kellett szemmel tartania, magasan fekvő őrhegyekről, strázsahegyekről. Tűz- vagy dobjelekkel értesítette a szomszédos őrszemet, ha látott valamit. (A székelyeknél ez még a XV. században is így volt.) Ha a király ellenséges sereg közeledtéről értesült, igyekezett azt még a gyepűövezetben feltartóztatni, a felégetett föld taktikájával kiéheztetni. Ha az ellenséget készleteinek megsemmisítése útján nem lehetett visszavonulásra bírni, a határőr-íjászok igyekeztek visszavonulási útjukat elvágni. A gyepűkön át sikeresen betörni csak úgy lehetett, ha a támadóknak voltak magyarországi támogatóik, kik a határőrök közül vezetőket adtak, mint 1044-ben. A gyepűk területén a könnyű lovas határőrök egyenrangúak a nehéz lovasokkal, sőt fölényben is lehetnek velük szemben.

A magyar források közül — mondja Göckenjan — a XI. század végén keletkezett Szent István legenda említ először határőröket: besenyő menekülőkről van szó, kiket rablók támadnak meg. Az itt szereplő határőröket szolgáknak nevezik, vezetőjük a „tribunus". Más források besenyő bevándorlókat említe-

11 *Györffy György:* Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 94—96. o. — Az összefüggő magyar településterület szélén útelzáró várakat építettek. Ezek égetett agyagfalú, 200—300 m átmérőjű várak, ún. „cserépvárak". *(Györffy Gy.:* A magyar várostörténet kezdetei és Budapest kialakulása. Doktori értekezés. Kézirat.) A pécsi püspökség Duna—Száva közti főesperességét *Marchia* néven említik. Feltehető, hogy István király itt közigazgatási-hadi kerületet szervezett. Ezt a nevet viselte a XII—XIII. századi Szerémség is. *(Györffy Gy.:* A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A MTA társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei. 1952. 338. o.)

12 *Bolla Ilona:* A közszabadság a XI—XII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban.) I. rész. Történelmi Szemle, 1973. 16. o.

nek, kik a király határőrei. 1070-ben János soproni comes ejt besenyő foglyokat, kiket valószínűleg a határvidékre telepít. E szökevények és hadifoglyok eredetileg szolgák. De a határra települt nyék, kék-kend, kabar és káliz őrök nem lehettek szolgák, hiszen ezek részt vettek a honfoglalás harcaiban, a kék-kendek közül került ki a kündü-kurszán, a kabar-korezmiek közül pedig Aba Sámuel király. A besenyők eredetileg nem szabad állapotúak. I. Géza királytól szabadságot kérnek, s megígérik, hogy segítik Salamon ellen. Géza szabaddá teszi őket. Ilyesmi máskor is előfordult. Ha a király szorult helyzetben volt, nem szabad állapotú harcosok segítségét is igénybe vette, s ennek fejében szabadsággal adományozta meg őket. Ilyen folyamat következtében I. László idejében a határőrök már szabadok. Már differenciálódnak is, vagyoni rétegződés észlelhető közöttük. A XII. században is emelkedhettek még fel nem szabadok a „liberi speculatores" közé. Még II. Géza is küldött követeket a dél-oroszországi sztyeppére, hogy ott elnyomott és szegény mozlimokat és törököket toborozzanak, s megígérte, hogy katonáskodás fejében felszabadítja őket.

A határőrök szorosan függtek a királytól. Az István-legendában szereplő tribunus a comes elődje lehetett. A határőrök egy része — a comes és a maior, meg a határőrök között közbülső helyzetben lévő iobagiok — megpróbálta a többi határőr szabadságát csorbítani. A határőrök földbirtoka nem nemzetségi, hanem egyéni tulajdon. Adót fizetnek, békeidőben földet művelnek és kötelesek vendégül látni a király küldötteit. A királyi serviensekkel ellentétben külső háborúkban is kötelesek voltak részt venni, s ennek költségeit a szegényebb határőrök nem bírták. Ezeket fel is mentették a külső háborúkban való részvétel alól és dupla adót fizettettek velük. Előfordult, hogy többen állítottak ki egy harcost. 1270-ben Őrimagyarósd privilégiuma szerint minden határőrfalu 10 harcost állít ki. E harcosok valószínűleg várakban voltak elhelyezve, stratégiailag fontos pontokon. A tatárjárás nagyrészt szétzúzta a határőrszervezetet. A határőrök egy részéből királyi serviens lett, a többiek nagyurak függőségébe kerültek. A székelyeken kívül csak csekély részüknek sikerült régi jogaikat biztosítaniuk.[13] Az irodalom eredményeinek ismeretében fogjuk vallatóra forrásainkat is.

A határőrökről és szervezetükről forrásaink több adatot közölnek: I. László II. törvénykönyvének 15., 16. és 17. törvénycikke a határvidéken folyó állatkereskedelmet korlátozza. Ha valaki a király engedélye nélkül visz állatokat a határvidékre, a határispán (comes confinii) vegye el azokat tőle, vagy vesse tömlöcbe a ló gazdáját, míg comesének tanúságát meg nem vizsgálják, nem lopta-e a lovat.[14] A határispán (comes confiniorum) itt mint a határforgalmat ellenőrző hatóság szerepel. Érdekes módon szó esik az állat tulajdonosának comeséről, amiből esetleg arra következtethetünk, hogy az állatokkal kereskedő s azokat ellopó személyek elsősorban a várszervezetbe tartozó népelemek voltak, bár az sem zárható ki, hogy a törvényben e helyen szereplő comes nem várispánt jelent, hanem egyszerűen urat. Ugyanezen törvénykönyv 17. törvénycikke szerint, ha a határispán lovakat, vagy marhákat enged külföldre vinni a király engedélye nélkül, elveszíti ispáni tisztét. Ha a határőrök ispánjuk engedelme

13 *Göckenjan, Hansgerd:* Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1972. Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa. V. k. 5—22. o.

14 Sancti Ladislai Regis Decretorum Liber Secundus (László II.) 16. L. *Závodszky Levente:* Szent István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. 170. o. „Si quis equum ad vendendum sine licencia regis in confinium duxerit equus per comitem confinii ab eisdem auferatur, vel equi dominus in carcerem mittatur donec testimonio comitis sui comprobetur."

nélkül követnének el ilyesmit, fosszák meg őket szabadságuktól, ha szegények. A határőrök elöljárói pedig, ha az említett bűnben találtatnak, veszítsék el mindenüket, de fiaik és leányaik maradjanak szabadok.[15] Előfordulhatott, hogy a határispán, hanyagságból vagy a törvénysértőkkel összejátszva, nem akadályozta meg a tiltott állatkivitelt. Előfordulhatott, hogy a határőrök az ispán tudta nélkül nyújtottak segédkezet a marhacsempészeknek. A törvényszöveg „custodes confiniorum"-nak nevezi őket, magyar nevük „ewrii", vagyis őrök. Ha szegények (pauperes) — azaz közönséges őrök — szabadságukat vesztik. A közönséges határőrök eszerint vagyonnal nem rendelkeztek (mert a törvény semmiféle vagyonelkobzást nem említ), de szabad állapotúak, bár libertasuk valószínűleg korlátozott, nem teljes lehetett.[16]

Ha közvetlen, az ispánnál kisebb rangú elöljáróik követtek el ilyesmit (custodibus, qui presunt), minden vagyonukat elvesztették és szabadságukat is. Erre vall, hogy gyermekeik nem vesztik el szabadságukat. A határőrök elöljárói eszerint vagyonnal bíró és szabad — valószínűleg a közönséges őrökhöz hasonló libertasú — személyek voltak.

E törvénycikkből tehát megállapítható, hogy a határőri szervezet tagjai három rétegre oszthatók: 1. nagyúri ispánok, 2. vagyonnal bíró szabad elöljárók és 3. vagyontalan, de szabad őrök.

A határőröket e törvénycikk ewrii-nek nevezi. Az ewrii elnevezés előfordul László király harmadik törvénykönyvének 1. törvénycikkében is, ahol a centuriók és decuriók felügyelete alatt álló személyeket nevezik így az ország összes várispánságaiban, vagyis a várnépet, a castrensiseket. Hogy a kétféle „őr" között volt-e különbség és mekkora, nem állapítható meg. A határőrök feltétlenül hadakozók voltak, de a castrensisek között is voltak harcosok.[17]

Ha valamilyen fontos hírt tud meg a határispán, négy lóval ellátott két futárt köteles a királyhoz küldeni. Ezek saját költségükön teszik meg az utat. Költségeiket a nádorispán téríti meg a határra történő visszautazásuk költségeivel együtt. Ha útközben lovuk elpusztul vagy megsérül, kártérítés jár nekik, ha épségben érnek vissza, számítsák úgy, mintha hadjáratban lettek volna.[18] A törvénycikk világosan mutatja, milyen fontosságot tulajdonítottak a hírek gyors továbbításnak, s milyen fontos volt e tekintetben a határőrség szerepe.

Rogerius váradi kanonok „Carmen miserabile"-jából kitűnik, hogy Magyarország északkeleti határvidékén létezett egy hegyvidékinek nevezett kapu, melyen keresztül Magyarországra be lehetett jönni. Ennek védelmére rendelte ki IV. Béla a nádorispánt a nádori sereggel. A nádor nem sokkal később lovas futárt küldött a királyhoz, hogy jelentse: a tatárok már a határ kapujához érkeztek, s a gyepűakadályokat lebontják. A kapun behatoló tatárok végül megsemmisítették a nádori sereget, a nádorispán csak kevesedmagával tudott megmenekülni.[19]

15 László II. 17. k. idézett helyen, 170—171. o. — „Comites confiniorum, si equos vel boves ultra fines huius patrie sine licencia regis vendi permiserint, comitatus honore priventur. Custodes vero confiniorum, qui vulgo ewrii vocantur, si absque sciencia comitum tale quid commiserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illi vero custodibus qui presunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus que habuerint pereant, soli filii et filie in libertate permaneant."

16 *Bolla I.*: i. m. (1973) passim.

17 László III. L. i. h. 172—173. o. — „. . . . ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo ewrii vocantur, cum omnibus sibi commissis . . ." — A hadakozó castrensisekről l. *Molnár József:* i. m. (1959) passim.

18 Kálmán I. 36. i. h. 188. o. — „Si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios II. equis exercitualibus IIII. ad regem dirigat, qui cum proprio cibo illuc pervenientes, precium viatici sui a palatino comite exigant, et tantumdem ad reditum suum. Si vero equi illorum mortui lesi fuerint, tot pense, quot supra diximus, pro equis reddentur, sed si sani redeant, pro una via exercituali deputetur."

19 Rogerius szövegét l. *Albinus Franciscus Gombos:* Catalogus fontium historiae Hungaricae. Budapest, 1937—38. III. 2065—2087.

Határőrszervezetre vonatkozó adatokat XIII. századi okleveleinkben is találhatunk. Ezekből bizonyos fokig a határőrök korábbi állapotára is következtethetünk. II. András király 1213-ban megerősíti a szentgotthárdi egyházat Dobsa föld birtokában. A zalai őrök, András volt vasvári ispán rendeletére, Dobsa földön helyet cseréltek az egyház népeivel, majd a németek támadásai miatt az őrök visszatértek régi lakóhelyükre, az egyház népeit pedig előzték onnét, s így az egyház földje pusztán maradt, mint ezt Pongrác, Ebergen és Buza vasvári várjobbágyok, valamint 13 tanú igazolták.[20]

Az oklevélből kitűnik, hogy 1213-ban a zalai határőrök a vasvári ispán ellenőrzése alá tartoztak, vagy legalábbis az ispánnak módja volt őket földjük elhagyására kényszeríteni. Ez időben — úgy látszik — különálló, a várispánságoktól független határőrszervezet nem létezett.

Erzsébet királyné 1229-ben Fülöp sasvári íjásznak (sagittarius de Saswar) Szepes megyében egy ekealja földet ad a szepesi nemesek joga szerint.[21] A sasvári íjász társadalmi helyzete az újonnan, s a szepesi „tízlándzsás" nemesek joga szerint kapott földdel emelkedett. A valkói őrök (speculatores) földje egy részének eladományozásáról értesít IV. Béla 1246-ban.[22] IV. Béla az ausztriai heiligenkreuzi egyháznak tett adományával kapcsolatban szerepel a pozsonyi vár speculatorainak földje.[23] A pozsonyi vár a pozsonyi várispánság központja — a speculatorok tehát ekkor a várispánsághoz tartoztak.

Három királyi serviens, Cuppan, Kada és László, 1257 táján igazolja királyi serviensi állapotát. A tatárjárás viszontagságai között földjeikkel együtt csatlakoztak a Zala megyei karkai őrökhöz s egyesült erővel védekeztek. Az idők jobbra fordultával igyekeztek az őröktől különválni, nehogy szabadságaikat sérelem érje.[24] A speculator társadalmi helyzete kedvezőtlenebb volt, mint a „plena libertas"-szal rendelkező királyi serviensé, de életformája hasonló lehetett.

Egy 1268-as oklevélben a felsorolt várjobbágyok között szerepel Gothárd, a speculatorok őrnagya és testvére Márton, közvetlenül a comes-nak titulált Blasius után, de Olivér hadnagyot megelőzve.[25] Az őrnagy ekkor a várispánság egyik tisztje, várjobbágyi rangban.

Egy ugyanebben az évben kelt oklevél egy nemesi tulajdonban lévő, cast-

20 Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I—XII. Pest, Budapest, 1860—1874. (a továbbiakban — ÁUO) VI. 358. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum Arpadianae critico diplomatica. I—II/1. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1923—1943. II. 2—3. Szerk.: Szentpétery Imre—Borsa Iván. Budapest, 1961. (a továbbiakban Reg. Arp.) 281. — „. . . per comitem quondam Castri Ferrei Andream speculatores de Zala illic ire et ipsorum terram populi Ecclesie, qui ibi morabantur, intrare pulsi sunt." . . . "attestantibus vicinis ioubagionibus Petro, Sancti Martini sacerdote, Michaele filio Petri comitis, Michol Centurione, Stephano, Baka, Wollos et Pota fratribus . . . , Zerma, Martino et Bogdan iobagionibus comitis Nicolai Chopov, Thoma et Noge speculatoribus."

21 *Szabó István:* Ugocsa megye. (Magyarság és Nemzetiség I. sor. I. k.) Budapest, 1937. 81. o. 4. jegyzet.

22 1246. január 15. ÁUO VII. 209. Reg. Arp. 828. — „. . . medietatem terre speculatorum nostrorum de Wolcou."

23 1246. augusztus 14. *Weis:* Urkunden des Cistercienser Stiftes Heiligenkreuz. I. Theil. Wien. 1856. 173. Fontes Rerum Austriacarum II. Abth. XII. B., Reg. Arp. 834 — „. . . speculatorum nostrorum eiusdem castri Posoniensis."

24 1257 körül. ÁUO VII. 465., Reg. Arp. 1176. — „. . . tempore Tartarorum propter paucitatem eorum et guerram nimiam, ac timorem, que corda fere omnium hominum incesserat, se cum terris suis speculatoris Zaladiensibus de Karka adiunxissent, ut coadunati se possent sustentare commodius et tueri, iidem speculatoribus ipsis, et ipsi dictis speculatoribus vicissim in omnibus affuisent, postmodum autem per divinam pietatem Regno ad statum meliorem reformato et tranquillitatem posito, cum se cum terris eorum ab ipsorum speculatorum Consorcio separare voluissent, caventes, ne libertati ipsorum aliquid impingatur propter tanti temporis prolixitatem . . ."

25 1268. ÁUO VIII. 208. — „. . . presentibus jobagionibus Castri, Blasio comite, Gothardo Mayore Speculatorum, Martino fratre eorundem, Oliverio Mayore Exercitus . . ."

rensisek és sagittariusok által megszállt földről szól.[26] A sagittarius itt a castrensissel egy szinten lévőnek tűnik. 1269-ben István ifjabb király Gosztonyi Miklós fiait Miklóst és Mikcset a bolgár hadjáratban Egyed tárnokmester zászlai alatt szerzett érdemeikért kiemeli a speculatorok sorából, hová vasvári jobbágy létükre rágalmazás következtében kerültek, és atyjukkal, meg Máté és Fülöp nevű testvéreikkel együtt a nemes serviensek közé sorozza.[27] Ha — mint a 25. jegyzetben láttuk — az őrnagy várjobbágyi rangú, a közönséges speculator nyilvánvalóan kedvezőtlenebb helyzetű, mint a várjobbágy. A két Gosztonyi fiú nem mint határvédő, nem mint lovas íjász szerepel, hanem egy királyi udvari méltóság magánhadseregében, támadó hadjáratban harcoló, teljes értékű — hihetőleg lovagi fegyverzetű — harcos, természetes, hogy a királyi serviensek között a helye.

V. István a Sopron megyei íjászokat felmenti a „kóró cseber" nevű borvám alól.[28]

Baas szolgagyőri ispán ítéletet hozott a galgócvári vám ügyében. Oklevelében közli, hogy összehívta várának jobbágyait: Simon fia Tewka hadnagyot, Miklós őrnagyot, Vudruh-i Istvánt s a többi várjobbágyot.[29]

V. István 1270-ben kiadott terjedelmes oklevelében szabályozta a „monorosd"-i (ma: Őrimagyarósd, Vas m.) őrök jogait és kötelezettségeit. Őrnagyuknak, kinek tisztsége ideiglenes, minden tíz mansio (= telek) után évente egy juhot, négy tyúkot, egy libát, húsz kenyeret, meghatározott mennyiségű sört és gabonát tartoznak adni. Ezen túl semmit sem tartoznak fizetni és szállást sem kötelesek neki adni. Az őrnagy nem szállhat meg az őröknél s szállásdíj címén nem is követelhet semmit; ha esetenként áthalad falvaikon, adjanak neki annyit, amennyi szükséges. Tilos őket saját bíróságukon s a várispánon kívül idegen bíró elé idézni. Az őrnagynak ne legyen állandó helyettese, ha helyettesítésére van szükség, azt az egyik őr végezze. Az őrök igazságszolgáltatási jogait és kötelességeit ismertetve, az oklevél kimondja, hogy az őrnagy saját serviense és az őrök között folyó perben nem ítélkezhetik, az ilyen ügyben a vasvári comesnek van döntési joga, mint általában a súlyosabb bűnügyekben is. Maga a várispán döntsön ilyenkor, ne annak curialis comese. Az őrök mansiónként két dénárt tartoznak fizetni, s a tizedszedőket jóhírű, birtokkal rendelkező várjobbágyok kísérjék. Adókötelezettségeik ismertetése után az oklevél hangsúlyozza, hogy földjeiket egyénenként birtokolják s a közéjük álló szabad emberektől ne vegyék el szabadságukat, kivéve ha azok önként mondanak le arról. Az örökös nélkül elhunyt őr hagyatékára, ha fivérei vannak, sem az ispán, sem az őrnagy nem tarthat igényt, csak egyetlen dolgot kaphat belőle, de az elhunyt őr szolgái és szolgálói közül egyet sem. Ha az elhunyt őrnek nincs fivére, leányai és felesége örököljék vagyona felét, másik felét az őrnagy. Ha leányai sincsenek, vagyona egyharmadát örökli felesége, a többi az őrnagyra száll. A comes, vagy az őrnagy meghatározott jövedelmén kívül ajándék címén semmit sem követelhet az őröktől. Ha a nemesek őrökkel pereskednek, a tanúk ne mind

26 1268. *Smiciklas, T.:* Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—XV. Zagrabiae, 1904—1934. V. 481. — „terram . . . nobilium de Bocha, octoginta iugera terrarum . . . per castrenses de Bocha et sagittarios de Hazugd indebite occupata . . ."

27 1269. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I—XI. Budae 1829—1844. (a továbbiakban — Fejér) IV/3. 525. Reg. Arp. 1899. — A szóban forgó speculatorok az oklevél leírása szerint közelharcban, lovagok módjára harcolva tüntették ki magukat. „. . . more leonis rugientis hostium cuneos perturbando . . . hostes prostrarunt infinitos."

28 1270. május 24. Székesfehérvár. Fejér V/1. 23. Reg. Arp. 1922.

29 1270. november 8. Történelmi Tár, 1968. 381. o. — „Nos igitur convocatis jobagionibus eiusdem castri nostri, videlicet Tewka filio Symonis de villa Tamau maiore exercitus, Nicolao maiore speculatorum. Stephano de Vudruh ac aliis omnibus dicti castri nostri jobagionibus."

nemesek legyenek, hanem őrök is legyenek a tanúk között. Ha az őrnagy a birtokos várjobbágyok közül való, egy éven belül ne lehessen leváltani. Az oklevél meghatározza, mekkora területet kell őrizniük, s hogy minden faluból tíz gyalogost kell kiállítaniuk. E helyen az oklevél — nem tudni tévedésből-e — „nobiles confinii de Rydigwe"-nek nevezi az őröket vagy azok egy részét. Joguk van az ország határain belül terményeket eladni.[30]

E rendkívül érdekes oklevélből igen sokat tudunk meg a speculatorok helyzetéről. Megtudjuk, hogy közvetlen vezetőjük az őrnagy, másodfokon pedig Vasvár ispánja. Az őrnagy gyakran a vasvári birtokos várjobbágyok közül kerül ki. Tisztsége ideiglenes. Az őrnagy igyekezett az őröktől minél több szolgáltatást beszedni. Ezt, valamint az elhunyt őr hagyatékának az őrnagy által történt öröklését igyekszik az oklevél korlátozni. Az őrök olykor nemesekkel is pereskedtek, meg volt szabva, mekkora területet kellett őrizniük s mennyi gyalogost állandóan fegyverben tartaniuk. Érdekes, hogy gyalogosokat állítanak ki. A gyalogosok nyilvánvalóan kevésbé alkalmasak határőrzésre, mint a könnyű lovasok, viszont kevesebbe kerül a kiállításuk. Az őrök terménykereskedelemmel is foglalkozhattak, ami — akár a gyalogosok kiállítása — arra vall, hogy katonai értékük csökkent. Hogy valami katonai értékük mégis volt, azt abból láthatjuk, hogy a király érdemesnek tartja őket védeni, jogaikat biztosítani. Az őrök ez időben nyilvánvalóan a várispánság kötelékébe tartoztak, s a nyugaton lévő Vas megye 1270-ben még szervezett, hatékony katonai-közigazgatási egységnek tűnik. Figyelemreméltó, hogy az őrnek szolgái és szolgálói is lehettek. Az oklevél kérdéses pontja: mit jelent a „de villis omnium nobilium confinii de Rydigwe", akik falvanként 10 gyalogost kötelesek kiállítani s a határ egy bizonyos szakaszát őrizni? Azonosak ezek a „speculatores de Monorosd"-nak nevezett csoporttal? Vagy annak csak egy része? Ha esetleg egyik sem, hanem valamilyen korlátozott jogú nemesi csoport (mint pl. a szepesi lándzsások), miért van szó róluk ebben az oklevélben?

V. István, megállapítva a meggyesi (Szatmár megye) hospesek kiváltságait, visszaad nekik egy földet, melyet az íjászok elfoglaltak.[31] Szintén V. István a királyi őrök Sáros megyei földjét adományozza két dunántúli nemesnek.[32]

A sagittariusok felemelkedhettek a nemesség soraiba is, így V. István a királyi nemes serviensek közé emeli Demeter vági királyi íjászt, Ábrahám, Máté, Deme, Gallus és Mikus nevű társaival együtt.[33] Ugyanő egy Szatmár megyei földről, melyet az ugocsai és erdődi ispánnak adományoz, eltelepíti a királyi íjászokat egy Ugocsa megyei földre.[34]

Előfordult, hogy a határőrök hűtlenséget követtek el: IV. László a Vas megyei királyi íjászok minden Vas megyei földjét s egyéb jogait eladományozza a királyné asztalnokmesterének, Herrandusnak, mert az íjászok V. István idejében Henrik volt szlavón bánnal együtt a cseh király mellé álltak, az országot pusz-

30 1270. Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I—V. Győr, 1865—1873. Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső VI—VII. Budapest, 1876—1891. (a továbbiakban — HO). VIII. 127. Reg. Arp. 2027. — Az oklevél szövegét a Hazai Okmánytár alapján a *Függelékben* közlöm. Az Urkundenbuch des Burgenlandes I. kötetének 380—381. oldalán kiadott szövegből ugyanis, értelemzavaró módon, nyolc szó kimaradt.

31 (1271.) február 1. Fejér VII/3. 71. Reg. Arp. 2079. — „. . . . quam Sagittary occupassent".

32 1272. február 17. HO V. 46. Reg. Arp. 2158. — „. . . . quandam terram speculatorum vulgariter Ewo dictorum . . . in comitatu de Sarus existentem."

33 1272. március 22. Fejér V/1. 184. Reg. Arp. 2179. — „. . . . simul cum terris suis, in quibus resident, de sagittariis penitus eximendo . . . in numerum Serviencium regalium, et cetum Nobilium Regni nostro . . ."

34 1272. augusztus 3. HO VIII. 438. Reg. Arp. 2224. — „. . . . transferendos ab ea sagittarios nostros."

tították, s a királlyal szembeszállva felségsértést követtek el.[35] Más, magukat a király hűségében kitüntető őröket: Buza zalai őr fiát, Mártont, atyjával, Márk és Máté nevű testvéreivel, valamint Márton és Jakab nevű rokonaival együtt, a zalai őrök közül kivéve a királyi nemes serviensek közé emeli.[36]

A soproni vár civisei (kiken itt városi polgárokat kell értenünk) megvédték Sopron várát, bár fiaik a cseh király túszai voltak. Ezért IV. László megengedi nekik, hogy a Luer falusi íjászok — kiknek egyik felét már IV. Béla és V. István felvette a soproni civisek közé — másik fele is a civisek közé emelkedjék s azok kiváltságait megkapja.[37] A királyi íjászok emelkedésének útja tehát a városi polgárok közé is vezethetett. A soproni polgároknak valószínűleg azért volt előnyös az íjászok csatlakozása, mert így védelmi erejük jelentősen megnőtt.

A vági íjászok közül öt már 1272-ben a nemesség soraiba emelkedett. 1279-ben IV. László további három vági íjászt nemesített: Deme fiát, Jánost, Tymanus fiát, Ábrahámot, Zegen fiát, Pált és egész rokonságukat.[38]

A gyepű és gyepűelve szervezetének problémáit kutatóink jelentős részben megoldották. Kétségtelen, hogy hazánk határait az Árpád-korban a természetes határokon elhelyezkedő határőrtelepek, a természetes határokat kiegészítő mesterséges akadályok s e vonalon: a gyepűn túl lakatlan területsávok védték. Ez utóbbiakat néhány száz év alatt betelepítették s a gyepűvonal, egyre kijjebb tolódván, elérte a természetes országhatárokat. E határvédelmi rendszer — legalábbis a tatárjárásig — igen hatékonynak bizonyult, s képes volt az országot erősebb ellenség (a németek) betörései ellen is biztosítani, amennyiben a behatoló sereg esetleges erőfölényét olyan mértékben tudta csökkenteni, hogy az erők kiegyenlítődtek, sőt a védekező magyar seregek javára változtak meg, s a támadókat vissza lehetett verni.

E határvédelmi szervezet védelmét *őrök* és *lövők* néven ismert határőrök biztosították. Nem tudjuk, hogy a kétféle elnevezés a határőrök két csoportját jelentette-e, mint egyes szerzők vélik. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a határőrség egyes tagjai csak őrködtek, másik részük meg csak „lőtt", azaz nyilazott. Fegyvertelen határőrök nyilván nem léteztek, s az őrszolgálatban feltehetőleg a határőrszervezet összes tagjainak részt kellett vennie.

Elképzelhető, hogy a lövők lovasok, az őrök pedig gyalogosok voltak. Más gyepűvonalak mellett alig fordul elő lövőből képzett helynév, talán mert a lovas íjászokra a veszélyeztetettebb, nyugati határon volt szükség.[39]

35 1274. december 2. AUO XII. 111. Reg. Arp. 2564. — „. . . sagittarii regales . . ."

36 1275. augusztus második fele. Reg. Arp. 2635. — „. . . de consortio et collegio ipsorum speculatorum cum quinque aratris terrarum que . . . manendo in consortio predictorum speculatorum pacifice possederunt, pure et sincere eximetes (!) in cetum et numerum servientium nostrorum regalium de benignitate regia duximus transferendos, volentes, ut de cetero inter nobiles regni nostri computentur sub vexillo regio militantes."

37 1277. január 17. Fejér V/2. 375. Reg. Arp. 2762. — „. . . libertatem ipsorum civium eisdem concedendo . . ." „. . . et alia medietas sagittariorum de villa antedicta ad conservationem praedicti castri, et ad augmentationem ipsorum civium computentur, et illa et eadem per omnia gaudeant libertate, qua cives praefati gratulantur." — átírva Fejér V/3. 120. Reg. Arp. 3178. Hasonló tartalmú oklevél 1277. szeptember 2. Fejér V/2. 397. Reg. Arp. 2809. Valószínűleg 1283-ból származik IV. László oklevele, mely újra az említett íjászokkal foglalkozik. A király megparancsolja László soproni ispánnak, hogy ne kényszerítse őket szolgálatába, mert ezeket IV. Béla, V. István és ő maga a soproni vár védelme érdekében a soproni hospesekhez csatolta s azok kiváltságaiban részesültek. (1283) július 25. Jánoshida mellett. AUO IV. 380. Reg. Arp. 3251. „Sagittarii nostri de willa Lwer." „. . . nos eosdem sagittarios pro conservatione Castri nostri Supruniensis, hospitibus de eodem mediantibus privilegiis, adiunxerimus."

38 1279. március 13. Fejér V/2. 490. Reg. Arp. 2946. — „. . . qui de condicione sagittariorum de Wagh originem duxerant." . . . a nexu sagittarie condicionis exemimus, eripuimus, et liberavimus, ac ad numerum et dignitatem Nobilium transtulimus regni nostri . . ." „. . . ab omni nexu et servicio sagittariae condicionis . . . exempti, erepti et liberati, et plene absoluti . . ."
A királyi őrök földjét említi IV. László ismeretlen év júniusában Visete községben kiadott oklevele. Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. 49 822. Reg. Arp. 3580.

39 Erre a lehetőségre Ladányi Erzsébet hívta fel a figyelmemet.

A határőrszervezetet vizsgálva két fő kérdés merül fel: 1. a határőrszervezet külön állt-e a királyi várispánságok rendszerétől, vagy a határ mentén fekvő vármegyék voltak a határőrség szervezési egységei, illetőleg azokhoz tartoztak-e a határőrök? 2. Milyen volt a határőrök etnikuma és társadalmi helyzete?

A két szélső álláspont, mint a kor társadalomtörténetének sok más kérdésében, az Erdélyi—Tagányi vita során alakult ki. *Erdélyi* szerint külön határispánságok nincsenek, csak határmenti megyék. *Tagányi* szerint külön határispánságok léteztek, melyek legfeljebb később kerültek kapcsolatba a megyékkel. A későbbi kutatók, mint láttuk, a két álláspont között elhelyezkedő nézeteket vallanak. Kétségtelen ugyanis, hogy a XIII. század második felében az őrök a határ menti vármegyékhez tartoznak, sőt úgy tűnik, hogy már a század elején is. Kétségtelen viszont, hogy I. László korában a határőrség külön szervezetben élt, mely más volt, mint a királyi várispánságoké. E szempontból mindegy, hogy e szervezeti egységeket „őrispánságok"-nak nevezzük vagy „határvármegyéknek". Annak sincs nyoma, hogy a XIII. század második felében a vármegyékhez tartozó határőrségek szervezete a decuria-centuria rendszer lett volna, mint a castrensiseké. Úgy tűnik, hogy a határőrszervezet a vármegyén belül ekkor is külön egység volt.

A határőrség, mint *Györffy* megállapította, a X. század második felében még etnikai jellegű volt: a segédnépek egy része került a határra, tehát külön népek őrizték a határt. Ez az államszervezés korában megszűnt, s a későbbiek során a határőrök etnikuma vegyes: részben régebbi, vagy újabban csatlakozott segédnépekből áll, részben magyarokból.

Ami társadalmi helyzetüket illeti, e téren is *Erdélyi*, illetőleg *Tagányi* képviselik a szélső álláspontokat: az előbbi a castrensishez hasonlóan szolga, vagy szabados állapotúnak, az utóbbi minden további nélkül szabadnak tartja a határőrt. A ránk maradt adatokból úgy tűnik, hogy a határőrök társadalmi helyzete eleinte nem volt egységes. A Szent István legendájában szereplő besenyők — szökevények és hadifoglyok — nyilvánvalóan nem szabadok, a határra telepített „segédnépek" pedig általában — mint *Göckenjan* megállapította — aligha lehetnek szolgák. A határőrző népelemek társadalmi helyzete később egységessé vált, s a XIII. századi oklevelekben szereplő határőr a királyi serviensnél és várjobbágynál kedvezőtlenebb helyzetű, a castrensiseknél a társadalmi ranglétrán legfeljebb egy kevéssel feljebb elhelyezkedő népelem. Ami szabadságát illeti, az Erdélyi—Tagányi vita óta eltelt idők kutatásaiból tudjuk, hogy a harcos nem mindig és mindenhol volt szabad állapotú, s hogy a „szabadság" fogalmát sem egyszerű meghatározni. Különösen *Bolla I.* alapvető fontosságú tanulmánya világított rá a „szabadság" fogalmának sokrétűségére, a szabadság fokozataira. A castrensisek és határőrök közti — *Tagányi* szerint igen nagy — különbséget csökkenteni látszik az a körülmény is, hogy a castrensisek egy része hadakozó volt. A határőrök libertása semmiképpen sem volt „plena", hanem feltételekhez kötött királyi libertas. A határőrök tehát minden valószínűség szerint korlátozott libertasú harcos népelem voltak, kiknek társadalmi helyzete a várjobbágyénál határozottan kedvezőtlenebb, a castrensiséhez hasonló, vagy annál némileg előnyösebb lehetett. A XIII. században már rétegződnek. Felsőbb rétegük útja a serviensek-nemesek felé tendált, más részük a városi polgárokkal keveredett össze, alsóbb rétegük többsége később a jobbágyparasztságba olvadt.

A határőrök minden valószínűség szerint részt vettek a király külső hadjárataiban is, s mint a krónikák néhányszor megemlítik, ők alkották a könnyű fegyverzetű előhadat. Valószínű, hogy részben „segédnépi" származásuk, részben

feladatuk miatt tovább őrizték a sztyeppei harcmodort, mint az ország többi harcos népeleme, de a XIII. század második felében már — úgy tűnik — teljesen „lekopott" róluk a nomád életforma.

FÜGGELÉK

V. István oklevele az őrimagyarósdi őrök jogairól és kötelességeiről

(1270)

„Stephanus dei gracia Hungarie, Dalmacie Croacie Rame Servie Gallicie Lodomerie Comanie Bulgarieque rex omnibus presens scriptum inspecturis salutem in omnium salvatore. Regum est proprium ordinare subiectis certam legem, ne iidem in suis libertatibus plus debito aggraventur. Hinc est, quod ad universorum tenore presencium volumus pervenire, quod cum deo propicio adepto pleni regni gubernaculo de consilio baronum nostrorum reformacioni status tocius regni nostri intenti fuissemus consideratisque vexacionibus seu gravaminibus subiectorum nostrorum, quos in quolibet comitatu per totum regnum nostrum minus debite esse invenimus aggravatos et oppressos, ad certa servicia duxissemus redigendos et eciam statuendos condiciones ac debita speculatorum de Monorosd ad castrum ipsum pertinentium, quas condiciones et que debita eisdem de consilio predictorum baronum nostrorum inter ceteros subiectos nostros sub certa quantitate statuimus et ordinavimus, ad supplicationem eorundem speculatorum presentibus articulatim fecimus annotari, ita videlicet, quod ipsi annuatim de singulis decem mansionibus dent maiori speculatorum, qui pro tempore fuit constitutus, unam ovem, quattor gallinas, unum anserem, viginti panes, unum cubulum cervisie et quinque cubulus annone, cubulus vero debet esse trium palmarum; et ulterius eidem maiori speculatorum racione debiti seu descensus nihil solvere tenentur. Volumus autem ut soluto debito superius annotato maior speculatorum non possit super eos descendere nec possit nomine descensus aliquid ab eis exigere, sed si casualiter et eundo, vel transeundo alias in villam ipsorum diverterit, dent ei necessaria iusto modo; item prohibemus ut ipsi ad presenciam iudicis extranei preter suum iudicem vel comitem castri in arduis causis trahi non possint, sed si ipsi in facienda iusticia negligentes exstiterint, iudex eorum coram iudice superiori conveniatur, item prohibemus omnino, ne maior speculatorum vicarium habeat, vices tamen suas possit alicui de predictis speculatoribus committere cum alias iverit usque ad reversionem; item bilocum omnino abolemus; item statuimus ut cum iuramenta ad purgacionem alicuius seu alia de causa prestantur, quosquot homines iuraverint non nisi duodecim denariis pro denariis purgacionum solvere debent de communi; item prohibemus ut maior speculatorum suum servientem contra eos agentem iudicare non presummat sed comiti Castriferrei reservet iudicandum; item prohibemus omnino ne maior speculatorum querens occasiones lucri proprii aliquos citari faciat qui non habeant adversarios, imponendo illis quod suum maleficium celarius, vel cum parte adversa preter ipsius conscienciam recomposuerint; item statuimus, quod si tota villa in iudicio remanserit, inter iudicem et pristaldum nec non partem adversam nonnisi decem pense solvantur, si vero aliquis singulariter citatus fuerit et usque quescionem unius marce in iudicio persolvat si vero supra marcam quescio asscendat, iudicium solvitur eodem respectu premisso, iuxta litis quantitatem; item pro iudicia vituperii coram iudice facti due pense et dimidia persolvantur, pro vulneribus autem gladii, tucelli et sagitte solvantur decem pense; si autem homicidium contingat fieri inter eos, pro homicidio decem marce, et una pro sepultura persolvantur, et nihilominus iudici pro parte sua reus satisfaciat, non tamen ultra decem marcas; ceterum tamen que ad destruccionem ville vel

ad perdicionem libertatis alicuius possit vergere maior speculatorum non iudicet, sed comiti Castriferrei reservet iudicandum, et non curiali comiti suo; item statuimus ut cum decimatoribus vel monetariis iobagio castri bone fame possessionem habens mittatur et in precessione decimarum recipiat de qualibet mansione duos denarios comiti persolvendos, denarios vero arearum omnino abolemus, in precessione autem monete nihil recipiatur, nec comes det alicui pro verto precio; item ordinavimus ut ad collectam regalem si fieri contingat dicantur ad portas et non ad fumos et dimidiam collectam persolvant; item tributum et tricesimam dare non debent, nisi aliqui inter eos sint mercatores, item pro ruga penez (!) sex denarios persolvant; item volumus ut terras suas non ad generacionem, sed ad singulas personas divisim possideant, nec de eisdem liberi homines qui ad ipsorum convenerint libertatem aliquatenus extrahatur, nisi ipsi iidem se alias alias (!) transferendi propriam habuerint voluntatem; item statuimus firmiter observandum, ut bona sine herede decedencium nec comes, nec maior speculatorum si fratres habeant possint usurpare, accipere seu retinere, sed omnia devolvantur in ius fratrum decedencium preter unam rem, quam exceptis servis et ancillis de rebus mobilibus maior speculatorum recipiet; si vero fratres, vel fratrem non haberent, si filias habuerint et uxores, medietas bonorum defuncti debet cedere in ius maiorum speculatorum, reliqua vero medietas in ius filie vel filiarum si habeant et uxoris, si vero filiam vel filias decedentem habere non contingeret, tunc tercia pars bonorum uxoris erit, due vero partes in ius mairorum speculatorum devolventur; item constituimus ut comes vel maior speculatorum preter certos proventus nihil a speculatoribus racione doni exigant, nisi quod in nobis vel a nobis impetraverit; si quid autem super debitum petere voluerint ad eisdem, super hoc nostras debeant literas exhibere; volumus eciam, ut cum racione procuracionis vel hospitum nostrorum aliqua a speculatoribus exiguntur, nihil dent nisi nostra libere eis fuerint presentate, que ipsius exaccionis causam significent expresse et eciam quantitatem; item statiumus, ut si nobiles regni nostri in iudicio cum eisdem speculatoribus voluerint experiri, quosdam testes de sociis eorumdem vel de consimili condicione vel de generacione eorumdem, et non in toto connobiles nostros contra eos producere tenebuntur; item maior speculatorum si de possessionatis iobagionibus castri esse debet, infra annum non debeat computari, itam ordinavimus, quod de villis omnium nobilium confinii de Rydigwe singuli decem homines pedites continue ex eisdem interesse teneantur, prout facere hactenus consueverunt; concessimus insuper eisdem ut gramina sive herbas incolis terre nostre et non extra metas seu limites nostros libere vendere possent et nullo penitus impedimento prohibeantur mediante.

Ut autem hec nostra ordinacio robur perpetua firmitatis optineat, eisdem speculatoribus nostris presentes concessimus literas duplici sigilli nostri munimine roborates. Datum per manus magistri Benedicti prepositi Orodiensis aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno domini M° CC° septuagesimo, regni autem nostri anno primo."

Андраш Бороши

ОХРАНА ГРАНИЦ И ПОГРАНИЧНАЯ СТРАЖА В ЭПОХУ АРПАДОВ.

Резюме

В эпоху Арпадов границы Венгерского государства охранялись поселениями пограничной стражи, расположенными на природных границах, а также искусственными препятствиями, дополнявшими природные границы, и нежилыми зонами вне линии так называемых засек. С течением столетий территории этих зон были заселены, и линия засек стала доходить до природных границ. До нашествия татар эта система защиты была удовлетворительной и могла охранять страну от нападения более сильного против-

ника. В этой организации пограничной охраны защиту обеспечивали *стражи* и *стрелки*. Не известно, имелась ли разница между ними, и если имелась, то в чем она заключалась?

Рассмотрим два основных вопроса, связанных с организацией охраны границ: 1. была ли пограничная стража отделена от системы королевских ишпанов, или же организационными частями пограничной охраны были комитаты, расположенные вдоль границ? 2. Что представляла собой пограничная стража по своему этническому характеру и социальному положению?

1. Во второй половине XIII века пограничная стража входила в состав института кастелянов, расположенного вдоль границ. Но в последней четверти XI века пограничная стража имела отдельную организацию. Во второй половине XIII века внутри пограничной стражи также невозможно выявить системы декурий и центурий, столь характерных для института кастелянов.

2. Во второй половине X века охрана границ еще носит этнический характер. Границы охранял особый люд. Позднее пограничная стража отличалась смешанным этническим характером. Её общественное положение в начле не было единым: среди стражников были свободные и сервы. Позднее их социальное положение сравнивается, и пограничная стража, фигурирующая в грамотах XIII века, — это люд, находившийся в несколько более неблагоприятном положении, чем королевские сервиенты и иобагионы, но в то же время они находятся в более благоприятном положении, чем замковые люди. В XIII веке они начинают уже расслаиваться.

В военных походах короля пограничные стражники принадлежали к авангарду легкой кавалерии и далее сохраняли степной способ боевых действий, чем остальные воинские народные элементы.

András Borosy

GRENZSCHUTZ UND GRENZWÄCHTER ZUR ZEIT DER ARPADEN

Resümee

Zur Zeit der Arpaden-Könige schützten die Grenzen des Landes die an den natürlichen Grenzen liegenden Grenzschutzlager, die natürlichen Grenzen ergänzendes künstlichen Hindernisse und vor „Gyepü" (Vorfeld) genannten Linie unbewohnte Gebietsstreifen. Diese Gebietsstreifen wurden in einigen Jahrhunderten besiedelt und das Vorfeld erreichte die natürlichen Landesgrenzen. Dieses Grenzschutzsystem war bis zum Einbruch der Tataren entsprechend und konnte das Land auch gegen den Angriff eines stärkeren Feindes schützen. Den Schutz dieser Verteidigungsorganisation sicherten die *Wächter* und die *Schützen*. Wir wissen nicht, ob zwischen beiden ein Unterschied, war und worin dieser bestand.

Die zwei Hauptfragen der Grenzschutzorganisation sind: 1. Lag diese ausserhalb des Systems der königlichen Burggespanschaften, oder waren die entlang der Grenzen liegenden Komitate die Organisationseinheiten der Grenzwache? 2. Wie war das Ethnikum und die gesellschaftliche Lage der Grenzwächter?

1. In der zweiten Hälfte dse 13. Jahrhunderts gehörten die Grenzwächter zu den an der Grenze liegenden Burggespanschaften. Im letzten Viertel des 11. Jahrhunderts hatte der Grenzschutz jedoch eine separate Organization. Auch in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts kann innerhalb der zu den Burggespanschaften gehörenden Grenzwachen nicht das für die Burgesspanschaften charakteristische Decuria- und Centuriasystem nachgewiesen werden.

2. Die Grenzwache hat in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts nocht ethnischen Charakter. Die Grenze wurde von separaten Völkern bewacht. Später war die Grenzwache ethnisch gemischt. Ihre gesellschaftliche Lage war anfangs nicht einheitlich. Es gab unter ihnen sowohl Freie als Unfreie. Später wurde ihre gesellschaftliche Lage einheitlich: aus Urkunden des 13. Jahrhunderts ist ersichtlich, dass die Lage des Grenzwächters ungünstiger war als die der königlichen Servienten und der Burgmilizen, jedoch etwas günstiger als die der Burgdiener. Im 13. Jahrhundert beginnen sie schon Schichten zu bilden.

In der Feldzügen des Königs gehörten sie zum mit leichten Waffen ausgestatteten Vortrupp und bewahrten auch weiter die Kampfweise der Steppenvölker wie die übrigen Volkselemente des Landes.

SZANATI JÓZSEF

A TÁBORI TÜZÉRCSAPATOK SZERVEZÉSI VÁLTOZÁSAI ÉS FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN*

A csapattüzérségeknek az 1930-as évek közepére kialakult szervezése a háború kirobbanásáig egy állam hadseregében sem változott számottevően, viszont nem mondható el ugyanez egyértelműen a felsővezetés tüzérségének állományáról és szervezéséről. Különösen vonatkozik ez a kapitalista államok tüzérségére, mert azok a fokozott ütemben és nagy mennyiségben előállított lövegek jelentős részét a Főparancsnokság tüzértartalékába helyezték, kezdetben önálló üteg-, osztály-, majd ezredszervezésbe. A szovjet tüzérség e vonatkozásban — az egységes nézetek hiányában — kissé elmaradt a többi államok hadseregeitől.

Bár számos neves szakember — többek között Voronov tüzérségi marsall is — felhívta a figyelmet a Főparancsnokság tüzérségi tartaléka jelentős mennyiségének szükségességére, annak szervezése elmaradt a korszerű (manőverező) háború követelményeitől. A Szovjetunióban a Főparancsnokság tüzértartalékának mennyisége a háború megindulásakor az össztüzérségnek csak 5%-át tette ki.[1] Ez pedig olyan kevés volt, hogy támadásban csak egy frontot lehetett volna vele megerősíteni. Ugyanakkor a legtöbb állam hadseregében — köztük a német hadseregben is — elérte az össztüzérség 20—23%-át.[2]

Ezért a szovjet hadvezetés 1941. július közepén úgy határozott, hogy a különben is nagy veszteségeket szenvedett csapatoktól „kapar" össze tüzérséget a Főparancsnokság tüzértartalékának növelésére.[3]

Az ütközetek, csaták és a háborúk győzelmes kimenetelének egyik döntő tényezője, hogy a csapatok szervezése összhangban legyen a korszerű technikával és a korszerű katonai elméletekkel. E három tényező szoros dialektikus egységet kell hogy képezzen. Bármelyik tényező valamilyen okból való lemaradása súlyos következményekkel járhat.

A júliusban elrendelt szervezési változás nem erősítette a három tényező (szervezés, technika, katonai elmélet) dialektikus kapcsolatát, ellenkezőleg, gyengítette. Ám akkor és abban a helyzetben nem volt más lehetőség a tüzérségi eszközök összevonására, vagyis a Főparancsnokság közvetlen tüzércsapatainak aknavetőkkel és lövegekkel való feltöltésére.

Míg a szovjet hadseregben a háború előtt megkezdett átfegyverzés befejezetlensége és a németek első csapásaitól elszenvedett hatalmas veszteségek, addig a német hadseregben a „villámháború" csődje és az elhúzódó háborúra való felkészületlenség idézett elő nyugtalanságot, többek között szervezési változásokat.

* Az előzményekhez l. a szerző korábbi tanulmányait: A tábori tüzérség fejlődése az első világháborúban. (Hadtörténeti Közlemények — a továbbiakban HK — 1966. 3. sz.); A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. (HK 1967. 2. sz.); A tábori tüzérség technikájának fejlődése a második világháború alatt. (HK 1975. 3. sz.) — a Szerk.

1 *P. Kurocskin:* Szovetszkie szuhoputnie vojszka v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voennaja Miszl (a továbbiakban — VM) 1965. 5. sz., 43. o.

2 Már az első világháború, különösen annak manőverező szakasza bebizonyította a nagymennyiségű fővezérségi tüzértartalék szükségességét. A legfejlettebb országok hadseregeiben az első világháború végére elérte az össztüzérség 30—40 sőt a 40—60%-át is. A legtöbb korszerű hadseregben a fővezérségközvetlen tüzérség mennyisége a két világháború közötti időben is elérte az össztüzérség 20—25%-át.

3 *K. Sz. Kolganov:* A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. Budapest, 1960. 92. o.

A csapattüzérség szervezésének változatai

A szovjet hadsereg csapattüzérségének szervezésében a váratlan szervezési intézkedéseket figyelmen kívül hagyva, jelentős változások a háború folyamán nem történtek. A harcászati elvekben bekövetkezett fejlődés a csapattüzérség viszonylatában, lövész (gyalogos) hadosztályig bezárólag, elsősorban a minőség megjavítását tette szükségessé.

A tüzérség alapvető alegysége továbbra is a négylöveges üteg maradt.

A tüzérosztályok szervezésében azonban előfordultak egészen szélsőséges esetek. Volt például 8 és 18 löveges osztály is. (Az előbbinél az osztályban két 4 löveges, az utóbbinál három 6 löveges üteg volt.) A 6 löveges üteg különösen az USA tüzérségénél terjedt el.

A különböző államok hadseregeiben az ütegek elvi alkalmazásában eltérés nem volt. A négylöveges ütegek mellett a könnyebb oszthatóság, a hatlövegeseknél az üteg nagyobb tűzhatása mutatkozott előnynek.

Az első világháborúhoz viszonyítva a tüzéralegységek (ütegek) szervezésében alapvető eltérés nem volt. Jelentősebb változás inkább az összfegyvernemi (gyalogos, lövész) alegységek és egységek közvetlen tüzérségének szervezésében történt.

A két háború között kidolgozott mély hadművelet (harc) elméletének gyakorlati megvalósítása az összfegyvernemi alegységek fokozottabb önállóságát igényelte, ezért az első világháborúhoz viszonyítva még nagyobb szükség volt a közvetlenül hozzájuk szervezett tüzérségi fegyverekre.

A második világháborúra való felkészülés időszakában már a gyalogszázadokhoz is szerveztek aknavetőket, melyek szükségességét a háború gyakorlata is igazolta. Ugyanakkor növelték a gyalogzászlóaljak és ezredek aknavetőinek és lövegeinek mennyiségét is.

A zászlóaljak lövegeinek mennyiségét az első világháborúhoz viszonyítva 2 darabról általában 6-ra növelték. A gyalogezredekhez az addigi 2—4 löveg helyett rendszerint 6—8, néhol 10—14 darabot is szerveztek. A magyar gyalogezredeknél 1941-ben csak 4 löveg volt, azonban a hadműveleti területre elvonult 2. hadsereg gyalogezredeihez már egy tábori üteget (4 db 8 cm-es löveg) és egy páncéltörő ágyús századot szerveztek, 4 darab 47 mm-es belga és 2 db 50 mm-es német löveggel.[4]

A gyalogezredek állományába egyes államokban nemcsak ágyúkat, hanem — mint pl. az USA-ban — tarackokat is szerveztek.[5] A tarackok azonban mozgás- és páncélelhárítás vonatkozásában elégtelennek bizonyultak a német „Tigris" és „Párduc" típusú harckocsik ellen, különösen a németek Ardennek-i ellentámadásának elhárításakor. Az USA katonai vezetői látva, hogy a szervezés nem felel meg a korszerű technika követelményeinek — a tarackok fékezik a gyalogezredek manőverezését — 1945. év elején a tarackokat kivonták a gyalogezredek állományából és helyükre a nagy tűzgyorsasággal nagy páncélátütő erővel és nagy manőverező képességgel rendelkező hátrasiklás nélküli lövegeket szervezték. Ezáltal felgyorsult a gyalogezredek harctevékenysége,

4 *Horváth Miklós:* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Budapest, 1958. 17—18. o.

5 Az Amerikai Egyesült Államok hadvezetése 1942-ben a gyalogezredekhez 6 db 75 mm-es önjáró ágyút és 2 db 105 mm-es önjáró tarackot szervezett. 1943-ban a fenti lövegtípusok helyett — tekintve, hogy a páncélos hadosztályoknak nagyobb szükségük volt az önjárókra — a gyalogezredek 6—6 db gépvontatású tarackot kaptak. 1945-ben a tarackokat törölték a gyalogezredek állományából és helyüket a hátrasiklás nélküli lövegek foglalták el. *Kent Roberts Greenfied — Robert R. Palmer — Bell I. Wileg:* United States Army in World War II. The Organization of Ground Combat Troops. Washington D. C., 1947. 301., 454. o.

vagyis manőverező képességük fokozódott. E tapasztalatok láttán a hátrasiklás nélküli lövegek a háborút követő években minden állam hadseregében elterjedtek, és ma is találhatók nagy mennyiségben a koalíciós hadseregek egységeinél (alegységeinél).

Az aknavetők szervezésénél hasonló volt a helyzet. A gyalogszázadok, zászlóaljak és ezredek aknavetőinek mennyisége a lövegekhez hasonló arányban növekedett. A gyalogszázadokhoz szervezett aknavetők jelentősen növelték a tűzerőt, az „önállóságot" és az alegységek magabiztosságát is.

A gyalogszázadokhoz, zászlóaljakhoz, valamint az ezredekhez általában 4—8 aknavetőből álló századot, vagy üteget szerveztek. Ettől eltérő szervezés egy esetben történt a szovjet hadseregben, 1941-ben, amikor a nagy veszteségek következtében kevés volt a tüzértechnika és a helyzet megkövetelte, hogy a lövészzászlóaljak aknavetőit a lövészezredekhez, aknavetőzászlóalj-szervezésbe vonják össze. Ugyanekkor a lövészezredek aknavető ütegeit a hadosztályokhoz, aknavetőosztályokba egyesítették. Ez az intézkedés gyengítette a lövészalegységek és egységek tűzerejét, ezért 1942. októberében, amikor már több tüzérségi löveg volt, a lövészzászlóaljak és ezredek visszakapták aknavetőiket. (Lásd az 1. sz. mellékletet.)[6]

A lövész- (gyalog-) hadosztályok tüzérségének szervezésében mennyiség vonatkozásában a második világháború ideje alatt jelentős változás nem történt. Kivétel a szovjet hadsereg, ahol az 1941. júliusában a helyzet követelte szervezési változások jelentős mértékben érintették a lövészhadosztályokat is.

Az 1941. július 15-én kiadott direktíva szerint a lövészhadosztályok tüzérségi eszközeinek összmennyiségét 282 darabról 123-ra és ezen belül a tábori lövegeket 60 darabról 24 darabra csökkentették.

A második világháború folyamán a Szovjetunióban a lövészhadosztály-közvetlen tüzérség lövegmennyiségét a háború előtti 68 db-ról a háború végére 88-ra, Angliában a gyaloghadosztályokét 60 db-ról 72-re növelték. Ugyanakkor

6 A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. I. k. Budapest, 1964. 428—429., III. k. 1965. 178. o.; A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. Budapest, 1960. 95., 474. o.; Obscsevojszkovaja armija v nasztuplenyii. Moszkva, 1966. 22., 204., 208. o.; A hadművészet története. Tankönyv. (tervezet) ZMKA 1965. II. k. II. rész. 153—154. o.; *N. N. Zsdanov:* Ognyevoj scsit Leningrada. Moszkva, 1965. 86—87. o.; Operacii szovjetszkih vooruzsennih szil v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne 1941—1945. II. k. Moszkva, 1958. 193. o.; *Szamszonov:* Szovjetszkaja artyillerija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VM 1965. 7. sz. 53. o.; *Szanati József:* A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. HK 1967. 2. sz. 219. o.; Organizacija, vooruzsenie i taktika pehotnoj brigádi i pehotnoj divizii anglijszkoj armii. Moszkva, 1950. 8—15., 37., 185—188. o.; Organizacija, vooruzsenie i taktika pehotnoj divizii francuzszkoj armii. Moszkva, 1951. 6—25., 140. o.; *Kent Roberts Greenfield—Robert R. Palmer—Bell I. Wileg:* i. m. Washington D. C., 1947. 274—275. 301—306., 320., 351—352. o.; Magyar Katonai Szemle, 1940. 8. sz. 561. o.; *Eddy Bauer:* Der Panzerkrieg. Bonn, II. k. 5. o.; A lövészhadosztályok harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. Budapest, 1961 334. o. (a 408. német tü. hdt. szervezése); *Gerhard Donat:* Der Munitionsverbrauch der deutschen und russischen Artillerie im 2. Weltkrieg. Österreichische Militärische Zeitschrift, 1964. 5. sz. 328. o.; *B. Müller—Hillebrand:* Szuhoputnaja armija Germanii 1933—1945. Moszkva, 1958. 147., 178., 179., 192., 193., 194—198., 219—220., 244—245., 248—249. o.; *Hans Höhn:* Feuerkraft der Agressoren zur Entwicklung der Artillerie in den Landstreitkräften des Deutschen Militarismus von 1935-bis 1960. Berlin. 1961. 50—51., 53., 70—71., 73. o.; *Wolf Keilig:* Das Deutsche Heer 1939—1945. Bonn, 1956. 11/129., 101/I/2., és 9. o; *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején. HK 1961. 2. sz., 504—507. o.; Uő.: A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) HK 1958. 3—4. sz., 83—87. o.; *Gindert Károly:* Az 1. páncéloshadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. HK 1961. 2. sz., 462—463. o.; *Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. 1938—1945. HM Központi Irattár 1961. 196. o.; *Kurt Passow:* Die Organisation und Bewaffnung der Französischen Artillerie im Krieg. Der Schweizer Artillerist, 1939. 12. sz., 164—165. o.; *Lenhard:* Die Kampfesweise der französischen Artillerie und Rückschlüsse für die eigene Artillerie. Artilleristische Rundschau, 1939. 10. sz., 607. o.; *K. Kazakov:* „Raketnie vojszka i artillerija" című cikkében (Voennij Vesztnyik, 1968. 2. sz. 20. o.) a szovjet lövészhadosztály össz tüzéreszközeinek mennyiségét 1944-ben, illetve 1944 végén 282 db-ban adja meg. Ekkor a tényleges mennyiség 270 db volt. Szovjet Hadsereg harcászatának fejlődése a NHH éveiben. Budapest, 1960. 474. o.; *Tregomen* francia ezredes cikke, megjelent a Revue des Forces Terstre francia folyóirat 1951. évi 1. számában. Magyar szövegben: „Fordítások a külföldi szakirodalomból". ZMKA 1962. 3. sz., 110. o.

Németországban a gyaloghadosztályét 60 darabról 48-ra, USA-ban 72-ről 66-ra, Franciaországban 60-ról 57-re, Magyarországon 46-ról 32 darabra csökkentették. (Lásd a 2. sz. mellékletet.)

E bekezdésben a tüzérség fejlődése ellentmondásosnak tűnik; ha azonban a tüzérség egészének szervezését és az alkalmazási körülményeket vizsgáljuk, az ellentmondások feloldódnak. Éspedig:

a) A szovjet hadvezetést a lövészhadosztályok lövegmennyiségének fokozására a folyamatos, nagy mélységű támadó hadműveletek késztették, mert a háború második felében az összes lövészhadosztályok — néhány esetet kivéve — állandóan támadásban voltak és rendszerint a németek előkészített védelmi rendszereit kellett rövid idő alatt áttörniük. A támadó hadműveletekben a tüzérség szünet nélkül alkalmazásban volt és a lövészhadosztályok viszonylag nagy lövegmennyisége fokozta önállóságukat is. Végül, de nem utolsó sorban, ezt lehetővé tette a szilárd hátország tüzértechnikában is állandóan fokozódó mennyiségi és minőségi termelése.

b) Az angol hadvezetés a gyaloghadosztályok tüzérségét azért növelte, hogy kisebb ellenállások leküzdéséhez — hadtesttüzérség hiányában (szervezetszerűen nem volt) — ne kelljen a hadseregközvetlen tüzérséget igénybe venni.

c) A német és a magyar hadvezetést három körülmény késztette a gyaloghadosztályok tüzérségének csökkentésére. Mindenekelőtt a hátország szilárdságának és haditermelésének rohamos és folyamatos visszaesése; a pótolhatatlan nagy veszteségek. A harmadik az előbbi kettőből adódik. A német hadvezetés arra a sorsra jutott, amire a háború kezdetén a szovjet hadvezetés. A gyaloghadosztályoktól elvett lövegekből képezte a Főparancsnokság tüzértartalékát a hadműveleti manőverezések végrehajtására.

d) Az USA és a francia gyaloghadosztályok lövegmennyiségének csökkenése (6, illetve 3 löveg) egyéb általános szervezési változásokból ered és nem is számottevő.

Az elemzésekből kitűnik, hogy a háború folyamán a hadászati kezdeményezés váltakozása és annak szilárd megtartása mennyiben befolyásolta a harcoló csapatok, de különösen a tüzérség szervezését. Amíg ugyanis a hadászati kezdeményezés a német hadvezetés kezében volt, addig nem gondoltak a gyaloghadosztályok tüzérségének csökkentésére. Amikor azt tartósan (majd véglegesen) elveszítették, hozzáfogtak különböző, részükre kedvezőnek tűnő szervezési változások kombinációihoz.

Alapjában ugyanez mondható el a szovjet hadvezetés szervezési változásairól is. A háború kezdetén, amikor a hadászati kezdeményezés egyértelműen a németek oldalán volt, a szovjet hadvezetés gyorsan hozzáfogott tüzértartalékainak szervezéséhez, hogy legyen mivel manőverezni és súlyt képezni a védelmi hadműveletekben. Amikor a hadászati kezdeményezés végérvényesen a szovjet hadvezetés kezében volt, hatalmas mennyiségi és szervezési változások történtek a már meglévő csapatoknál, különösen a tüzérséget illetően.

A szovjet lövészhadosztályok állományába a háború vége felé szerveztek egy önjáró tüzérosztályt, amely bár nem tartozott közvetlenül a tábori tüzérség alárendeltségébe, feladatából adódóan a hadosztálytüzérség tűzerejét növelte. Tulajdonképpen ezzel már kezdetét vette egy minőségileg teljesen más, vagyis újtípusú lövész- (gyalog-) hadosztály kialakulása, ami a háború befejezését követő időben bontakozott ki teljes mértékben.

A lövészhadosztályok közvetlen tábori tüzérségének löveg- és aknavető állományát 20 darabbal növelték és az addigi két önálló tüzérezred helyett a hadosztályokhoz három ezredből álló (ágyús, tarackos, aknavető) tüzérdandárt szer-

Egyes államok egység (alegység) szervezetszerű tüzérsége szervezésének, eszközmennyiségének alakulása a második világháború éveiben

Ország megnevezése	Magasabb-egység	Szervezés éve és hónapja	Zászlóalj- és ezredtüzérség				
			Löveg		Aknavető		Löveg és aknavető összesen
			37—60 mm	75—150 mm	50—100 mm	100—120 mm	
Szovjetunió	Löv. ho.	1941. 1.	54	18	138	12	222
	Löv. ho.	1941. 12.	18	12	72	6	108
	Löv. ho.	1945. 1.	54	12	98	18	182
	Hk. hdt.	1942	12*	—	—	46	58
	Hk. hdt.	1945	28*	—	—	84	112
USA	Gy. ho.	1941	60	8	117	—	185
	Gy. ho.	1945	57	—	134	—	191
	Pc. ho.	1942/45	30	—	68	—	98
Anglia	Gy. ho.	1945	54	—	343	—	397
Franciaország	Gy. ho.	1945	99	18	153	—	270
	Pc. ho.	1945	—	27	18	—	45
Németország	Gy. ho.	1941	36	26	84	54	200
	G. ho.	1941	75	52	63	42	232
	Pc. ho.	1941	35	6	45	33	119
Magyarország	Gy. ho.	1941	8	—	44	—	52
	Gy. ho.	1942	46	—	76	—	122
	1. pc. ho.	1942	4	—	12	—	16
	2. pc. ho.	1942	4	—	6	—	10

* *A páncéltörő tüzérosztály lövegei nem szerepelnek.*

Egyes államok hadosztályközvetlen tüzérsége szervezésének és eszközmennyiségének alakulása a második világháború éveiben

Ország megnevezése	Magasabb-egység	Szervezés éve és hónapja	Hadosztályközvetlen tüzérség									Löveg és av. össz.
			Tü. dd.	Tü. e.	Tü. o.*	Lövegek 37—105 mm		Lövegek 120—155 mm		Önj. lg.	Av.	
Szovjetunió	Löv. ho.	1941. 4.	—	2	6	16	—	12	32	—	—	60
	Löv. ho.	1941. 12.	—	1	3	16	—	—	8	—	—	24
	Löv. ho.	1944	1	3	8	32	—	—	20	16	20	88
	Hk. hdt.	1942	—	—	—	20	—	—	—	—	—	20
	Hk. hdt.	1945	—	—	—	36	—	—	—	63	—	99
USA	Gy. ho.	1941	—	—	4	—	36	—	12	—	—	48
	Gy. ho.	1945	—	—	4	—	54	—	12	—	—	66
	Pc. ho.	1942/45	—	—	3	—	54	—	—	—	—	54
Anglia	Gy. ho.	1945	—	4	—	48 **	72	—	—	—	—	120
Franciaország	Gy. ho.	1940	—	2	5	36	—	—	24	—	—	60
	Gy. ho.	1945	—	—	4	—	36	—	12	9	—	57
Németország	Gy. ho.	1941	—	1	5	36 **	36	—	12	—	—	84
	G. ho.	1941	—	1	4	36 **	24	—	12	—	—	84
	Pc. ho.	1941	—	1	4	33 **	24	4	8	2—3 üteg	—	69—73
Magyarország	Gy. ho.	1941	—	—	2	8	8	4	—	—	—	22
	Gy. ho.	1942	—	—	3	24		8	—	—	—	32
	1. pc. ho.	1942	—	—	2	—	24	—	—	—	—	24
	2. pc. ho.	1942	—	—	—	33		—	—	—	—	33

* *Páncéltörő és önjáró osztály is.*

** *Páncéltörő lövegek nélkül. Páncélos csapatok szervezésénél a nyugatiaknál a pc. ho-t, a szovjetnél a hk. hdt-et vettem alapul, mert a szervezési különbségek igen nagyok. A szovjet hk. hdt. tüzéreszközeinek mennyisége a nyugatiak pc. ho-ival azonos, ezért célszerű így viszonyítani.*

Egyes államok hadtest- és hadseregközvetlen tüzérségének szervezése és eszközmennyiségének alakulása a második világháború éveiben

Ország megnevezése	Szervezés éve, hónapja	Hadtest					Hadsereg tüzércsapatai		
		tüzércsapatai		lövegei 105—155 mm		sv.	tü. o.	tü. e.	tü. dd.
		tü. e. (dd.)	tü. o. (ü.)	ágyú és tarack	tarack				
Szovjetunió	1941. 4.	2	—	—	—	—	—	—	—
	1943	1	2	16	—	—	—	4	—
	1944/45	(1)	4	16?	16?	—	—	2	1
USA	1942. 8.	(1)	—	36	72	—	1—2	1—2	1
	1943	—	4—10	48—120		—	3—4	—	—
	1945	—	4—14	48—168		—	—	—	—
Anglia	1945	—	—	—	—	—	—	5—6	—
Franciaország	1940	1	4	48	—	—	—	—	—
	1945	1	3	—	36	—	—	—	—
Németország	1940	—	2	—	16—24	—	1	1	—
	1944	(1)	—	—	—	—	7	5	—
Magyarország	1941	—	(1)	—	4	—	—	—	—
	1942	—	1	—	—	18	1*	—	—

* *A hadműveleti területre elvonult 2. tábori hadseregnél volt szervezve.*

veztek. A második világháborúban hadban álló feleknél — hadosztálytüzérség viszonylatában — egyedül a szovjet lövészhadosztályoknál volt a tüzérség dandárszervezésben.

A második világháború után a koalícióba tömörült, gazdaságilag fejlett államokban az összfegyvernemi hadosztályok lövegmennyisége általában — kisebb eltérésekkel — megmaradt a második világháborús szervezés mellett. A hadosztályok hagyományos, közvetlen tüzérsége (ide sorolva a sorozatvetőket is) továbbra is 64—70 lövegből és sorozatvetőből állt.

A hadosztályok közvetlen tüzérségének szervezésénél az első világháború derekáig zászlóaljanként elvileg általában egy, a háború végén már másfél, a két háború közötti időszakban pedig másfél-két négylöveges üteget számoltak. A Nagy Honvédő Háború elején az egy lövész- (gyalog-) zászlóaljra eső ütegmennyiség a Szovjetunióban az átszervezés miatt 0,6-ra csökkent, Németországban és az USA-ban 1,3, Magyarországon 1 volt. A háború végére ez az arány a Szovunióban 2,4-re, az USA-ban 2-re növekedett, míg Magyarországon továbbra is csak 1 üteg maradt.

A szovjet fegyveres erőknél célszerűtlen lett volna tovább növelni a 2,4 tizedes arányt a hadosztályok szervezetszerű tüzérségének állományában, mert a hadosztályokhoz szervezett tüzérség háború esetén a hadszíntér eseménytelen arcvonalszakaszán holt anyag. Ezért hasznosabb volt a hatalmas mennyiségű tüzérséget a felsővezetés közvetlen alárendeltségébe szervezni.

A hadosztályok tüzérségét általában minden állam hadseregében — kivéve a németeket — a hadosztály tüzérfőnök (tüzérparancsnok) irányította. A németeknél a hadosztály tüzérfőnöki teendőket a tábori tüzérezred -parancsnok látta el, melynek előnyös oldala elmosódik a hátránya mögött. Miért? Látszatra úgy tűnik, mintha operatívabb lenne a tüzérezred vezetése, de ugyanakkor a hadosztály tüzérségének irányítása sok időt elvon a tüzérezred parancsnokától, akinek munkáját az ezrednél a helyettesének kell végezni. A hadosztály tüzérségének feszes és folyamatos vezetése a hadosztálynál önálló tüzérfőnöki funkciót igényel.

A hadosztály tüzérséghez egyes államokban, mint például Angliában, helyesbítő repülőgépek is tartoztak. Más hadseregekben a hadtestekhez, vagy a hadseregekhez szervezték őket.

A német hadvezetés a gyaloghadosztályok felderítő zászlóaljainak állományából a háború első éveiben — elégtelen kihasználtság miatt — kivonta a tüzérség részére szervezett hang, fény és bemérő üteget, majd ezeket a tábori hadseregtörzs állományába utalta.

A hadosztály-tüzércsoportok tüzének megerősítésére és az ellenfél ütegei elleni harcra a főbb államok hadvezetése — Anglia kivételével — főleg közepes lövegekből hadtestközvetlen tüzérséget szervezett. (Lásd a 3. sz. mellékletet)

A szovjet lövészhadtestek állományába a háború kitörésekor két tüzérezred tartozott. A hadtesteket 1941 nyarán — egynéhány kivételével — felszámolták. Amikor 1943. nyarán ismét létrehozták őket, csak egy tüzérezredet szerveztek hozzájuk, majd a háború vége felé kaptak egy négyosztályos tüzérdandárt is.

A francia gyaloghadtesteknél 1940-ben egy-egy négy, 1945-ben egy-egy háromosztályos tüzérezred volt.

Az amerikai hadvezetés a háború folyamán — akárcsak más államok hadvezetése — szervezési kísérleteket folytatott a tüzércsapatoknál is. Kezdetben a gyaloghadtestek közvetlen tüzérsége önálló osztályszervezésben volt, majd

1942-ben a hadtest közvetlen tüzérosztályait tüzérdandárba vonta össze. A két szervezési formából az USA hadvezetése 1943-ig azt a következtetést vonta le, hogy a könnyebb oszthatóság (megerősítés és átalárendelés) végett célszerűbb a tüzérséget önálló osztályszervezésben hagyni, ezért 1943 közepétől az amerikai gyaloghadtestek állományába ismét önálló tüzérosztályok (4—14) tartoztak.

A németek a háború folyamán általában megmaradtak a kétosztályos gyaloghadtest-közvetlen tüzérség mellett, de 1944-ben kísérletképpen több hadtesthez tüzérdandárt szerveztek, abból az elvből kiindulva, hogy csapataik 1944-től hadászati védelmi hadműveleteket folytattak és nagyobb tüzérségi erők összpontosítására a hadászati helyzetük kedvezőtlen volt. Ezért a tüzérségi csapatok egy részét „leadták" az egyes hadtestekhez, hogy ne kelljen felsőbb szinten foglalkozni az összes arcvonalakon, az egyhangú, „sablonos" védelmet folytató csapataik kisebb erejű tüzérségi megerősítésével.

A magyaroknál a háború elején egy önálló üteg, később egy osztály volt a hadtestközvetlen tüzérség állományában. A háború második felében a hadműveleti területen egy-két gyaloghadtestnél volt egy-egy sorozatvető osztály is.

A hadtestközvetlen tüzérség lövegeinek mennyiségi változásait a következő táblázat szemlélteti:[7]

Államok megnevezése	Időszakok			
	első világháborúban	két világháború között	második világháború	
			kezdetén	végén
Oroszország, majd Szovjetunió	16	24	48?	32—48
Németország	16	24	16—24	16—24
USA	?	24	36—108	48—168
Anglia	—	72	—	—
Franciaország	48—84	48	48	36
Osztrák—Magyar M., majd Magyarország	8—12	12	4	22?

A hadtestközvetlen tüzércsapatok állományában a lövegmennyiség nagyon szélsőséges volt. Ahol semmi, vagy csak kevés löveg állt rendelkezésre, ott a hadseregközvetlen tüzérség volt erősebb. Hátránya volt, hogy a hadtestparancsnok — tüzérséggel — nem tudott befolyást gyakorolni a harcok menetére.

A hadtestközvetlen tüzérség szükségességét a háborúk gyakorlata is igazolta.

7 *Szanati József:* A tábori tüzérség fejlődése az első világháborúban. HK 1966. 2. sz., 499., 502. o. A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. HK 1967. 2. sz. 219. o.

A második világháborúban ezen elvtől — a főbb államok közül — egyedül Anglia tért el. Bár a két világháború között más államok tapasztalata alapján hozott létre hadtestközvetlen tüzérséget, azt a háború kezdetére felszámolta. Ugyanakkor erős hadseregközvetlen tüzérséget szervezett.

A hadtestközvetlen tüzérség létjogosultságát a korszerű harc, hadművelet irányokban való megvívása, a hadtestek önállósága indokolja.

A hadseregeknél való összpontosításuk csak akkor célszerű, ha a hadseregeknél nincs hadtestszervezés; részben ha összefüggő, mély árokrendszerű védelmeket hagyományos módszerrel kell leküzdeni (áttörni) és a hadseregtüzérség elosztását, alkalmazását és harcának vezetését a hadseregparancsnok magának tartja fenn; végül ha a tüzércsapatok várható alkalmazásánál gyors manőverezésre, rendkívül rugalmas és feszes vezetésre van kilátás.

A magyar hadsereg nagyon gyenge hadtestközvetlen tüzérséggel rendelkezett.

Az amerikai típushadtestek közvetlen tüzérsége 1942-ben háromezredes tüzérdandárból állt. Ezeket a könnyebb oszthatóság végett, önálló osztályokba szervezték. Ez a szervezés a háború végéig — sőt még napjainkban is — megmaradt.[8]

A Szovjetunióban a lövészhadtestek 1943. júliusáig még nem rendelkeztek hadtestközvetlen egységekkel, azokat — köztük a tüzérséget is — 1943-ban, a kurszki ellentámadás időszakától, folyamatosan kapták meg. Így az elvi alkalmazásnak megfelelően a hadtestparancsnokok is rendelkezhettek hadtest-tüzércsoporttal, amellyel befolyásolhatták a harcok menetét.

Az amerikai tábori hadseregek nem minden esetben rendelkeztek szervezetszerű közvetlen tüzérséggel, ezért szerveztek a hadtestekhez az átlagosnál nagyobb mennyiségű tüzérséget.

A hadtesttüzérség lőtávolsága elérte, sőt meg is haladta a 14—20 km-t (122 mm ágyú). Ezzel már hatásos tűz alatt lehetett tartani az ellenség fő- (első) védőövének hátsó határát is.

A hadtestközvetlen tüzérséget és az alárendelt hadosztályok tüzérségét — az államok többségében — a hadtest tüzérfőnök (parancsnok) irányította.

A hadtest össztüzérségének mennyisége — a zászlóaljak és az ezredek tüzérségét nem számolva — az első világháború végén általában 156—232 db volt. Ez a mennyiség a második világháborúban — a közepes átlagokat alapul véve — 246—282-re növekedett.

Az ilyen nagy mennyiségű tüzérség alkalmazására a katonai szakemberek a két világháború között még gondolni sem mertek; a tüzérség nagy tömegű alkalmazását az összefüggő arcvonalak előkészített — néhol megerődített — védelmének áttörése tette szükségessé.

A hadműveleti magasabbegységek (összfegyvernemi és tábori hadseregek) közvetlen tüzérségének szervezése már közel sem volt olyan egységes, mint a harcászati magasabbegységeké. A hadseregközvetlen tüzérséghez szervezett lövegek teljesítményében jelentős eltérések nem voltak. Az első világháború tapasztalatai alapján állományukba nagy teljesítményű és különleges rendeltetésű tüzércsapatok tartoztak.

Ezek — rendszerint hadsereg-tüzércsoportban (alcsoportokban) — a hadtest-tüzércsoportok tüzét erősítették meg, harcot folytattak az ellenség tüzérségével, vagy egyéb különleges feladatokat kaptak.

8 *Kent Roberts Greenfield:* i. m. 353—355., 366. o.

Létjogosultságuk, szükségességük mellett a főbb államok hadvezetése nem egységesen foglalt állást.

A Szovjetunióban — miután a Főparancsnokság már rendelkezett megfelelő mennyiségű tüzérséggel — 1943. júliusában megkezdték a hadseregközvetlen tüzérség szervezését, amely egy ágyús és egy aknavető tüzérezredből, majd 1944-ben egy ágyús tüzérdandárból állt.

A németeknél csak hadiszervezésben, tehát a háború kezdetétől volt hadseregközvetlen tüzérség, amely egy nehéz tüzérezredből (3—4 osztály) és egy önálló nehéz tüzérosztályból tevődött össze.

Angliában — tekintve, hogy a gyaloghadtesteknek nem volt közvetlen tüzérségük — a hadseregek erős tüzérséggel (öt tüzérezreddel) rendelkeztek.

Az USA-ban, mivel a hadsereg szervezése nem volt állandó, szervezetszerű tüzérségüket is különböző változatokban hozták létre és 1942-ig ilyennel nem is rendelkeztek. Általában csak tüzértörzs volt, hogy a fővezérségtől kapott tüzércsapatokat vezethesse. 1942 végén egynéhány hadsereghez már három tüzérezredből álló dandárt, 1—2 önálló tüzérezredet és 1—2 önálló osztályt szerveztek. 1943-ban pedig több tábori hadsereghez szerveztek 3—4 önálló, nagy teljesítményű (203,2 mm-es ágyús és 240 mm-es tarackos) tüzérosztályt.

A franciáknál a hadseregközvetlen tüzérséget az első világháború vége felé, 1917-ben, (a fővezérséghez való tömörítés céljából) megszüntették és mint olyant, a második világháborúban sem szerveztek.

Egyes francia katonai teoretikusok, mint például de Tregomen, a hadseregközvetlen tüzérség mellőzésének okát a második világháborúban, a megfelelő hatótávolságú tüzérség (lövegek) hiányában látták. A második világháború után megerősödött francia haderő, az első világháború első feléhez hasonlóan, ismét létrehozta a hadseregközvetlen tüzérséget.[9]

A Horthy-hadseregben, az 1941-ben felállított három tábori hadseregnek nem volt közvetlen tüzérsége. Csak a hadműveleti területre elvonult 2. magyar hadsereghez szerveztek igen gyenge, mindössze egy osztály erejű tüzérséget.

Függetlenül attól, hogy a tábori (összfegyvernemi) hadseregeknek nem voltak közvetlen tüzércsapataik, rendelkeztek a vezetéshez szükséges tüzértörzzsel és speciális tüzér szakcsapatokkal.

A hadseregek szervezetszerű löveg- és aknavetőmennyisége az első világháborúban általában 1400—1600 db volt.

Ezt a mennyiséget a második világháborús szervezések jelentősen túlhaladták és elérték a 3000 db-ot, sőt a szovjet hadseregben ennél többet is.

A nagy tömegű tüzéreszköz meglétét megkövetelte a védelmek műszaki kiépítettsége, az összefüggő és szabad szárnyak nélküli arcvonalak kialakulása, az aknavetők célszerű alkalmazásának felismerése és így azok széles körű elterjedése, a lövegek (sőt tarackok) páncélelhárításba való bevonása, a lövegek nagyobb mélységbe való hathatósága, a csapatoknak az ellenség védelme hadműveleti és hadászati mélységébe való gyors kijuttatása, nagy kiterjedésű területek lefogása és hatalmas tűzösszpontosítások, tűzhengerek, tömegtüzek lövése.

A páncéloshadosztályokhoz, illetve csapatokhoz a két világháború közötti időben kevesebb tüzérséget terveztek szervezni. Ez a második világháború gyakorlatában nem valósult meg, mert a hadosztályközvetlen tüzérség szervezése mennyiségileg kevésbé tért el a gyaloghadosztályokétól. A mennyiségi eltérés csak az ezred- és zászlóaljközvetlen tüzérségnél mutatkozott. A harckocsik harcának támogatására azonban szükség volt a gyaloghadosztályokhoz közel azonos

9 *De Tregomen:* Vzgljadi na evoljuciju artyillerii. Voennij Zarubezsnyik, 1960, 4. sz. 29. o.

mennyiségű hadosztálytüzérségre, éspedig tarackokra. A másik eltérő sajátosság, hogy a harckocsikat támogató tüzérségnek a harckocsikhoz hasonló mozgás- és manőverezőképességgel kellett rendelkeznie. E célra legjobban az önjáró lövegek feleltek meg.

A páncélos csapatok tüzérségénél különösen elsőrendű fontosságú volt a gyors mozgás és a manőverezés, amit az amerikai hadseregek kivételével — tekintve, hogy gépvontatásúvá szervezték tüzérségüket — másoknak kevésbé sikerült teljes mértékben megvalósítani.

A német páncéloshadosztályok szervezésével kapcsolatban Eddy Bauer „Der Panzerkrieg" című műve második kötetének 4—5. oldalán írja: „Az lett volna az ideális, ha a páncéloshadosztály tüzérezredének mindhárom tüzérosztályát önjáróvá tehették volna. De a körülmények ezt nem mindig tették lehetővé . . ." (A páncélos magasabbegységek szervezését tüzérségi eszközök vonatkozásában az 1. és a 2. számú melléklet szemlélteti).

A szovjet harckocsihadtestek tüzérsége még 1945-ben sem volt teljes mértékben önjáró. A kis űrméretűek mind gépvontatásúak voltak. A harckocsicsapatok 1943 végéig nem is rendelkeztek önjáró tüzérséggel.

A szovjet harckocsihadtestek 1942-ben — az aknavetőket nem számolva — még elég gyenge tüzérségi tűzerővel, összesen 20 db tábori löveggel rendelkeztek. 1945-ben azonban már 99 löveg és 8 sorozatvető volt az állományukban. Lényegében 1944-től kezdve tüzérségi tűzerőben már mind fokozottabb mértékben felülmúlta a háborúban részt vevő államok páncéloshadosztályait.

Az amerikai és a francia páncéloshadosztályokban 54—54 db, a németekében 1940-ben 36, majd a későbbiekben 42—48 db löveg volt. A hadműveleti területre elvonult 1. magyar páncéloshadosztály lövegmennyisége állománytábla szerint 24 db,[10] a 2. páncéloshadosztályé azonban már 33 db volt.[11]

Harckocsihadsereg, mint hadműveleti magasabbegység, csak a szovjet és német haderőben honosodott meg. Szervezetszerű tüzérséggel azonban csak a szovjet harckocsihadseregek rendelkeztek. A német páncéloshadsereget az adott esetekben a fővezérség látta el tüzércsapatokkal.

A harckocsihadseregekhez 1943-ban, a két páncéltörő és két légvédelmi tüzérezred mellé, két aknavető és két önjáró tüzérezredet szerveztek.[12]

A fővezérségközvetlen tüzércsapatok szervezésének változatai

A tüzérség hatalmas arzenálját képezték a fővezérségközvetlen tüzércsapatok. A különböző típusú és rendeltetésű lövegek következtében mindenféle szélsőséges szervezési forma — önálló ütegtől tüzérhadtestig bezárólag — előfordult.

Már az első világháborúban is kialakultak a nagy tüzértömegek, melyek nagy részét a fővezérség tartalékába osztották be. A fejlettebb országokban, mint például Franciaországban is, a fővezérség tüzértartaléka elérte az össztüzérség 46%-át, Németországban pedig a 40%-ot.[13] Az elmaradottabb országokban, mint például Oroszországban, az arány csak 12,4% volt.[14]

10 *Gindert Károly:* Az 1. páncéloshadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. HK 1961. 2. sz., 460—463. o.
11 *Tóth Sándor:* i. m. HK 1958. 3—4. sz., 85. o.
12 A hadművészet története. ZMKA 1965. 2. k., 2. rész, 154. o.
13 *Sz A. Krasznoporcev:* i. m. 31. o.
14 *F. Szamszonov:* Artyillerija v osznovnih vidah boja (Korpusz, divizija, polk). Moszkva, 1940. 49. o.

A szovjet főparancsnokság tábori tüzértartalékában történt változások a Nagy Honvédő Háború első időszakában

Tüzérezredek mennyisége							Tűzeszközök mennyisége az ezredekben						
								lövegek					
Mikor	n. á. ezred	tar. ezred	pct. ezred	av. ezred	sv. ezred	tüzér-ezred össz.	av.	45 mm	76 mm	122 mm és afelett	össz-szesen	sv.	%-ban
1941. VI. 22.	15	64	20	11	—	110	528	—	960	3070	4030	—	100
1941. XII. 1.	101*	58	58	14	24	255	582	382	1016	3712	5110	584	133
1942. V. 1.	177	149	122	63	72	583	1516	198	2604	5750	8552	1720	250
1942. XI. 15.	199	196	240	83	138	856	2296	1494	3960	7203	12657	2592**	439

* Az éles különbség abból adódik, hogy a lövészhadtestek felszámolásakor az épségben maradt hadtestközvetlen tüzérezredek a főparancsnokság tüzértartalékába mentek át, továbbá abból, hogy a 107, 122 és 152 mm-es tüzérezredeknél az ütegek lövegmennyisége az állománytáblában levő 4 helyett csak 2 volt. (*K. Malanyin:* Razvitie organizacionnüh form szuhoputnüh vojszk v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VIZS. 1967. 8. sz. 31. o.

** A 2592 sorozatvetőn kívül még 4560 db M—30-as kilövőkeret is volt.

A tüzértartalékok szervezése az első világháborúban alapvetően önálló üteg-től dandárig terjedt.

A fővezérség tüzértartaléka a két háború közötti időben a korszerű hadseregekben az össztüzérség 20—25%-át érte el,[15] a Szovjetunióban csak 5%-a volt,[16] ami a háború kitörésekor nem kevés problémát okozott a szovjet hadvezetésnek.

A főparancsnoksági tüzértartalék sürgős képzése miatt kellett az összfegyvernemi egységek és magasabbegységek tüzérségének szervezését 1941. július közepén megbontani.

A Nagy Honvédő Háború első időszakában a szovjet főparancsnokság tábori tüzértartalékában beállott változást az 570. oldalon közölt táblázat szemlélteti:[17]

Az egységes vezetés gyakorlati megvalósítására a tüzérezredek egy részét 1942 nyarán tüzérhadosztályokba szervezték, melyeknek állományába kezdetben 168, majd decemberben 248 db löveg tartozott.[18]

Tekintve, hogy a tüzérhadosztályok szervezésének szükségességét az 1942—1943-as téli támadó hadműveletek teljes mértékben igazolták, azok mennyiségét tovább növelték. A németek előkészített védelmének leküzdése hatalmas mennyiségű tüzérség összpontosítását követelte. Ennek érdekében a szovjet hadvezetés 1943. áprilisában, az önálló áttörő tüzérhadosztályokkal egy időben, három hadosztályból álló (két áttörő tüzér- és egy sorozatvető hadosztály, összesen 712 löveg és 864 db M—30-as kilövőkeret) áttörő tüzérhadtesteket hozott létre.

A németek védelmének kiépítettsége megkövetelte, hogy az áttörő tüzérhadosztályok tűzeszközei 70%-ban meredek röppályával rendelkező tarackokból és aknavetőkből álljanak. Az ellenség fokozódó ellenállása, védelmi építményeinek szilárdsága szükségessé tette, hogy az önálló tarackos tüzérezredeket nagy teljesítményű, 203 mm-es tarackos dandárrá (24 db tarack) szervezzék át. Ugyanekkor hoztak létre nehéz tarackos dandárt, melynek állományába 32 db 152 mm-es tarack tartozott. Különlegesen nagy teljesítményű — 280, valamint 305 mm-es — önálló osztályokat is szerveztek.[19] 1944-ben az áttörő tüzérhadosztályba az eddigi hat dandár mellé — 48 db 160 mm-es vetővel — egy ak-

15 *Sz. N. Bjalkovszkij:* Obscsaja taktika. Tom pervij. Osznovi obscsevojszkovovo boja. Moszkva, 1940. 64. o.

16 *P. Kurocskin:* Szovjetszkie szuhoputnie vojszka v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VM, 1965. 5. sz., 43. o.

17 *Szamszonov:* i. m. 55. o.

18 *P. A. Kurocskin:* Obscsevojszkovaja armija v nasztuplenyii. Moszkva, 1966. 207. o.; *N. Disenko:* Isztoricseszkaja roi KPSzSz v szozdanyii voennoekonomicseszkovo mogucsesztva SzSzSzR. Voenno—isztoricseszkij Zsurnal (a továbbiakban — VIZS) 1967. 8. sz., 34—38. o.; *N. N. Zsdanov:* Ognyevoj scsit Leningrada. Moszkva, 1965. 84., 87., 235., o.; *Wolf Keilig:* Das Deutsche Heer 1939—1945. Bonn, 1956. I. k. 11/129., 15/54., II. k. 112—9. o.; *Hans Höhn:* Feuerkraft der Agressoren zur Entwicklung der Artillerie in den Landstreitkräften des Deutschen. Militarismus von 1935—bis 1960. 53., 70., 71. o.; A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. I. k. Budapest, 1964. 429. o.; 1941—1945. III. k. Budapest, 1965. 177—178. o.; *Kunczfalusy Jenő:* A nehéztüzérség időszerű kérdései. (Tervezet); Organizacija, vooruzsenyije i taktika pehotnoj divizii francuzszkoj armii 1951. 25. o.; *Hans Höhn:* i. m. 58. o.; *Csima János:* i. m. HM Központi Irattár. Budapest, 1961. 1., 7., 102. sz. vázlatai.; *Kurt Passow:* Die Organisation und Bewaffnung der französischen Artillerie im Kriege. Der Schweizer Artillerist, 1939. 12., 165. o.; *Leonhard:* Die Kampfesweise der französischen Artillerie und Rücktschlüsse für die eigene Artillerie. Artilleristiche Rundschau, 1939. 10. sz. 507. o.; *K. Malanyin:* Razvityie organizacionnih form szuhoputnih vojszk v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VIZS 1967. 8. sz., 31—34.; o. A hadművészet története. ZMKA Budapest, 1965. II. k. II. rész, 153. o. A tankönyv és *K. Malanyin:* i. m. között némi eltérés van a szervezésben a lövegmennyiséget illetően. K. Malanyin tanulmányát vettem alapul; Az USA tábori tüzérség szervezése, fegyverzete és harcászata. MNVK 1955. 8., 18—19. o. Tájékoztató az Egyesült Államok haderejéről és hadipotenciáljáról HM IV. csf. Budapest, 1950. 102., 114. o.

19 1942. október—novemberben tizenegy tüzérhadosztályt, egyenként 168—168 löveggel, még ugyanezen év decemberében újabb tizenhét hadosztályt, de már 278—278 löveggel és aknavetővel. A hadművészet története. ZMKA Budapest, 1965. II. k. II. rész. 153. o.
1943-ban az áttörő tüzérhadosztályokban 6—6 dandár volt, állományukba összesen 356 löveg és aknavető tartozott. *K. Malanyin:* i. m. 35—36. o.

navetődandárt is létrehoztak. Ezáltal a tüzérhadosztály löveg- és aknavető-mennyisége 404 db-ra növekedett, melynek 83%-a meredek röppályával rendelkező harceszköz volt.[20]

A szovjet hadseregben — más hadseregekhez hasonlóan — a főparancsnokság tüzértartalékába nagy mennyiségű sorozatvető tüzérség is tartozott.

1941 őszén egymás után állították fel a sorozatvető ezredeket, melyek vezetésére a fővezérségnél speciális parancsnokságot, a harcoló frontokhoz megerősítésként adott sorozatvetők irányítására pedig hadműveleti csoportot hoztak létre.

A második világháború harmadik időszakában tovább fejlődött a sorozatvető csapatok szervezése is. 1942 utolsó hónapjaiban az M—30-asokból dandárokat, továbbá négy M—13-as ezredből és két M—30-as dandárból vegyes típusú sorozatvető hadosztályokat szerveztek. Ilyen típusú hadosztály egy tűzcsapásban 3840 db lövedéket volt képes kilőni, melynek összsúlya 230 tonna volt.

A vegyes típusú hadosztályok vezetése, éppen különböző fegyverzetük és reaktív lövedékeik miatt, bonyolult volt és nem felelt meg a korszerű követelményeknek. Ezért 1943 elején az egyneműekből — például három 4—4 osztályos M—30-as dandárból — új sorozatvető hadosztályokat szerveztek.[21] A hadosztályban 864 db M—30-as kilövőkeret volt és egy össztűznél 3456 lövedéket továbbított a megadott területre 320 tonna súlyban.

1943 végére tehát a szovjet hadseregnél már kialakultak a sorozatvető csapatok szervezési típusai, melyek a Nagy Honvédő Háború folyamán a továbbiakban lényegesen nem változtak. A második világháborúban hadban álló felek a 4. sz. melléklet szerinti szervezésű sorozatvető csapatokat hoztak létre.[22]

A szovjet hadsereg a második világháború harmadik időszakának végén már 504 sorozatvető osztállyal rendelkezett. Ez a mennyiség a háború befejezéséig még tovább növekedett.[23] Ugyanakkor a német hadvezetés csak kb. 150—170 ilyen osztályt tudott felállítani.[24]

20 *K. Malanyin:* i. m. 37. o. Az áttörő tüzérhadosztály szervezésében 1943-tól 1945-ig beállt alapvető változások:

A dandárok típusonkénti megnevezése	Löveg és aknavető 1943-ban	Löveg és aknavető 1944—45-ben
76 mm-es könnyű ágyús dd.	72	48
122 mm-es tarackos dd.	84	84
152 mm-es nehéz tarackos dd.	32	32
152 mm-es ágyús dd.	36	—
203 mm-es tarackos dd.	24	24
120 mm-es aknavető dd.	108	108
160 mm-es aknavető dd.	—	32
BM 31—12 sorozatvető dd.	—	36
Összesen:	356	364

21 A dandárok osztályaiban 3—3 üteg, egy osztályban 72 kilövőkeret volt, mellyel egy tűzcsapásban 282 db lövedéket lehetett kilőni. A dandár össztüze 1152 rakétával súlyban több mint 106 tonnát tett ki. A korábbi szervezéssel összehasonlítva a hadosztály lövedékmennyisége darabszámban ugyan 384 db-bal kevesebb lett (3840 volt), de lövedéksúlyban 90 tonnával növekedett.; *I. Prohorkov és V. Truszov:* Reaktivnaja artyillerija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne VIZS 1966. 1. sz., 8. o.

22 *I. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 1—8. o.; Soldat und Technik, 1964. 2. sz.; *Rudolf Lusar:* Die deutschen Waffen und Geheimwaffen des 2. Weltkrieges und ihre Weiterentwicklung. München, 1958. 148—152. o.; *H. Höhn:* i. m. 74—75. o.; *Nitzschke:* Die deutsche Werfertruppe 1939—1945. Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1954. 9. sz., 426—431. o.; *Csima János:* i. m. uo. VI. fej. 384. sz.,; Artyillerijszkij Zsurnal, 1949. 10. sz., 55—56. o.; U. S. Rocket Ordnance Development and Use in World War II. Released by the Joint Board on Scientific Information Policy for Office of Scientific Research and Development. Ward Department, Navy Department; *A. G.* Ploetzt: Geschichte des zweiten Weltkrieges 1939—1945. 506. o.

23 A szovjet hadseregben 1943 végén 504 sorozatvető osztály volt. Ezek típus szerint a következőképpen oszlottak meg: M-8-as 54 osztály=11%, M-13-as 318 osztály=63%, M-31-es 132 osztály = 26%. A szovjet hadsereg 504 sorozatvető osztálya 7 hadosztályba, 13 dandárba, 115 ezredbe, 38 önálló osztályba volt szervezve. *I. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 9. o.

24 A német hadvezetés a háború második felében egyes adatok szerint 20 sorozatvető dandárral és több önálló osztállyal rendelkezett. Egy dandárban öt osztály és két üteg volt, ezt hat osztálynak lehet számítani, 20-szor 6=120 osztály. Ezen kívül az önálló osztályok száma is elérhette a 50-et. Itt kell számolni a szövetséges csapatokhoz adott sorozatvezető osztályokkal is. *H. Höhn:* i. m. 74—75. o.

4. sz. melléklet

Néhány hadbanálló fél sorozatvető csapatainak szervezése a második világháborúban

Ország megnevezése	Szervezés éve és hónapja	Létrehozott sorozatvető csapatok									Harcigép		Lövedékek mennyisége össztűznél db
		had-osztály	dandár		ezred		osztály		üteg		típusa	mennyiség db	
			önálló	kötelékben levő	önálló	kötelékben levő	önálló	kötelékben levő	önálló	kötelékben levő			
Szovjetunió	1941. VII.										BM—13	5	80
	1941. IX.										BM—13	4	64
	1941. VIII.							3		9	BM—8	36	576
								3		9	BM—13	36	576
	1942. VI.									3	M—20 M—30	96 keret	384
	1942. XI.					?		?		?	M—30	?	700 (kb.)
	1942. XI—XII.			2 M—30		4 M—13		?		?	M—13 M—30	?	3840
	1943. I—II.			3				12		36	M—30	854 keret	3456
	1943. I—III.							4		12	M—30 M—31	288 keret	1152
Németország	1935—1940.									3	M—35	12	12
	1942.					1		2	1		M—42		384 708
						1		3	1		M—42		324
	1941.									3	M—41	12	72
	1942.									3	M—42	12	120
Anglia	1943.									3	„Land—Mattress"	18	384
USA	1942.									3	T—34	12	720
	1945.									4	T—66	48	576
	1943.									3	T—36	36	868
Magyarország	1943.									3	43M*	18	108

* Magyarországon nevezték 43M-nek.

A fővezérségközvetlenekhez tartozott az önjáró tüzérség jelentős része, melyet 1943-ban önálló osztályokba és ezredekbe szerveztek. 1944 első felében a páncéltörő tüzérdandárhoz — manőverezésének fokozására és nem kis mértékben tüzérségi támogatás céljára — egy 85 mm-es önjáró ezredet szerveztek. Ezzel egyidőben hozták létre az első önjáró tüzérdandárokat is,[25] melyeket a nagy támadó hadműveletek idejére alárendeltek a frontoknak.

Ugyancsak 1944-ben jelentek meg a 100 mm-es önjáró ezredek, melyeknek tűzereje, hatásossága és manőverezésképessége minden elképzelést felülmúlt.

Az önjáró tüzérségnél az alapvető harci kötelék az ezred volt, amely legjobban megfelelt a követelményeknek.

A szovjet hadsereg fővezérségi tüzértartaléka a háború végére elérte az össztüzérség 50%-át.[26] Fejlődésének nagyságát akkor lehet értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy a háború kirobbanásakor az össztüzérség mennyiségének mindössze csak 5%-át képezte.

1945-ben a fővezérség 1480 tüzérezredének több mint 60%-a tíz tüzérhadtest, százöt tüzérhadosztály és nyolcvanöt tüzérdandár állományába tartozott.[27]

A német fővezérségközvetlen tüzérséghez a háború kezdetén, az első világháború tapasztalatai alapján, különböző típusú, általában háromüteges gépesített tüzérosztályok, tüzérezredek, nehéz vasúti ütegek és különleges tüzértörzsek tartoztak.[28] Egy-egy különleges tüzértörzs több önálló tüzérosztályt volt képes vezetni.

A német fővezérségnek a háború előtt lényegében nem volt nagy mennyiségű közvetlen tüzércsapata. Abból indultak ki, hogy a villámháborúban a harckocsik hatalmas lökő- és tűzereje, valamint a légierő széles körű, tömeges alkalmazása mellett nagyjából elegendő lesz a hadtesttüzérség is.

A nyugat-európai tapasztalatok alapján azonban fokozták e tüzércsapatok mennyiségét: már az 1942-es év is nagy mennyiségű tüzérség igénybevételét követelte. Ezért hatalmas mértékben és ütemben fejlesztették a fővezérségközvetlen tüzérséget.

A német hadvezetés, szovjet tapasztalatok alapján, 1943-ban megkezdte a tüzérhadosztályok és dandárok szervezését. Egyes páncéloshadosztályokat, mint például a 18. páncéloshadosztályt, 1943-ban három tábori tüzérezreddel, egy légvédelmi tüzérosztállyal és egy felderítő zászlóaljjal — állományában összesen 114 tábori löveggel — tüzérhadosztállyá szervezett.[29]

A német hadvezetés 1944 elején nemcsak a hadseregközvetlen önálló tüzérezredek mennyiségét növelte,[30] hanem ugyanezen év őszén tizenhárom különböző típusú, úgynevezett „népi tüzérhadtestet" is (Volks-Artillerie-Korps) szer-

25 Az önjáró tüzérdandárok szervezésébe 1944-ben 60 db Szu—76-os löveg és 5 db T—70-es könnyű harckocsi tartozott. *K. Malanyin:* i. m. 38. o.

26 *Sz. Varencov:* Iz opita bojevovo iszpolzovanyija artyillerii vo Vtoroj Mirovoj Vojne. VIZS 1961. 1. sz., 71. o.; *P. Kurocskin:* i. m. VIZS 1965. 5. sz., 43. o.

27 *I. Pavlovszkij:* Szuhoputnie vojszka szovjetszkih vooruzsennih szil. VIZS 1967. 11. sz., 31. o.

28 A német fővezérség közvetlen tüzérség a mozgósítás előtt a következő tüzércsapatokból állt: 35 gépesített nehéz tüzérosztály, 19 nehéz vasúti tüzérüteg, 2 gépesített tüzérezred, 2 tüzérparancsnoki törzs, 14 különleges törzs a gépesített tüzérezredek részére, 3 különleges törzs a nehéz gépesített tüzérezredek részére. *H. Höhn:* i. m. 54. o.

29 *P. Curti:* Az átkarolás és áttörés c. művének 221. oldalán a tüzérhadosztály lövegállományát 148 db-ban adja meg és azt állítja, hogy az teljesen gépesített és terepjáró volt. Ezzel szemben *W. Görlitz:* A második világháború 1939—1945. c. művének 2. kötetében a 212. oldalon azt írja, hogy két tüzérezrede és egy gyalogezrede volt a tüzérhadosztálynak, továbbá, hogy a szovjet tüzérhadosztállyal ellentétben az lóvontatású volt. Wolf Keilignek kell hitelt adni, mert könyvei kizárólag a szervezéssel foglalkoztak, míg a többi szerző csak a hadiesemények menetében említi a szervezést.

H. Höhn: i. m. 70. o.; *Wolf Keilig:* Das deutsche Heer 1939—1945. 11/129. o.: *Eddy Bauer:* i. m. 5. o. (Idézett művének 5. oldalán a 18. tüzérhadosztály össz lövegmennyiségét 99 darabban adja meg. Ezzel kapcsolatban is W. Keilig véleményét lehet inkább elfogadni.)

30 *H. Höhn:* i. m. 71. o.

vezett.[31] Ezek lövegmennyisége általában 100—110 különböző típusú és űrméretű löveg, valamint néhány db sorozatvető volt. A német hadvezetés ilyen tüzér-magasabbegységekkel erősítette meg a legfontosabb irányokban harctevékenységet folytató csapatokat, melyekkel állandóan hadműveleti szintű manőverezéseket hajtott végre.

A német hadvezetés a hagyományos tábori tüzércsapatokhoz hasonlóan kialakította az önjáró tüzér-magasabbegységek szervezését is. 1944. februártól 54 önjáró dandárral és számos önjáró tüzérosztállyal rendelkezett.[32]

A német hadvezetés, a szovjetekhez hasonlóan, a sorozatvető (1942-ig „ködvető") csapatokat a fővezérségközvetlen tüzérséghez szervezte. 1942-ben megkezdte a két 15 cm-es osztályból, egy páncélos vetőütegből és egy 21 cm-es osztályból álló közepes, az egy 15 cm-es, két 30 cm-es vetőosztályból és egy páncélos vetőütegből álló nehéz vetőezred, valamint a két ezredből álló (egy közepes és egy nehéz) vetődandár szervezés kialakítását. Egy ilyen dandár 384 db 15 cm-es, 324 db 30 cm-es, azaz összesen 708 vetőcsővel rendelkezett. Egy közepes vetőezred 5 másodpercen belül 476 lövedékkel 6000, a nehéz ezred pedig 10 000 kg robbanóanyagot volt képes a célterületre juttatni. Például kilenc közepes vetőüteggel leadott egyetlen össztűz 81 nehéz tábori tarackos üteg össztüzének felelt meg.[33]

A német hadsereg a háború végére 15 vetődandárral rendelekezett.[34] A németeknél, a szovjetekhez hasonlóan, elég nagy mennyiségben voltak kilövőkeretekkel felszerelt osztályok is. A kereteknek és a lőszernek a tüzelőállásba szállítása és tüzeléshez való előkészítése sok időt igényelt. Egy iyen dandár össztűz lövésének előkészítéséhez 8—10 órára volt szükség. A dandár egyetlen össztűzzel 42 hektár területen hektáronként 18 reaktív lövedéksűrűséget tudott biztosítani, ami megfelelt a támpontok lefogásához, vagy részleges rombolásához megkövetelt normáknak.[35]

Az USA hadseregében az általános (fővezérségközvetlen) tüzértartalék magá-

31 Uő. i. m. 71. oldalán 12 népi tüzérhadtestet említ, Wolf Keilig: i. m. I. köt. 112/9—12. oldalán 13 tüzérhadtest szervezetét közli. A népi tüzérhadtestek szervezésének két változata volt.

Az egyik változat:

1 osztály 105 mm-es tarack	= 18 löveg
1 osztály 75 mm-es ágyú	= 18 löveg
1 osztály 122 mm-es tarack	= 8 löveg
1 osztály 100 mm-es ágyú	= 8 löveg
1 osztály 170 mm-es ágyú	= 4 löveg
1 osztály 210 mm-es mozsár	= 8 löveg
1 osztály 155 mm-es ágyú	= 8 löveg
Összesen:	72 löveg

A másik változat:

1 osztály 150 mm-es sorozatvető	= 18 kilövő
2 ezred 105 mm-es tarack	= 72 löveg
1 osztály 100 mm-es ágyú	= 8 löveg
1 osztály 75 mm-es ágyú	= 18 löveg
1 ezred 122 mm-es tarack	= 24 löveg
1 osztály 150 mm-es ágyú	= 8 löveg
Összesen:	148 löveg

(Az összesítések: *Wolf Keilig:* i. m. I. k. 11/219. o.

32 *Wolf Keilig:* i. m. II/169—11/172. o.; A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. Budapest, 1966. 4. k. 119. o.

33 *A. Buchner:* „Nebelwerfer" Schwerpunktwaffe des Zweiten Weltkrieges, Vorläsfer unserer heutigen Raketenartillerie. Soldat und Technik, 1964. 2. sz., 81—83. o.

34 *H. Höhn:* i. m. 71. oldalán 12 vetődandárt közöl, annyival rendelkezett volna a német hadvezetés. Wolf Keilig idézett művében, 112/14—112/17. oldalakon, 15 dandárt ad meg.

35 Egy támpont lefogásához, vagy részleges rombolásához hektáronként 20—30 tüzérségi gránátot számoltak. *J. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 11. o.

ban foglalta mindazokat a tüzérosztályokat és tábori tüzércsoportokat,[36] melyek nem tartoztak szervezetszerűen a hadosztályokhoz. Az általános tüzértartalékot képező tüzércsapatok a fővezérség, hadszíntérparancsnok, vagy hadseregcsoport-parancsnok alárendeltségében voltak. Ezekből erősítették meg a tábori hadseregeket. Állományába különböző típusú és űrméretű tábori tüzér és sorozatvető osztályokat szerveztek. Osztályszervezésnél nagyobb kötelék, a tüzércsoporton kívül, nem volt. A tüzércsoportokba általában 2—6 különböző típusú és űrméretű osztály tartozhatott.

Az amerikai hadseregben a sorozatvető csapatok — melyek osztályokba voltak szervezve —, szintén a felső vezetéshez tartoztak. Egy osztályba 3 üteget, a 24 csövesből 36, a 60 csövesből 12 kilövőt szerveztek. Egy háromüteges osztály 11 másodperc alatt 865, illetve 720 lövést tudott leadni.[37]

Az angol hadseregben, tekintve, hogy a hadseregközvetlen tüzérség a német és amerikai tábori hadsereghez viszonyítva jelentősen több volt, a fővezérségközvetlenek mennyisége nem érte el sem a német, sem az amerikai szintet. Állományába különböző típusú és űrméretű tábori tüzérezredek és sorozatvető osztályok tartoztak. 1940-ben a Mark típusú sorozatvetőket ezredekbe szervezték, 1941. áprilisától azonban már csak osztály-kötelékeket hoztak létre, ami általánossá is vált. Az osztályba rendszerint 3 üteg (18 kilövő) tartozott, amely egy sortűzzel 128 reaktív lövedéket lőtt ki.[38]

A francia hadsereg fővezérségközvetlen tüzérsége 12 löveges önálló nehéz osztályokból és 36 löveges különböző típusú ezredekből állt.

A Horthy-hadseregnek nemcsak a csapat-, hanem a fővezérségközvetlen tüzérsége is gyenge volt. Fejlődésének lassúságára jellemző, hogy 1937-ben 92,5 tüzérütege volt, ez a mennyiség 1941-ig is csak 131-re emelkedett.[39] Nem érte el tehát a békehadrendben előirányzott 142 üteget. Igen lassú volt a gépesítés üteme is: a gépvontatás 15%-ról mindössze 21%-ra növekedett és a további években sem mutatkozott számottevő fejlődés.

A fővezérségközvetlen tüzérség 1940-ben mindössze tíz osztályból (34 üteg) állt.[40] Állományába 1942-től a németektől kapott néhány sorozatvető osztály, 1943 végétől pedig néhány önjáró („Zrínyi") tüzérosztály tartozott.[41]

A tüzércsapatok szervezése a második világháborúban magas szintet ért el. A tüzércsapatokhoz különböző speciális alegységek (felderítő, repülő, időmérő, megfigyelő, bemérő, helyesbítő stb.) is tartoztak és ez döntő módon hozzájárult a tűzkészség gyors eléréséhez, vagyis a csapatok folyamatos, szünet nélküli támogatásának gyakorlati megvalósításához. Ez pedig lehetővé tette a mély hadművelet (harc) elméletének gyakorlati megvalósítását.

Az első világháborút követő időben a tüzérség szervezésében két alapvető változást figyelhetünk meg: az egyiket a csapattüzérségen belül, a másikat pedig a fővezérségközvetlen tüzérségnél.

36 A tábori tüzércsoport az USA-ban szervezési fogalom is, amely a csoportparancsnokságból, a törzsütegből és 2—6 tüzérosztályból állt, ezek lehettek egyneműek, vagy különböző típusúak és űrméretűek. Harci alkalmazás esetén a hadosztályok, vagy hadtestek alárendeltségébe került tábori tüzércsoportok tüzérosztályai ideiglenesen elvonhatók voltak a csoportparancsnokságtól és más tábori tüzérparancsnokság alárendeltségébe is kerülhettek. Ilyen esetekben a tábori tüzércsoport parancsnoksága a hadtest, vagy a hadosztály tüzérparancsnok törzsét egészítette ki. (Az USA tábori tüzérség szervezése, fegyverzete és harcászata. MNVK 1955. u. o.) Tájékoztató az Egyesült Államok haderejéről és hadipotenciáljáról. HM IV. csf. Budapest, 1950. 102., 114. o.

37 Razvityie vooruzsenyija. Artyillerijszkij Zsurnal, 1949. 10. sz., 55—56. o.

38 *A. G. Ploetzt:* i. m. 506. o.

39 *Tóth Sándor:* i. m. HK 1961. 2. sz., 516. o.; uő: i. m. HK 1958. 3—4. sz., 77. o.

40 *Csima János:* i. m. 74. o., 17. sz. vázlat.

41 Emlékeztető a tűzfegyverek és harceszközök alkalmazásához. Budapest, 1944. 127—132. o.

A két világháború között alapvető változások a csapattüzérség szervezésében történtek, vagyis jelentős mennyiségű tüzérségi eszközt kaptak a gyalog- (lövész) századok, zászlóaljak és ezredek.

A másik döntő szervezési változás — bár érintette a csapattüzérséget is — a fővezérségközvetlen tüzérség állományában ment végbe, éspedig hadműveleti szinten: a második világháborúban ugyanis nagy tüzér-magasabbegységeket, tüzérhadosztályokat, tüzérhadtesteket hoztak létre, melyek gyors hadműveleti — sőt hadászati — manővereket hajtottak végre az egyik hadászati irányból a másikba. Továbbá, a nagy tömegű tüzérség alkalmazása, az ellenség pusztításában meghatározó szerepet játszott, ezért a légierő és a harckocsiseregtestek mellett, hadműveleti tényezővé vált. Különösen vonatkozik ez a szovjet hadsereg tüzérségére, amely 1942-ben a tüzérségi támogatásról — a tüzérség helyének és szerepének megfelelően — tüzérségi támadásra tért át, amely tartalmában is különbözött az előbbitől.

Йожеф Санати

ИЗМЕНЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЕ ВОЙСК ПОЛЕВОЙ АРТИЛЛЕРИИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

В первой части статьи дается анализ изменений организации войсковой артиллерии, во второй части — артиллерийских войск, подчиненных главному командованию.

В первой части статьи автор показывает, что осуществление на практике теории глубокой операции (боя) требовало повышенной самостоятельности общевойсковых подразделений, поэтому по сравнению с первой мировой войной в большей мере были необходимы артиллерийские средства, непосредственно им приданные. На основании этого, по сравнению с первой мировой войной, было увеличено количество минометов и орудий стрелкоых (пехотных) батальонов. Мощность артиллерии стрелковых (пехотных) дивизий по сравнению с первой мировой войной к концу войны возросла на 30—50%.

Воюющие стороны уже в значительной мере достигли организации артиллерии корпусного подчинения, что отчасти зависело и от того, какой была организация общевойсковой (полевой) артиллерии армейского подчинения. За исключением английской армии везде имелась артиллерия корпусного подчинения, необходимость которой подтвердил и опыт войны. Мощность общей артиллерии корпусного подчинения — не считая артиллерии батальонов и полков, — по сравнению с первой мировой войной, возросла, как правило, на 50—90 орудий.

На организацию общевойсковой (полевой) артиллерии корпусного подчинения также влиял состав артиллерии непосредственного корпусного подчинения. В Советском Союзе, например, лишь в 1943 году была сформирована корпусная артиллерия, причины чего рассматриваются в настоящей статье.

В ходе войны одной из решающих проблем было значительное повышение мобильности артиллерии. Несмотря на то, что в интересах этого были приложены большие усилия, армиям не всех государств удалось в полной мере моторизовать свою артиллерию.

Во второй части статьи дается анализ артиллерийских войск, непосредственно приданных главному командованию, получивших самое большое развитие. В Советском Союзе, например, количество артиллерийских войск, непосредственно подчиненных главному командованию, в начале войны составляло 5% всей артиллерии, затем в ходе войны оно бурно нарастало и достигло 50% всей артиллерии.

Военное руководство Советского Союза осознало возможности, кроющиеся в массированной артиллерии, и форсированными темпами формировало артиллерийские дивизии, корпуса и войска реактивной артиллерии. С артиллерийскими соединения-

ми проводились маневры гигантских масштабов, они перебрасывались с одного оперативного направления на другое, более того, даже и на стратегические направления.

Советская артиллерия представляла собой огромную силу, наряду с авиацией и танковыми войсками, она сыграла решающую роль в уничтожении противника, в результате чего стала оперативным фактором.

Советское военное руководство в огромных масштабах развивало и отлично оправдавшие себя войска реактивной артиллерии, которые применялись в различных организациях (в звене дивизиона, полка, бригады, дивизии).

Немецкое военное руководство по примеру Советского Союза приложило большие усилия в целях организации артиллерийских соединений и создало также так называемые народные артиллерийские корпуса и артиллерийские дивизии, но они по своей организации, особенно в отношении количества снарядов, стояли далеко позади от организации артиллерийских войск Советской Армии.

Американское военное руководство не создало организации соединений артиллерии, аналогичную советской. В американской армии в основном были артиллерийские дивизионы, которые могли входить в организацию артиллерийской группы. Их реактивные установки, как правило, применялись в организации дивизионов. В статье подробно рассматриваются причины этого.

József Szanati

VERÄNDERUNGEN IN DER ORGANISATION DER FELDARTILLERIE UND IHRE ENTWICKLUNG IM ZWEITEN WELTKRIEG

Resümee

Im ersten Teil der Studie werden die eingetretenen organisatorischen Veränderungen der Truppenartillerie, im zweiten Teil jene der oberkommandounmittelbaren Artillerietruppen analysiert.

Die praktische Verwirklichung der Theorie der tiefgestaffelten Kriegsoperationen (des Kampfes) erforderte eine erhöhte Selbständigkeit der niedrigeren Formationen der Waffengattungen; deshalb wurde es notwendig, ihnen organisch unmittelbar zugehörende Artilleriemittel in grösserem Maßstab zu schaffen als im ersten Weltkrieg. Auf dieser Grundlage wurde die Menge der Minenwerfer und Geschütze der Schützen- (Infanterie-) Bataillone und der Infanterieregimenter dem ersten Weltkrieg gegenüber erhöht. Die Menge der Artillerie der Schützen- (Infanterie-) Divisionen nahm bis Ende des Krieges dem ersten Weltkrieg gegenüber um 30—50% zu.

Die Organisierung der korpsunmittelbaren Artillerie war schon bedeutend verschieden, was teilweise auch davon abhängig war, wie die armeeunmittelbare Feldartillerie organisiert wurde. Mit Ausnahme der englischen Armee gab es überall eine korpsunmittelbare Artillerie, deren Notwendigkeit auch durch die Praxis des Krieges bestätigt wurde. Die Menge der gesamten Artillerie eines Korps — die Artillerie der Bataillone und der Regimenter nicht miteingerechnet — ist dem ersten Weltkrieg gegenüber im allgemeinen um 50—90 Geschütze angestiegen.

Die Organisation der armeeunmittelbaren Feldartillerie wurde ebenfalls durch den Stand der korpsunmittelbaren Artillerie beeinflußt. In der Sowjetunion wurden z. B. erst 1943 eine armeeunmittelbare Artillerie geschaffen, die diesbezüglichen Gründe entält die Studie.

Im Laufe der Krieges wurde die bedeutende Steigerung der Beweglichkeit der Artillerie zu einen entscheidenden Problem. Obzwar in dieser Richtung große Anstrengungen gemacht wurden, gelang és nicht den Armeen aller Staaten ihre Artillerie in vollem Maße zu motorisieren.

Der zweite Teil der Studie befaßt sich mit den die größte Entwicklung erreichten oberkommandounmittelbaren Artillerietruppen. In der Sowjetunion z. B. betrug die Menge der oberkommandounmittelbaren Artillerietruppen bei Ausbruch des Kriges 5% der gesamten Artillerie, nahm dann im Laufe des Krieges rapid zu und erreichte 50% gesamten Artillerie.

Die sowjetische Kriegsführung erkannte, welche Möglichkeiten eine massierte Artillerie bietet und organisierte stürmisch Artilleriedivisionen, Artilleriekorps und Raketenwerfertruppen. Mit den höheren Einheiten der Artillerie wurden mächtige Manöver aus einer Operationsrichtung in die andere, ja auch in strategische Richtungen ausgeführt.

Die sowjetische Artellerie bildete eine so mächtige Kraft, daß ihr bei der Vernichtung des Gegners, beim Durchbruch seiner Verteidigung neben der Luftwaffe und den Panzertruppen eine bestimmende Rolle zukam; sie ist solcherart zu einem strategischen Faktor geworden.

Die sowjetische Kriegsführung hat auch die sich vorzüglich bewährten Raketenwerfertruppen in großem Maße entwickelt, die in verschiedenen Einteilungen (Abteilung, Regiment, Brigade, Division) angewendet wurden.

Die deutsche Kriegführung hat auf Grund des sowjetischen Beispiels große Anstrengungen zur Organisierung höherer Artillerieeinheiten gemacht und hat auch sogenannte Volksartilleriekorps und Volksartilleriedivisionen zustande gebracht, die aber organisatiorisch, besonders die Anzahl der Geschütze betreffend weit hinter der Organisation der Artillerietruppen der Sowjetarmee zurückblieben.

Die amerikanische Kriegsführung hat keine den sowjetischen ähnliche höhere Artillerieeinheiten geschaffen. Bei ihnen gab es grundlegend Artillerieabteilungen, die Artilleriegruppen zugehoren konnten. Ihre Raketenwerfer haben sie im allgemeinen in Abteilungen organisiert. Die Gründe werden in der Studie eingehend analysiert.

KÖZLEMÉNYEK

PAUL HEIDER

AZ NDK ÉS FEGYVERES ERŐI KATONAI HAGYOMÁNYAI

A Német Demokratikus Köztársaság 1949. október 7-i megalakulása alapvető fordulatot jelentett a német nép és Európa történetében. A munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztokkal, az értelmiséggel és más dolgozókkal, kezébe vette a politikai hatalmat, s ezzel végrehajtotta a szocialista forradalomba való átmenetet, és megteremtette a szocializmus alapjai lerakásának feltételeit.

Ez a fejlődés törvényszerű eredménye a német nép haladó erői, különösen a forradalmi pártja által vezetett munkásosztály évszázados harcának. Az első munkás-paraszt hatalom német földön való létrehozása teljes összhangban volt a világ társadalmi haladásának törvényszerűségeivel. Az NDK létrejötte és fejlődése annak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet jelentő történelmi korszaknak a része, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetett be.

Azzal a győzelemmel, amelyet a Szovjetunió népei arattak a Nagy Honvédő Háborúban a világimperializmus legagresszívabb erői fölött, s amely a német népet is felszabadította a fasizmus alól, a forradalmi világfolyamat új szakaszba lépett: a szocialista világrendszer kialakulásának és fejlődésének szakaszába. A Németország keleti felében az egyesült munkásosztály vezetésével megkezdett és végrehajtott forradalmi változások lényegüket tekintve összhangban voltak az európai népi demokratikus államok fejlődésével.

Ezeket a legfontosabb nemzeti és nemzetközi folyamatokat rögzíti bevezetőjében a Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya: „A Német Demokratikus Köztársaság népe — folytatva a német munkásosztály forradalmi hagyományait és támaszkodva a fasizmus alóli felszabadulásra — korunk történelmi fejlődésfolyamataival összhangban megvalósította szociális-gazdasági, állami és nemzeti önrendelkezési jogát, és építi a fejlett szocialista társadalmat."[1]

Mivel a Német Demokratikus Köztársaság megvalósítja a nép haladó erőinek emberhez méltó és szociálisan igazságos rendért folytatott évszázados áldozatos törekvéseit, elidegeníthetetlen igényt támaszthat a német történelem egész progresszív örökségére és minden haladó hagyományára. Miközben a Német Demokratikus Köztársaság szakított a német kizsákmányoló osztályok reakciós hagyományaival, s a béke megtartását és megszilárdítását állami politikává nyilvánította, egyúttal megteremtette a Szovjetunióhoz, Lengyelországhoz, Csehszlovákiához, a többi szocialista országhoz és valamennyi békeszerető nép-

1 Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik. (A Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya.) Berlin, 1975. 5. o.

hez fűződő alapvetően új kapcsolatok feltételeit. Ebből látható, hogy az NDK munkás-paraszt hatalma nemcsak nemzeti hagyományai, hanem egyúttal más országok progresszív erői és különösen a nemzetközi munkásosztály történelmi küzdelme iránt is elkötelezettnek érzi magát.

A forradalmi német munkásmozgalom hagyományai, amelyeknek legfőbb jellegzetessége a forradalmi hazafiság és a proletár internacionalizmus egysége, törvényszerű következményként torkollnak a Német Szocialista Egységpárt megalapításába és fejlődésébe, valamint a munkásosztály érdekeit és az egész nép javát szolgáló politikájába.

A Német Szocialista Egységpárt IX. kongresszusán, 1976 májusában elfogadott új pártprogram kimondja: „A Német Szocialista Egységpárt a forradalmi német munkásmozgalomnak a feudális reakció és kapitalista kizsákmányolás, az imperializmus és militarizmus, a fasizmus és az imperialista háború elleni több mint egy évszázados harcából származik. Megtestesíti a Kommunisták Szövetségének és a forradalmi német szociáldemokráciának a forradalmi hagyományait. Folytatja a Német Kommunista Párt művét, és teljesíti az antifasiszta ellenállási mozgalom harcosainak végrendeletét. Örököse a német nép történelme minden haladó hagyományának."[2]

A hagyományok kutatásának és ápolásának módszertani problémái

Az NDK alkotmányának és a NSzEP programjának a hagyományokra vonatkozó megállapításai természetesen érintik a szocialista államhatalomnak és a marxista—leninista pártnak a német nép és a német munkásmozgalom haladó és forradalmi katonai hagyományaihoz való hozzáállását is, mivel ezek a NSzEP vezetésével államunkban őrzött és ápolt progresszív örökség egészének szerves részét képezik. A programszerű megállapítások egyúttal félreérthetetlen választ jelentenek azoknak a különböző eredetű (?) és színezetű polgári ideológusoknak, akik a szocializmust azzal is igyekeznek befeketíteni, hogy felróják a történelmietlenséget és a történelmi hagyományokkal való szakítást. Ebben az értelemben különösen az NSZK polgári ideológusai hosszú ideig rágalmazták az NDK-t mint „idegen testet" a német történelemben, hogy ameddig csak lehetséges, elodázzák a szocialista német állam elkerülhetetlen nemzetközi elismerését. Az utóbbi időben mindenekelőtt az NSZK szociáldemokrata politikusai és ideológusai vélik úgy, hogy különösen hatásosan érvelnek, ha az NDK-t „a német történelemből való meneküléssel" vádolják, mert önálló szocialista német nemzetként alakul, míg az NSZK-ban az imperialista uralmi viszonyok alapján a régi kapitalista német nemzet él tovább, a maga antagonisztikus osztályellentmondásaival. Már ebből is látható, milyen helyet foglal el a történelem és a hagyomány a szocializmus és imperializmus, a marxista—leninista és a polgári ideológia közti ideológiai osztályharcban.

A hagyományok marxista—leninista értelmezése a dialektikus-materialista történetfelfogáson, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretén és a munkásosztály egységes történelemszemléletén alapul. Ebből kiindulva a NSzEP, mint vezető politikai erő, a fejlett szocialista társadalom további kialakítása és a kommunizmusba való fokozatos átmenet előkészítése során a törté-

2 Programm der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands. (A Német Szocialista Egységpárt programja.) Berlin, 1976. 5. o.; Ugyanerről *Erich Honecker:* Bericht des Zentralkomitees der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands an den IX. Parteitag der SED. (A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának beszámolója a NSzEP IX. kongresszusán.) Berlin, 1976. 139. o.

nelem bizonyos eseményeinek, fejlődésvonalainak és személyiségeinek tudatos kiválasztásával és célirányos kiemelésével tájékozódik. Ezek tudatformáló tartalmát vagy példaképjellegét a hagyományápolás tárja fel.

A katonai hagyományok kutatása és ápolása fontos szerepet tölt be a szocializmus és a béke védelmezőinek világnézeti nevelésében és képzésében. A haladó és forradalmi katonai hagyományok közvetítése a honvédelem erősítését, a szocialista fegyveres erők katonai osztálymegbízatásának mélyebb megértését és az NDK lakosságának szocialista honvédelmi nevelését szolgálja. A hagyományápolás az NDK-ban és fegyveres erőinél túlmegy a nemzeti kereteken. Nem korlátozódik országunk kiemelkedő történelmi eseményeinek méltatására, hanem ezeket nemzetközi összefonódásukban közvetíti, és figyelembe veszi az adott korszak nemzetközi eseményeinek történelmünkre gyakorolt befolyását és hatását. Amellett különös figyelmet szentel népünk más népek szabadságküzdelmével közös harcának, és főleg annak, ami a nemzetközi munkásosztály küzdelmében a fegyveres osztályharc szemszögéből közös. Az NDK új történettudományi irodalma jó előfeltételeket nyújt ehhez.[3]

Az NDK katonai hagyományainak a történelemben van az objektív alapja. A történelem és hagyomány azonban semmi esetre sem azonos. A hagyományok a történelemben a haladás és a reakció erőinek osztályharcában keletkeznek és fejlődnek, s így mindig osztályjellegűek. Ezért megkülönböztetünk egyrészt progresszív és forradalmi, másrészt túlhaladott és reakciós hagyományokat.

Hogy egyes események, meghatározott mozgalmak vagy személyiségek milyen értékűek a szocialista történelmi tudat további kidomborítása, különösen az ifjú nemzedék hazafias és internacionalista nevelése számára, ahhoz szükséges meghatározni helyüket és jelentőségüket a történelmi folyamatban. A hagyományápolás ebből következően feltételezi a történelemmel való céltudatos szellemi vitát, minden eseménynek és folyamatnak a munkásosztály álláspontja szerinti értékelését, és annak ismeretét, milyen nagy azok jelentősége a társadalmi haladás, a mi korunkban pedig a munkásosztály történelmi hivatásának teljesítése számára.

Miként általában az emberi társadalom története, a német nép története is osztályharcok története. A haladás és a reakció erői közti elkeseredett osztályharcot gyakran a fegyveres erők eszközeivel vívták. Kezdettől fogva két ellentétes, kibékíthetetlen osztály-irányvonal állt egymással szemben: egyrészt a reakciós uralkodó kizsákmányoló osztályok irányvonala, amelyek megkísérelték feltartóztatni a társadalmi haladást, elnyomták a német népet és leigázták a szomszédos népeket; másrészt a progresszív, a dolgozó osztályok által megtestesített, a társadalmi haladás érvényre juttatásáért, a humanista, az emberhez méltó rendszer német földön való megteremtéséért vívott harc irányvonala.

Ehhez a két osztály-irányvonalhoz tartozik a nekik megfelelő vagy haladó hagyományvonal. Ezek egymással éppoly kevéssé kibékíthetők, mint azok az osztályerők, amelyek létrehozták és magukénak vallják őket. Habár polgári ideológusok, nevezetesen az NSZK-ban, ezt az objektív tényállást időtlen és állítólag osztályindifferens katonai értékekről szóló mendemondával megkísérlik elleplezni, mégsem tudják azt semmissé tenni. Osztályjellegének és fegyveres erői

3 Lásd: Klassenkampf, Tradition, Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der DDR. Grundriss. Berlin, 1974; Kurzer Abriss der Militärgeschichte von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945. Berlin, 1974; Militärpolitik für Sozialismus und Frieden. Grundfragen der Politik der SED zum militärischen Schutz der revolutionären Errungenschaften und des Friedens von der Gründung der DDR bis zur Gestaltung der entwickelten sozialitischen Gesellschaft. Berlin, 1976.

feladatának megfelelően a Német Demokratikus Köztársaság a német hadtörténelem progresszív hagyományvonalát, az NSZK pedig a reakciót testesíti meg.

A Német Demokratikus Köztársaság megalapításával nemcsak a reakciós katonai hagyományvonal évszázadokig tartó folyamatossága szakadt meg. Miután a dicsőséges Szovjet Hadsereg 1945. májusában felszabadította a német népet, ennek eredményeként a munkásosztály, szövetségben az összes többi dolgozóval, az antifasiszta-demokratikus fordulat és a szocialista forradalom folyamatában kiirtotta az imperializmus és militarizmus gyökereit. Ezzel a reakciós katonai hagyományokat megfosztottuk társadalmi alapjuktól és előkészítettük a talajt, hogy azokat az emberek gondolkodásában és cselekvésében is leküzdjük. Ez azonban nem jelentette a német történelem teljes elvetését.

A munkásosztály marxista—leninista pártja a forradalmi fordulat folyamatában kezdettől fogva népünk történelme haladó és forradalmi hagyományvonalának fenntartására és folytatására irányította a figyelmet. Ezen a Német Szocialista Egységpárt nemcsak a marxista—leninista párt szükségszerű hagyományápolási kötelezettségét értette és érti, hanem ez olyan eleme gyakorlati politikájának, valamint tagjai, az egész munkásosztály és minden dolgozó hazafias és internacionalista nevelésének, amelyről nem mondhat le. Progresszív és forradalmi hagyományvonalon a NSzEP „a német történelemben a társadalmi élet minden területén" végbemenő azon „események, folyamatok és alkotó munkák összességét" értette és érti, amelyekben a haladó osztályok és rétegek cselekedeteikkel, tevékenységükkel, munkájukkal és forradalmi harcukkal előre vitték a társadalmi haladást; kikényszerítették a régi, túlhaladott társadalmi rendszer leküzdését és az új, haladó érvényre jutását, és így előidézték a társadalomnak azt a lépésenkénti továbbfejlődését, amely törvényszerűen a szocializmushoz és kommunizmushoz vezet."[4] Ez a megközelítés a történelmi materializmusnak a néptömegek és minden progresszív osztály és réteg történelmi szerepéről való felismerésén alapul, és az osztályharcra, mint a történelem mozgástörvényére irányul.

Abban a mértékben, ahogyan az NDK megalapítása után a katonapolitika kidolgozása és a honvédelem megszervezése társadalmi követelménnyé vált, úgy vonta be fokozatosan a NSzEP a haladó és forradalmi katonai hagyományokat a hagyományápolásba. Amikor 1956-ban az NDK Nemzeti Néphadseregét létrehoztuk, már kiirtottuk az imperializmus gyökereit, és a nép a munkásosztály vezetésével felszabadult a német monopoltőke, a junkerek és militaristák uralma alól, sikeresen formálta a szocializmus alapjait. Ezért az NDK fegyveres erői felállításuk időpontjától kezdve mentesek voltak a korábbi német hadseregek mindenféle reakciós katonai hagyományaitól. Wilhelm Pieck, a Német Demokratikus Köztársaság első elnöke és a Német Szocialista Egységpárt elnöke azt követelte, hogy a katonákat, tiszthelyetteseket és tiszteket, a Szovjet Hadsereg példája nyomán, a szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus szellemében, a haza és a dolgozó nép iránti szeretetre neveljék. Szerinte a német munkásmozgalom és a német nép nagy hagyományainak ápolása jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az ifjúságot képessé tegyük a forradalmi munkásmozga-

4 *Helmut Meier — Walter Schmidt:* Die DDR — Verkörperung der besten Traditionen der deutschen Geschichte. In: Einheit. Zeitschrift für Theorie und Praxis des wissenschaftlichen Sozialismus. 30. évf. (1975), 4—5. f., 465. o.

lom kiemelkedő német hazafiainak és élenjáró harcosainak, a fasizmus és militarizmus ellen küzdő bátor harcosoknak a követésére.[5]

A szocialista német állam katonai hagyományai, melyeknek fő őrzője az NDK Nemzeti Néphadserege és Határőrsége, a német nép történelmének kezdetéig nyúlnak vissza. Ezek a hagyományok a néptömegeknek a militarista eszmék, az uralkodó osztályok hadigépezete és haderői elleni áldozatos harcában, valamint egy néphez kötött, a társadalmi haladást szolgáló hadügyért vívott küzdelemben keletkeztek és fejlődtek. A kizsákmányolás, elnyomás és idegen iga elleni harcukban a néptömegek katonai képességeket és tapasztalatokat is szereztek. Gyakran fegyveres szervezeteket hoztak létre, és katonai adottságokat fejlesztettek ki, hogy érdekeiket és céljaikat forradalmi katonai erővel védjék meg és érvényesítsék, ha a kizsákmányolók erőszakot alkalmaznak.

Az antagonisztikus osztálytársadalomban a néptömegeknek a nép és a hadsereg egységére irányuló törekvése és küzdelme mégsem valósulhatott meg. A haladó katonai hagyományokra a német nép történelmének hosszú szakaszain át ránehezedtek az uralkodó osztályok reakciós, a néptől idegen militarista hagyományai. Az uralkodó osztály gyakran meghamisította a haladó hagyományokat és gyakran felhasználta azokat népellenes célokra. Ezért is fontos rámutatni, hogy csak az NDK-ban, a munkás-paraszt hatalom feltételei között váltak valóra a haladó katonai nézetek és eszmék, és serkentették a társadalmi fejlődést.

A feudalizmuskori népi harc hagyományai

A német hadtörténelem progresszív hagyományvonala a kezdeti feudális leigázás vagy a már berendezkedett feudális hatalom elleni első parasztfelkelésekkel kezdődik. Ezekhez a paraszti ellenállásokhoz és felkelésekhez számít a Weser és az Elba közti szász parasztok 841—843 közti Stellinga-felkelése a fenyegető feudális elnyomás ellen, a szász parasztok 11. századi antifeudális harca és a stedingi parasztok 13. századi felkelése a brémai püspök és más feudális urak azon kísérletei ellen, hogy feudális függésbe vonják őket. A stedingiek felkelése volt a 11. századi antifeudális parasztfelkelések és a 16. századi német parasztháború között a parasztok legnagyobb fegyveres akciója a feudális német államban.

A 12. és 13. században kialakult városi katonai szervezet is beleilleszkedik a progresszív hagyományvonalba. A feudális városi urak és a helyi feudális hatalmak elleni harcban a városok mozgalma lassanként saját katonai szervezeteket hozott létre, amelyek mindenesetre igen különböző színvonalon álltak. Rendszerint milíciaszerű polgárőrség képezte a város katonai erejét, amely kereskedőkből, szatócsokból és kézművesekből tevődött össze. Erről írta Friedrich Engels: „a feudális területekbe mindenütt antifeudális érdekű városok ékelődtek be, saját jogokkal és felfegyverzett polgársággal . . .”[6]

A német nép antifeudális mozgalma jelentős ösztönzést kapott a 15. században a husziták forradalmi mozgalmától. A huszita háborúk megrendítették az európai reakciót, mivel a népuralom és a szociális igazságosság eszméjét állították előtérbe. A husziták harcai a különböző német területek feudális urainak hatal-

5 *Heinz Bernhard Zorn:* Wilhelm Pieck zur politischen und fachlichen Ausbildung der bewaffneten Kräfte der DDR im Jahre 1953. In: Zeitschrift für Militärgeschichte, 1973/6; Lásd továbbá: *Heinz Vosske — Gerhard Nitzsche:* Wilhelm Pieck. Biographischer Abriss. Berlin, 1975. 368. s köv. o.

6 Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. *Marx—Engels* Művei, 21. k. Budapest, 1972. 175. o.

mát is gyengítették, és befolyásolták a német parasztháború előtti parasztfelkelések harcmódját.

A német feudális nemesség és zsoldosai elleni parasztharc zászlóvivőjeként Délnyugat-Németországban a Bundschuh-mozgalom tűnt fel. A bocskor, ez az egyszerű paraszti lábbeli lett a jelképe a „közember" felszabadulásáért vívott harcának, amely új, közvetlenül a korai polgári forradalomhoz vezető fokozata volt a feudális szolgaság elleni küzdelemnek.

Ezek a mozgalmak a parasztttömegek és a városi rétegek feudális rendszer elleni ellenállásának részeként bontakoztak ki az európai államokban, s az 1514-es magyar parasztháború és a Dózsa György vezette „forradalmi hadsereg"[7] megalakulása a német parasztháború legjelentősebb előzményeihez tartozik. A parasztfelkelések alapozták meg a feudális reakció elleni és a társadalmi haladásért vívott forradalmi-demokratikus harc nagy hagyományait.

Az 1514—1526-os német parasztháború képezi a feudalizmuskori népi harcok progresszív katonai hagyományainak magvát. Ez volt a Luther-féle reformációval bevezetett németországi korai polgári forradalom csúcspontja. E forradalmi mozgalom felkelői között olyan jellemeket találunk, „akik megállják helyüket más országok forradalmainak legjobbjai mellett".[8] A német parasztok és plebejusok olyan terveket és eszméket forraltak, amelyektől az uralkodó osztályok az elkövetkező évszázadokban elég gyakran megborzadtak. A parasztok energiája, kitartása, bátorsága, áldozatkészsége és katonai alkotóereje megnyilatkozott a parasztseregek létrehozásában, felfegyverzésében és a fejedelmi seregek elleni harcok előkészítésében és megvívásában. A parasztfelkelés a legmagasabb politikai és katonai érettséget Thomas Müntzer közvetlen befolyására Türingiában érte el.[9]

A parasztháborúban keletkezett első forradalmi népi hadsereg — különösen a harcosoknak a parasztseregeknél érvényesített demokratikus beleszólási joga révén — magában hordta a feudális hadügy osztályjellegének világos alternatíváját, egy új, néphez kötött katonai szervezet magját. Egy új, demokratikus katona-eszményképet készített elő, amely a felkelők veresége dacára évszázadokon keresztül, a népi harc hagyományelemeként, tudatképző tényezőként hatott.

A parasztháború hagyománya a feudális szolgasors elleni sok kisebb parasztfelkelésben, valamint az 1618—1648 közti harmincéves háború alatt kirobbant népi harcokban élt tovább. Habár a parasztfelkelések a fejedelmek erősebb katonai hatalma és az elégtelen saját erők következtében kudarcot vallottak, bizonyították a német és külföldi feudális urak és szoldateszkájuk elnyomása elleni bátor népi ellenállást. A néptömegek ereje és katonai képessége megnyilvánult a 17—18. században, a külföldi betörések elhárításában is. Így például a törökök elleni harcokban és a francia abszolutizmus hadseregeinek ellenséges betöréseivel szemben. Az idegen hódítók elleni ellenállás gyakran egybeolvadt a parasztoknak saját országuk feudális nemessége elleni osztályharcával, és különösen Poroszországban egyúttal a militarista zsarnokság ellen is irányult.[10]

7 *Engels:* A német parasztháború. *Marx—Engels* Művei, 7. k. Budapest, 1962. 359. o.
8 Uo. 321. o.
9 Különösen a német parasztháború 450. évfordulója alkalmával járult hozzá az NDK történettudománya egy sor publikációval e hagyomány feltárásához. Ezekhez tartozik: Szerzői kollektíva G. Vogler vezetésével: Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution. Berlin, 1974.; *Siegfried Hoyer:* Das Militärwesen im Deutschen Bauernkrieg 1524—1526. Berlin, 1975.
10 Lásd: Kurzer Abriss der Militärgeschichte von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis 1945. Berlin, 1974. 101. s. köv. o.

A polgári társadalom németországi megteremtéséért vívott harc hagyományai

Az 1789—1794 közti francia forradalom hatására a néptömegek fokozódó forradalmi aktivitása Németországban is kikényszerítette a polgári társadalmi változások napirendre tűzését. A kibontakozó társadalmi átalakulásnak ez a korszaka jelentős új katonai hagyományokat is kitermelt. Ennél a fordulatnál teljesen egyértelműen nyiválnul meg, hogy a progresszív katonai hagyományokat, miként általában a forradalmi és haladó hagyományokat, csak a hazai forradalmi folyamatok és a mindenkori világtörténelmi fejlemények közti kölcsönhatás állandó figyelembevételével lehet feltárni. Franciaország néptömegei forradalmi módon formálták át az egész hadügyet, szakítottak a régi haditörvényekkel és hadiszokásokkal, és az abszolút hadseregek helyett forradalmi népi hadsereget és új hadviselést teremtettek.

A francia forradalomnak különösen a Franciaországgal határos német területeken volt közvetlen hatása az osztályharcra. A Mainzi Köztársaság (1793. március 18—július 23.) volt német földön az első polgári-demokratikus államrend, amely az új rendszer katonai biztosítására — francia példára — Nemzeti Gárdát hozott létre, és proklamálta a polgári Franciaországhoz való csatlakozást. Ezeket az intézkedéseket a francia forradalmi csapatok védelme alatt a Mainz városában működő német jakobikus klub sugalmazta, amelynek élén Georg Forster, a felvilágosult természettudós és Andreas Josef Hofmann, a természetjog professzora állt. A klub tagjai túlnyomórészt a kispolgárságból származtak. Mainz városának és várának több hónapos védelme után a köztársaság vereséget szenvedett a feudális ellenforradalom katonai túlerejével szemben.[11] Georg Forsterrel és a német jakobinusokkal katonai tekintetben is folytatódott a forradalmi demokratizmus Thomas Müntzertől és a parasztseregektől kiinduló irányvonala. Már a német polgári átalakulás történetének kezdetén megalapozták a polgári köztársaságért vívott népi harc hagyományát.

Az 1806—1807-es háborúban a francia hadseregek csapásai alatt összeomlott a régi porosz állam. A Jena és Auerstadt melletti kettős csatában elszenvedett 1806. október 14-i vereséget a legtöbb vár szégyenteljes kapitulációja követte. Dicsőséges kivételt képezett Neithardt von Gneisenau parancsnoksága alatt Kolbert (Kolobrzeg) vára, ahol közös védelemre egyesült a polgárság a helyőrségi csapatokkal, és csak szívós ellenállás után szenvedtek vereséget a katonai túlerőtől.

Poroszország katonai veresége magát a királyt és megrögzötten reakciós környezetét is annak belátására kényszerítette, hogy a katonai reform elkerülhetetlen. Gerhard von Scharnhorst,[12] aki már 1806 előtt, a francia népi hadseregek legyőzhetetlen erejének hatása alatt, valódi reformokért állt ki, vette át az elnöki tisztet a Katonai Reformbizottságban. A liberális nemesi frakció képviselőiként olyan kipróbált tisztek tartoztak a bizottsági tagok közé, mint Neithardt von Gneisenau, Hermann von Boyen és Karl von Grolmann, akik Scharnhorstot aktívan támogatták. A bevezetett katonai reformok lényegüket tekintve megfeleltek a polgári átalakulás objektív szükségszerűségeinek. A nép és a hadsereg új kapcsolatának megteremtését tűzték ki célul, és arra törekedtek, hogy a

11 Klassenkampf, Tradition, Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der DDR. Grundriss. Berlin, 1974. 206. s köv. o.

12 *Hansjürgen Usczek:* Scharnhorst. Theoretiker — Reformer — Patriot. Sein Werk und seine Wirkung in seiner und für unsere Zeit. Berlin, 1972.

hadsereget a társadalmi haladás, azaz a polgári átalakulás szolgálatába állítsák. A katonai reform legfontosabb részei az általános hadkötelezettség megvalósítása Landwehrrel (honvédséggel) és Landsturmmal (népfölkeléssel), a nemesi privilégiumok megszüntetése a tiszti beosztások betöltésénél és a tisztikar megnyitása a polgári származásúak előtt, valamint a hadügyminisztérium mint központi katonai hivatal létrehozása.

A Német Demokratikus Köztársaság a porosz katonai reformot katonai hagyományai közé sorolja, mivel az elősegítette a társadalmi haladást, a reakciós, feudális hadügy felszámolását. Scharnhorstnak az a követelése, hogy a hadsereg hagyományaként kell kezelni a haladás élenjáró szolgálatát, azt jelenti, hogy a néppel és a mindenkori haladó társadalmi mozgalommal lépjünk szövetségre, és megfeleljünk a korszerű háború követelményeinek. E hagyomány őrzése arra kötelezi az NDK Nemzeti Néphadseregének tagjait, hogy a szocializmus és imperializmus közti világméretű harcban tudatosan és aktívan, korunk társadalmi haladásának úttörőiként szálljanak síkra a szocializmusért. Ezzel valóra váltják a haladás eszméit, a reformerek hagyatékának döntő mozzanatát. Ugyanakkor a szocialista társadalmi viszonyok lehetővé teszik, hogy messze az akkori katonai reform és kezdeményezői objektíve meghatározott polgári korlátai fölé emelkedjenek. A régen túlhaladott hagyományok kritikus szemlélete és további fenntartása megfelel V. I. Lenin egyik követelményének, aki megjegyezte: „Az örökség őrzése egyáltalán nem azt jelenti, hogy be kell érni az örökséggel . . ."[13] Ebben az értelemben állnak ki az NDK és fegyveres erői a porosz katonai reformerek hagyományának haladó tartalma mellett, és utasítják vissza a régi imperialista német hadseregeknek és az NSZK-beli Bundeswehrnek erre az örökségre való visszaélésszerű hivatkozásait. A Német Demokratikus Köztársaság Scharnhorsthoz és a nevével fémjelzett társadalmi átalakulásokhoz fűződő kapcsolatát tanúsítja a Scharnhorst-rend, az NDK legmagasabb katonai kitüntetése.

A Napóleon elleni 1813—14-es felszabadító háborúkban, amelyek magukon viselték a nemzeti-demokratikus népfelszabadító háború vonásait, a Scharnhorst által bevezetett reformok kiállták a próbát.

Ebben a helyzetben az újjászervezett porosz hadsereget a nép áldozatkészsége és hazafias lelkesedése éltette, megnőtt a néptömegek saját erejükbe vetett hite. A népfelkelés és a népfelfegyverzés, valamint az Oroszországgal való fegyveres szövetség úrrá lett a napóleoni idegen uralmon, és megalapozta a német és orosz hazafiak fegyverbarátságának hagyományát, amely a szocializmus új társadalmi viszonyai között a Nemzeti Néphadsereg és a Szovjet Hadsereg közti szoros fegyverbarátságban folytatódik.

Az NDK kiemelkedő katonai hagyományainak történelmi gyökerei ott vannak az 1848—49-es polgári demokratikus forradalomban is, amelyben a néptömegek alkotóerejüket a legmesszebbmenően kibontakoztathatták.[14] Bár a forradalmat a reakciós katonai körökre támaszkodó nemesi ellenforradalom brutálisan és véresen leverte, az mégis a feudális rend végleges bukását és a németországi polgári társadalom érvényrejutását eredményezte.

Míg a burzsoázia elárulta a forradalmat és katonailag is csődöt mondott, a néptömegek fegyveres harca új, értékes hagyományokat teremtett. Így jött létre — főleg a határozottan demokratikus irányzatú harcokban, amelyek az 1849. májusi drezdai felkeléssel kezdődtek, és tetőpontjukat Badenben és Pfalzban

13 *Lenin:* Melyik örökségről mondunk le? *V. I. Lenin* Összes Művei, 2. k. Budapest, 1972. 508. o.
14 Lásd: Szerzői kollektíva W. Schmidt vezetésével: Illustrierte Geschichte der deutschen Revolution 1848/49. 2. átdolgozott kiadás. Berlin, 1975.

érték el — a munkásosztály, a parasztság és a kispolgárság reakció elleni közös fegyveres fellépésének a hagyománya. Badenben és Pfalzban a reguláris csapatok legnagyobb része átállt a nép oldalára. Az átálltak a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg részét képezték. A felkelők ténylegesen harcoló magva, amely először nyúlt fegyverhez, és amely az odasietett ellenforradalmi porosz csapatokkal harcolt, a munkásosztály soraiból került ki. A Kommunisták Szövetségének tagjai Drezdában, Elberfeldben, Pfalzban és Badenben a harcolók első soraiban álltak. „A leghatározottabb kommunisták voltak a legbátrabb katonák."[15]

E kor legkiemelkedőbb hagyományaihoz tartozik a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg harcosainak forradalmi lelkesültsége és áldozatkészsége. Ebben a hadseregben álltak ki a munkások és a kommunisták az első nagy katonai erőpróbát. Engels, a tudományos kommunizmus egyik megalapítója és a munkásosztály első katonai teoretikusa, a Willich-féle szabadcsapat segédtisztjeként vett részt a fegyveres népi harcokban, és Johann Philipp Becker, a forradalmi demokrata, Marx és Engels későbbi harcostársa, tehetséges népi hadvezérnek bizonyult. Engels őt „az egyetlen német forradalmi tábornoknak"[16] nevezte. Amikor Friedrich Engels kötelezettséget jelentő nevét adományozták a Nemzeti Néphadsereg Katonai Akadémiájának, ez magában foglalta az NDK legmagasabb katonai tanintézetének az 1848-as forradalom haladó katonai hagyományai melletti hitvallását is.

1848—1949-es nemzetközi forradalmi mozgalomban,[17] amelynek része volt a német forradalom, megszületett a közös forradalmi harc és a népek nemzetközi szolidaritásának kimagasló hagyománya is. Ez többek között abban is kifejezést nyert, hogy a badeni és pfalzi felkelők segítségére önkéntesek siettek Franciaországból, Lengyelországból, Svájcból és Magyarországról, s az egész forradalmi hadsereg feletti főparancsnokságot Ludwik Mieroslawski lengyel forradalmár tábornokra ruházták. A magyar néppel közös jelentős hagyományok kezdete is ezekre a viharos forradalmi évekre esik. Karl Marx és Friedrich Engels nagy figyelemmel kísérte a magyarországi forradalmi mozgalom menetét. Felismerték, hogy 1849 tavaszán a magyarok forradalmi háborújának lefolyása és kimenetele döntő jelentőségű volt az európai forradalmi mozgalom további lefolyása számára.[18] Kiálltak Magyarország forradalmi erői mellett, és védelmezték őket az európai ellenforradalom áskálódásaival szemben. Hogy mit jelentett Magyarország a német nép haladó erői számára, kiderül Varnhagen von Ense polgári publicista egyik naplóbejegyzéséből, amelyet 1849. április 23-án rögzített: „Mennyire megszégyenítenek bennünket a magyarok! Német szájhőseink Frankfurtban nem akarták elismerni a magyarok szabadságtörekvéseit, be kellett volna hódolniuk; most ők a mi reménységünk és ügyünk támaszai."[19]

A rastatti vár 1849. júliusi, a velencei erődítmény augusztusi és a komáromi vár októberi kapitulációja megpecsételte a fegyveres népi harcok katonai vereségét, mégis elévülhetetlenek az 1848/49-es forradalmi évek hagyományai. Ugyanúgy mint Rastattban, a győztes ellenforradalom mindenütt brutálisan leszámolt a forradalmárokkal, és közülük számosat megölt. Mindnyájukra illik Friedrich Engels megjegyzése, hogy hősökként haltak meg. „Egyetlenegy sem rimánkodott, egyetlenegy sem remegett."[20]

15 *Engels:* A német birodalmi alkotmány-hadjárat. *Marx—Engels* Művei, 7. k. Budapest, 1962. 178. o.
16 *Engels:* Johann Philipp Becker. *Marx—Engels* Művei, 21. k. Budapest, 1970. 308. o.
17 Lásd: *Heinz Helmert—Hansjürgen Usczek:* Bewaffnete Volkskämpfe in Europa 1848/49. Berlin, 1973.
18 *Marx—Engels:* Magyarország. Neue Rheinische Zeitung. *Marx—Engels* Művei, 6. k. Budapest, 1962. 494. s köv. o.
19 *K. A. Varnhagen von Ense:* Tagebücher. 6. k. Leipzig, 1862. 137. o.
20 *Engels:* A német birodalmi alkotmány-hadjárat. *Marx—Engels* Művei. 7. k. Budapest, 1962. 190. o.

A munkásosztálynak a német történelembe való belépésével az NDK-ba torkolló hagyományvonal teljesen új minőségűvé válik. 1848-tól erőteljesebbé válik a munkásosztály történelmi fellendülésének hosszú és bonyolult fejlődési folyamata. A munkásosztállyal az az osztály kezdte meg történelmi tevékenységét, amelynek saját felszabadítása egyúttal az egész társadalom kizsákmányolás és elnyomás alóli felszabadítását is magában foglalta. Ahogyan Marx és Engels írta, a proletariátus „Nem szüntetheti meg saját életfeltételeit anélkül, hogy meg ne szüntetné a mai társadalom összes embertelen életfeltételeit, amelyek az ő helyzetében összpontosulnak."[21] A népből új vezetőerő nőtt ki, amely a munkásosztály tudományos világnézete alapján, a forradalmi párt vezetésével, első ízben tudta a győzelem perspektíváját adni a néptömegek harcának.

Alapvetően ez érvényes a társadalmi haladásért vívott küzdelemben a katonai problémák forradalmi megoldására is. Csak a munkásosztály bizonyult alkalmasnak arra, hogy harcot folytasson — a Marx és Engels által megalapozott proletár katonai elmélet alapján, a történelmi törvényszerűségekkel teljes összhangban — a militarista rendszer ellen, a demokratikus, néphez kötött és végül szocialista hadszervezetért. A munkásosztály nemcsak arra volt képes, hogy a néptömegek korábbi harcainak minden haladó katonai hagyományát folytassa és gazdagítsa, hanem arra is, hogy a hagyományokkal kapcsolatos eszméket és célkitűzéseket — szövetségeseivel együtt — magasabb fokon megvalósítsa az NDK-ban, a szocialista honvédelem megszervezésének folyamatában.

A német munkásmozgalom forradalmi katonai hagyományainak lényeges elemét képezi a Marx és Engels által megalapozott önálló proletár katonapolitika megvalósításáért vívott harc. A munkásosztály történelmi szerepének felismerésére és az 1848-as forradalom tanulságaira támaszkodva indokolta meg Marx és Engels, hogy a proletárpártnak katonai kérdésekben is önálló, a burzsoáziától független álláspontot kell képviselnie. Ezért elengedhetetlennek tartották, hogy a munkások a forradalmi változások folyamatában fegyveresen és „önállóan, mint proletárgárda szervezkedjenek, maguk választotta parancsnokokkal és saját maguk választotta vezérkarral."[22]

Ezen az alapon és ezekért a célokért küzdve vetette meg August Bebel és Wilhelm Liebknecht a porosz—német militarizmus elleni következetes harc alapját, ugyanakkor az állandó hadseregek helyett az általános katonai szolgálatért és a népi hadseregért szálltak síkra. Ez a hagyomány hazafias és egyúttal internacionalista. Különösen ezt mutatta az 1869-ben alapított (eisenachi) Szociáldemokrata Munkáspárt állásfoglalása az 1870—71-es német—francia háborúval és az 1871-es Párizsi Kommünnel kapcsolatban. A német munkások egy sor háborúellenes tüntetésen tanúsították szolidaritásukat francia osztálytestvéreikkel és határozottan tiltakoztak a porosz rablópolitika ellen. Az a visszhang, amelyre a kommün az egész világon lelt, Németországban különösen élénk volt.[23] Karl Marx-szal és Friedrich Engels-szel egyetértésben a forradalmi német szociáldemokraták, Wilhelm Liebknecht-tel és August Bebellel az élen, kiálltak a francia főváros proletármozgalma és a kommunárok fegyveres harca mellett. A kommunárok harcának a munkásosztály forradalmi hagyományvo-

21 *Engels—Marx:* A szent család. *Marx—Engels* Művei, 2. k. Budapest, 1958. 35. o.
22 *Marx—Engels:* A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez, 1850 március. *Marx—Engels* Művei, 7. k. Budapest, 1962. 242. o.
23 *Jean Bruhat—Jean Dautry—Emile Tersen:* Die Pariser Kommune von 1871. Heinz Köller német kiadása. Berlin, 1971. 281. s. köv. o.

nalának folytatását illető jelentőségéről Franz Mehring megjegyezte: „1871. március 18-án felkelt a párizsi proletariátus, és bebizonyította, hogy az európai történelemnek 1848-tól mély értelme volt, habár ezt a népek drágán megfizették."[24] Ha ezt követően a forradalmi német munkások az 1848. márciusi forradalmi napokra való emlékezést összekapcsolták a francia munkások 1871. márciusi hőstetteire való visszaemlékezéssel, a saját nemzeti forradalmi hagyományt a munkásosztály lényegéből fakadó internacionalista hagyományvonallal kapcsolták össze.

A német baloldaliak, élükön Karl Liebknechttel és Rosa Luxemburggal, a századforduló után folytatták az imperializmus, militarizmus és háború elleni harcban ezt a hagyományt, és megvédték a német szociáldemokrácia revizionista erőinek opportunista eltorzításaival szemben. Karl Liebknecht indokolása a céltudatos és szervezett antimilitarista harc szükségességéről[25] és a baloldaliak első világháború alatti katonai tevékenysége a német csapatok között és a hátországban, az imperializmusba való átmenet utáni osztályharc feltételeinek megfelelően tovább gazdagította az antimilitarista hagyományokat.

Az NKP és a forradalmi katonai hagyományok

A forradalmi munkásmozgalomnak az NDK-ba torkolló katonai hagyományai új minőséget értek el a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet Nagy Októberi Szocialista Forradalom által bevezetett korszakának körülményei között. A lenini bolsevik párt vezette Októberi Forradalom győzelme „... a XX. század legfőbb eseménye, amely gyökeresen megváltoztatta az egész emberiség fejlődésének menetét."[26] A Vörös Október napjai óta a szocializmus és imperializmus közti harc növekvő mértékben áthatja a világpolitikai jelentőségű társadalmi tevékenység valamennyi területét, így a katonapolitikát és a hadügyet is. A forradalmi nemzetközi munkásmozgalom Októberi Forradalom óta keletkezett hagyományai elválaszthatatlanul összekapcsolódnak ezzel a harccal és a Kommunista Internacionálé tevékenységével. Utóbbi érdeme, hogy a leninizmust nemzetközi méretben egybekapcsolta a munkásmozgalommal. Jelentősen hozzájárult Lenin és a bolsevikok katonapolitikai és katonai elméleti örökségének a kommunista mozgalom összességében és minden egyes kommunista párton belüli elsajátításához és alkalmazásához. A Vörös Október világtörténelmi hatásáról Erich Honecker, az NSzEP Központi Bizottságának főtitkára a következőket mondta: „Ebből a döntő fordulópontból indul ki minden út, amelyeken a népek századunkban társadalmi létüket alapvetően megújítják. Lerombolják az imperialista uralom fellegvárait, és felszabadulnak a kapitalista kizsákmányolás és elnyomás láncai alól. Megteremtik a szocializmus és kommunizmus világát, a szabad alkotómunka, az emberi méltóság, a béke és a biztonság világát. Ebben a világban reális valósággá válnak azok a távlatok, amelyekre Marx, Engels és Lenin tudományosan megalapozott tanításaikban

24 *Franz Mehring:* Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. 2. k. Berlin, 1960. 386. o.

25 Külön kiemelkedő: *Karl Liebknecht:* Militarismus und Antimilitarismus unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung. In: *Karl Liebknecht:* Gesammelte Reden und Schriften. 1. k.: September 1900 — Februar 1907. Berlin, 1958. Ezzel az írással Karl Liebknecht a modern militarizmus lényegének, funkcióinak, megjelenési formáinak és belső ellentmondásainak átfogó elemzését adta. Ezzel egyúttal lerakta az elméleti alapokat az imperialista tömeghadseregek elleni antimilitarista harc hagyományának kialakulásához és a munkásosztály proletárharcra való neveléséhez is.

26 Az SZKP Központi Bizottságának 1977. január 31-i határozata A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójáról. Társadalmi Szemle, XXXII. évf., 1977/3. szám, 44. o.

utaltak, azok az ideálok, amelyekre a munkásosztály egy új jelenért és jövőért vívott harcában törekszik."[27]

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak ezek a hatásai megmutatkoznak a forradalmi német munkásmozgalom katonai hagyományaiban is. Közvetlen kifejezést nyert ez az 1918-as németországi novemberi forradalomban és a Német Kommunista Párt megalapításában. A novemberi forradalom a nemzetközi forradalmi mozgalmak azon hullámának a része volt, amelyet az Októberi Forradalom vezetett be, s az első nagy forradalmi összeütközés német földön a szocializmus és kapitalizmus között, amelyben a fő hajtóerő a munkásosztály volt. A németországi forradalom alatt az Októberi Forradalom befolyása mindenekelőtt a proletár harcalakzatokban és harcmódokban, a fegyveres felkelésben, a katonatanácsok és a népőrségek létrehozásában mutatkozott meg. Ez a befolyás a munkásosztály militaristaellenes harcának eltökéltségében, a népfelfegyverzés és a Vörös Gárda követelésében nyilvánult meg a legszembetűnőbben.

A népfelfegyverzés megvalósításban jelentős lépés a novemberi forradalomban helyi vagy területi szinten szervezett népőrségek, biztonsági erők és vörös gárdák felállítása.[28] A leghaladóbb és legjelentősebb erőkhöz tartozott a berlini népi haditengerészeti hadosztály,[29] amely 1918 novemberében és decemberében a berlini forradalmi erők jelentős katonai hatalmi tényezője volt. A forradalom alatt a proletár fegyveres mozgalom utolsó csúcspontját 1919. áprilisában érte el, a Bajor Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének létrehozásával és harcaival. A Bajor Tanácsköztársaság leverése 1919. május elején egyúttal a forradalom végét is jelentette.

A novemberi forradalomban felállított fegyveres alakulatok különösen ott jelentették a munkásosztály felfegyverzésének és a demokratikus népi fegyveres erők létrehozásának valódi kezdeteit, ahol a Spartacus-Szövetség tagjai, a forradalom tüzében alapított Német Kommunista Párt szervezetei és tagjai vagy a Független Német Szociáldemokrata Párt forradalmi erői megfelelő befolyással rendelkeztek a helyi munkás- és katonatanácsokban, valamint magukban a fegyveres alakulatokban. A novemberi forradalom proletár fegyveres harcainak, valamint annak a küzdelemnek, amelyet a Spartacus-Szövetség és a fiatal NKP vívott a katonai kérdés — mint a hatalmi kérdés része — megoldásáért, szilárd helye van az NDK katonai hagyományaiban. A német imperializmus császári haditengerészetében jelentkezett forradalmi matrózmozgalom, a berlini népi haditengerészeti hadosztály és más városok forradalmi haditengerészeti kötelékeinek hagyománya testesül meg és talál méltó folytatást a Nemzeti Néphadsereg haditengerészeti erejénél, amely a „népi haditengerészet" elnevezést viseli. Az NDK Nemzeti Néphadseregének és Határőrségének katonai főiskolái az NKP vezetőinek és alapítóinak nevét viselik. Karl Liebknechtét a Népi Haditengerészeti Főiskola, Rosa Luxemburgét a Határőrség Katonai Főiskolája, Franz Mehringét a Légierő és Légvédelem Katonai Főiskolája, Wilhelm Pieckét a Katonapolitikai Főiskola. Bár az a kezdeményezés, amely a novemberi forradalomban a német militarizmus hatalomtól való megfosztására és a mun-

27 *Erich Honecker:* Unter dem Banner des Internationalismus. Ausgewählte Reden und Aufsätze. Berlin, 1972. 257. s. köv. o.

28 Lásd: Klassenkamp, Tradition, Sozialismus. 376. o.; Illustrierte Geschichte der Novemberrevolution in Deutschland. A NSzEP KB mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet kiadása. Berlin, 1968.

29 Az 1918. november 11-én alapított népi haditengerészeti hadosztályt döntően olyan berlini munkások alkották, akik a háború alatt a haditengerészetnél szolgáltak, és a forradalom kitörése után hazatértek, Berlinben pedig a forradalmi matrózalakulathoz csatlakoztak.

kásosztály forradalmi fegyveres erőinek felállítására irányult, olyan jobboldali szociáldemokrata vezetők árulása következtében, mint Friedrich Ebert, Gustav Noske és Philipp Scheidemann, akik a militaristákkal paktáltak, nem tudott kibontakozni, a munkásosztály forradalmi élcsapata olyan alapvető ismeretekre tett szert, amelyek a proletariátus harcának is új perspektívát adtak. A forradalom tanulságai döntően hozzájárultak ahhoz is, hogy előkészítsük a munkásosztálynak a győzelemhez vezető utat és az NDK-ban a forradalmi átalakulás folyamatában a hatalmi kérdés részeként a katonai kérdést is sikeresen megoldjuk.

A munkásosztály harca a novemberi forradalom katonapolitikai tanulságainak megvalósításáért elválaszthatatlanul kapcsolódik az NKP-nak mint marxista—leninista harci pártnak az SZK(b)P példája szerinti fejlődéséhez. Az NKP egyik legnagyobb teljesítménye az volt, hogy munkája eredményeként a munkásosztály felismerte: a német nép forradalmi mozgalmainak — a német paraszthábor ú, az 1849/49-es polgári demokratikus forradalom, az 1918. novemberi népi forradalom — hagyatéka, valamint az összes haladó és humanista eszme az új korszak feltételei közepette csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatainak és tanulságainak tanulmányozásával és alkotó alkalmazásával valósítható meg.

Az NKP a szovjethatalomban a németországi forradalmi folyamat továbbfejlődésének döntő támaszát is látta. A német munkásmozgalom katonai hagyományai ezért elválaszthatatlanul egybekapcsoltak a leninizmus, különösen a proletárforradalom lenini katonai programjának tanulmányozásával és alkotó alkalmazásával. Ezek a hagyományok a forradalmi hazafiság és proletár internacionalizmus egységét testesítik meg, és a nemzetközi forradalmi mozgalom hagyományainak részét képezik.

Az NDK jelentős katonai hagyományai gyökereznek történelmileg a háborút követő 1919—1923 közti forradalmi válságban. Ezekhez tartozik mintegy 5000 német hadifogoly-internacionalista részvétele a Vörös Hadseregnek a fiatal szovjethatalom megvédéséért, az ellenforradalom és a külföldi katonai intervenció ellen vívott harcában.[30] Ez a harc gazdag a bátorság, az eltökéltség és az áldozatkészség példáiban, mivel a kommunisták számára a szovjethatalom megvédéséért folytatott fegyveres harcban való részvétel abból a meggyőződésből fakadt, hogy a proletár világforradalom bázisát védik meg, és így felelnek meg legjobban hazájuk munkásosztálya forradalmi törekvéseinek is. Ennek az internacionalista hagyománynak része a német munkásosztály „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól!" jelszóval kibontakozott széles szolidaritási mozgalma, amely az imperialista hatalmak Szovjet-Oroszország elleni intervenciója ellen irányult. Ebben az időben a német és magyar nép között további forradalmi kapcsolatok keletkeztek. Így a Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-i létrehozása és a magyar Vörös Hadsereg harca a német munkásosztályt a német imperializmus elleni újabb akciókra ösztönözte. Lenin a magyar munkásokhoz írt levelében írta: „Az egész világon a munkásosztály minden becsületes tagja a ti pártotokon áll."[31] Ez a megállapítás érvényes a német munkásosztályra is. Az NKP 1919. április 11-i nyilatkozatában ez áll: „Oroszországból, a proletárforradalom szent tüzéből a szikra átpattant Magyarországra, gyújtva, serkentve,

30 *Rudi Dix—Sonja Striegnitz:* Deutsche Internationalisten im Kampf für die Sowjetmacht 1917—1920. In: Die Große Sozialistische Oktoberrevolution und Deutschland. 2. k. Berlin, 1967. 63—115. o.

31 *V. I. Lenin:* Üdvözlet a magyar munkásoknak. *Lenin* Összes Művei, 38. k. Budapest, 1973., 377. o.

a régit felemésztve, az újat felébresztve."[32] A Magyar Tanácsköztársaság létrehozása közvetlen visszhangra lelt a Ruhr-vidék bányászainak tömegmozgalmában 1919. március végén és a Bajor Tanácsköztársaság kikiáltásában 1919. áprilisában.

A háborút követő németországi forradalmi fegyveres osztályharcokban — különösen a Ruhr-vidéki Vörös Hadsereg[33] és más, a Kapp-puccs leverésére alakult proletárseregek harcaiban, az 1921. márciusi közép-németországi fegyveres összeütközésekben,[34] az egységfront előkészítéséért és a munkáskormányok létrehozásáért vívott küzdelmekben, valamint a hamburgi munkások 1923. októberi felkelése alatt — a kommunisták, osztályöntudatos szociáldemokraták és pártonkívüli munkások a katonai kérdés forradalmi megoldására törekedtek. A harcoló munkások fegyverrel a kezükben védekeztek a reakció ellen, és eközben bátorságot, merészséget, proletárfegyelmet és proletártetterőt, valamint nagy áldozatkészséget tanúsítottak. A munkásosztály militarizmus elleni fegyveres harcának akcióegységét teremtették meg. E hagyomány megteremtésének jelentős részét képezték az NKP kezdeményezésére és vezetésével keletkezett proletárszázadok.[35] A háborút követő forradalmi válság korának kemény osztályharcaiban a német munkásmozgalom a nevelés szempontjából nagy jelentőségű hagyományt hozott létre. Ezekben a harcokban a proletárok tízezrei emelkedtek felül a polgári legalitás korlátain, tették túl magukat a politikai tevékenységnek a jobboldali szociáldemokrata vezetők opportunista alkalmazkodási és koalíciós politikája által szabott szűk határain, keltették új életre az uralkodó osztály hatalmai tényezőivel való forradalmi, nyílt összeütközés hagyományát. Ebben a forradalmi hagyományban a német kommunisták történelmi erőt láttak. Clara Zetkin írta erről: „A forradalmi hagyomány a legmagasztosabb új belső életnek, a proletártömegek legmagasabb fokú új szellemiségének kifejezése. Ezen alapul magával ragadó, nevelő-alkotó hatalma."[36] A proletariátus forradalmi élcsapatának a feladata, jegyezte meg Clara Zetkin, az arról való gondoskodás, hogy munkájában, harcában tovább éljenek Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg és minden más mártír eszméi, „míg el nem érjük a célt, amely mindnyájunkat halálon és síron túl is összeköt: a kommunista rendet, amelyért az ellenforradalom áldozatai éltek és amelyért meghaltak."[37]

A leninizmus céltudatos elsajátításának és érvényesítésének folyamatában az NKP, az 1925 óta Ernst Thälmann által irányított központi bizottság vezetésével, céltudatosan továbbfejlesztette a proletár forradalmi honvédelmi nevelést,

32 Dokumente und Materialen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. VII/1. k. Februar 1919 — Dezember 1921. Berlin, 1966. 67. o.

33 A Ruhr-vidéki Vörös Hadsereget 1920. március 12-én a német imperializmus és militarizmus legreakciósabb erői azon kísérletének elhárítására alakították meg, amely a munkásosztály novemberi forradalombeli eredményeinek elsöprésére és reakciós katonai diktatúra felállítására irányult. Ereje elérte a 100 000 főt. Kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkásokból állt. (Lásd: *Erwin Könnemann—Hans-Joachim Krusch:* Aktionseinheit contra Kapp-Putsch. Der Kapp-Putsch im März 1920 und der Kampf der deutschen Arbeiterklasse sowie anderer Werktätiger gegen die Errichtung der Militärdiktatur für demokratische Verhältnisse. Berlin, 1972.)

34 1921. márciusában a középnémet iparvidéken fegyveres összeütközésekre került sor a rendőrség és a brutális rendőri önkénynek ellenszegülő forradalmár munkások között. E harcokban jelentős részük volt a Leuna-Művek munkásainak.

35 Proletárszázadok keletkeztek 1923 tavaszán a fasiszta veszélyre tekintettel az NKP és a baloldali szociáldemokrata erők kezdeményezésére. Ezek többnyire fegyvertelenek voltak, kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkásokból tevődtek össze. Többek között a munkások gazdasági érdekeinek megvédésére, valamint a fasiszta és militarista provokációk megakadályozására, ill. visszaverésére vetették be őket. A forradalmi mozgalom vereségekor, 1923 őszén, a századokat valamennyi német tartományban betiltották. A proletárszázadok létrejöttének és fejlődésének részese volt Radó Sándor magyar kommunista, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének politikai biztosa is. (Lásd: *Radó Sándor:* Dóra jelenti. Budapest, 1971. 56. s. köv. o.)

36 *Clara Zetkin:* Ausgewählte Reden und Schriften. II. k.: Auswahl aus den Jahren 1918 bis 1923. Berlin, 1960. 170. o.

37 Uo. 148. o.

miközben mind jobban megértette, hogyan kapcsolja össze a honvédelmi nevelést egész politikai-ideológiai tevékenységével és tömegmunkájával. Különleges érdemeket szerzett a honvédelmi nevelésben az 1924-ben az NKP kezdeményezésére felállított Vörös Frontharcos Szövetség,[38] amelynek élén 1925 óta Ernst Thälmann állt. A Vörös Frontharcos Szövetség legfontosabb feladatait abban látta, hogy felvilágosítsa a dolgozókat a német imperializmus és militarizmus agresszív és revansista terveiről, hogy a munkásokat a Szovjetunióval és annak Vörös Hadseregével való szolidaritásra nevelje és védelmezze a munkásszervezetek intézményeit, tüntetéseit, és gyűléseit a Weimari Köztársaságban létező számos militarista és fasiszta egyesület és szervezet támadásaival szemben. A Vörös Frontharcos Szövetség a proletár forradalmi katonapolitika szellemében nevelte tagjait, megismertette őket a háborúról és hadseregről szóló marxista—leninista tanítással, korlátozott mértékben haditechnikai ismereteket közvetített nekik, mindezt abból a célból, hogy az osztályharc valamennyi, így katonai követelményeinek is meg tudjanak felelni. A Vörös Frontharcos Szövetség kiállt a német és nemzetközi munkásmozgalom forradalmi hagyományai, az 1848-as munkászászlóaljak harcai mellett, az 1871-es párizsi kommunárok, a pétervári Téli Palotát 1917-ben megostromló vörös gárdák mellett, és azon munkászászlóaljak mellett, amelyek 1918-ban a forradalmat védték az ellenforradalom ellen, 1920-ban pedig a munkásosztály érdekeit a Kapp-puccsal szemben. Ebben az értelemben jelentette ki Ernst Thälmann, hogy a Vörös Frontharcos Szövetség „minden kor kommunárjainak hagyományát őrzi és ápolja."[39]

Az NKP és a Vörös Frontharcos Szövetség által kifejlesztett hagyományok alapvető ismertetőjegye a forradalmi hazafiság és a proletár internacionalizmus egysége, mert a honvédelmi nevelés azt a célt szolgálta, hogy a munkásosztályt képessé tegye saját országában az imperializmus és militarizmus elleni harcra és a Szovjetuniónak az imperialista fenyegetések elleni védelmére. Az NKP, a Vörös Frontharcos Szövetség és a munkásosztály más önvédelmi szervezetei, mint a proletárszázadok vagy a Weimari Köztársaság végén a fasiszta terror elleni széles önvédelmi mozgalom, gazdag hagyományokkal rendelkeznek a honvédelmi nevelés terén, s ezek elevenen élnek az NDK fegyveres szerveinél, a Nemzeti Néphadseregben, a Határőrségben, a Népi Rendőrségben, de a munkásosztály munkásőr-kötelékeinél, a Sport- és Technikai Szövetségben és a szocialista ifjúsági szervezetben is. Ennek a hagyománynak az őrzését és folytatását bizonyítja az is, hogy az NDK Szárazföldi Hadereje Katonai Főiskolájának Ernst Thälmann nevét adományozták. Ezekből a példákból látható, a NSzEP Központi Bizottsága állandóan abból indul ki, hogy a honvédelmi nevelés hatékonysága és „a fegyveres alakulatok ereje és harcértéke lényegében attól is függ, mennyire elevenek a forradalmi hagyományok."[40]

Kiemelkedő katonapolitikai és katonai hagyományok keletkeztek az NKP által vezetett német antifasiszta ellenállási mozgalomban, amely kezdettől fogva a fasizmus és a háború elleni nemzetközi front alkotórészeként bontakozott ki.

38 A Vörös Frontharcos Szövetség a munkásosztály antimilitarista védelmi szervezete volt, amelyet azzal a céllal alapítottak, hogy a megerősödő német militarizmus elleni harcra összefogjanak minden öntudatos munkást, különösen a világháború egykori katonáit. Katonailag szervezett és egyenruhát viselő tagokból álló szervezet volt. Kötelékei gyakran jelentek meg zárt alakzatban. Bár a Vörös Frontharcos Szövetség alkalmazta a katonás formaságokat, fegyvertelen volt, és nem az NKP saját katonai szervezetének jellegét viselte, hanem a politikai tömegmunka pártok feletti szervezete volt. Miután Carl Severing szociáldemokrata birodalmi belügyminiszter 1929. május elején betiltotta a Vörös Frontharcos Szövetségét, az tevékenységét illegálisan folytatta.

39 *Ernst Thälmann:* Geschichte und Politik. Artikel und Reden 1925 bis 1933. Berlin, 1973. 76. o.

40 *Erich Honecker:* Zuverlässiger Schutz des Sozialismus. Ausgewählte Reden und Schriften zur Militärpolitik der SED. Berlin, 1972. 25. o.

Ezek azért foglalnak el külön helyet az NDK katonai hagyományai között, mert a német munkásosztály marxista—leninista pártjának egy új, demokratikus és szocialista Németország hadseregének osztályjellegéről és feladatairól vallott addigi legérettebb elképzeléseiről[41] és a német nép legjobb erőinek a fasiszta barbárság elleni hősiességéről tanúskodnak. Ezeknek a német hazafiaknak és internacionalistáknak a fasiszta német imperializmus náci rendszere és bűnös háborús politikája elleni rendíthetetlen, hősies és áldozatkész harci hagyományai annak a harcnak a hagyományai, amelyet az NKP illegális szervezeteiben és az általuk irányított nagy ellenállási szervezetekben, a fegyházakban a koncentrációs táborokban, üzemekben és hivatalokban, a fasiszta tömegszervezetekben és a Wehrmacht szerveinél, csapatainál folytattak. Ebben a harcban részt vettek kommunisták, szociáldemokraták, a dolgozók minden osztályának és rétegének tagjai, munkások és parasztok, humanista érzelmű értelmiségiek és a polgárság demokratikus erői. A hitleri Wehrmachtban is voltak hazafias erők, akik a német nép békés és boldog jövője érdekében a náci rezsim ellen harcoltak, mint például Harro Schulze-Boysen főhadnagy, a hírszerző, vagy Claus Schenk von Stauffenberg gróf ezredes, aki az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merényletet elkövette. Az ellenállási mozgalom erőinek fő részese mégis a munkásosztály volt, vezető erőnek pedig az NKP bizonyult, amelynek tagjai és funkcionáriusai az antifasiszta harcban a legnagyobb véráldozatot hozták.

E harc legkiemelkedőbb hagyományaihoz tartozik mintegy 5000 német kommunista és más antifasiszta részvétele a spanyolországi nemzetközi brigádok harcaiban, akik közül mintegy 3000 spanyol földön áldozta életét.[42] A szovjet önkéntesekkel és sok más nemzet internacionalista harcosaival együtt a békét, a demokráciát és a szocializmust védelmezték Spanyolországban a fasizmus — a világimperializmus legreakciósabb erőinek rohamcsapata — támadásaival szemben. Életüket a fasiszták és militaristák nélküli demokratikus Németországért kockáztatták. A spanyol nép nemzeti-forradalmi háborújának csataterein a Varsói Szerződésben tömörült testvéri hadseregek mai fegyverbarátságának jelentős történelmi alapjait vetették meg. E kor közös harci hagyományaihoz tartozik a német és magyar internacionalisták szoros harcközössége, amely mindkét nép haladó hagyományai között szilárd helyet foglal el. Különösen akkor váltak szorossá a két ország internacionalistáinak kapcsolatai, amikor egy század magyar önkéntes a XI. Nemzetközi Brigád „Edgar André" zászlóaljában harcolt. A XI. Nemzetközi Brigád német harcosai a legnagyobb tisztelettel beszéltek magyar parancsnokukról, Münnich Ferencről (Otto Flatterről), aki 1938. áprilisától augusztusáig volt a brigád parancsnoka. Nevét bejegyezték a XI. Brigád becsületkönyvébe.[43]

A nemzetközi brigádok hagyományainak az ifjú nemzedékhez való közvetítésében, különösen az NDK fegyveres erőinek tagjainál, jelentős szerepe van Heinz Hoffmann hadseregtábornoknak, az NDK nemzetvédelmi miniszterének, Erich Milke vezérezredesnek, az NDK állambiztonsági miniszterének és Fried-

41 Lásd: *Paul Heider:* Antifaschistischer Kampf und revolutionäre Militärpolitik. Zur Militärpolitik der KPD von 1933 bis 1939 im Kampf gegen Faschismus und Kriegsvorbereitung, für Frieden, Demokratie und Sozialismus. Berlin, 1976.

42 Szerzői kollektíva Horst Kühne vezetésével: Pasaremos. Deutsche Antifaschisten im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes. Berlin, 1970; *Horst Kühne:* Revolutionäre Militärpolitik 1936—1939. Militärpolitische Aspecte des national-revolutionären Krieges in Spaneien. Berlin, 1969.

43 Lásd: *Györkei Jenő:* Deutsch—ungarische Beziehungen im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes. In: Interbrigadisten. Der Kampf deutscher Kommunisten und anderer Antifaschisten im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes 1936 bis 1939. A Friedrich Engels Katonai Akadémián 1966. január 20—21-én tartott tudományos konferencia anyaga. Berlin, 1966. 218. s. köv. o..; Pasaremos. 190. o

rich Dickel vezérezredesnek, az NDK belügyminiszterének, akik maguk is a nemzetközi brigádokhoz tartoztak.

Az antifasiszta harc hősiességéről tanúskodik a német kommunisták és más antifasiszták bátor és önfeláldozó kockázatvállalása, akik hírszerzőkként, a Szovjetunió Vörös Hadseregének vagy Európa sok országában partizánkötelékek tagjaiként, a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottság elnevezésű frontszervezet harcosaiként vagy a fasiszta koncentrációs táborok illegális katonai szervezeteiben járultak hozzá a fasiszta rezsim fölötti győzelemhez, és életüket tették fel egy imperialisták és militaristák nélküli antifasiszta-demokratikus Németországra.[44]

Éppen ezek a hagyományok kapcsolódnak össze elválaszthatatlanul a Szovjetunió felszabadító tevékenységével, haderőinek a hitleri Németország hadigépezete fölötti győzelmével, a fasiszta Németország által elfoglalt országok népeinek felszabadító harcával. A kommunisták által vezetett német antifasiszta ellenállási mozgalom harcosainak minden hősiessége dacára a német munkásosztály és más haladó erők nem tudtak döntően hozzájárulni a fasiszta diktatúra vereségéhez. A Szovjetunió világtörténelmi felszabadító tette adta meg a német népnek a történelmi lehetőséget, hogy a demokrácia, a béke és a szocializmus útjára lépjen, és az októberi forradalommal kezdődő korszak alapvető törvényszerűségei most már Németországban is érvényesülhessenek. A kommunisták ismerték fel ezt a történelmi lehetőséget, és élükre állva magukkal tudták ragadni a német nép minden más haladó, antifasiszta erőit. Erről jegyezte meg Leonyid Iljics Brezsnyev, az SZKP Központi Bizottságának főtitkára: „Ezek az emberek a Szovjet Hadsereg katonáival együtt jöttek a háború lövészárkaiból, az antifasiszta illegalitásból, a fasiszta koncentrációs táborokból, ahol szögesdrót mögött tartották fogva őket. Magukkal hozták a Német Kommunista Párt és a nemzetközi kommunista mozgalom munkájának felbecsülhetetlen tapasztalatait. Körülöttük tömörültek azok a legjobb és legbecsületesebb erők, amelyek azokban az években Kelet-Németországban voltak."[45] Az antifasiszta ellenállás hagyományai, a népek e korból való közös harci hagyományai ösztönzik fegyveres erőink és szerveink tagjainak hazafias és internacionalista nevelését, szolgálják a Nemzeti Néphadseregnek a Szovjet Hadsereggel és a Varsói Szerződés minden más testvéri hadseregével való fegyverbarátságát. Az NDK sok üzeme és iskolája, utcája és tere, valamint Nemzeti Néphadseregének és Határőrségének sok magasabbegysége viseli azoknak a német antifasiszta ellenállási harcosoknak a nevét, akik a nemzetközi brigádokban, az illegalitásban és az emigrációban, mint hazafiak és internacionalisták, a szocializmusért vívott harc legközelebbi céljaként, egy antifasiszta Németországért szálltak síkra.

44 Az antifasiszta ellenállással foglalkozó művek sokaságából a katonai hagyományok szempontjából a következőkre utalunk: *Günter Kühn—Wolfgang Weber:* Stärker als die Wölfe. Ein Bericht über die illegale militärische Organisation im ehemaligen Konzentrationslager Buchenwald und den bewaffneten Aufstand. Berlin, 1976.; *Wladislaw Góra—Stanislaw Okecki:* Za Nasza i Wasza Wolność. Für unsere und Eure Freiheit. Deutsche Antifaschisten im polnischen Widerstandskampf. Berlin, 1975; *Karlheinz Pech:* An der Seite der Resistance. Zum Kampf der Bewegung „Freies Deutschland" für den Westen in Frankreich (1943—1945). Berlin, 1974.; *Willy Wolff:* An der Seite der Roten Armee. Zum Wirken des Nationalkomitees „Freies Deutschland" an der sowjetisch-deutschen Front 1943 bis 1945. Berlin, 1975.

45 *L. I. Brezsnyev:* Fester Bruderbund eint unsere Völker. (Szilárd testvéri kötelék egyesíti népeinket.) A Német Demokratikus Köztársaság megalakításának 25. évfordulója alkalmából 1974. október 6-án Berlinben rendezett díszünnepségen elhangzott beszéd. Berlin, 1974. 6. o.

Szocialista katonai hagyományok

A német földön megteremtett első munkás-paraszt állam megőrizte és folytatta a német nép történelmének, valamint a német és nemzetközi munkásmozgalomnak minden haladó és forradalmi katonai hagyományát. Olyan hadsereget hozott létre, amely csak és kizárólag a béke biztosítását, a szocialista rendszer és az állampolgárok békés életének megbízható védelmét szolgálja; olyan hadsereget, amely egy a néppel, és éppen ezért elkötelezettnek érzi magát minden haladó és forradalmi hagyomány iránt. Erről állapította meg Heinz Hoffmann hadseregtábornok, a NSzEP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tagja, az NDK nemzetvédelmi minisztere, hogy a Nemzeti Néphadsereg 1956-os létrehozásával „olyan német hadsereg jött létre, amely a német hadtörténelem haladó hagyományait folytatja: a parasztháború és a felszabadító háborúk seregeinek, az 1918—19-es munkásseregnek, a Ruhr-vidéki Vörös Hadseregnek, a nemzetközi brigádok német harcosainak és az antifasisztáknak a hagyományait. És létrejött a felszabadult munkások és parasztok első szocialista reguláris hadserege abban az országban, amely nemcsak kiváló polgári katonai személyiségeket — egy Scharnhorstot, egy Clausewitzet — tud felmutatni, hanem amelyben a munkásosztály zseniális katonai teoretikusa, Friedrich Engels is született."[46]

Ma már mégsem elegendő az NDK katonai hagyományait csupán a német földön megteremtett első szocialista állam előtörténetében keresni. Szükséges ennek az államnak és fegyveres erőinek létrejöttét és erősödését, saját történetét is bevonni, mert az, amit a fejlett szocialista társadalom formálásánál már elértünk, jelentős mértékben meghaladja az idősebb nemzedékek korábbi elképzeléseit és célkitűzéseit. A több mint húszéves történelmi múlttal rendelkező Nemzeti Néphadsereg nemcsak „méltón folytatta a forradalmi német munkásmozgalom katonai hagyományait", hanem egyúttal „megalapozta az első szocialista német hadsereg saját hagyományait is."[47]

Az NDK hatalmat gyakorló munkásosztálya és szövetségesei a NSzEP vezetésével, az antifasiszta-demokratikus átalakulás és a szocialista forradalom folyamatában, valamint a fejlett szocialista társadalom formálása és az NDK honvédelmének megszervezése során, új szocialista katonai hagyományokat teremtettek. Ezek a szocialista katonai hagyományok a német munkásosztály és a német antifasiszta ellenállási mozgalom forradalmi hagyományainak tudatos továbbvitelével keletkeztek. Magukba foglalják a német nép történelmének haladó katonai hagyományait és a forradalmi nemzetközi munkásmozgalom hagyományait. Minőségileg új tartalmuk elsődlegesen abban áll, hogy a hatalmat gyakorló munkásosztály történelmi feladatának az NDK-ban való megvalósítása során és a szocialista államhatalomnak a béke biztosításáért és a szocialista építőmunka katonai védelméért vívott harcában keletkeztek. Ezek a hagyományok elválaszthatatlan alkotórészei az NDK-beli szocialista állam és szocialista nemzet új hagyományai összességének, amelyek ápolását és alkotó továbbfejlesztését a marxista—leninista párt — a szocialista forradalom győzelméért küzdő minden nemzedék, a szocializmus és kommunizmus építői és védelmezői érdekében és azok ideáljai alapján — tudatosan elősegíti.

Különös jelentősége van a szocialista építőmunka során keletkezett hagyomá-

46 *Neues Deutschland*, 1975. március 1—2.
47 Heinz Hoffmann hadseregtábornok beszéde: Arbeiter-und-Bauern-Armee erfüllt treu ihre Klassenpflicht (A munkás—paraszt hadsereg hűségesen teljesíti osztálykötelességét.) *Neues Deutschland*, 1976. február 28—29.

nyoknak. Ezekhez tartozik, hogy csak néhány legfontosabbat említsünk, az élmunkás- és újítómozgalom, a szocialista munkaverseny a termelés minden szférájában, a jó minőségű termékek előállítása. A marxista—leninista párt vezette munkásosztály a szocialista honvédelmi nevelésnek, a nép és hadsereg egységének jelentős hagyományát is megteremtette. Ennek kifejezése látható abban, hogy a sorkötelesek a forradalmi munkásmozgalom vagy az antifasiszta ellenállás emlékhelyein, vagy szocialista nagyüzemekben tesznek esküt, s a fegyvereket — jelképesen — munkásmozgalmi veteránok, a szocialista munka élmunkásai vagy a munkásőralakulatok parancsnokai nyújtják át az ifjú katonáknak. Ehhez tartozik továbbá a Sport- és Technikai Szövetség katonai szpartakiádja és több más forma.

Mindez arról tanúskodik, hogy az NDK-ban a nép és hadsereg egysége, amely évszázadokon át a szabadságukért küzdő néptömegek ideálja és programja volt, a szocializmus feltételei között, eleven valósággá és a szocialista honvédelmi nevelés jelentős erőforrásává vált. Abban a mértékben, ahogyan a nép erkölcsi-politikai egysége, valamint a nép és hadsereg egysége fejlődik és erősödik, ahogyan a munkásosztály tudományos történelemszemlélete mindinkább meghatározza az egész nép történelemfelfogását, a munkásosztály szövetségesei is fokozottabban támaszkodnak a honvédelmi nevelésben a munkásosztály hagyományaira, és maguk is gazdagítják azt. A Nemzeti Néphadsereg és más fegyveres testületek tagjai a néphez való szilárd kötődésüket, a munkásosztályhoz és marxista—leninista pártjához, a szocialista hazafisághoz és a proletár internacionalizmushoz való hűségüket nem utolsósorban más népek antiimperialista felszabadító harcának támogatásával bizonyítják. Az imperializmussal vívott kemény osztályharc olyan helyzeteiben, mint például 1956-ban, 1961-ben vagy 1968-ban, a rájuk ruházott katonai feladatok megoldásában magas fokú harckészültségükkel bizonyították, hogy elkötelezettnek érzik magukat a forradalmi nemzetközi munkásmozgalom hagyományai iránt és hűségesek katonai esküjükhöz az imperializmus és mindenfajta ellenforradalom elleni harcban.

Az NDK új szocialista katonai hagyományai a legszorosabban kapcsolódnak a szocialista államok közössége és katonai koalíciójának kialakulása és fejlődése történetéhez. A Varsói Szerződés közös szociálpolitikai, gazdasági és ideológiai alapokon álló szocialista védelmi szövetsége történelmileg megerősödött. Már saját hagyományai is vannak,[48] amelyeket a szocialista internacionalizmus hagyományainak nevezünk. Ezekben a nemzetközi forradalmi mozgalom katonapolitikai és katonai hagyatéka él tovább. Egyidejűleg visszatükrözik a szocialista államok és hadseregeik harci közösségének alapjait és elveit. Ezekben a hagyományokban megnyilvánul a testvéri hadseregeknek a béke és szocializmus védelmére irányuló közös felelőssége, a testvéri hadseregek kölcsönös tisztelete, a kölcsönös testvéri segítségnyújtás és támogatás, a katonai mesterség tökéletesítésére irányuló közös törekvés. A közös harci hagyományok kialakulásának folyamata kapcsolatban van minden egyes testvéri hadsereg nemzeti hagyományainak kölcsönös tartalmi gazdagodásával, ahogyan másrészt mindegyiknek része van a közös hagyományok kialakításában és fejlesztésében.

A nemzetinek és nemzetközinek ez a dialektikus kölcsönös viszonya a hagyományok megértésében nem enged teret azoknak az ellenséges spekulációknak, hogy az egyes hadseregek történelmének és hagyományainak nacionalista szembeállításával gyengítsék a testvéri hadseregek erkölcsi-politikai egységét és

48 Lásd: *A. A. Grecsko:* A szovjet állam fegyveres erői. Budapest, 1976. 465. s. köv. o.

egybeforrottságát, és megkérdőjelezzék a szocializmus kollektív védelme alapelvének helyességét és szükségességét.[49]

Az NDK szocialista katonai hagyományainak magvát, mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben, a Nemzeti Néphadsereg új hagyományai képezik. A Nemzeti Néphadsereg több mint húszéves történetében és az NDK Határőrségének harmincéves történetében a magasabbegységek, egységek és kisebb kötelékek, együttműködve szovjet fegyverbarátaikkal és más testvéri hadseregekkel, egy sor kiemelkedő teljesítményt értek el a szocializmus és a béke védelmét szolgáló harckészültség állandó fokozásában.

A katonák élete és szolgálata, a napi katonai kötelességteljesítés erősíti a meglevő hagyományokat és újakat hoz létre.[50] Történelmi tapasztalatok bizonyítják, hogy a katonák, a tiszthelyettesek, zászlósok és tisztek tetterejét és fáradhatatlan erőkifejtését, ideológiai szilárdságát, teljesítőképességét és tudását lényegesen erősíti a forradalmi hagyományokkal való azonosulás és az a törekvés, hogy versengjenek forradalmi elődeikkel a katonai feladatok teljesítésében. Mindenekelőtt ezekből az összefüggésekből adódik a folyamatosság, és a közvetlen átmenet a forradalmi német munkásmozgalom katonai hagyományaiból az NDK és fegyveres erői szocialista katonai hagyományaihoz. Ezen alapul egyúttal a hagyományok aktualitása, valamint az a funkciójuk, hogy a nemzedékek közti kapocsként hassanak.

Az NDK Nemzeti Néphadserege és Határőrsége szocialista hagyományainak kialakulását és fejlődését nagy mértékben az eredményezte, hogy megvalósult a marxista—leninista párt — a Nemzeti Néphadsereg sikeres történetének fő forrása — vezető szerepe. A fegyveres erők irányítása a párt és annak központi bizottsága által, a parancsnokok, a politikai szervek és az NSzEP pártszervezeteinek küzdelme, a kommunisták alkotó tevékenysége a Nemzeti Néphadsereg és a Határőrség valamennyi szolgálati területén, a történelem minden időszakában döntő volt a harckészültség állandó tökéletesítésében. A párt vezető szerepe által meghatározott hagyomány fontos tartalma a kommunisták szilárd osztályálláspontja, a politikai és katonai feladatok megoldásánál tanúsított példamutató szerepük és a hadsereg párton kívüli tagjainak nyújtott bajtársi segítségük.

Az új szocialista hagyományok kialakulására és tartalmára döntő befolyása volt annak, hogy a Nemzeti Néphadsereg, kezdettől fogva a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek keretében, szocialista koalíciós hadseregként fejlődött. A nagy hadgyakorlatokon való részvétele, valamint az a számos és sokoldalú kapcsolat, amelyet a többi testvéri hadsereggel tart fenn, erősítette a Nemzeti Néphadsereg új fegyverbarátsági hagyományainak fejlődését. Szocialista osztály- és fegyverbarátság eltéphetetlen kötelékei keletkeztek, amelyek döntően hozzájárultak a Varsói Szerződés katonai erejéhez és egybeforrottságához.

A testvéri hadseregekhez fűződő, a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi hagyományainak befolyására kialakult, sokoldalú baráti kapcsolatok legfontosabb és leglényegesebb részének tekinti a Nemzeti Néphadsereg „az osztály- és

49 Ilyen spekulációk erőteljesebben jelentkeznek az utóbbi években az NSZK publikációiban, amelyekben egyértelműen antikommunista és szovjetellenes helyzetből kiindulva, meghamisítják a Varsói Szerződés hadseregeinek történetét és hagyományait. [Lásd többek között: *Brenko P. Ahnsteiner* (kiad.): Nationale Tradition in sozialistischen Armeen. Bonn — Bad Godesberg, 1974.; *P. Gosztony* (kiad.): Zur geschichte der europäischen Volksarmeen. Bonn — Bad Godesberg, 1976.]

50 Lásd: Die parteipolitische Arbeit in der Sowjetarmee und Seekriegsflotte. Berlin, 1975. 250. s. köv. o.

fegyverbarátságot a Szovjet Hadsereggel, a Varsói Szerződés fő katonai erejével."[51] A Nemzeti Néphadsereg és a Szovjet Hadsereg közti kapcsolatoknak már saját hagyományai vannak. Ezek a Szovjetunió és fegyveres erői által nyújtott sokoldalú segítség és támogatás eredményeként születtek, ami különösen az NDK-beli munkás-paraszt hatalom szocialista katonai kádereinek kiképzését, a Nemzeti Néphadsereg felállításánál és fejlesztésénél közreműködő szovjet tanácsadók és katonai szakértők segítségét illetően volt nagyon jelentős. Ezek a hagyományok a szovjet tudományos eredmények és tapasztalatok, valamint a szovjet fegyverzet és harci technika elsajátításának folyamatában keletkeztek. Különös jelentőségűek voltak és ma is azok e fegyverbarátság fejlődése számára a Nemzeti Néphadsereg magasabbegységeinek és egységeinek a németországi szovjet hadseregcsoport társalakulataihoz fűződő, a katonaélet minden területét átfogó kapcsolatai, s azok folyamatos elmélyítése. Az a gyakorlat, hogy fejlődésünk szintjét a szovjet társalakulatok mércéjével mérjük és versengünk egymással a harckiképzésben elérendő magasabb eredményekért, a fegyverbarátság új hagyományainak egyik lényeges tartalmi ismertetőjegyévé vált.

A hagyományok ápolása összességében lényegesen hozzájárul ahhoz, hogy ezentúl is kifejezésre juttassuk: büszkék vagyunk a történelmi fejlődés sikeres mérlegére és rendíthetetlenül bízunk az NDK-nak a Szovjetunió és a többi testvéri ország oldalán biztosított perspektívájában. A történelmi tapasztalatok és tanulságok közvetítése erősíti a Német Szocialista Egységpárt politikája és katonapolitikája iránti megértést, elmélyíti az NDK Nemzeti Néphadserege és Határőrsége tagjaiban a meggyőződést, hogy a Német Demokratikus Köztársaság megbízható katonai védelmével megtisztelő hazafias és internacionalista kötelességet teljesítenek. Ezért az NDK történészei és hadtörténészei a NSzEP IX. kongresszusa határozatainak megvalósítása során egyik feladatukat abban látják, hogy a hagyományok még céltudatosabb kutatásával és közvetítésével hozzájáruljanak a szocialista tudat további fejlesztéséhez, különösen az ifjú nemzedék hazafias és internacionalista neveléséhez és a szocialista honvédelmi motívumok alátámasztásához.

51 *Heinz Hoffmann:* 20 Jahre Warschauer Vertrag — 20 Jahre Schutz des Friedens und Sozialismus in Europa. Berlin, 1975. 21. o.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

MÉSZÁROS LÁZÁR AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSA, 1845

A Magyar Tudós Társaság 1844. decemberében levelező taggá választotta Mészáros Lázár cs. kir. alezredest, a Lodi-ban (Lombardia) állomásozó 5. huszárezred parancsnokhelyettesét.

A nagy ívrét papíron felül gróf Széchenyi István ajánlása olvasható: *„ajánlja levelező tagul Széchenyi István"*, alatta pedig a titkár, Schedel (Toldy) Ferenc indoklása: *„mint a magyar ügy apostolát Lombardiában."*

Széchenyin és Toldyn kívül további tizenöt akadémikus hitelesítette aláírásával a választást: Balásházy János agrártudományi szakíró, Döbrentei Gábor, báró Eötvös József (ő azt is odaírta: *„különösen ajánlja")*, Fáy András, Fogarasi János nyelvész, Frivaldszky Imre természettudós, Gebhardt Ferenc orvos, Kiss Károly ny. százados, író, Kubinyi Ágoston régész, Luczenbacher (Érdy) János régész, numizmatikus, Nagy János keleti nyelvész, Szontagh Gusztáv ny. százados, kritikus, filozófus, Tarczy Lajos természettudós, Vásárhelyi Pál mérnök és Vörösmarty Mihály.

Mészáros alezredes tehát ismert és becsült egyéniség volt az aláírók előtt. Ő az első ténylegesen szolgáló hivatásos katonatiszt, akit a Magyar Tudós Társaság tagjául választott.

Mivel érdemelte ki ezt a kitüntető bizalmat?

A két nyugdíjas századossal, Kiss Károllyal és Szontagh Gusztávval évtizedek óta szoros barátságot tartott. Számos Szontagh-hoz intézett levele maradt ránk a harmincas évekből. Széchenyi István is ismerte Mészárost. 1837. július 20-i keltezéssel Mészáros arról értesíti Széchenyit, hogy egyik őrmesterét, Szomort, bejuttatta a féltve őrzött Melegnano-i (Milano mellett) különlegesen korszerű hengermalomba szakmunkásnak, s az kikémlelvén a malom műszaki adatait és működését, ezeket Mészáros most megküldi Széchenyinek, hogy Magyarországon is létesíthessenek hengermalmot. De tudósítja Mészáros Széchenyit egyéb hasznos értesülésekről is: egy ízben például olasz nyelvből lefordítja egy selyemhernyótenyésztő szakember tanulmányát, s elküldi Széchenyinek, tudván, hogy a gróf érdeklődik a selyemgyártás hazai meghonosítása iránt.

Mászáros szépen, ízesen, szabatosan írt magyarul.

Mára 1820-ból, főhadnagy korából ismerjük magyar nyelvű levelét (Eszék, 1820. szeptember 25.)

Emlékiratából tudjuk, hogy az ezernyolcszáztizes években Szlavóniából folyóiratszerűen levelezett sógornőjével, Antal bátyja irodalomkedvelő feleségével s e levelezést a tisztikar általa alakított irodalmi körében felolvasta.

Azt is tudjuk, hogy művelt férfi volt. Gyermekkorában, atyja könyvtárában a francia *Encyclopediát* bújta, s mint írja, ez *„alá is ásott minden régi tekintélyt becsületesen."* Richardson, Fielding, Pope, Jean Paul voltak kedvenc írói. A németen és latinon kívül olaszul, franciául, angolul beszélt. Igyekezettel művelte a magyar nyelvet. Ezredében is biztosította a magyar nyelv használatát. (Természetesen a szigorúan vett szolgálati érintkezésen kívül.) Felvilágosult, türelmes, de szigorú parancsnok volt. Unokaöccsének, akit a család — úgy látszik, szilaj természete miatt — pár hónapra hozzá küldött fegyelmezésül, így ír: *„Én jó ember vagyok és személykülönbség nélkül szeretem az embert, de a roszszat ... az iszákost, a rendetlent gyűlölöm ... Szalay szolgám ugyan* — (ő vitte

a levelet Magyarországra, a bácskai birtokra) — *de mivel becsületes ember, szépen fogadjad.*" (Cremona, 1844. július 25.)

Mindez azonban, bármennyire kirítt is Mészáros alezredes a cs. kir. tisztikar átlagából, nem ok az akadémiai tagságra. Széchenyi megválogatta a maga embereit.

A kérdésre, miért választották a Tudós Társaság levelező tagjává, Mészáros Lázár székfoglaló előadása adja meg a választ. Széchenyi és a Tudós Társaság Mészáros Lázárban a cs. kir. hadsereg legképzettebb, a magyar ügy iránt legfogékonyabb törzstisztjét látta, aki hivatásszerűen és tudományos szinten foglalkozott hadseregszervezési kérdésekkel. Mészáros Lázár nem volt hadvezér, taktikus vagy stratéga; az ő szakterülete a *hadseregszervezés.*

Mészáros alezredes több hónapos levelezés után — köszönőlevél a Tudós Társaságnak, beszámolók irodalmi terveiről — 1845. szeptember hatodikán Milánóban adta postára székfoglaló előadását: *„értekezésemet szíves felolvasásra, ha arra méltattatik, Kiss Károly barátomnak ajánlom."*

Mivel elöljáróitól nem kapott szabadságot, a dolgozatot, mely 1845. október 18-án érkezett meg Pestre, Mészáros távollétében egy másik, vele együtt levelező tagul megválasztott, Budán szolgáló cs. kir. főhadnagy: komonkai Korponay János — 1848-ban Batthyány nemzetőri, majd a hadügyminiszter titkára — olvasta fel 1845. október 27-én.

A székfoglaló előadás, melynek kézirata az MTA levéltárában van, s mellyel a tudomány érthetetlen módon mind a mai napig nem foglalkozott, címlapján *„A katonaságrul"*, belül pedig *„A' katonaságról"* címet viseli.*

*

A tanulmány rövid történeti áttekintéssel kezdődik; Mészáros kifejti, hogy az emberiség története a szerző választott tárgya szempontjából csak a lőpor és a sajtó feltalálásától kezdve szolgál tanulsággal.

A sajtó a műveltség addig elképzelhetetlen terjedését tette lehetővé, a lőpor viszont a hadviselést forradalmasította. Mert bár *„a lőpor a társasviszonyokra* (értsd: a társadalmi fejlődésre) *is némi befolyással volt, de leginkább hatott a hadiügyekre."* Mégpedig nem csak abban az értelemben, hogy a haditechnika fejlődött, hanem úgy is, hogy ettől kezdve az ipar és a tudomány *„az öldöklő szerek s eszközök végtelenigi szaporítására"* törekedett, s így a politikában a háború maradt a döntő és végső érv; a háború, *„ez az ész előtti szörnyeteg."*

Ennek a felemás állapotnak egyetlen ellensúlyozási lehetősége a sajtó, a könyvnyomtatás, ami *„az emberi ész kifolyásainak terjesztője."*

Ő maga is úgy érzi, hogy igazi feladata ember és társadalom viszonyának meghatározása lenne. De a tudomány nem ezzel törődött, hanem *„Tristram Shandy pálcalován nyargalt"* és csak az öncélú, az önmagáért való áltudományosság virult. Pedig a tudomány csak akkor ér valamit, ha működése a társa-

* Az idézett kéziratok: a levelek egy része, a taggá választás jegyzőkönyve és maga a székfoglaló előadás az MTA kézirattárában találhatók.

Említésre méltó, hogy az OSZK kézirattárában is vannak publikálatlan Mészáros-levelek, melyeket a hatvanas évek elején szereztek meg. A *„Levelestár"*-ból való például az unokaöccséhez írott idézett levél.

Ugyanitt őrzik jegyzőkönyvecskéjét (Oct. Hung. 377.), melyből megtudjuk, hogy 1849. augusztusában magával vitte az emigrációba az alábbi két könyvet: *„L'application de militair aux travaux publique"* és *„Organization du travail par Briancourt"* — tehát változatlanul foglalkoztatta a hadsereg szerepe a békés építőmunkában.

Az OSZK kézirattárában, Horváth Mihály hagyatékában található az az okmány is, melyben Kossuth kormányzó 1849. június 12-i budapesti keltezéssel Mészáros altábornagyot katonai nevelésügyi főfelügyelővé nevezi ki

dalom javára szolgál. Sterne *Tristram Shandy*-je után (1767—68) Georg Cristoph Lichtenberg német fizikust (1742—1799), a villamosság egyik felfedezőjét idézi, aki szerint ami az évezredek során felhalmozódott könyvtömegben igaz, az egy pár ívre könnyen ráfér, de amiről azt képzeljük, hogy tudomány, holott nem az, *„azt ezer tevék hátaikon el nem hordják"*.

Van viszont a haditechnika lőpor általi változásának egy fontos és jó értelmű jelentősége: a testi erő helyébe az erkölcsi és értelmi erők szerepe nyomult. Lehetséges volna tehát kevesebb véráldozattal háborút viselni, ha már elkerülhetetlen, de ezzel a lehetőséggel eddig egyetlen állam sem élt; *„a népek nem a legörvendeztetőbb állapotban pangtanak."*

Igaz ugyan, hogy a XVII. századi angol forradalom tágította az emberi jogokat *„és az emberi önérzet egy részével megesmérkedett"*, de a gátlástalan gyarmatszerzés, a hódító gyarmati háborúk sora *„az emberiség eszméjét nem igen gyarapíthatta."*

A többi országok még annyira sem juthattak, mint Anglia. A tudósok, bármily szorgalmasan működtek is, élettől elszakadt könyvtudományukkal *„az emberi nem boldogításának ábécéjéhez nem emelkedhetvén fel, a hódítókat pharusi világítással tisztelték, és a népet, melynek sorsa javítását merényleni kellett volna, alig méltatták mécs-pislogásra"*.

A francia forradalom annak jelzése volt, hogy az idő megérett a társadalmi változásokra. Azonban *„a philosophicus század ... gazdagabb volt eszmékben, mint tettleges tudományban és annak alkalmazásában az emberi élet- és társasaságra"*.

Ezért a francia forradalomnak nem sikerült helyes és szép eszméit a gyakorlatba átvinni; azokat *„az egész társadalom javával és jogával gyakorlatilag egyesíteni nem tudta"*.

A békés kifejlés helyett jöttek a napóleoni háborúk; eszmék terjesztésének ürügyén a hódítás. Emiatt a meghódítottakban az eszmék hitelüket veszítették és gyanússá váltak. A hadi viszonyok között az eddiginél is *„kevesebb gond fordíttatott a népek nevelésére, jólétére"*. Viszont tökéletesedtek a pusztító eszközök és általában a hadsereg. A népek katonákká lettek. Ez az állapot kedvezett a forradalomban felülkerekedett polgárságnak: *„szatócskénti helyzetből nagybanira emelkedett"*. Napóleonnak kétségtelen érdemei közé tartozik a gazdasági élet, a közlekedés és a korszerű jogszolgáltatás megszervezése, egyáltalán: *„a terményerő kifejlése"*; csakhogy *„az általa sújtott, darabolt, rövidített s újra összeillesztett népek"* számára *„a lét vagy nemlét kérdése mindent háttérbe szorított"*. Ennek folytán a forradalom és polgárosulás eszméi helyett csak katonai jellegű fejlődés történt.

A napóleoni háborúknak *„az orosz fagy és a nemzetek feleszmélte"* vetett véget.

A békében elvileg érvényesülhettek volna a forradalom vívmányai, hiszen minden forradalom *„valami jónak magvát hordja magában"* s valóban akadtak, akik az emberiség tökéletesedését *„az egyesek összesítésében és az összhangzati cselekvésben lelték meg"*. Sajnos azok, akik *„a jobbnak létesítését az értelem szabadabb nyilatkozatával merénylették"* ezen igyekvésüket csak *„négy fal között"* tehették, s így tanításaik *„nyilvános téren gyakorlatiakká nem válhattak"*.

Ez a jelenlegi állapot; ebben a társadalmi közegben működik a hadsereg. *„A népek sorából keletkeznek ki a katonák, a népek sorába térnek vissza, ha kiszabott idejük letelt"* — tehát a katonai szolgálatot nem szabad csak szűk szakmai kiképzésnek tekinteni, hanem egy egész emberéletbe ágyazva kell azt

megtervezni. *„Ezek tárgyalását fogom merényleni."* Tudja, hogy fejtegetése, javaslata gyakorlatilag aligha lesz kivihető, mert *„az indítványozáson túlhaladni az e tárggyal foglalkozó legnagyobbak is alig voltak képesek"*.

Eddig tart — a 10. kézírásos lapig — a tanulmány első része. E bevezetés, mint olvashattuk, a katonaság intézményét az egész társadalom életének és mozgásainak összefüggésében látja; a szerző elégedetlen a fennálló társadalmi viszonyokkal és tájékozott a harmincas-negyvenes évek szellemi áramlataiban. Utal az utópista szocialistákra, akik az emberiség tökéletesítését *„az egyesek összesítésében és az összhangzati cselekvésben lelték meg"*.

Meghökkentően türelmes és józan érvelés egy cs. kir. alezredestől.

Eszmefuttatásának ezt az első részét csak ritkán támasztja alá hivatkozásokkal, tekintélyek idézésével; néhány, a lényeget nem érintő hivatkozáson kívül — (például, maga is nagy homeopatha lévén, nem mulasztja el megemlíteni Samuel Christian Friedrich Hahnemann nevét; vagy felidézi Sterne közkedvelt regényét, a *Tristram Shandy*-t) — Johann Peter Friedrich Ancillon-t említi enyhe öngúnnyal —, ő maga, Mészáros *„azon tudósok lajstromába illik, kik semmit sem írtak"*, ahogy ezt Ancillon jegyezte meg néhány kortársáról — továbbá Georg Cristoph Lichtenberget.

Ez a néhány név is elég, hogy megállapíthassuk: Mészáros Lázár ismerte a maga korának tekintélyeit mind az irodalom (Sterne) mind a természettudományok (Hahnemann, Lichtenberg), mind pedig a történetírás (Ancillon) terén.

Közülük a hugenotta család sarjaként Berlinbe emigrált Ancillon, udvari történetíró, a porosz trónörökös nevelője, a porosz katonai akadémia tanára, ez a romantikus *„nagynémet"* azért figyelemre méltó, mert a hadsereg reformját sürgető (különben feudálisan gondolkodó) táborhoz tartozott. Lichtenberg viszont nemcsak nagy természettudós volt, hanem jó humorú, ironikus elme, haladó eszméket valló író is. A kíméletlen öngúnyra bármikor kapható Mészáros egyénisége (éppen e természete miatt érti őt félre máig az utókor!) közel állt Lichtenberg egyéniségéhez.

Még csak a székfoglaló előadás felénél járunk, de máris megállapíthatjuk, hogy a cs. kir. hadsereg tisztikarában aligha szolgált Mészáros Lázárhoz hasonló intelligenciájú és műveltségű *magyar* törzstiszt. Azok, akik valamilyen szakmai téren elméletileg kitűntek, mint például kellemesi Melczer Andor őrnagy, szabályzatíró, vagy mint gróf Lamberg Ferenc altábornagy, hadosztályparancsnok vagy nem rendelkeztek a Mészároshoz hasonló műveltséggel (Melczer), vagy egyoldalú tudásukat a császári ház érdekeinek rendelték alá (Lamberg), s nem mertek, nem tudtak, nem akartak egy Lichtenberg vagy a francia utópisták felé kitekinteni. Nem is szólva a forradalmak olyan áttekintéséről, amilyent Mészáros végzett el; vagy azok iránti rokonszenvéről, akik *„a jobbnak létesítését az értelem szabad nyilatkozatával merénylették négy fal között"*, tehát titokban.

A második rész első fele — melynek mottója: *„semmire sem jó, legyen katona"* — a jelen, tehát 1845 társadalmi és politikai helyzetét elemzi. A császári-királyi hadsereg 1816 óta lényegében karhatalmi feladatokat lát el a birodalomban, hiszen *„a század négy első tizede elég hamu alatt lappangó élőparázst rejte, mely a légkörrel érintésbe jőve lángot adhat"*. Ezt az élőparazsat igyekszik eltaposni a hadsereg, de ezzel semmi mást nem ér el, mint egy látszat-békeállapot fenntartását, mert egyébként *„úgyszólván minden valódi elintézést vár"*, tehát semmiféle fontos társadalmi probléma nincs megoldva. Pedig *„egy álladalomban minden rendeknek ollyas rendszerbe kell jönni, mely . . . a szabad kifejlést elő-*

mozdítsa". „Az emberrel született tehetségek csak akkor kaphatnak kellő kifejlést és elégtételt, ha egyesületi kapcsok által összekötve működhetnek."

És idézi Pope (1688—1744) *„felséges verseit" angolul, majd saját fordításában.* (13. lap)

E Pope-idézet után következik, a 14. lapon, a szorosabban vett szakmai jellegű tárgyalás.

Be kell vezetni a rövid idejű, de mindenkire érvényes hadkötelezettséget:

„nehogy azt mondják, hogy azok, kik minden jótéteményben előkelő részt vesznek, a legtöbbet, melyért 8 század óta vívtak és vívnak: a nemzeti fennállás és lét fenntartását azok által védelmeztetik, kiket szegény sorsokra nézve a hazafisági szent tűz talán kevesebbet melegít és következőleg akiknek annak a jövendőre átvitele kevesebbet érdekel."

Az általános hadkötelezettség, mely nem tűr megváltást és kivételt, alkalmas a nemzet általános műveltségi színvonalának s így közvetve jólétének emelésére. A haladáshoz ugyanis „az anyagi és egyúttal szellemi kifejlés" a legfőbb kellék.

A katonaságot a termelőmunkában is hasznosítani kell. Úgyis sok a nem termelő, csak fizetést húzó közhivatalnok: papok, törvénykezési alkalmazottak, pénzügyőrök. A *si vis pacem, para bellum* közmondást ő *„Fourier vagy Corvaja nemesebb, felségesebb és emberségesebb"* mondásával cserélné fel: *si vis pacem, para pacem.* Katonaságra tehát éppen a szilárd és tartós béke biztosítása végett van szükség.

Fölöslegesnek tartja a jelenlegi nagy létszámot is. Amit a hadsereg létszámban és mennyiségben veszítene, azt pótolhatná *„az értelemnek nagyobb kifejtése".*

Bármennyire is észellenes azonban a háború, egyelőre elkerülhetetlennek tűnik. Olyan, mint *„festményben a fény mellé az árnyékolat".* De ha már — egyelőre — elkerülhetetlen, akkor a katonaság intézménye *„a nemzet többi részeit békés működésében és vagyonszerzésében ne hátráltassa, sőt azt lehetőleg előmozdítsa".* ...

Ezek után pontokba szedi téziseit:

„1-ső. Mi a katonaság, mért van felállítva és mi a kötelessége?"

Válasz: kötelessége külső támadás visszaverése, a belső rend fenntartása. Béke idején közmunkák végzése:

„A katonaságot fel kellene használni olyas nagy munkákban, melyeknek hasznát az egész haza, vagy több hazák egy státusbani egyesülete érzené." (18. lap) Erre int *„a rómaiak példája és más újabb nagytekintélyű hademberek javaslata".*

„2-dik. Mit kell tőle követelni, hogy a mostani civilisatio iránya szerént békés hadhivatásának megfelelhessen?"

Válasz: a sorköteles katonákat a magánéletben is hasznosítható szakmai képesítéssel kell ellátni. Fokozni kell a katonaság társadalmi megbecsülését. *„Amit nélkülözni nem lehet, kár ócsárolni."*

„3-ik. Amint most áll és szervezve van, megfelelhet-é legszélesebb értelemben vett hivatásának?"

Válasz: csak részben felel meg. A cs. kir. hadsereg szervezése korszerűtlen. *„Fegyverfogások, mozdulatok vagy egészen mellőzhetők, vagy egyszerűsíthetők."*

Külön probléma, hogy éppen a legtanultabbak mentesülnek a katonai szolgálattól; *„a mostani uralkodó szellem a katonai szolgálatot sem kívánni, sem*

keresni nem ösztönzi". A tömeg nem *„önértelműleg"* katona, ha bevonultatják, sem jólétben, sem tanításban nem részesül. Meg kell szüntetni az engedelmességnek mint kizárólagos elvnek egyeduralmát. A katona — és a leszerelt katona, tehát a lakosság — *„ne csak a nyomor által váljék engedelmessé".*

E három tömör tézis után felteszi a kérdést:

„Miképp lehet a hibákon javítani?"

Jólétet kell teremteni; a jólét fokozza a tudásvágyat; *„a tudatlanság a legnagyobb és legrosszabb szegénység";* minél képzettebb ifjú vonul be szolgálattételre, annál jobb katona válik belőle. Meg kell szüntetni *„az emberiséget alázó büntetéseket".*

Ismét hivatkozik Lichtenbergre és Fourier-ra, sőt: idézi Victor Considerant egy mondatát és Friedrich Wilhelm Bismark gróf württembergi tábornagyra utalva kijelenti: *az ítélet szabad legyen.* Tehát szólás- és sajtószabadságot követel:

„Már mivel benne vagyok, akárhogy ítéltessék is ezen irat — és, bár Victor Considerant valahol elmondá: Les prejugés d'anciennes souches sont nobles et les verités neuves sont roturieres — mégis gróf Bismark tábornaggyal kimondom, az előítélet nyűgbe tétessék, az ítélet szabad legyen."

Ez természetesen nemcsak a népnek jelentene jót, hanem az addig kiváltságos nemességre is kötelességeket róna. Így például a kötelező katonai szolgálatot. Hogyan is szabad *„azoknak, kik az állam legnagyobb jótéteményeit élvezik, magokat a közös tehertől felmenteni?".*

Az általánosan kötelező katonai szolgálat fölöslegessé teszi a hadfogadás (toborzás, „Werbung") *„emberiséget alacsonító"* intézményét. El kell tehát törölni. *„A régi modorokat haladásiakkal kell felváltani."* Felháborodva utasítja el *„azon nem helyeselhető szokást mely a törvényt megvető, ellenző, áthágó egyént, kit bűnei miatt a társaság kerül, fenyít és elzár — annak a rendnek ajándékozza, melynek hivatása a belbéke fenntartása".*

Újra meg újra visszatér „sternei vesszőparipájához": az általános népjólét érdekében történendő intézkedések sürgetéséhez. Népjólét és hadsereg: számára ez a kettő elválaszthatatlan fogalom. *„Az emberek csak akkor lehetnek nyugodtak és boldogak, ha a pénztáruk rendezésénél kezdhetik teendőiket, enélkül minden társadalmi tökéletesülés csak öncsalás"* — idézi Corvaját és kifejti, hogy a kicsikart engedelmesség helyett az önkéntes bizalom az, ami minden állampolgárt jó katonává tehet.

„Igazságosabb világ az embert is igazságosabbá teszi" — idézi François Pierre Guizot-t tanulmányának vége felé.

És itt, a végéhez közeledve, Mészáros az általános, elvi kijelentések után saját hazáját említi:

„Minden nemzet csak annyit ér, amennyit munkája által szerzett nyers és feldolgozott terményivel, önnön szükségét kielégítve, feleslegivel világviszonylatban is részt veszen" — s ha ez így igaz, akkor bizony hazánk szomorú elmaradottságban tengődik, hiszen csak *„kietlen rónákkal bővelkedik".* Igyekezni kell tehát *„a rohanókkal vágtatva, a fontolva haladókkal léptetve"* előrejutni és sebesebb munkával előmozdítani a *„drága idő perceit".*

A rohanókkal vágtatva, a fontolva haladókkal léptetve: itt és most, e lovastiszti hasonlat olvastán érjük tetten a negyvennyolcas Mészáros Lázárt, itt és ezzel a mondatával fejthetjük meg egyéniségét: fő célja a haladás, a társadalmi jólét megteremtése; ha ennek érdekében a *„rohanók"* kerülnének hatalomra, ha tehát győzne egy forradalom, akkor velük együtt kell vágtatni; ha viszont a

mérsékelt reformerekkel kínálkozik együttműködési lehetőség, akkor azokkal kell együtt léptetni.

Eszmefuttatását *„szeretett és 32 évek által viselt fegyvernemem, mely nemzeti szellemünkhöz illik, a lovasság"* rövid *laudatio*-jával zárja; hangsúlyozva, hogy a cs. kir. lovasságnak csak *„magyar része vívott ki európai nevet"*.

A lovasságot egyébként megint csak a közjó érdekében is hasznosabbnak tartja a többi fegyvernemnél: ugyanis serkenti a lótenyésztést (Széchenyi!) s ezzel a közlekedést...

Záró mondatában reményét fejezi ki, hogy lesznek majd, akik egyszer *„édes hazámban a szebb jövendőrüli álmokat élvezik"* majd.

*

Feltűnő, hogy a szerző katonai szakkérdések tárgyalását ígérő tanulmányában nagyobb mértékben foglalkozik társadalmi és politikai vonatkozásokkal, mint szorosan vett szakproblémákkal; illetve, pontosabban, e szakkérdéseket is össztársadalmi szempontból vizsgálja. Míg katonai szaktekintélyre csak kétszer hivatkozik, addig egy cs. kir. alezredes számára enyhén szólva nem tanácsolt olvasmányokra: Fourier, Considerant, Corvaja műveire többször is.

E dolgozat alapján kétségtelennek tarthatjuk, hogy Mészáros Lázár már 1845 előtt tanulmányozta Charles François Fourier (1772—1837) utópista szocialista tanítását, valamint a Fourier-tanítvány Prosper Victor Considerant (1808—1893) műveit. Considerant-ról bizonyára tudta, hogy mérnökkari százados volt a francia hadseregben, mielőtt Fourier tanainak hívévé vált volna. Folyóiratcikkein kívül a *Destinée sociale* (1836—44, három kötet) és a *Theorie de l'education naturelle et attrayente* (1835) jelent meg 1845 előtt.

Az évtizedek óta Itáliában szolgáló Mészárosnak bőven nyílhatott alkalma a legkülönbözőbb forradalmi- és társadalompolitikai művek (esetleg kivonatos) megismerésére, hiszen Lombardia nyüzsgött például Mazzini ügynökeitől.

Mészáros különben a magyar sajtóban is találkozhatott Considerant és Fourier nevével: Szalay László éppen ezidőtájt, 1844—45-ben közli nyílt leveleit Considerant-hoz.

Tény mindenesetre, hogy a Pándi Pál nagy gonddal megírt kétkötetes munkájában (*„Kísértetjárás" Magyarországon.* I—II. Budapest, 1972.) szereplő magyar politikusok és írók névsorába, akik a harmincas-negyvenes években Magyarországon a szocializmus eszméit ismerték, pótlólag Mészáros Lázárt is fel kell vennünk.

A különös csak az, hogy Mészáros hivatkozni mert egy hivatalos postával elküldött és Pest városában az akadémiai kisgyűlésen felolvasott dolgozatában Fourier-ra, Considerant-ra, Corvaja-ra; és bár ügyel arra, hogy nézeteikkel ne azonosítsa magát feltétel nélkül, mondandója mégis szemben állt a császári-királyi hadsereg hivatalos szellemével. Biztosra vehetjük, hogy Mészáros tanulmányát ismerték a megfelelő katonai szervek. (Nem is engedték haza a székfoglalóra.) Mégis előlépett, ezredparancsnok lett, sőt, 1848 júniusában az uralkodó, vonakodva bár, de cs. kir. vezérőrnaggyá is kinevezte (már mint magyar hadügyminiszterét). Radetzky tábornagy, lombardiai főhadparancsnok, kedvelte és becsülte Mészárost.

E rövid dolgozat keretén belül — mikor főcélunk ennek az eddig méltatlanul mellőzött, rendkívüli fontosságú tanulmánynak az ismertetése, bemutatása — nincs módunk kitérni e tény okainak részletes megvilágítására; ezért hát csak

felvillantjuk azt a nézetünket, melyet egy más munkánkban részletesebben alátámasztunk, hogy a cs. kir. hadseregen belül létezett egy félig-meddig legálisan tűrt reformmozgalom és egyre erőteljesebben kapott hangot a hadsereg korszerűsítésének és átszervezésének sürgető szüksége. A Mészáros által hangoztatott reformokat tehát a cs. kir. hadsereg vezető köreinek *egy része* is szükségesnek tarthatta. Talán még arra is kíváncsiak lehettek: milyen visszhangot váltanak ki ilyesféle nézetek a közvéleményben? A magyar nemesség például aligha lelkesült volna Mészáros hadkötelezettségi tervei iránt.

Feltűnő az is, hogy a szerző mindössze két katonai szaktekintélyre hivatkozik s ezek közül egyik sem cs. kir. tiszt. Mészáros a hivatalosan elismert cs. kir. szakírókat egyszerűen fumigálja. Ez a bécsi haditanácsban alighanem nagyobb megbotránkozást kelthetett, mint Fourier vagy Considerant emlegetése.

Az egyik szaktekintély Auguste Marmont marsall (1774—1852), Napóleon tábornoka, majd a francia restauráció híve és egyik oszlopa, aki azonban hadseregszervezési elveivel nem sok megértésre találhatott a bécsi udvari haditanácsban. Éppen 1845-ben jelent meg tollából franciául és németül az *Esprit des institutions militaires;* Mészáros ezt olvashatta, vagy hallhatott-tudhatott róla, mert kéziratának 31. lapján ezt írja: *„nagy hadi tekintélyek, kik közt legközelébb (vagyis: legutóbb) Marmont Marschall beszélnek . . .".*

A másik katonai szaktekintély Mészáros számára Friedrich Wilhelm Bismark gróf (1783—1860), Württemberg állam tábornagya, diplomata, aki karrierjét mint német forradalmár-tiszt Napóleon seregében kezdte. (Nincs köze a későbbi kancellár Bismarckhoz.) Számos katonai szakkönyve elsősorban a lovasság szervezésével foglalkozik. Bismark, szemben a porosz junker-eszményekkel, egy viszonylag liberálisabb, polgáribb, haladottabb hadseregszervezés híve volt. Egyébként a negyvenes években gomba módra szaporodtak a szászországi, badeni, hesseni, württembergi katonai kiadványok, röpiratok, folyóiratok, melyek nyíltan támadták a bécsi cs. kir. hadsereg korhadt intézményét. Maga Mészáros is említi ezeket az országokat, mint amelyekben az ő néhány szerény javaslata már tényként megvalósult. (31. lap.)

És most térjünk a legfontosabb tanulságra.

Három évvel 1848 előtt, 1845 őszén, körvonalaiban mintha már készen állna a majdani magyar hadügyminiszter hadseregszervezési programja?

Mészáros ezeket a gondolatait, amelyeket 1845-ben írott akadémiai székfoglalójában fogalmazott meg, csaknem szó szerint megismételte 1848 nyarán, a honvédelmi törvényjavaslat vitáján. Sajnos ezt a törvényjavaslatot eddig csak az akkori, 1848 nyári pillanatnyi politikai helyzet fényében szokás értékelni, s így nem vesszük fontolóra, hogy egyrészt hosszú távon mégis milyen korszerű elemeket tartalmazott; másrészt a szaktudománynak eddig fogalma sem volt arról, hogy Mészáros akkor, 1848 nyarán, *egy évek óta benne forrongó gondolatrendszert igyekezett megvalósítani!*

Elég, ha ezt az 1845-ös tanulmányt összevetjük *„Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. A magyar hadseregről"* elnevezésű 1848 augusztusi törvényjavaslat néhány pontjával:

11. minden tizenkilencedik évét betöltött férfi sorköteles, sors- és valláskülönbség nélkül.

12. a szolgálati idő négy év.

18. *„A megváltás vagy helyettesítés semmi szín alatt meg nem engedtetik."*

20. *„Az eddig gyakorlatban volt toborzás megszüntettetik."*

Utalnunk kell arra is, hogy Mészáros szenvedélyes következetességgel igyekezett megszervezni a katonai szakoktatást; már hazaérkezésének első napjaiban

elrendelte egy hadi főtanoda felállítását, s mikor Kossuth kormányzó 1849. június 12-én altábornagyi ranggal megbízza *„a hazánkbeli összes katonai növeldék főfelügyelésével"*, úgy lát neki a pesti Ludoviceum rendbehozatalának, mintha nem fenyegetné a fővárost egy újabb császári megszállás . . .

Idézünk egy erre vonatkozó rövid részletet emlékiratából, hogy éreztessük, mennyire azonosak az 1848-as Mészáros elvei az 1845-ös újdonsült akadémikus nézeteivel:

„Az intézet elvét és alapját arra igyekeztem fektetni, hogy a gyermekekből ne csak gyakorlott lovasok, gyalogosok, tüzérek s táborkari és hadimérnökök váljanak, hanem hogy ha közülök valamelyik a katonai pálya hivatását gyengülni érezné, szakmányi kiképeztetésének hasznát a polgári életben is vehesse . . . Mivel a növendékek az intézetben nyert nevelést elszigetelten nem használhatják, hanem csak a társadalomban és annak hasznára, azért ez emberektől el nem zárattak, hogy a műveltebb társaság emberei között polgárokká is idomuljanak. A tanárok állapotát oly tisztelet s szeretet tárgyává igyekeztem tenni, hogy a növendékek bennök barátjaikat, jótevőiket, védőiket lelhessék föl, nem pedig urokat, fenyítőiket, zsarnokaikat." (Emlékiratai, I., 1867. 282—283. lap.)

Nem feladatunk e rövid dolgozatban Mészáros Lázár 1848—49-es szerepének méltatása; csupán utalunk arra, hogy tevékenységét jószerint sohasem saját, már 1845-ben megfogalmazott elvei és célkitűzései alapján bíráltuk-értékeltük, hanem — akárcsak az egykorú közvélemény — alkalmi haditetteinek sikerei vagy balsikerei alapján. Holott Mészáros sohasem volt hadvezér, nem is tekinté magát annak, s mikor esetenként mégis vállalkozott ilyen feladatra, akkor csak a kényszerítő szükségnek engedve és a haza javát tartva szem előtt. (1848. augusztus—szeptember Délvidék; 1848. december—1849. január Felvidék.) Ha volt 1848—49-ben vérbeli katonapolitikusunk és szervezőnk, akkor Mészáros Lázár volt az.

Tény mindenesetre, hogy 1848 tavaszán nem azért lett belőle hadügyminiszter, mert a Pesti Hírlap előfizetői közé tartozott (bár ez sem érdektelen szempont egy cs. kir. ezredes esetében) és mert hirtelenében gróf Batthyánynak nem jutott más eszébe, hanem azért, mert Batthyány és Széchenyi, Eötvös és Vörösmarty és a Tudós Társaság és a közvélemény tájékozottabb része őt tartotta legalkalmasabbnak erre a tisztségre. Mint ahogyan ő is volt, lásd az 1845-ös székfoglaló előadását.

Széchenyi mindenesetre már 1845-ben kiszemelte őt valamiféle (netáni) jövőbeli feladatra. Mészáros Lázár és Korponay János megválasztása után ugyanis 1845 őszén a IV. Mathematicai Osztály keretében megszervezte a Hadtudományi Alosztályt, egyelőre három taggal (Kiss Károly, Mészáros Lázár, Korponay János; erre vonatkozólag lásd: *Magyar Tudós Társasági Névkönyv* 1846-ra. Buda, 1846.), de már kiszemelt újabb tagokat is, például egy magyar nyelvű katonai szakkönyve alapján Czetz János főhadnagyot. (Viszota Gyula: *Tagajánlások.* Ak. Ért. 1906. 630.) Sajnálatos, hogy az *„MTA másfél évszázada"* című 1975-ös jubileumi kiadvány mit sem tud erről a Hadtudományi Alosztályról. Pedig mégiscsak érdekes, hogy a Hadtudományi Alosztály tagjai egytől-egyig a negyvennyolcas honvédsereg kiváló szervezőivé váltak, Kiss Károlytól Mészároson és Korponayn át Czetz Jánosig!

*

E rövid dolgozat, mely 132 esztendő után először mutatja be Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadását a szaktudománynak és a közvéleménynek, nem

óhajtotta újra vizsgálni Mészáros Lázár cs. kir. vezérőrnagy, honvéd altábornagy, akadémikus, hadügyminiszter, országgyűlési képviselő egész működését és életútját; arra azonban talán sikerült felhívni a figyelmet, hogy vannak még adósságaink ennek a méltatlanul a közemlékezet perifériájára szorult férfinak az életrajzával és történelmi szerepének tisztázásával kapcsolatban.

Kazinczy Gábor szavai jutnak eszünkbe, aki 1849. áprilisában Debrecenben, a képviselőházi ülésén Mészáros Lázár érdemeit méltatva, többek között ezt mondotta:

„Jaj annak a nemzetnek, melynek a hálára emlékezete nincs."

A szocializmust építő Magyarországnak van emlékezete a hálára. Ezért kell megszabadítani Mészáros Lázár arcképét a pókhálóktól és a rátelepedett portól.

VARGYAI GYULA

A BÉCSI LEVÉLTÁRAK MAGYARORSZÁGGAL KAPCSOLATOS GYŰJTEMÉNYEINEK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Az Anschlusst megelőző évtized osztrák diplomáciájának ha nem is a legfontosabb, de kiemelt feladata volt tájékoztatást nyújtani a kormányának mindarról, ami Magyarországgal kapcsolatosan történt. Ez egyértelműen következett abból, hogy a magyar külpolitikának elsősorban német és olasz relációjú aktusai közvetve információkat szolgáltathattak azokról a politikai törekvésekről, amelyek egyrészről az osztrák államiságot fenyegették, másrészről pedig Ausztriát bizonyos keretek között támogatták a nemzetiszocialista Németország igényeivel szemben. E szempontból természetesen a magyar belpolitika is vallatóra foghatónak tűnt — hiszen például a magyar szélsőjobboldal kapcsolatai a Harmadik Birodalom nem elhanyagolható szintű köreivel szintén tartalmaztak olyan elemeket, amelyekből az osztrák politika különösebb logikai ráfordítások nélkül vonhatott le következtetéseket.[1]

Az osztrák diplomáciának a magyar haderővel összefüggő kérdésekre irányított érdeklődését szintén ezek a szempontok határozták meg, amelyek mögött a direkt jellegű osztrák—magyar katonai kapcsolatok, illetve ezek autonóm kezelése, másodlagosnak bizonyultak. A magyar katonapolitika, a hadsereg belpolitikai szerepe, a katonai egyenjogúságot követelő magyar álláspont, a hadsereg vezetésében bekövetkezett személyi változások, a békeszerződés katonai rendelkezéseit ellensúlyozni kívánó rejtett szervek, a magyar fegyverkezés üteme és eredményei, a premilitáris képzés, a magyar hadsereg német és olasz kapcsolatai iránt az osztrák diplomácia érdeklődése nyilván egy pillanatra sem válhatott öncélúvá.

Az elsődleges információs bázis természetesen a budapesti osztrák követség, illetve annak katonai attaséja volt. A Budapestről keltezett jelentéseket azonban gyakran egészítették ki más osztrák külképviseletek. Jelentős információkhoz jutott még az osztrák politika a katonai és rendőrségi hírszerzés révén is.

Az osztrák politikai vezetéshez eljutó katonai jellegű jelentések információs értéke természetesen igen különböző volt, de ennek ellenére úgy véljük, hogy lehetőséget adtak olyan jellegű következtetések levonására, amelyeket a politikai döntések kialakításánál figyelembe lehetett venni.

a) A budapesti osztrák követség katonai attaséjának összefoglaló produktumai közül a bécsi iratanyag mindössze két jelentést tartalmaz, s ebből is az egyik — Regele ezredes ebben hivatalos meghívásairól számolt be[2] — eléggé érdektelen. Tartalmazza viszont az iratanyag a katonai attasénak 1933 végén készített évi jelentését, amellyel — jelentősége miatt — nem tematikus bontásban foglalkozunk.[3] Az attasé összefoglaló jelentésében a magyar politika revíziós célkitűzéseinek katonai vonatkozásairól ezt írta: „... honvédtisztek kijelentései szerint elkészültek azok a megszállási tervek, amelyek az elszakított te-

1 Vö.: ezekről részletesebben: A 30-as évek magyar politikája a budapesti osztrák követség jelentéseinek tükrében. Magyar Nemzet, 1977. február 4—5.

2 Kriegsarchiv, Bundesministerium für Landesverteidung (továbbiakban: KA BM. f. Lv.) 1934. 28. 4/6. 4034. 17 905.

3 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 34 443.

rületekre vonatkoznak, s minden pillanatban készen kell lenni a csapásmérés lehetőségére". A magyar katonai attasék és a Budapesten akkreditáltak helyzetét is vizsgáló jelentés a magyar hadsereg legénységi állományáról és tisztikaráról így vélekedett: „... miután a magyar katonák politikai jogokkal egyáltalán nem rendelkeznek, a politikai áramlatok csak igen nehezen találnak utat a hadseregbe. A szolgálati idő is igen rövid, a fegyelem nagyon szigorú, a katonáknak egyáltalán nincs alkalmuk arra, hogy politikával foglalkozzanak. A tisztikart többségében kétségtelenül az a soviniszta nézet hatja át, amely a tisztikar legfontosabb kötőanyagát képezi... Ez a megállapítás a legénységi állományra is érvényes... a hadsereg nem tárgya a politikai pártok tevékenységének bár természetesen a Gömbös-kurzus a tisztek magatartására nem marad hatástalan". Az összefoglaló jelentés a katonai kiadásokról csupán publikus adatokat közölt, de megjegyezte, kérdéses: mennyivel járulnak hozzá a megyék és a községek a leventék kiképzéséhez. Nyilván bizonyos szubjektív meggondolások kísérték Regele ezredes megállapítását, hogy a magyar tisztikar legfelkészültebb részét az egykori K. u. K.-tisztek alkotják. A légierő fejlesztésével kapcsolatban pedig azt állította, hogy itt már alig törődnek a rejtéssel. A lövészegyesületekről — a katonai vonatkozások miatt — úgy vélekedett, hogy azok kiépítése igen jó, de nem volt megjegyzése azokról a belpolitikai problémákról, amelyeket a lövészegyesületek szélsőjobboldali tendenciája alakított. Pontos adatokat közölt a jelentés a premilitáris képzésről. Az osztrák katonai attasé különböző beszélgetésekre hivatkozva állította, hogy a magyar vezérkari tisztek továbbképzésének keretében különös gonddal vizsgálták azt a katonai helyzetet, ha két olyan szövetséges állam visel háborút, amelyeket ellenséges terület választ el egymástól.[4]

Regele ezredes katonai attasé jelentésében szólt arról is, hogy a mozgósítási tervek átdolgozás alatt állnak, s azok motivációját a hadsereg legszélesebb értelmű és folyamatosan végrehajtott átszervezésében jelölte meg.

Az osztrák katonai attasé összefoglaló jelentése azt mutatta, hogy az ezredes elég jó hírforrásokkal rendelkezett a magyar fővárosban, információi mindenképpen hasznosak voltak az osztrák külpolitika számára.

b) A budapesti osztrák követség, illetve az osztrák diplomácia a hadsereg belpolitikai szerepét jelentéseiben nem vizsgálta autonóm értelemben, ezt csak a magyar politikai életről készített analíziseiben érintette. Így pl. Gömbös honvédelmi államtitkári és miniszteri kinevezése ebből a szempontból nem is kapott kommentárt.[5] 1931. szeptember 25-én viszont a budapesti osztrák követség jelentésében érintette azt a kérdést, hogy a honvédelmi miniszter kapcsolatban állt-e a különböző puccs-tervek szövögetőivel s olyan véleményt formált, hogy Gömbösnek nincs szüksége illegális eszközök igénybevételére kormányra kerüléséhez, „... mert persona grata a kormányzónál, s Károlyi gróf bizonyosan nincs hozzáragasztva a miniszterelnöki székhez".[6] Regele ezredes viszont a már

4 Nem tekintjük természetesen feladatunknak, hogy az osztrákok rendelkezésére álló információkat összevessük a magyar, tehát elsődleges forrásokkal, de ebben az esetben mégis kivételt teszünk: Regelének ez az utolsó információja még konkrétabb formában merült fel magyar igényként, olasz részről azonban ezeket csupán vezérkari hadijáték közös feltevéseként fogadták el. Vö.: Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Vezérkari Főnökség (továbbiakban VKF) 1936. 1. 180., 1378., 1379., 1408., VKF. 1935. 1. 106. 105 306. Vö.: Pesti Hírlap, 1935: július 6.: Nemzeti Figyelő, 1936. február 2.

5 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHStA) Neues Politisches Archiv (továbbiakban: NPA) K. 18. 922., 932., 933—934., K. 19. 162., 286., 496—498., NPA. Liasse Ungarn (továbbiakban: 896. 5/4. 216—217., 886. 222—223., 224—225.; NPA. LU. 888., 607.

6 HHStA. NPA. K. 19. 529., NPA. LU. 888., 686.

miniszterelnök Gömbösről — aki a honvédelmi tárcát megtartotta magának — olyan információt küldött 1933. december végén, hogy a hadseregben igen sokat vesztett népszerűségéből, a tisztek gyakran elmarasztalólag nyilatkoznak róla. A jelentés azonban nem említette e kijelentések indokait.[7] 1934. júliusban egy érdekes utat megjárt jelentés foglalkozott ismét Gömbös politikai nézeteinek egy nyilvánvalóan katonai ihletésű modelljével. Az osztrák külügyminisztérium közvetlenül Budapestről kapott bizalmas jelentést — az informátorok Gratz Gusztáv, Vámbéry Rusztem és Hantos államtitkár voltak —, amely azt állította a miniszterelnökről, hogy politikai értelemben az egész nemzet hadrafoghatóságát szorgalmazza, s ebben a törekvésében található meg annak a magyarázata, hogy Gömbös elzárkózik a politikai jogok teljes likvidálása elől.[8]

A követjelentésekben csupán elvétve kaptak említést olyan információk, amelyek a hadsereg vezetésének a politikai tényezőkkel fennálló konfliktusaira utaltak. 1935. januárban egy jelentés arról számolt be, hogy Kánya Kálmán külügyminiszter nem fogadta el azt a miniszterelnöki igényt, hogy Gömbös vezérkari tiszteket küldhessen a diplomáciai testületbe. A jelentés tudni vélte, hogy Kánya még kellemetlenül is fogalmazott: kijelentette, hogy abban az esetben nem emel kifogást, ha egy diplomata „zum Brigadier" avanzsálhat.[9] Kánya különben 1935-ben Somkuthy vezérkari főnököt is dezavuálta az osztrák katonai attasé előtt, amikor Siegler Géza szófiai és bécsi tárgyalásairól úgy nyilatkozott, hogy kár az útiköltségért.[10] 1937. februárban a követség azt jelentette Bécsbe, hogy a Darányi-kormánynak egyre több az ellenfele a hadseregben, de a külügyminisztérium apparátusában és a kormánypártban is, mert túlságosan gyorsnak ítélik a gömbösi kormányzati rendszer revíziójának folyamatát.[11] 1937. áprilisban pedig az osztrák követ, Rátz Jenő vezérkari főnökkel folytatott beszélgetése után, arról készített jelentést, hogy a magyar külpolitikában két irányzat különböztethető meg, „... a revizionista, amely háborúval számol, s az, amely a revízió lehetőségeit óvatosabban szemléli. Az előbbi nézetet a hadsereg, az utóbbit a jelenlegi kormány és a külügyminisztérium képviseli."[12]

Nem tudott viszont a követség jelentősebb információkhoz jutni a hadsereg vezetésében végbement személyi változásokról. 1935. január 7-én egy követjelentés foglalkozott a tábornoki nyugdíjazásokkal, s azokat Marseille-jel hozta összefüggésbe. Két nappal később a követség arról tudósított, hogy a tábornoki nyugdíjazások nem állnak összefüggésben a kormány rekonstrukciójával. A jelentés tudni vélte, hogy Somkuthy vezérkari főnökké történt kinevezése a kormányzó legszemélyesebb aktusa volt.[13] Egy nappal később azonban némi korrekciót hajtottak végre: a követség úgy vélekedett, hogy a miniszterelnök a tisztikar fiatalításával bizalmasait akarja a fontosabb helyekre tenni. Ezt később a követség azzal tette konkrétabbá, hogy Gömbös különös előszeretettel szabadul meg a legitimistáktól, s helyükre királyválasztókat reaktivál.[14]

1936-ban sem tudtak árnyaltabb információkhoz jutni, azonban már akkor értesültek a személyi változásokról, amikor azok hivatalos közlése még nem

7 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 633.
8 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 450—455.
9 HHStA. NPA. K. 20. 602—605., K. 21. 194.
10 HHStA. NPA. K. 20. 835. Siegler tárgyalásai során arra tett kísérletet, hogy a genfi leszerelési konferencián képviselt magyar álláspontho z találjon partnereket.
11 HHStA. NPA. K. 21. 627—629.
12 HHStA. NPA. LU. 896. 5/4. 489. A helyzet szimplifikálását részben a vezérkari főnökkel folytatott beszélgetés hatása okozhatta. Rátz a követnek olyan nézeteket is fejtegetett, amelyek made in Deutschland-ja nem lehetett kétséges. Kijelentette például, hogy Franciaország a forradalom következtében elbukott és tehetetlen arra, hogy Európában szava legyen.
13 HHStA. NPA. K. 20. 592—593., 602—605.
14 HHStA. NPA. LU. 886. 452—456., 889. 3—8., K. 20 616—618.

történt meg. Rátz Jenőről a követség úgy vélekedett, hogy rendkívül soviniszta beállítottságú.[15] Regele ezredes jelentésében viszont kiemelte, hogy Rátz Jenő a vezérkari tiszteket igyekszik „társadalmi értelemben" is közelebb hozni egymáshoz.[16]

Nagy figyelemmel követte az osztrák diplomácia a magyar hadsereg karhatalmi alkalmazásának vonatkozásait, illetve a hadsereg magatartását a szélsőjobboldali puccstervekkel kapcsolatban. 1930. augusztus 26-án a követség azt jelentette, hogy Albrecht főherceg visszatérése Brazíliából puccshírek keltésére adott alkalmat. Egyesek úgy vélték — hangoztatta a jelentés —, hogy a Szent Imre ünnepségsorozat legitimista puccsot rejthet, bár e híreket mértékadóbb körök nem vették komolyan. „... ennek ellenére a rendőrség és a katonai hatóságok szükségesnek tartottak intézkedéseket tenni ..., amelyek a honvédelmi miniszter antilegitimista beállítottsága miatt az igényeltnél talán szigorúbbak voltak ..." — írta a követjelentés.[17]

Míg a Vannay—Schill-puccsról a követség elfogadta a hivatalos verziót,[18] az 1937-ben lezajlott ún. MOVE-puccsot a legkülönbözőbb hírforrások igénybevételével követte. 1937. március 6-án a budapesti osztrák követség táviratilag jelentette: „... jobboldali szélsőségesek a kormány megbuktatását tervezték, esetleg fegyveres úton. Nemzetiszocialista pénzforrások. Mackensen budapesti német követ görögországi utazása alibi jellegű volt ... A budapesti rendőrség vezetője kompromittált ..."[19] Még ugyanezen a napon a követség egy jelentésben úgy foglalt állást, hogy a puccsal kapcsolatos helyzetben az lesz a döntő, hogy hová fordul a hadsereg. A jelentés azonban megemlítette azt is, hogy az utóbbi hónapokban a hadseregben némileg tért vesztettek a Harmadik Birodalom rajongói. E jelenség okát a jelentés a túlméretezett náci propaganda visszahatásában jelölte meg.[20] Az osztrák követ március 7-én már alkalmat tudott teremteni, hogy beszéljen Kánya külügyminiszterrel, aki a puccsról úgy nyilatkozott az osztrák diplomatának, hogy az csupán vihar volt egy pohárban. Kánya a hadsereg és rendőrség magatartását kifogástalannak ítélte, s bár igen szűkszavú volt a válasza arra a kérdésre, hogy milyen szerepet játszott a puccsban a német követség és a német pénz, kijelentette, hogy a probléma külpolitikai szempontból két héten belül likvidálható.[21] A követség ezt követően szinte ontotta jelentéseit; március 6-án pl. ezt hozták Bécs tudomására: „... a puccsisták annyira biztosak voltak a hadsereget illetően, hogy közvetlenül Röder honvédelmi miniszterhez fordultak, s a fegyveres erők támogatását kérték, amit ő megtagadott. Röder azonban — amint ez elvárható lett volna — a puccsistákat nem tartóztatta le." A jelentés ugyanakkor megemlítette, hogy a kormány nem rendelt el katonai készültséget a puccs miatt.[22] Az osztrák katonai attasé a puccsról tárgyalt a budapesti olasz követség diplomatáival is: Mattioli ezredes, katonai attasé, a puccsot bagatellizálta, bár kijelentette, hogy nem kapott információkat a magyar honvédelmi minisztériumtól. Mattioli megjegyezte azonban, hogy véleménye szerint Darányi miniszterelnök igen népszerűtlen a hadsereg-

15 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 85., 96., K. 21. 405. 491—494., 497., 498.
16 KA BM. f. Lv. 1936. 26—30. 6. 4657. 39 555. — a Darányi-kormány megalakulásával kapcsolatban Röder miniszteri kinevezésére vö.: HHStA. NPA. K. 21. 503—504.
17 HHStA. NPA. K. 19. 338. A hadsereg karhatalmi alkalmazásáról l. a szerzőtől: Történelmi Szemle 1976. 3. sz. 468—478. o. A jelentés Gömbös honvédelmi miniszter szerepét hozzávetőlegesen helyesen, de annak motivációját tévesen ábrázolta.
18 HHStA. NPA. LU. 888. 712. K. 19. 570—571.
19 HHStA. NPA. LU. 889. 465.
20 HHStA. NPA. LU. 889. 470., K. 21. 634—637.
21 HHStA. NPA. K. 21. 638—641., LU. 889. 475.
22 HHStA. NPA. LU. 889. 476—481., 491—495., K. 21. 642—644.

ben.[23] Az osztrák követ Darányi miniszterelnököt is „elérte", aki úgy nyilatkozott — Kányához hasonlóan —, hogy a hadsereg távol állt az akciótól, a pucscsisták nem jutottak fegyverhez.[24] A követség azonban a megnyugtató verbáliák ellenére mégis érzékeltette a tisztikar egy részének jobboldali beállítottságát: március 12-én egy követjelentés — a puccsal összefüggésben — úgy vélekedett Szálasiról, hogy sok követője van a vezérkari tisztek között.[25] Március végén Regele ezredes külön jelentéseket szentelt Szálasinak.[26]

c) A követség megkülönböztetett figyelemmel kísérte a magyar diplomácia és a hadsereg vezetésének azokat a törekvéseit, amelyek a békeszerződés katonai rendelkezéseinek nemzetközi jogi értelemben vett lebontására irányultak. A követség 1933. szeptember 20-án még arról adott hírt, hogy egy Budapesten tartózkodó német politikus kijelentette a magyar sajtónak: a Reich és Magyarország érdekei többé-kevésbé megegyeznek a leszerelési konferencián. Egy hónappal később viszont egy követjelentés azt vizsgálta, hogyan reagáltak Németországnak a Népszövetségből történt kilépésére Magyarországon. A követség sietett közölni főhatóságával: Magyarország nem követi a német precedenst.[27] A katonai attasé részletesebb analízist készített, és úgy vélekedett, hogy Magyarország kellemetlen helyzetbe kerül Genfben, amikor Németország távolmaradása után át kell majd vennie a leszerelt államok szóvivőjének szerepét. Magyarország elsősorban a kisebbségi kérdésben érdekelt — vélekedett az attasé —, s ez megakadályozza, hogy a leszerelés kérdéskomplexumában jelentősebb funkciókat vállaljon.[28] 1933. október 31-én Regele ezredes Berzeviczy Albertnak egy cikkét kommentálva írta: Magyarországon általános a felfogás, hogy „... a leszerelt államok a katonai egyenjogúságot szerződéses úton egyáltalán nem érhetik el, ez csupán via facti lesz megvalósítható".[29] Regele jelentésében nyilvánvalóan katonai köröktől nyert információkat foglalt össze, mert ha nem is volt nagyobb eltérés e nézettől a külügyminisztériumban, itt mindenesetre kevésbé vállalkoztak arra, hogy a kérdésről — s nem belső használatra — ilyen élesen fogalmazzanak. A budapesti osztrák követség katonai attaséja 1934. januárban precizírozta jelentésében azt a célt, amelyet Magyarország Genfben elérni kíván: „... Magyarország a következő célt követi Genfben: minden körülmények között létre kell hozni egy leszerelési megállapodást, amely hatályon kívül helyezi a békeszerződések katonai rendelkezéseit és gyakorlatilag messzemenő szabadságot biztosít a katonai kérdésekben a leszerelt államoknak. A megállapodás lezárása után a békeszerződésekre történő hivatkozást többé nem lehetne alkalmazni." Regele közölte jelentésében, hogy információit katonai körökben szerezte, s informátorairól úgy vélekedett, hogy azok e kérdésben a legjobban tájékozottak.[30] Regele 1934 nyarán hasonlóan vélekedett a leszerelésről formulázott magyar álláspontról, de hozzáfűzte: a magyar delegáció nem tárgyal komolyan Genfben és csupán azért van ott, mert a konferencia alkalmat nyújt a magyar vélemények kinyilvánítására.[31] Az osztrák katonai attasé figyelemmel követte a magyar belpolitika minden olyan rezdülését, ame-

23 HHStA. NPA K. 21. 645—647., LU. 889. 496—501. A puccsról az osztrák diplomácia jelentést kért Berlinből, Rómából, Párizsból és genfi népszövetségi képviseletétől. L: NPA. LU. 889. 545—548., 550—552., 555—556., 558—560., 576—578.
24 HHStA. NPA. K. 21. 649—652.
25 HHStA. NPA. K. 21. 656., 658—659.
26 HHStA. NPA. LU. 889. 570—574., 580.
27 HHStA. NPA. K. 19. 914., 936—939., 940.
28 KA BM. f. Lv. 1933. 28 5. 3779. 28 958
29 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 29 618. Vö.: Pester Lloyd, 1933. október 31.
30 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 2761.
31 KA BM. f. Lv. 1934. 4/6. 4034. 17 353.

lyek a leszerelésről nyilvánítottak véleményt,[32] 1935. január 9-én pedig arról adott hírt, hogy egyes magyar sajtómegnyilvánulások összekapcsolják a fegyverkezési egyenjogúság kérdését az osztrák függetlenség szükségességével.[33] 1935. áprilisban az osztrák katonai attasét Somkuthy vezérkari főnök tájékoztatta Magyarországnak a katonai egyenjogúság elérését célzó kezdeményezéséről. A vezérkari főnök közölte, hogy ebben a koncepcióban a magyar békeállomány létszáma 87 000 fő lenne.[34] A vezérkarnál különben egyes esetekben meglepően közlékenyek voltak, s igen érdekes információkat adtak Regelének. 1935. májusban pl. arról értesült az osztrák katonai attasé a vezérkari főnök helyettesétől, hogy a budapesti francia követség katonai attaséja közölte Somkuthyval: Franciaország bizonyos feltételekkel hajlandó lenne támogatni a magyar álláspontot a katonai egyenjogúság kérdésében, de kérte, hogy javaslata ne kerüljön a németek tudomására. Regele ezredes megismerte azt a választ is, amelyet Senneville a vezérkari főnöktől kapott: Magyarország betartja a békeszerződés előírásait és az egyenjogúság eléréséért nem tesz koncessziókat olyan kérdésekben, mint a revízió vagy a kisebbségi probléma.[35] 1936 tavaszán követjelentés számolt be a békeszerződés katonai rendelkezéseire vonatkozó magyar álláspontról — a vezérkartól kapott információkat jelölve meg forrásként. A jelentés hangoztatta: Magyarország oly mértékben fegyverkezik, amennyire ezt eszközei megengedik, de minden tekintet nélkül a trianoni békeszerződés rendelkezéseire; magyar részről nem fognak viszont olyan demonstratív lépésre vállalkozni, amely külpolitikai komplikációkhoz vezetne.[36] 1936 végén és 1937-ben a követség e helyzet további fejleményeként azt követte figyelemmel, hogy deklarálják-e hivatalosan magyar részről a békeszerződés katonai előírásainak hatályon kívül helyezését. 1936. november 26-án Regele ezredes azt jelentette Budapestről, hogy két csoport van Magyarországon, mind a katonák, mind a politikusok körében, akiknek az álláspontja eltér abban, hogy sor kerüljön-e a katonai egyenjogúság kinyilvánítására vagy sem. A jelentés szerint a deklarálást nem kívánók úgy vélekedtek, hogy egy bejelentés a tényeken nem változtatna, a fegyverkezés de facto folyik. Ezt az álláspontot képviseli Kánya külügyminiszter és Röder, a honvédelmi tárca vezetője — hangoztatta az osztrák katonai attasé, aki úgy vélekedett, hogy a deklarálást sürgető csoport álláspontja fog érvényesülni, mert szándékukat egy olcsó belpolitikai siker elérésének célja motiválja.[37] 1937. márciusban viszont Regele a polarizáció átalakulásáról adott hírt: egyik oldalon Kánya, másikon a katonák. Regele ezredes jelentésében azt írta, hogy Kánya több ízben nyilatkozott a katonai egyenjogúság kinyilvánítása ellen. Érve: ez gyanút kelthetne Magyarország szomszédainál. Katonai körökben viszont úgy vélekednek — írta az attasé —, hogy a status quo a fedőintézkedések zavaró hatása miatt már nem tartható. Egy követjelentés viszont olyan információt közölt, amelyből arra lehetett következtetni, hogy Kánya közeledett a katonák álláspontjához.[38] Ezt egy újabb jelentés is megfogalmazta: további olyan külpolitikai előkészületek vannak folyamatban, amelyek a katonai egyenjogúság kérdését érintik.[39] A követség Darányi miniszterelnök beszédét is ebből a szempontból elemezte és arra a következtetésre jutott,

32 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 46., 186.
33 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 670.
34 HHStA. NPA. LU. 894. 4/III. 1—4., K. 20. 835.
35 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 65—68.
36 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 327—329.
37 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 341.
38 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 343., LU. 896. 5/3. 114.
39 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 110.

hogy „... a kormány egy része erősen forszírozza a kérdést..."[40] 1937. június 2-án a prágai osztrák követség küldött bizalmas információként feltüntetett hírt: Prágában, de a többi kisantant országban is látják, hogy a magyar fegyverkezés bejelentése csupán idő kérdése, amely valószínűleg még az ősz folyamán megvalósul. Prágában azt akarják — hangoztatta a jelentés —, hogy a magyar kormány ne teremtsen befejezett tényeket, hanem tárgyaljon szomszédaival.[41] A prágai osztrák követ pedig alkalmat talált arra, hogy Krofta csehszlovák külügyminiszterrel is beszéljen a kérdésről. Krofta kijelentette: a kisantantnak fel kell készülnie arra, hogy Magyarország felfegyverzése mindenképpen végbemegy, majd vázolta azokat a feltételeket, amelyek elfogadása esetén a kisantant akceptálná a felfegyverzésre vonatkozó magyar szándékokat. A csehszlovák külügyminiszter megnemtámadási paktumot javasolt, amelyről azonban maga is úgy vélekedett, hogy — ezt helyettesítendő — számukra kielégítő lenne egy olyan nyilatkozat, amely a felek kölcsönös jóakaratát manifesztálná. Ami viszont konkrétabb volt: Krofta kijelentette, hogy hatályon kívül kell helyezni azt a rendelkezést, amely megtiltja Csehszlovákiának a pozsonyi hídfő erődökkel történő megerősítését. Krofta a feltételek között említette a vegyes bíróságok feloszlatását is. A csehszlovák külügyminiszter summázó értelemben jelentette ki Ausztria prágai követe előtt: a kisantant tárgyalni szeretne a magyarokkal.[42] 1937. június 17-én a prágai osztrák katonai attasé jelentette, hogy Krofta magához kérette a magyar diplomáciai misszió vezetőjét és közölte vele: a kisantant külügyminiszterei Genfben egyhangú állásfoglalást alakítottak ki. Megérti, hogy Magyarország nem kérheti a kisantanttól újrafelfegyverzésének engedélyezését. Azt viszont magyar részről kell értékelni, hogy a kisantant nem kínálhatja tálcán az újrafelfegyverkezést. Krofta elmondta még — írta a jelentés —, hogy a kisantant javasolja: a három országban akkreditált magyar követtel vitassák meg „amical" a kérdést, azzal a céllal, hogy olyan közös bázist találjanak, amely mindkét részről elfogadható lesz. A csehszlovák külügyminiszter — részben megismételve a feltételeket — bilaterális megnemtámadási szerződést javasolt Magyarország és a kisantant államai között. A feltételek között ismét helyet kapott a vegyes döntőbíróságok feloszlatása és mindazon katonai kötelezettségek elejtése, amelyeket a békeszerződések róttak a kisantantra. A katonai attasé azonban e feltételeket maximálisnak nevezte, amely nyilván arra utalt, hogy a kisantant hajlandó volt a feltételek rugalmasabb kezelésére.[43] Az osztrák diplomácia azután rövidesen értesült a magyar válaszról. 1937. július 1-én a berlini osztrák követség jelentette — hírforrását bizalmasnak nevezve —, hogy magyar részről befejezett tényeket akarnak produkálni, tárgyalások nélkül, a német megoldást követve. A jelentés arról is tudni vélt, hogy a magyar katonai vezetés és a kormányzó egyetértett e variáns megválasztásában. Horthyt különben Neurath és Blomberg is ilyen értelemben kapacitálta. A jelentés azonban arról is beszámolt, hogy Kánya és a külügyminisztérium nem osztja ezt a felfogást, attól tartanak, hogy egy ilyen jellegű megoldás izolációt teremtene és egyben kiszolgáltatott helyzetbe hozná az országot a német politikával szemben. Kánya szerint türelmesen kell tárgyalni — írta a jelentés — és hozzáfűzte: az informátor szerint bízni lehet abban, hogy Kánya keresztül tudja vinni elképzeléseit. A jelentés különben a kisantant feltételeit — a csehszlovák kormány véleményére hivatkozva — a korább-

40 HHStA. NPA. K. 21. 739—740.
41 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 347—350.
42 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 351—356.
43 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 357—359.

biaktól eltérően jelezte: csupán egy katonai értelemben meg nem erősített sávot akarnak magyar területen, amelynek lényege, hogy egyes hídfők ne legyenek megerődítve és egyes garnizonokban maximálják a fegyveres erő létszámának felső határát.[44] Még ugyanezen a napon az osztrák diplomácia hivatalosan is értesült a magyar álláspontról: a prágai magyar követ informálta osztrák kollégáját arról a magyar válaszról, amelyet kormánya megbízásából szóban közölt a csehszlovák külügyminiszterrel. E közlésből megtudta az osztrák külügyminisztérium, hogy Magyarország a kisantant feltételeit azzal utasította el, hogy bilaterális egyezményekről csak úgy hajlandó tárgyalni, ha előzőleg megfelelő intézkedések történnek a kisebbségi kérdésben az összes érintett államban. A prágai osztrák követ rideg elutasításként értékelte a magyar választ, de hozzátette: csehszlovák részről a magyar választ nem tekintik definitívnek, szeretnék azt tárgyalási alapként értelmezni.[45]

d) Az osztrák diplomácia természetesen figyelemmel kísérte Magyarországon azokat a törekvéseket, amelyek a békeszerződés katonai rendelkezéseit de facto voltak hivatva ellensúlyozni. Információkat kaptak és szereztek azokból a forrásokból, amelyek a követség tevékenysége révén elérhetőek voltak, de támaszkodtak az osztrák hírszerzés lehetőségeire is, amikor érdeklődtek a rejtett szervek, a fegyverkezés és különösen légügyi vonatkozásban a premilitáris képzés terén megvalósítottak iránt.

1930. április 10-én a követség a kereskedelmi minisztérium költségvetésének egy rovata alapján feltételezte, hogy ott katonai személyek vannak rejtve.[46] 1934-ben Regele ezredes retrospektív adatokat közölt arról, milyen módszereket vettek igénybe az antant ellenőrzés kijátszására, és úgy vélte, hogy részben ezeknek az eszközöknek az alkalmazása eredményezte, hogy az ellenőrzés hatástalan maradt.[47] Foglalkozott a katonai attasé a kiegészítési rendszer rejtéséből következő komplikációkkal is. Jelentésében közölte: katonai körökben foglalkoznak a behívások legalizálásával.[48] 1935 elején az osztrák katonai attasé román információkra hivatkozva jelentette, hogy Magyarország előkészített egy rejtett hadsereget, amelyhez a csendőrség, a rendőrség és a határőrség adott lehetőséget.[49]

1931. augusztusában egy követjelentés a magyar pénzügyi krízis okát — nyilván nagyfokú vulgarizálással — abban látta, hogy Gömbös honvédelmi miniszter Olaszországban és Svédországban 3—400 millió pengőért vásárolt hadianyagot.[50] 1934 tavaszán Regele ezredes hadiipari létesítményeket látogatott meg, és benyomásait összegezve így vélekedett: „... Magyarország nagy igyekezettel és körültekintően fegyverkezik anélkül, hogy bármiféle tilalmat is figyelembe venne. A hadiüzemek berendezése kitűnő, az állam láthatóan minden eszközt megad a véderő számára". Az osztrák katonai attasé hangsúlyozta: autarchiára törekednek. Megemlítette jelentésében az ezredes azt is, hogy véleményeltérés van: ki tud-e építeni Magyarország olyan hadiipart, amely háborús viszonyok között tudja majd folytatni tevékenységét. Elismerőleg szólt az attasé a hadi-

44 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 364—367.
45 HHStA. NPA. LU. 914. 15/5. 360—363.
46 HHStA. NPA. K. 19. 261.
47 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 8423. — Regele jelentése e kérdésnek csupán egy részletére utalt. A követség a 20-as években állandóan igyekezett információkhoz jutni a Katonai Ellenőrző Bizottság tevékenységéről, majd a bizottság távozásáról. HHStA. NPA. LU. 915. 15/6. 2—3., 5., 9—11., 26—28., 29., 30., 31—32., 33—39., 42., 43—44.; 48.; 51.; 52.; 53—55.; 56:; 57:; 63—64:; 65—66:; 67—68.; 69—70., 71—87., 88—100., 105—108., NPA. K. 18. 759—761., 766., NPA. LU. 915: 15/6. 109. 117., 118—137., NPA. LU. 895. 4/5. 83—85.
48 KA BM. f. Lv. 1934. 4/6, 4034. 8428.
49 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 185.
50 HHStA. NPA. K. 19. 493. LU. 888. 654

üzemekben kiépített elhárításról.[51] Még ugyanebben az évben jelentette: katonai körökben igen örülnek, hogy a kormány emeli a hadikiadásokat.[52] 1935 tavaszán a magyar folyami flottilláról érkeztek hírek Bécsbe. A jelentés a fejlesztés perspektíváiról azt írta, hogy a nagyobb egységeket nem növelik és kisebb, csupán gépfegyverrel felszerelt úszóegységek kialakítására törekednek.[53] 1935 tavaszán a magyar vezérkari főnök is úgy nyilatkozott, hogy a magyar hadsereget még forszírozottabban kell kiépíteni.[54]

Mint említettük, osztrák részről fokozott erőfeszítéseket tettek, hogy információkhoz jussanak a magyar légierő fejlesztéséről. A törekvés megfigyelhető volt már a 20-as években is.[55] 1930. január 29-én a burgenlandi csendőrparancsnokság közölt adatokat a magyar légierő fejlesztésének egy vonatkozásáról: hamarosan létrehoznak egy olyan önkéntes repülő ezredet (Flugzeuggeschwader), amely megfelel a modern értelemben vett légiharc és bombázás funkcióinak.[56] 1930. februárban az osztrák honvédelmi minisztérium a külügyi tárcával közölt összefoglaló igényű adatokat a magyar légierőről. A honvédelmi tárca tudomására hozta a külügynek, hogy évek óta fokozott figyelmet fordítanak a kérdésre. A jelentés fontosabb konkrétumai a következők voltak: 1928-ban 7, 1929-ben 2 gép érkezett az amszterdami Fokker Werke-től Szombathelyre. A gépek magyar polgári felségjellel érkeztek, magyar pilótákkal. Olaszországból viszont olasz katonai személyek hoztak olasz civil felségjelzésű gépeket — 1928-ban 2, 1929-ben 9 darabot. A jelentés hírt adott arról, hogy Szombathelyen gyakorolták a kötelékrepülést, három új hangár épült, Berlinből ejtőernyők érkeztek. A nyilván hírszerzésből származó adatokat — amelyek azonban Szombathelyre szűkültek le — a honvédelmi tárca néhány olyan hírrel egészítette ki, amelyek többsége megerősítést kívánt csupán: Magyarországon előkészületeket tesznek, hogy egy önkéntes repülőegyesület keretében katonai szempontokat érvényesítsenek; a Bécsbe érkező magyar polgári gépeket aktív tisztek vezetik; a magyar kereskedelemügyi minisztérium égisze alatt működő Légügyi Hivatal vezetőjét behívták a honvédelmi tárcához, utóda ugyancsak aktív tiszt.[57] A budapesti osztrák követség pedig arról küldött jelentést, hogy Magyarország az utóbbi időben erősen fejlesztette légierejét, amely főként Sopron és Szombathely térségében diszlokál. A követség informátora úgy vélekedett, hogy csupán Olaszországból érkeztek gépek.[58] 1930. március 11-én a budapesti osztrák követség ismét olyan jelentést küldött Bécsbe, amely a magyar légierővel foglalkozott. A jelentés szerint minden vegyesdandár rendelkezik egy-egy repülőkötelékkel (Flugverband), amelyek egy nagyobb katonai légiflotta magját alkotják. A jelentés hírt adott még arról, hogy Magyarország megvette Itáliától a Caproni 97 licencét, amelyet bombázónak szánnak.[59] Áprilisban a követség azon meditált, hogy a Légügyi Hivatal állománya milyen mértékben rejt katonai személyeket.[60] 1934 tavaszán Regele ezredes készített összefoglaló jelentést a magyar légierőről: ismertette a Légügyi Hivatal szervezetét, az egyes vegyesdandárok rendelkezésére álló egységek között pedig már vadász, nappali és éj-

51 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 8073.
52 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 38 794.
53 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 3313.
54 HHStA. NPA. K. 20. 799—803. A követség kommentálta Gömbös miniszterelnöknek a magyar fegyverkezésről mondott beszédét is: NPA. K. 20. 898—903.
55 Vö.: HHStA. NPA. LU. 915. 15/6. 101. K. 18. 763., 792—793., 821—822., 823. LU. 894., 4/2: 109—145., 146., 149., 152.
56 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 2.
57 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 4—7.
58 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 8.
59 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 10—11.
60 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 17.

jeli bombázó századokat (Staffel) említett. Az újabban beszerzett vadászgépekről pedig azt írta, hogy ezek metall-légcsavarral vannak ellátva és az 1000 méteres magasságot 1 perc alatt képesek elérni. A jelentés utalt még arra, hogy az éjjeli repülés tanulmányozására idősebb korosztályú tiszteket vezényelnek Németországba.[61] 1935-ben Göring budapesti tárgyalásairól az osztrák követség a budapesti csehszlovák követtől kapott információkat: Göring légügyi kooperációt javasolt, amely magában foglalná, hogy Németország támogatást nyújtana magyar pilóták kiképzéséhez, háború esetén viszont Németország jogot kapna a magyar repülőterek használatára.[62] Küldött jelentéseket a követség a légvédelmi törvényről, annak törvényhozási vitájáról, az ellenzék kifogásairól, a törvény végrehajtási utasításáról, amelyben a kormány jelentős mértékben deferált.[63]

A Magyarországon folyó premilitáris képzésről több információhoz jutottak az osztrák illetékesek a 20-as években — mindenesetre nem a követség révén. A legtöbb hírt a burgenlandi tartományi kormány szerezte.[64] A probléma a 30-as években mindössze Regele két jelentésében kapott hangot. Az ezredes felterjesztette az ún. leventetörvény, az 1921:53. tc. szövegét, amelyet így kommentált: az „... mutatja, hogy milyen egyszerű módon lehet az ifjúság katonai nevelését feltűnés nélkül és egy ügyesen elhelyezett pénzügyi megoldással tető alá hozni".[65] 1935. márciusban Regele ezredes a magyar cserkészmozgalomról készített jelentést. Ami a cserkészkiképzés direktebb katonai vonatkozásait illeti, az attasé megemlítette a gázvédelmi és a rövidhullámú rádiós kiképzést.[66]

Értékes adatokhoz juttatta az osztrák politikai és katonai faktorokat hírszerzésük. A legtöbb és legjobb információkkal a bécsújhelyi rendőrparancsnokság szolgált. Ügynökei a magyar belügyminisztériumban és a honvédelmi tárcánál lehettek telepítve, mert a kapott hírek értékét egyáltalán nem a magyar határ közelsége adta.

A bécsi rendőrség vezetője már 1924-ben olyan adatokat közölt a külügyminisztériummal, amelyeket a bécsújhelyi rendőrparancsnokság szerzett a magyar elhárításról.[67] 1927 nyarán a bécsújhelyi rendőrparancsnokság a külügyminisztériumnak küldött jelentésében bizalmas adatokat szolgáltatott a magyar költségvetés olyan tételeiről, amelyek annak publikus bontásában nem szerepeltek. A jelentés következtetését így vonta le: a tiszti és tiszthelyettesi keretek lehetőséget kínálnak egy hadsereg gyors felállításához.[68] 1928. februárban ugyancsak Bécsújhely jelentette, hogy a magyar honvédelmi minisztérium döntése alapján 40 vezérkari tiszt utazik több hónapos kiképzésre Olaszországba. A jelentés arról is tudni vélt, hogy a csehszlovák határ mellett diszlokált kerékpáros zászlóaljakat gyalogos ezreddé szervezik.[69] 1928. június 11-én igen egzakt adatok érkeztek, ismét csak Bécsújhelyről: a jelentés számszerűen sorolta fel az egyes kormányzati szervekhez beosztott katonatisztek állományát: törvény-

61 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034., 9170., vö. még: 17 897.
62 HHStA. NPA. K. 20. 897. Mint említettük, e helyen nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a követség információit „ütköztessük" a magyar forrásokkal, de a Göringgel kapcsolatos hírről mégis megjegyezni kívánjuk, hogy erről konkrét utalást a Hadtörténelmi Levéltárban nem találtunk, de az 1935-ben egyre szorosabbá váló német kapcsolatok valószínűsíthetik a csehszlovák követ tudomására jutottakat. A követség később is beszámolt a szoros légügyi kapcsolatokról, amelyek Magyarország és Németország között fennálltak. HHStA. NPA. K. 21. 514.
63 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 73., 78. K. 21. 44—46.
64 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 915. 19/2. 437. 406—408., 424—425., 428—433., 434—436., 439—442., 475—476., 477—478., 19/1. 218.
65 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 28 976.
66 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 3890.
67 HHStA. NPA. LU. 916. 31/1. 630. L. még: NPA. LU. 890. 2/5. 119—120.
68 HHStA. NPA. LU. 899. 8/4. 258—262., 263—265.
69 HHStA. NPA. LU. 888. 497.

hozás 2, belügyi tárca 226, csendőrség 588, folyamőrség 96, pénzügyminisztérium 279, vámőrség 509, kereskedelmi minisztérium 177, földművelésügyi tárca 71, népjóléti minisztérium 213, oktatásügyi minisztérium 310. A jelentés a csapattisztek és a honvédelmi minisztériumba vezényeltek számát együttesen 2861-ben jelölte meg. A jelentés adatokat közölt még a kiegészítési rendszerről, és a fegyvergyakorlatokról.[70] 1929. január 21-én közölte a bécsújhelyi rendőrparancsnokság az egyik legnagyobb fogását: a magyar hadsereg diszlokációs békehadrendjét.[71] Később megszerezték a magyar belügyminisztériumnak egy intern összefoglalóját, amely a magyar szélsőjobboldali mozgalmakkal foglalkozott és tartalmazta azt az utasítást, hogy a hatóságok milyen magatartást tanúsítsanak velük szemben. Információkat adtak a népgondozó szervekről és arról, hogy a magyar és olasz katonai hírszerzés között bizalmas nexusok állnak fenn. Hírt adtak tartalékos tisztek fegyvergyakorlatokra történő behívásáról. Beszámoltak arról, hogy minden csendőrkerületi parancsnokság felállított egy-egy századot (eskadron) 80—120 lovassal, a tisztek és a legénység a hadsereg soraiból került ki, s csupán rejtési szempontok miatt viselnek csendőregyenruhát.[72]

A 30-as években a bécsújhelyi rendőrparancsnokság a korábbiakhoz hasonlóan küldte információit, amely arra utalt, hogy informátorait meg tudta őrizni a leleplezés elől. 1930. áprilisban egy jelentés a lövészegyesületek katonai szerepére utalt, decemberben a csendőrség, folyamőrség és rendőrség létszámviszonyairól közöltek adatokat.[73] 1931. áprilisban azt közölték, hogy a magyar katonai vezetés a határ mellett kisebb laktanyák építésére készül — a harcászatilag fontosabb pontokon.[74] 1931 májusában pedig a Polizeikomissariat közvetlenül a kormányfői hivatalnak küldte meg jelentését, amely részletes adatokat közölt a magyar hadsereg szervezetéről, a főparancsnok funkcióiról, a szemlélőkről, az egyes vegyesdandárok parancsnokairól és vezérkari főnökeiről, a kerékpározó alakulatokról, a lovasságról, a tüzérségről — ismertetve ennek szervezési formáit.[75] 1931-ben a forrás beszámolt még a kiegészítő szervek átalakításáról, a hadseregben végrehajtott fizetéscsökkentés visszhangjáról, a rendőrségnél bevezetett katonai kiképzésről. Ugyancsak Bécsújhely hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar belügyminisztériumban kiadtak egy olyan kézikönyvet, amely 28 ezer nevet tartalmaz — akiket politikai magatartásuk miatt kell megfigyelni.[76] 1932 őszén ismét olyan adatok kerültek a bécsújhelyi rendőrség birtokába, amelyek a magyar belügyminisztérium tevékenységéről adtak információkat.[77] 1932 novembere után viszont nem találtunk több jelentést, az iratanyagból pedig ennek okát nem tudtuk rekonstruálni. Feltűnő volt viszont, hogy 1932-ben az osztrák elhárítás fokozta tevékenységét: így pl. listát készítettek azokról a személyekről, akikről feltételezték, hogy a magyar hírszerzésnek dolgoznak.[78] Regele pedig arról számolt be, hogy egy osztrák állampolgár, akit a magyar szervek őrizetbe vettek, kihallgatása során olyan adatokat közölt, amelyek kimerítik a hazaárulás tényállását.[79] Az osztrák hatóságok által a katonaszökevényektől felvett evidenclapokon pedig magyar nevek is szerepeltek.[80] Ennek ellenére azonban úgy tűnik, hogy bizonyos keretek között volt együtt-

70 HHStA. NPA. LU. 889. 3/4. 266—270.
71 HHStA. NPA. LU. 895. 4/5. 87—96.
72 HHStA. NPA. LU. 888. 569—572., 894., 2/25. 117—119., 120—122. 895. 4/5. 104—106.
73 HHStA. NPA. LU. 895. 4/5. 107—109. LU. 888. 630—633.
74 HHStA. NPA. LU. 894. 2/25. 133—134.
75 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 28—32.
76 HHStA. NPA. LU. 894. 2/25. 140—141. 143., 156—157., LU. 888. 706., K. 19. 531.
77 HHStA. NPA. LU. 916. 31/1. 693—694.
78 KA BM. f. Lv. 1932. 28. 4/3. 3562. 22 890.
79 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 1565.
80 Vö. pl.: KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333., 5865., 3534., 1804.

működés a két ország illetékesei között — legalábbis abban, hogy a csehszlovák relációban dolgozó magyar ügynökök tevékenységét nem akadályozták Ausztriában.[81]

e) Az osztrák diplomácia természetesen mindent megtett, hogy a német—magyar kapcsolatokat, és különösen a katonák nexusait, figyelemmel kísérje. A magyar hadseregnek a Harmadik Birodalom katonai vezetőivel létrehozott együttműködése teljes mélységében nem vált ugyan ismertté az osztrák diplomácia előtt, de ahhoz mégis elegendőnek tűnő információt kaptak és szereztek, hogy az őket érdeklő kérdésekben következtetéseiket megfogalmazzák. A rendelkezésre álló információk hírértéke igen különböző volt — a Hitlerjugendcsoportok és leventealakulatok kölcsönös látogatásáról szerzett adatok nyilván kevésbé voltak alkalmasak konklúziók levonására, mint azok a beszélgetések, amelyeket Regele ezredes a magyar vezérkar főnökével, vagy a hírszerző osztály vezetőjével folytatott.[82] A követség küldött jelentéseket német hadianyag szállításáról,[83] Németországból visszatért magyar tisztek ottani benyomásairól,[84] vezető beosztású katonai személyek berlini utazásairól.[85] A követség politikai jelentéseiben a német—magyar kapcsolatok pillanatnyi állására vonatkozó megjegyzések viszont gyakran tartalmaztak utalásokat a hadsereg vezetésének nézeteiről. 1933. november 11-én Regele ezredes azoknak a náci térképeknek a magyarországi visszhangjáról számolt be, amelyek a birodalom határait Győrnél húzták meg. 1934 nyarán viszont úgy vélekedett az osztrák események magyar sajtóvisszhangjáról, hogy a hang objektív ugyan, de felismerhető az a törekvés, hogy Németországgal szemben disszonáns megfogalmazás ne jelenjen meg. Regele azt írta jelentésében, hogy majdnem félelem van Németországgal szemben, és ennek az irányzatnak a reprezentánsát a honvédelmi minisztérium elnöki osztályának vezetőjében, Sztojakovics (Sztójay) tábornokban jelölte meg.[86] 1936 végén a római osztrák katonai attasé magyar kollégájától kapott információra hivatkozva közölte: hűvösebb lett a német—magyar viszony.[87] 1937 elején a budapesti osztrák követ is hasonló értelemben jelentett: Keresztes-Fischer Ferenc tábornokkal folytatott beszélgetése után azt írta, hogy katonai körökben a magyarországi német nemzetiségek között végzett agitáció miatt erősen csökkent a német szimpátia.[88] A Budapestről nem minden komplikáció nélkül távozó német követ, Mackensen kijelentésére is felfigyeltek az osztrák követségen. Mackensen ugyanis búcsúfogadásán kijelentette, hogy igen jó viszonyt tudott kialakítani a magyar hadsereggel.[89]

A legfontosabb tájékozódási lehetőségeket persze a magyar hadsereg vezetőivel folytatott beszélgetések adták. 1935. március 27-én Regele ezredest fogadta az új magyar vezérkari főnök — Somkuthy — és kijelentette a katonai attasé-

81 Vö. pl.: KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034.; 8594., 1935. 28. 2/2. 4333., 1599. — A kérdés persze nem szűkíthető le a a katonai hírszerzésre, mert a két ország belügyi szervei szinte állandó érintkezésben voltak a magyar területről Burgenlandba csempészett náci propagandaanyagot illetően, de egyben a baloldali mozgalmakkal vívott harc egybehangolásában is. Ez utóbbiról l.: Országos Levéltár K. 149. Belügyminisztérium. 156. 1934—1—7153. Magyar forrásokból viszont megállapítható, hogy az osztrák és magyar vezérkar Csehszlovákiát illetően hírcsereviszonyban volt: HL VKF. 1933. 2. 139. 119 493.

82 A Hitlerjugend- és leventecsoportok kölcsönös látogatásáról: HHStA. NPA. LU. 883. II/4. 120—123., 124—127., K. 19. 866. K. 20. 316.

83 HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 21. K. 19. 313., K. 20. 421—422.

84 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 34 442., 1934. 28. 4/6. 4034. 3511; HHStA; NPA; LU. 894; 4/1. 45.

85 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034., 816., HHStA. NPA. LU. 894. 4/1. 44., NPA. K. 21. 708.

86 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 30 602., 1934. 28. 4/6. 4034., 21 088: Regelének ezt a megállapítását Sztójaynak sem korabeli, sem későbbi magatartása nem igazolta.

87 HHStA. NPA. LU. 883. II/4. 465.

88 HHStA. NPA. K. 21. 631—633.

89 HHStA. NPA. K. 21. 680—681., 689., 696.

nak: ha Magyarországon üdvözölni is kell minden lépést, amely a békeszerződés ellen irányul, a német politika veszélyeket rejt Magyarország számára. A nagyhatalmak bizalmatlanok Németországgal szemben, ez valószínűsíthet egy preventív háborút, amely Magyarország helyzetét tovább rontaná. Somkuthy elmondotta még, hogy a külügyminisztérium útján mérséklően kívánja a német külpolitikát befolyásolni.[90] Érdekes volt, hogy osztrák részről közölték az olasz külügyminisztériummal e beszélgetés tartalmát, a német—magyar kapcsolatokat ebből az alkalomból megítélő olasz állásfoglalást pedig a római osztrák követség ismertette Béccsel. Olasz részről úgy vélekedtek, hogy megítélésük szerint fokozódik a magyar külpolitika német orientációja és sajnálkozással szóltak arról, hogy Magyarország még mindig katonai megoldástól várja problémái eliminálását, pedig ez Magyarország számára német győzelem vagy vereség esetén egyaránt katasztrofális lenne.[91] Alig három héttel Regelének Somkuthyval folytatott beszélgetése után az osztrák katonai attasé újabb találkozásról adott hírt. Ekkor Somkuthy kijelentette: ami a Németországgal való intimebb kapcsolatokat illeti, ezeket konkrétumokkal aligha lehet alátámasztani, bár a két országot gazdaságilag sok szál köti össze. A vezérkari főnök úgy vélekedett, hogy az Anschluss háborút jelent és ebben Németország az egész világot ellenségének tekinthetné. Somkuthy azonosult az olasz felfogással, amikor kijelentette: egy német siker igen veszélyes lenne a magyar érdekek szempontjából. Ezt követően azonban a vezérkari főnök arról beszélt, hogy túlzottnak tartja a német fegyverkezés híreit és hozzáfűzte: Németországnak tíz kiképzetlen évjárata van és ezzel nem lehet egy háború kockázatát vállalni. Somkuthy ezután, a legteljesebb összhangban a magyar külpolitika közlésre szánt megnyilvánulásaival, azt fejtegette az osztrák ezredesnek, hogy az lenne a legjobb német politika, amely minden beavatkozásról lemondana Ausztriában, és megértésre törekedne nemcsak az osztrák állammal, de Itáliával, Lengyelországgal és Magyarországgal is. A vezérkari főnök állításait gyengíthette azonban az osztrák diplomata számára az, hogy Somkuthy a római jegyzőkönyvnek csupán gazdasági jelentőséget tulajdonított, mert véleménye szerint egy nemzetközi szerződésnek csupán az biztosít politikai érvényesíthetőséget, ha ahhoz katonai megállapodás is járul.[92] 1935 nyarán Somkuthy vezérkari főnök és Hennyey Gusztáv, a vezérkar 2. osztályának vezetője, Berlinben tárgyaltak. A megbeszélésekről a budapesti osztrák diplomaták nem kaptak közvetlen információkat, s ezt nehezményezték is. Magáról az utazásról a budapesti francia ügyvivőtől értesültek, aki a berlini francia nagykövet értesülésére hivatkozva vélte tudni, hogy Berlinben a tárgyalások középpontjában az a kérdés állt, amely a német—magyar katonai kapcsolatok perspektíváinak továbbfejlesztését elsősorban a csehszlovák relációra helyezte. A budapesti olasz követségtől pedig azt tudták meg, hogy míg Gömbös miniszterelnök Colonna herceg olasz követnek a látogatást udvariassági aktusként tüntette fel, Hennyey őszintén megmondta a budapesti olasz katonai attasénak, hogy Berlinben a Csehszlovákia ellen irányuló katonai hírszerzés további egyeztetéséről volt szó.[93] Végül azonban Regele mégis bejutott Somkuthyhoz, aki korábban hangoztatott nézeteit részben revideálva ezeket mondotta: a német—magyar kapcsolatok baráti és bajtársi viszonyon nyugszanak, amelyek közös érdekekből adódnak. Somkuthy — kijelentvén, hogy semmiféle sürgős ügyről nem tárgyaltak Berlinben — azt fejtegette Re-

90 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 484. K. 20. 767.
91 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 509—510., 513—514.
92 HHStA. NPA. LU. 898. 7/1. 487—492.
93 HHStA. NPA. K. 21. 24—27.

gelének, hogy a magyar külpolitika törekvése a jövőben is az marad, hogy létrehozza a megértést Berlin, Bécs, Róma, Varsó és Budapest között. S amit ezzel kapcsolatban mondott, az volt a berlini látogatás „eredménye": a megértés célja, hogy ezek az államok közösen készüljenek fel egy olyan háborúra, amelyben Csehszlovákiát gyorsan ki kell kapcsolni. Somkuthynak természetesen meg kellett említenie az Anschluss kérdését, és ekkor a magyar külpolitika egy gyakran használt sablonját alkalmazta: különbség van a német külügyminisztérium és az NSDAP osztrák politikája között. A vezérkari főnök ugyanis úgy vélekedett, hogy a hivatalos Németország egyes köreiben, de magában a Reichswehrben is, az osztrák álláspont elfogadása mellett vannak. Az sem lehetett különösebben vigasztaló az osztrák katonai attasé számára, hogy Somkuthy véleménye szerint az abesszin kérdés Itáliát közelebb viszi majd Németországhoz.[94] 1935. szeptember 30-án a berlini osztrák követ sem kapott megnyugtatóbb szavakat az ott tárgyaló magyar miniszterelnöktől. Gömbös azzal kezdte a beszélgetést, hogy kijelentette: igen szilárdnak látja a belső német helyzetet. Majd Németország osztrák politikájáról szólva csupán annyit mondott, hogy érintették a kérdést Hitlerrel, aki furcsának találta a harmonikus osztrák—magyar kapcsolatokat. Szó sem volt tehát már arról a frazeológiáról, amellyel korábban magyar részről általában nem fukarkodtak, amikor az osztrák államiság fenntartásának szükségességéről lehetett nyilatkozni. Gömbös különben tagadta az osztrák követ előtt, hogy katonai jellegű tárgyalásokat folytatott volna egy légügyi megállapodásról, de azt elismerte, hogy szó volt a polgári repülés néhány vonatkozásáról.[95] Még egyértelműbben fogalmazta meg Hennyey Gusztáv 1936. június 16-án Regele ezredesnek azt, amiben Somkuthy közeledett a német álláspontho z: a magyar vezérkar hírszerző osztályának vezetője kifejezte azt a meggyőződését, hogy Csehszlovákia egyre közelebb kerül a Szovjetunióhoz, katonai együttműködésük egyre nagyobb mértékű. A cseh diszlokáció Berlin ellen irányul — mondotta. Hennyey rendkívül közlékeny volt, amikor a német és magyar katonai hírszerzés együttműködéséről beszélt. Elmondotta, hogy megállapodtak Berlinben: közös ellenakciókat készítenek elő csehszlovák relációkban. Regele jelentésében utalt Hennyey egy megjegyzésére: az osztályvezető a budapesti francia katonai attasé figyelmeztetésére azt válaszolta, hogy Magyarország inkább hagyja magát a németektől, mint a szlávoktól és a bolsevizmustól „elnyelni".[96] 1937. októberben a reaktivált Röder, aki honvédelmi miniszterként Németországban hadgyakorlaton vett részt, kijelentette a budapesti osztrák követnek: „... ez nem manőver volt, hanem egy politikai demonstráció ... nagyon keveset láttunk".[97] Feltűnő volt viszont, hogy Rátz Jenő vezérkari főnök, nem sokkal az Anschluss-t megelőzően, olyan híreket közölt a német katonai vezetés frakcióharcairól a budapesti osztrák követtel, amelyek abszolút bizalmas jellege nyilvánvaló volt.[98]

f) Az osztrák diplomácia feladata jóval komplikáltabb és összetettebb volt akkor, amikor az olasz—magyar katonai kapcsolatokról kellett tájékozódnia: a három ország külpolitikai közeledése után pedig a kérdést olyan problémák árnyékolták be, mind pl. a hirtenbergi fegyverszállítási affér, amelynek előidé-

94 HHStA. NPA. K. 21. 38—40.
95 HHStA. NPA. LU. 883. II/4. 330—336.
96 HHStA. NPA. K. 21. 455. Vö.: *Gustav Hennyey:* Ungarns Schicksal zwischen Ost und West, Lebenserinnerungen. Mainz, 1976. 37—39.
97 HHStA. NPA. K. 21. 825.
98 HHStA. NPA. K. 21. 911—912.

zésében — a szállítmányok osztrák területen tranzitáltak — Magyarország nyugati szomszédjának is szerepe volt.

Az olasz—magyar szerződés létrejöttét követően osztrák részről időnként aggasztó híreket lanszíroztak — mint pl. a burgenlandi tartományi kormány tudni vélte, hogy Magyarország és Itália titkos megállapodást hozott létre Burgenland katonai megszállásáról.[99] A kisantant sem fukarkodott, hogy hasonló jellegű információkat hozzon az osztrák diplomácia tudomására.[100] Időnként pedig még magyar részről is voltak olyan megnyilvánulások, amelyek arra utaltak, hogy az olasz szerződést túlértékelő magyar külpolitikától nem állt távol a fantasztikus tervek szövögetése.[101] Fokozhatták a bizalmatlanságot azok a különböző forrásokból érkező jelentések is, amelyek olyan Magyarországra irányuló olasz fegyverszállítmányokról adtak hírt, amelyeket az osztrák határ mentén diszlokált magyar katonai alakulatok rendelkezésére bocsátottak.[102] A kérdést még komplikálta persze az, hogy e szállítmányok egy része Ausztrián keresztül érkezett magyar területre.[103] Az ellentmondást a kisantant-diplomácia ismét nem hagyta említés nélkül — a római román követ pl. megkérdezte osztrák kollégájától: ismert-e előtte, hogy „szakadatlanul" jelentős olasz fegyverszállítmányok érkeznek Magyarországra, s nem lenne-e ezek megakadályozása osztrák érdek, tekintettel Burgenlandra. A 30-as évek elejétől azután az osztrák diplomácia egyre több információt közölt Béccsel az olasz—magyar katonai kapcsolatok bővüléséről. A római osztrák követség számolt be Jánky főparancsnok és Röder vezérkari főnök olaszországi utazásáról — megjegyezve, hogy a sajtó a látogatást nem említette meg.[104] 1932. novemberben ugyancsak a római követség küldött információkat Gömbös miniszterelnök római tárgyalásairól: a követjelentés hangoztatta, hogy hivatalosan túlhangsúlyozták a megbeszélések gazdasági kérdéseket érintő jellegét, arról viszont nem adtak tájékoztatást, hogy Gömbös tárgyalt a hadügyminiszterrel és a légügyi tárca vezetőjével. A románok túlságosan idegesek voltak — írta a jelentés.[105] 1933. októberben a római osztrák katonai attasé küldött jelentést olasz tisztek magyarországi vezényléséről. A jelentés arra utalt, hogy az attasét olasz részről nem tájékoztatták kielégítően.[106] Regele viszont Budapestről azt jelentette, hogy olasz tisztek érkeztek Magyarországra, akiknek látogatása semmiféle publicitást nem kap, s hogy nem alacsonyabb rangúakról vagy beosztásúakról volt szó, arra az utal, hogy fogadta őket a vezérkari főnök.[107] 1934. augusztusban Regele a magyar vezérkari főnök itáliai utazásáról számolt be.[108] A látogatásokról, vezénylésekről szóló római jelentések a tárgyalások, megbeszélések tartalmáról általában nem közöltek híreket. Ez arra utal, hogy a római osztrák katonai attasé nem volt oly kedvező helyzetben, információs lehetőségeit tekintve, mint Regele ezredes Bu-

99 HHStA. NPA. LU. 895. 4/5. 78.
100 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 884. 152.
101 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 898. 7/III 98—126. — Bethlen 1928. decemberében tájékoztatta Seipel kancellárt Grandival és Chamberlainnel folytatott tárgyalásairól, majd a két kormányfő megvitatta a jugoszláv helyzetet. Ennek kapcsán Bethlen szóba hozta Jugoszlávia szétesésének lehetőségét és kijelentette: „... egy ilyen eventualitás bekövetkezésekor Ausztria megszállhatná Szlovéniát, míg Magyarország Horvátországgal alakítana ki szoros politikai és gazdasági viszonyt, amelynek további fejlődése nyitva maradna". Seipel, az ajánlatot fantasztikusnak minősítve, azzal utasította azt vissza, hogy Ausztria nincs abban a helyzetben, hogy idegen nyelvű területeket csatoljon magához.
102 Vö. pl.: HHStA. NPA. LU. 894. 4/2. 78., 80—83., LU. 895. 4/5. 79—82.
103 HHStA. NPA. LU. 884. 170—171.
104 HHStA. NPA. LU. 884. 213.
105 HHStA. NPA. LU. 884. 280—285. L. még: KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 407.
106 KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 28. 515.
107 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 1565.
108 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 22 768.

dapesten.[109] Regele pl. 1937. február 13-án arról küldött jelentést, hogy Röder honvédelmi miniszter milánói tárgyalásai során megegyezett az olasz illetékesekkel arról, hogy a vezérkari főnököknek stratégiai tárgyalásokat kell folytatniok, ha ennek szükségessége felmerül. E megfogalmazásban Regele nem vette észre annak üresjárat jellegét, amely különben az olasz—magyar katonai kapcsolatok keretei között létrehozott különböző bizottságok és albizottságok tevékenységét is jellemezte. Megtudta viszont Regele, hogy Röder milánói utazásáról egy Gömbös idejéből származó megállapodás alapján informálták Blomberget. Ez azonban nem a budapesti német katonai attasén keresztül történt. Hivatalosan Regele sem kapott tájékoztatást.[110] Arról is Budapestről érkezett hír, hogy Ciano budapesti látogatása során támogatást ígért a magyar fegyverkezés számára.[111]

Az osztrák diplomáciát a hirtenbergi affér komoly problémák elé állította. Szinte az összes Európában akkreditált követség küldött jelentéseket az ügyről. Mivel a problémának ebben a szakaszban katonai vonatkozásai már alig voltak, ennek az iratanyagnak az ismertetését nem tekintjük feladatunknak.[112]

g) Magyarország és a kisantant-államok konfrontációjának katonai kérdései csak elvétve kaptak említést az osztrák diplomáciában, ez is alkalomszerűen történt csupán. 1932 őszén pl. a belgrádi osztrák követség számolt be Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia vezérkari főnökeinek tárgyalásáról — arról tudósítva, hogy a hírszerzés újjászervezése és koordinálása szerepelt a napirenden.[113] A budapesti osztrák követ viszont olyan információkat közölt, amelyek hadászati értelemben érintették Magyarországot. A jelentés az egyes kisantant-államok fő csapásirányainak revíziójáról számolt be: míg korábban a román hadsereg fő csapásiránya a Szovjetunió ellen irányult, ezt magyar relációra változtatták, a csehszlovák hadsereg fő csapásirányát pedig Magyarország helyett Németország felé terelték.[114]

Ugyancsak budapesti követjelentés számolt be arról, hogy a magyar katonai köröket nyugtalanítja a jugoszláv fegyverkezés. A hirtenbergi affér kapcsán pedig Regele arról tudósított, hogy a jugoszláv katonai hírszerzés kiemelten foglalkozik a magyar hadsereggel.[115] 1934. március 2-án a budapesti osztrák követ jugoszláv kollégájával tárgyalt, aki elmondotta: a hármasszövetség elfogadhatatlan a kisantant számára és Ausztriának távol kellene tartania magát az ilyen jellegű közeledésektől. Az osztrák követ maga úgy vélekedett a közöltekről, hogy a kisantant nyugtalansága különösen akkor feltűnő, ha a külpolitikai mozgások mögött katonai tartalmat vélnek felfedezni.[116] Regele viszont teljesen a magyar álláspontot elfogadó értelemben közölt adatokat a magyar—jugoszláv határon történtekről: csupán a jugoszláv részről elkövetett fegyverhasználat következményeiről számolt be.[117] A marseille-i eseményeket követően viszont

109 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 8428., 10 408., HHStA. NPA. LU. 884: 394—396: 397—409. K. 21. 124—127.
110 HHStA. NPA. LU. 884. 406—407.
111 HHStA. NPA. K. 21. 777. L. még: NPA. K. 21. 867. LU. 886. 625.
112 Vö.: a prágai osztrák követség jelentéseit: HHStA. NPA. LU. 884. 434—439., 467—479., 502—506., 510—519., 522. A budapesti osztrák követségtől érkezett jelentések: HHStA. NPA. K. 19. 736., 737—739., 745—747., Berlinből: HHStA. NPA. LU. 884., 440., 442—448., 449—450., Varsóból: HHStA. NPA. LU. 884. 489—490., 499—500., Svájcból: HHStA. NPA. LU. 884. 493. 584., Törökországból: HHStA. NPA. LU. 884. 508., Párizsból: uo. 590., Athénből: uo. 569—571., 566—582. A fegyverszállításokkal kapcsolatos problémákra Hirtenberg után 1.: HHStA. NPA. LU. 884. 559—560., 565—566., 527., 531—534., 543.
113 KA BM. f. Lv. 1932. 28. 4/3. 3562. 25 578.
114 HHStA. NPA. K. 19. 968.
115 HHStA. NPA. K. 19. 395., KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 6546.
116 HHStA. NPA. K. 20. 106—108.
117 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 15 959.

inkább a jugoszláv álláspont továbbítását figyelhettük meg.[118] A helyzet igen éles szakaszában Regele arról tudósított, hogy egy Magyarország elleni jugoszláv támadás esetén a Szombathelyen állomásozó két repülőezredet azonnal bevetnék Belgrád bombázására.[119] 1936 végén viszont Regele ezredes a kormányzó környezetének egy katonai személyére hivatkozva jelentette, hogy a magyar államfő Jugoszláviába utazik majd — Magyarország közeledni igyekszik Belgrádhoz, mert a kisantant államai között katonailag Jugoszlávia a legerősebb és az ellentétek Magyarország és Jugoszlávia között tűnnek még leginkább áthidalhatónak.[120]

A román—magyar reláció katonai vonatkozásai szinte alig kaptak hangot — Regele viszont a romániai hadgyakorlatokon szerzett benyomásairól a magyar honvédelmi minisztériumban folytatott beszélgetést. A konzultáció során a kérdésben magyar részről csupán azokra a jelentésekre hivatkoztak, amelyeket a bukaresti és a varsói magyar katonai attasétól kaptak, bizalmasabb forrásokból származó információk nem kaptak említést az osztrák katonai attasé előtt.[121]

A magyar—csehszlovák viszony katonai jellemzőiről küldött jelentések pedig már teljesen elhanyagolható jellegűek voltak. Egyedül a budapesti csehszlovák ügyvivő egy megjegyzését kívánjuk említeni, aki 1935. októberben Gömbös miniszterelnök berlini tárgyalásairól úgy vélekedett az osztrák követnek, hogy érzik: fenyegetve vannak.[122]

h) Már utaltunk rá, hogy a közvetlen tartalmú és jellegű osztrák—magyar katonai kapcsolatok — a nagyfokú és többoldalú beárnyékoltság miatt — alig és akkor is eléggé másodlagos módon nyertek említést — a vezényléseken, a vezényelt tisztek összefoglaló jelentéseiben, amelyek azonban többségükben ismét csak az osztrák diplomáciát közvetlenebbül érintő kérdésekkel foglalkoztak, mint pl. a magyar tisztikar politikai beállítottsága.[123] 1937. januárban Darányi miniszterelnök említette meg a budapesti osztrák követnek, hogy beszélt Schuschnigg kancellárral a kölcsönös tiszti vezényléseken és úgy vélekedett, hogy eddig kevesebb osztrák tiszt jött Magyarországra, mint ahányan magyar részről érkeztek az osztrák hadsereghez. A követ jelentette a beszélgetést, amelyre olyan válasz érkezett, hogy az osztrák katonai vezetés a tiszthiány miatt redukálta a külföldi vezényléseket és Franciaországban, valamint Olaszországban különben is többet tanulhatnak a tisztek. A választ közölték a budapesti osztrák követséggel: 1936-ban 4 osztrák tisztet vezényeltek Magyarországra, 1937-ben pedig mindössze 1 műszaki tiszt érkezik majd.[124] Az osztrák—magyar katonai kapcsolatoknak legbeárnyékoltabb vonatkozása az volt, amikor magyar részről magas politikai és katonai szinten formáltak véleményt az osztrák fegyveres erőkről — kritikai éllel. Regele már 1934 tavaszán jelentést küldött arról, miként ítélik meg magyar katonai körökben az osztrák hadsereget.[125]

118 Vö. pl.: KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 33 066., HHStA. NPA. K. 20. 534.
119 KA BM. f. Lv. 1935. 28. 2/2. 4333. 703.
120 HHStA. NPA. LU. 885 1/1. 86. K. 21. Hasonló értelemben szóltak egyéb források is: HHStA. NPA. K. 25. 613—614., 729—730. Amit az osztrák katonai attasé a jugoszláv katonai potenciálról jelentett, erősen megkérdőjelezhető.
121 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 3435. L. még: uo. 17 902., 1933. 28. 5. 3779. 30 601.
122 HHStA. NPA. K. 21. 182—184. Vö. még: KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 31 287., 1935. 28: 2/2: 4333. 4205.
123 Vö. pl.: HHStA. NPA. K. 20. 250., KA BM. f. Lv. 1935. 26—34. 3/1. 4358. 22 639., 26 400:, 28. 2/2. 4333. 12 204. 1935 szeptemberében Regele javasolta, hogy az osztrák honvédelmi minisztérium készítsen utasítást a magyar tiszteket fogadó osztrák katonák számára és hívja fel a figyelmet, arra, hogy „... bizonyos óvatos tartózkodással..." nyilatkozzanak csupán. Regele javaslatát elfogadták.
124 HHStA. NPA. K. 21. 581—582. LU. 896. 5/4. 461—462., 894. 4/1. 116.
125 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 8855.

Gömbös miniszterelnök pedig 1934 nyarán a követ előtt fejtegette, hogy fejleszteni kell az osztrák hadsereget és az állam fegyveres erői mellett egyéb formációkat nem szabad megtűrni. Gömbös a magyar megoldással szolgálva például azt mondotta: az ajánlott modellt ő Magyarországon megteremtette már.[126] Gömbös később is hasonló értelemben nyilatkozott, miközben arról informálta a követet, hogy az osztrák események idején mindent megtett az olasz bevonulás megakadályozására, mert ez jugoszláv és csehszlovák részről beláthatatlan következményekkel járt volna Magyarországra. Gömbös elmondotta még, hogy Röder vezérkari főnök beszélt Mussolinival a nem kielégítő osztrák felfegyverzettségről. Gömbös sajnálatosnak minősítette, hogy az osztrák hadsereg nincs kellően felfegyverezve és kijelentette: „... erős hadsereg nélkül egyetlen kormány sem képes politizálni".[127] 1937 tavaszán pedig Rátz Jenő vezérkari főnök nyilatkozott: megítélése szerint az osztrák katonai koncepció — szemben a magyarral — tisztán defenzív jellegű.[128]

Az osztrák diplomácia információi — mint ahogy már hangsúlyoztuk — egy olyan kép kialakítását tették lehetővé, amely nagyjában-egészében a kor diplomáciájának átlagnívóján mozgott. Számunkra azonban ma már csupán másodlagos jelentőséggel bírnak. Meggyőződésünk, hogy a követjelentés — amely sajátos forrása a történettudománynak, s bár forrásértékét pozitívan alakítja, hogy őszinteségre kell törekednie, mert saját kormányát informálja — a fogadó ország nemzeti történetírása számára csupán összehasonlítási alapként szolgálhat, csak másodlagos jellegű lehet a hazai források mögött. Jelentőségét persze növeli, ha a hazai forrásbázisok töredékesek — mint a mi esetünkben.[129]

126 HHStA. NPA. K. 20. 327—329., l., a beszélgetésről Regele jelentését: KA BM. f. Lv: 1934: 4/6. 4034. 21 378.

127 KA BM. f. Lv. 1934. 28. 4/6. 4034. 24 849.

128 HHStA. NPA. K. 21. 693—699.

129 Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy az iratanyag nem magyar vonatkozásainak akár csak egyes mozaikjairól is említést tegyünk. Két információ vonatkozásában azonban — a kuriozitás miatt — kivételt teszünk: egy 1933. február 1-én datált iratból azt lehetett megállapítani, hogy a német vezérkar információkat adott az osztrák hadseregnek a csehszlovák fegyveres erőkről. KA BM. f. Lv. 1933. 28. 5. 3779. 2694. 1937. június 14-én, a budapesti német katonai attasé, Friderici tábornok egy beszélgetés során úgy nyilatkozott az osztrák követnek, hogy Németország csak úgy kezdhet háborút, ha szövetséget köt a Szovjetunióval. Ennek tervein már dolgozik a vezérkar — mondotta az attasé, aki viszont lehetségesnek tartott egy angol—német közeledést is. HHStA. NPA. K. 21. 776.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

FELKAI DÉNES

AZ ÚJ HADSEREGBEN*

Nevelőtiszt lettem

Kiskoromtól kezdve az volt a vágyam, hogy orvos legyek, beteg embertársaimat gyógyítsam. Szüleim nehéz anyagi helyzete miatt ezt a vágyat csak nagy fáradsággal tudtam valóra váltani. Mégis, amikor 1937-ben doktoráltam és Párizsba kerültem, nem gyógyítani kezdtem, hanem elvtársaim segítségével Spanyolországba mentem, hogy katonaként harcoljak Franco ellen, a spanyol és saját népem szabadságáért. Ezután pedig a második világháború és a szovjet hadifogság következett.

Hazatérésem után a párt utasítására honvédorvos és nevelőtiszt lettem, később csak nevelőtiszt, majd ismét orvos: a politika és a gyógyítás sohasem váltak el többé egymástól életemben.

1945. február 22-én érkeztem Debrecenbe azzal a vonattal, amely a Szovjetunióból a krasznogorszki antifasiszta iskola tanárai közül Rudas László és Andics Erzsébet elvtársakat, néhányunkat, asszisztenseket — Otta Istvánt, Pólik Istvánt és jómagamat —, valamint a hallgatók közül Csehi Tibort, dr. Kerek Sándort, Kovács Mihályt, Lóránt Imrét, Lukács Lászlót, Orbán Miklóst, Révész Imrét, Strähl Sándort, Ugrai Ferencet, Vértes Imrét és másokat, ezen kívül még a különféle hadifogolytáborokból a németek elleni harcra jelentkezett magyarokat hozta.

Debrecenben, az akkori Hatvany utcában, egy iskolában helyeztek el minket. Az első napok nehézségei után lassan beindult az élet. Az új városi adminisztráció szervezése már javában folyt, sőt, mivel itt alakult meg a kormány, javában folyt a minisztériumok és egyéb kormányhivatalok szervezése is. Különösen élénk volt a politikai élet, hisz az újjáéledt Magyar Kommunista Párt, amely az újraépülő Magyarország motorja volt, nagy aktivitást fejtett ki. Ehhez a többi pártok is próbáltak felzárkózni.

Mi, a Szovjetunióból hazaérkezettek, valamennyien a Magyar Kommunista Párt tagjai lettünk és büszkén vettük át 1945. február 25-én első tagkönyvünket. Természetesen kértük felvételünket az új magyar hadseregbe, ahová még a Szovjetunióban való tartózkodásunk alatt jelentkeztünk. Erre minden alapunk megvolt, hisz az 1945. január 30-i MKP—SZDP közös határozatban ez állt: „A honvédség néphadsereg, melyet a nemzet akarata hív életre."

* Részletek a szerző készülő visszaemlékezéseiből.

Debrecenben sok régi elvtárssal találkoztam, közöttük volt spanyol önkéntesekkel is: Szalvay Mihállyal, Sziklai Sándorral és másokkal. Sziklai a pártközpontban kapott ideiglenes beosztást, Szalvay Mihállyal pedig a Honvédelmi Minisztériumban jelentkeztünk, és kértük felvételünket a hadseregbe. Szalvay elvtárs utolsó spanyolországi rangja őrnagy, az enyém orvos-főhadnagy volt. Egy Német nevű alezredes fogadott bennünket, aki egyáltalán nem volt túlságosan udvarias és nem sokkal biztatott bennünket sem az átvételünket, sem spanyolországi rangunk elismerését illetően. Amikor ezt elmeséltük Garasin Rudolf őrnagy elvtársnak — aki összekötő volt a szovjet hadsereg részéről a Honvédelmi Minisztériumban —, barátságosan ránk kacsintott és csak annyit mondott: majd meglátjuk.

Néhány nap múlva kezünkben volt az átvételről szóló hivatalos írás. Szalvay elvtárs egy, a frontra induló zászlóalj parancsnoka lett, engem pedig beosztottak a kormányhivatalok biztosítására felállított két zászlóalj közül a másodikba, orvosnak és nevelőtisztnek egy személyben. A zászlóalj parancsnokául Kovács Mihály hivatásos századost nevezték ki, akivel a krasznogorszki antifasiszta iskolán ismerkedtem meg. Kovács Mihály a fronton egy zászlóalj parancsnoka volt és zászlóaljával átállt a szovjet hadsereg oldalára.

A Debrecenbe érkezett antifasiszta iskolásokban ott feszült a vágy, minél többet tenni méltatlanul sokat szenvedett népünkért. Az élet ellentmondásokkal teli volt: az Ideiglenes Kormányban három volt horthysta tábornok és egy gróf is részt vett, de nem ők határozták meg a politikai hangulatot, a hadseregben legkevésbé. Az emberek újat akartak. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak a kommunisták által megfogalmazott programja megjelölte a soron levő feladatokat: hadat üzenni Németországnak, újjáépíteni az országot, felszámolni a nagybirtokrendszert, földhöz juttatni a falu nincstelenjeit.

A dolgozók megkezdték a meghirdetett feladatok végrehajtását: tízezrével jelentkeztek a németek elleni harcra, folyt a romok eltakarítása.

Március közepe táján felhívott Szabó István elvtárs, a Kelet-Magyarországi Pártszervezet titkára és katonákat kért a földosztáshoz. Örömmel vállalkoztunk a feladatra. Boldoggá tett bennünket az a tudat, hogy részesei lehettünk a földosztásnak, a földhöz juttatott emberek határtalan örömének. Büszkék voltunk arra, hogy kommunisták vagyunk és ahhoz a párthoz tartozunk, amely végre földet adott a parasztnak.

1945. április 4-ével végleg felszabadult az ország, mindenütt lelkesedéssel ünnepeltek. Debrecenben gyorsan teltek a napok, a becsületes emberek az új Magyarország építésének lázában égtek, folyt a romok eltakarítása és az új építkezés. Természetesen sok és különféle társadalmi munkában vettünk részt mi is, az őrzászlóaljak állománya.

A munkám megoszlott a betegek és gyengélkedők napi orvosi ellátása, valamint a rendszeres politikai foglalkozás között. Ez utóbbi hetenként volt és főleg a bel- és külpolitikai események ismertetésére terjedt ki. Nehéz feladat volt a zászlóalj egészét összehívni, hisz az állomány egyidejűleg sohasem volt együtt. Mindehhez járult, hogy magamnak sem voltak meg az ilyen típusú politikai nevelő munkához szükséges tapasztalataim.

Megkönnyítette azonban munkámat az a határtalan lelkesedés, amely áthatotta az egész zászlóaljat a parancsnoktól a honvédekig, hogy mi is segítsünk egy új, igazságosabb társadalom létrehozásában. Különösen megmutatkozott ez olyan viszonylag nehezebb feladatok végrehajtásában, mint a zászlóalj Budapestre költöztetése.

Április végén költöztek fel a minisztériumok és egyéb kormányhivatalok Budapestre és velük együtt az őrzászlóaljak is oda kerültek. Budapesten átcsoportosították a feladatokat: csupán az első őrzászlóalj maradt meg a kormányépületek őrzésére, a második őrzászlóaljat a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztériumba helyezték át és vasútbiztosító feladatok ellátásával bízták meg.

1945. május 9-én véget ért Európában a világháború, a rövid idővel előbb nyugatra vonult hadosztályok visszatérhettek és megkezdődött az új honvédség békeidejű szervezése. A szovjet és a magyar kormány megállapodása értelmében az Ausztriában és Magyarországon létesített hadifogolytáborokban levő néhány olyan magyar egységet, amelyet a szovjet parancsnokság még a háború alatt szervezett magyar önkéntesekből, hajlandók voltak szovjet részről jegyzőkönyvileg átadni abban az esetben, ha a Magyar Honvédelmi Minisztérium azokat átveszi az új honvédség kialakításában való felhasználás céljából. A hadifogolytábor kijelölése a szovjet parancsnokság és a Honvédelmi Minisztérium közötti megbeszélés alapján történt, majd a Honvédelmi, valamint a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium voltak felelősek a végrehajtásért. Így én a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium nevében, egy alezredes pedig a Honvédelmi Minisztérium képviseletében jártunk Ausztriában és itthon néhány hadifogolytáborban, így például Ceglédbercelen, az ottani állomány átvétele miatt. A katonák átvétele általában egyszerű formaságok sora volt: néhány szó a táborparancsnokkal, rövid lelkesítő beszéd a táborok személyi állománya előtt, majd jegyzőkönyvaláírás. Utána minden alkalommal meghívott bennünket a szovjet parancsnokság a tábor szovjet tiszti ebédlőjébe, ahol pohárral is megpecsételtük az új szovjet—magyar katonabarátságot.

A műszaki hadosztálynál

A szovjet hadsereg győzelmes előrenyomulása következtében a fasiszta Németország szövetségesének megmaradt magyar állam és egész gépezete — minisztériumok, hivatalok, hadsereg, rendőrség, csendőrség — széthullott. A magyar dolgozók, élükön a Magyar Kommunista Párttal, úgy látták, hogy eljött az idő egy új társadalom — a szocialista társadalom — és egy új államgépezet — a dolgozók állama — felépítésére. A volt uralkodó osztály tagjai és kiszolgálói azonban lassan magukhoz tértek és megindult a harc a haladásért küzdők és a reakciós rendszer visszaállítását óhajtók között.

Ez a harc nem volt könnyű. Az ország vezetésére hivatott apparátus gyors helyreállításához, a fasiszta német hadigépezet szétzúzásához vállalt nyolc hadosztály kiállításához szükség volt a régi hivatalnoki kar, a hadsereg régi tisztjeinek igénybevételére, tehát mindenkivel együtt kellett menni, aki magát antifasisztának vallotta, illetve mutatta. Így kerültek az ország vezetésébe a dolgozókat képviselő új erők mellett a régi társadalmi rend hívei, ilyen körülmények mellett indult az antifasiszta magyar hadsereg szervezése is.

A háború gyors befejeződése, a fasiszta német hadigépezet kapitulációja csak részben változtatta meg a helyzetet. Az új magyar hadsereg szervezése nem volt többé központi kérdés, de mint az új állam fontos erőszakszervének, megmaradt a jelentősége. És ezt a Magyar Kommunista Párt már kezdettől, tehát 1945-től fogva felismerte.

Amilyen lelkesedéssel láttak hozzá a dolgozók a különféle népi bizottságok megszervezéséhez, ugyanolyan lelkesedéssel jelentkeztek az ideiglenes kormány felhívására az új népi hadseregbe is.

De milyen is legyen az új népi hadsereg? Csupán a rossz emlékű horthysta hadsereget ismerték, amely híven visszatükrözte a feudálkapitalista magyar társadalom képét. A tisztek nagy része, különösen a tábornokok és a főtisztek, az uralkodó osztály soraiból kerültek ki és kibékíthetetlen osztályellentét állította őket szembe a legénységgel, a dolgozó osztályok, ezek közül is elsősorban az elmaradott parasztság soraiból rekrutálódott újoncokkal. A dolgozókból vakon engedelmeskedő katonát kellett faragni. Mivel a dolgozók meggyőződésében nem bíztak, mindenekelőtt embertelen, kemény fegyelemmel igyekeztek belőlük jó katonát csinálni. A katona a parancsnoknak gondolkodás nélkül engedelmeskedni tartozik, mondották. A tisztek lenézték a dolgozókat, mint nem az ő körükhöz tartozó, alsóbbrendű lényeket és természetesen megvetették a fizikai munkát is. Ideáljuk volt a háború, amely soron kívüli előléptetést biztosíthatott számukra. A katonának csak kötelességei voltak, jogai nem. Meg kellett elégednie azokkal az életkörülményekkel, amelyeket részére biztosítottak: rossz élelmezés, öltözködés, illetmény, elhelyezés stb., valamint az ezzel párosuló embertelen bánásmód. Ez ellen protestálni nem volt lehetőség. Tekintettel arra, hogy a dolgozók kemény harcának eredményeként már léteztek szakszervezetek, sőt a polgári életben már volt bizonyos politikai képviseletük is (Szociáldemokrata Párt, Kisgazda Párt) a hadsereget igyekeztek légmentesen elzárni a polgári élettől. Ugyanakkor a hadsereg felszerelése és kiképzése nem felelt meg a modern követelményeknek, bár vezetői ismerték a korabeli hadseregek színvonalát. A magyar dolgozók a felszabadulás után tehát elsősorban azt tudták, hogy milyen ne legyen az új hadsereg. Mivel a Németország elleni háborúhoz már 1945 elején szükség volt katonai szakemberekre, illetve a katonai mesterséget ismerőkre, meg kellett kísérelni a régi tisztek, tiszthelyettesek, kiképzést kapott egyszerű honvédek felhasználását. Az új hadseregnél a katonai szaktudás mellett különösen döntő volt az ideológiai beállítottság, az új, népi, forradalmi Magyarországhoz való hűség. Erre a célra hozták létre a nevelőintézményt és a „D" (defenzív-elhárító) szerveket. Akiknél a politikai nevelés nem járt eredménnyel, azoknak a hadseregből való eltávolításáról az elhárító szervek gondoskodtak.

Kik voltak a nevelőtisztek, elhárító tisztek? Lelkes fiatalemberek, munkások, szegényparasztok, értelmiségiek. Kevés saját tapasztalattal rendelkeztek, de az is elég volt, hogy megismerhették a nyomort, a létbizonytalanságot, a tudatlanságot, a társadalmi igazságtalanságot. Legtöbbnek csak kevés iskolája volt, elméletileg jórészt képzetlenek, alacsony katonai képzettségűek: alig akadt közöttük őrvezető, tizedes. De egy biztos: tudták, hogy a magyar nép történetében valami újnak kell jönnie és ezt az újat a kommunisták hozzák, akik elsőnek láttak hozzá a romok eltakarításához, az új építéséhez. Csak a kommunistáknak volt világos elképzelésük a jövőről és ez a dolgozó nép új világát jelentette. Ez az érzés hatotta át a nevelőket, akik vállalkoztak arra, hogy magukkal ragadják a többi dolgozót, valamennyi lelkes hazafit.

A dolgozó nép harcának fő követelménye volt a tudatosság, ezért az új hadseregben is mindent meg kellett magyarázni a katonáknak. A német fasiszták elleni harc szükségességét könnyen megértették a katonák, ezért jelentkeztek nagy lelkesedéssel az ország népének annyi szenvedést és anyagi kárt okozott volt szövetséges ellen. Így indult el az első és a hatodik hadosztály 1945. április havában Ausztriába.

Németország 1945. május 9-i kapitulációja után a két hadosztály hazakerült és a hadsereg feladatai jelentősen megváltoztak. Itthon folyt a dolgozók államának a kialakítása, a népi demokratikus Magyarország megteremtése: a ro-

mok eltakarítása, az újjáépítés, a földosztás, a politikai harc azért, hogy valójában a dolgozók váljanak az ország gazdáivá. A dolgozók államának létrehozatala és a hadsereg új kapcsolatainak kialakítása új feladatokat jelentett. A feladat nem volt könnyű: koalíciós kormány volt. A tisztek jelentős része a régi hadseregben nyerte el kiképzését és rendfokozatát, sokan közülük tudatosan is a burzsoázia elveit képviselték. A legnehezebb feladat talán az volt, hogy megértessék a katonákkal és általában a dolgozókkal: a politika, a közügyek intézésére megszűnt az „urak dolga" lenni és most már a tömegek ügyévé vált. Biztosítani kellett a dolgozó tömegek tevékeny részvételét az államhatalom gyakorlásában és általában a politikai életben. A nevelőknek, akik általában kommunisták voltak és kapcsolatot tartottak a kommunista párttal, ezt kellett megértetni a katonákkal. Ugyanakkor a hadseregnek — mivel az egyenruhás alakulatoknak nagy volt a becsülete — segítenie kellett a polgári lakosságot a munkásosztály célkitűzéseinek megértésében, közreműködnie az általános és haladó kultúra terjesztésében, segítenie a romok eltakarításában és az ország újjáépítésében. Az új hadseregnek szorosan együtt kellett tevékenykednie a dolgozókkal: a dolgozók segítették a hadsereg, a hadsereg pedig a lakosság nevelését. Terjeszteni kellett az új eszméket, felvilágosítani a tömegeket, mindenek előtt az ifjúságot.

1945 elején a feldúlt, kifosztott ország szomorú látványt nyújtott: felrobbantott hidak, szétrombolt sínpárok, megsemmisült állomásépületek, kidőlt távíróoszlopok, fel nem robbant lövedékek, elsüllyedt vízi járművek, az elpusztult lakóépületekről nem is szólva. Rom és pusztulás mindenütt. Az emberek mégis bizakodtak: Magyarország, a dolgozók országa, szebb lesz, mint valaha is volt, hangzott mindenfelé. Az ország újjáépítésének meggyorsítása érdekében a kormány 1945. októberében elhatározta az 1. sz. műszaki hadosztály felállítását, a Honvédelmi és a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszternek alárendelve. Így az 1. sz. műszaki hadosztály felhasználás és vezetés szempontjából a kisgazdapárti vezetés alatt álló Honvédelmi Minisztérium helyett közvetlenül a Kommunista Párt vezetése alatt álló Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium alá került. A műszaki hadosztály megteremtésével a kormányzat nem olcsó robotmunkához akart jutni. A műszaki hadosztály behívott katonái a rendes katonai illetményen felül olyan javadalmazásban részesültek, mint a velük azonos helyen dolgozó polgári munkások. Távollétükben tehát a családjuk nem volt többé — mint régen — a nyomornak kitéve. A műszaki hadosztály parancsnoka Molnár Pál vezérőrnagy lett, a hadosztály vezérkari főnöke Györgypál László százados.

1945. szeptemberében hívatott Kökény Mihály elvtárs, aki a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter — Gerő Ernő — mellett, mint a miniszter bizalmasa működött és közölte velem, a pártközpont döntése alapján, hogy engem bíznak meg a felállítandó 1. sz. műszaki hadosztály nevelő- és elhárító osztályának felállításával, illetve megszervezésével. Ezt utólag Révész Géza elvtárs is megerősítette. Néhány nappal később felkeresett Györgypál László százados azzal, hogy mint a leendő hadosztály vezérkari főnöke ő kapott utasítást a hadosztály megszervezésére. Így a párt jelölése alapján a honvédelmi miniszter engem nevezett ki a műszaki hadosztály nevelő- és elhárító osztálya vezetőjének.

Molnár Pál nem volt kommunista, de igen lelkes demokrata. A múltját nem ismertem, de a német fasisztákat és az őket kiszolgáló magyar vezetést gyűlölte. Örömmel vállalta a műszaki hadosztály vezetését és sokat fáradozott a had-

osztály eredményes munkájáért. Igen lelkes, becsületes embernek ismertem meg Györgypál Lászlót is. Tulajdonképpen ő volt a lelke a műszaki hadosztálynak, ő tartotta a közvetlen kapcsolatot Kökény Mihályon keresztül a Kereskedelemés Közlekedésügyi Minisztériummal és ő szaladgált a Honvédelmi Minisztériumba is.

A műszaki hadosztály felállításával a már hónapok óta külön-külön működő vasútbiztosító, vasút- és hídépítő, valamint híradóépítő alakulatokat, közös parancsnokság alá helyezve és megfelelően átszervezve, műszaki vezetés alatt álló, fegyelmezett és képzett munkahadosztályba vonták össze. A hadosztály szervezetszerűen négy vasútbiztosító, hat vasút- és hídépítő és négy híradóépítő zászlóaljjal rendelkezett.

A műszaki hadosztály lapjában, a „Dolgozó Honvéd" első számában (1945. dec. 20.) Molnár Pál vezérőrnagy, a hadosztály parancsnoka foglalta össze az 1. műszaki hadosztály feladatait „Újjáépítjük az országot, hogy legyen igazi hazája minden dolgozó magyarnak" című cikkében: „1. Helyre kell állítani, illetve ki kell javítani vasutainkat. A MÁV-nak ismét azzá a precíz szerkezetté kell válnia, mint fénykorában volt. 2. Biztosítani kell, hogy a személyek, áruk forgalma zavarmentesen bonyolódjék le, hogy mindenki abban a tudatban, illetve érzéssel adhassa fel postán, vagy vasúton áruját vagy értékeit, hogy ő, illetve a feladott áru épségben rendeltetési helyére is fog érkezni. 3. Helyre kell állítani az ország ideghálózatát képező távíró és távbeszélő berendezéseket. A magyar postának ismét a legjobban és legmegbízhatóbban kell kiszolgálni tudni a magyar népet. 4. Újjá kell építeni, ki kell javítani megrongálódott közúti úthálózatunkat, hogy a mai kor fejlett gépjárműforgalmát le lehessen bonyolítani, és végül 5. Újjá kell építeni vasúti és közúti hidainkat. Hazánkat Európa sok nagy, közöttük a második legnagyobb folyója, a Duna szeli át. Ezrekre rúg a teuton vandalizmus által elpusztított hidaink száma, köztük siratjuk fővárosunk világszép hídjait is. A híd szimbólum: akadályokon át összeköti az elválasztottakat. Újjáépítésük fővárosunk, vidékek és országrészek népességének újra egymásra találását is fogja jelenteni."

A műszaki hadosztály személyi állományát a hadifogolytáborokban megalakult 1. magyar vasútépítő hadosztály, a 3. magyar vasútépítő dandár, a temesvári antifasiszta hadosztály, a partizánokból és antifasiszta iskolásokból alakult vasútbiztosító zászlóalj, behívott tényleges katonák, valamint önként jelentkezők alkották. Az elmondottakból láthatóan a személyi állomány igen heterogén volt. A legénység nagy része idős, hosszú időt szolgált, a háborúba belefáradt katonákból verődött össze. Ezek nagy része azért jelentkezett munkára a táborokban, mert úgy gondolták, könnyebben hazakerülnek a családhoz. Az újonnan behívottak fiatalok voltak, de nem megfelelő politikai öntudattal: különböző ürügyekkel felmentést kértek és kaptak, nemegyszer anyagi ellenszolgáltatás fejében.

A legénység között jelentős számban akadtak olyanok, akik lelkesen, magas fokú hazaszeretettől áthatva vették ki részüket még a legmostohább körülmények között is az újjáépítés nehéz munkájából. A tiszti és tiszthelyettesi kar összetétele igen vegyes volt: sok antifasiszta, lelkes, meggyőződéses harcos demokrata, akiknek nagy része a régi hadseregből jött, becsületes és jószándékú emberek. Akadt azonban olyan is, aki régi viselt dolgainak a következményei elől próbált megbújni az új hadseregben, vagy tudatosan akarta akadályozni a néphadsereg kialakítását. Voltak megtévesztett, de alapjában rendes emberek

is. Végül tekintélyes volt az úgynevezett „kivárók" száma, akik úgy határoztak, hogy majd azokhoz csatlakoznak, akik hatalomra kerülnek.

A műszaki hadosztály megalakulásának idején a hadosztály alakulatainál katonai fegyelemről, munkafegyelemről beszélni alig lehetett. A személyi állomány összetételén kívül számos egyéb tényező járult ehhez. A hadosztály ellátása megdöbbentő volt. Az élelmezés jóformán száraz babra és borsóra korlátozódott, de sokszor még ezeket is nélkülöztük. A ruházat értéke gyakran a 2/10-nél is silányabb volt. Akadtak olyanok is, akik a gyenge, kopott, sőt sokszor rongyos egyenruhát fehérnemű nélkül hordták, mert azzal nem voltak ellátva. Egyes alakulatoknál az állománynak több mint a fele bakancshiány miatt nem tudott kivonulni.

A rossz ellátást tetézték az otthonról érkezett hírek. A család, gyerekek, öreg szülők, ugyancsak nehéz helyzetben voltak, a jogos családi segélyt nem fizették. Sok katonát kihagytak a földosztásból, mondván, hogy róluk majd a honvédség gondoskodik. Egyesek — politikai és más okokból — hangulatot keltettek a katonai szolgálat ellen. Furcsa hírek érkeztek a Honvédelmi Minisztériumból is: a nyugatról visszatért tiszteknek visszamenőleg is kifizetik illetményüket, a HM-ben mindenki új ruhában jár, a női alkalmazottaknak selyemharisnyát és kamgarn szövetet osztanak stb. Mindehhez járult még sok közvetlen parancsnok korrupt magatartása, a honvédek közvetlen megkárosítása. Ezekkel kapcsolatban Révai képviselő (MKP) parlamenti beszédében 1945. decemberében a következőket mondta: „Állítom, hogy a Honvédelmi Minisztérium illetékes osztályainak tisztjei nem fordítottak kellő gondot erre a kérdésre, hanyagul és nemtörődömséggel viseltettek ezzel a problémával szemben. Állítom ezt és vádolom őket emiatt. Nagyon nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy talán azért nem törődtek a legénységgel, mert attól tartottak, hogy a ma fegyverben álló két hadosztály túl demokratikus."

A fegyelmezetlenség okait abban lehet összefoglalni, hogy egyrészt a szovjet hadifogságból önként jelentkezetteknek nem volt szabad leszerelniök, másrészt a jogos háborúellenes hangulat általában hadseregellenes hangulatot is jelentett, s a hadosztály anyagi ellátása (élelmezés, ruházat, illetmény) igen siralmas volt és végül ehhez járult a Honvédelmi Minisztérium tudatos szabotázsa. Ilyen körülmények között különösen nehéz volt az emberek demokratikus szellemben való átnevelése.

Mint a hadosztály nevelőtisztjének, mindenekelőtt a nevelőtiszti apparátust kellett kiépítenem. Igen ám, de honnan vegyem a nevelőtiszteket? A tizennégy zászlóalj valamennyi kommunistáját behívtam és kiválasztottam közülük azokat, akik ideológiai, értelmi szempontból, de nem utolsósorban kiállás, fellépés szempontjából a legalkalmasabbaknak látszottak. Ezek túlnyomó része még őrmester sem volt és ezeket neveztem ki zászlóalj-nevelőtiszteknek akkor, amikor a zászlóaljparancsnokok őrnagyok, alezredesek vagy ezredesek voltak. Meg kell mondanom, nagy részük kiválóan megállta a helyét. Hadseregünk mai, illetve már nyugállományba vonult vezetői közül többen is akadnak ezek közül: Menyhárt András vezérőrnagy, Lóránt Imre nyugalmazott vezérőrnagy, Szilágyi László nyugalmazott vezérőrnagy, Gyémánt András nyugalmazott ezredes, Pányi Nándor nyugalmazott alezredes stb.

A nevelőtiszti intézmény feladatait ebben az időben a következőképpen csoportosíthatjuk:

Politikai nevelés: agitációs és propagandamunka általános és speciális kérdésekről, de nem kiélezetten pártpolitikai kérdésekről, faliújságszerkesztés, a hadosztály saját lapja stb.

Fegyelemre való nevelés: a szolgálat és a közösség jogos érdekeinek összeegyeztetése.

Erkölcsi nevelés: a társadalom, az egység és az egyén érdekeinek összehangolása.

Kulturális nevelés: amíg a politikai nevelés főleg az értelemre ható, addig a kulturális nevelés az értelem mellett főleg érzelmekre gyakorolt befolyást. Feladat volt kultúrelőadások rendezése stb.

Szociális kérdésekkel való foglalkozás: a honvéd és családja támogatása.

A nevelőtiszti munkát megnehezítette az a körülmény, hogy ebben az időben a nevelőtiszt feladata különösen szorosan kapcsolódott az úgynevezett „D" tiszt feladatához: mindkettő fontos és egymással nagyon is összefüggő politikai munka volt. Még nem volt központi szervi határozvány, amely egyértelműen megszabta volna a nevelő- és a „D" tiszt feladatát. A reakciós és korrupciós tevékenységgel kapcsolatos feladatok összefolytak: a politikailag reakciós tiszt, aki lenézte és megvetette a személyi állományt, hajlamos volt a beosztottak élelmét, ruházatát is elfeketézni. Ebből a tényből fakadt a nevelőtiszt megfigyelő feladata: a honvédségben előforduló reakciós és korrupciós ügyek megfigyelése és felszámolása, szoros együttműködésben az elhárító szolgálattal. A nevelő és elhárító munka abban az időben annyira összekeveredett, hogy a műszaki hadosztály megalakulásakor én voltam a parancsnokságon egy személyben a nevelőosztály és az 1/b (elhárító) osztály vezetője. Később a két feladat szervezetileg különvált, a nevelőtisztek csak nevelői, az elhárító tisztek csak elhárító feladatot kaptak. A nevelőtisztek — hiszen többségükben kommunisták voltak — irányították a MKP szervezeti munkáját is a hadseregben. Ezt a munkát megkönnyítette, hogy a hadseregbeli pártszervezetek szoros kapcsolatot tartottak az illetékes helyi pártszervezetekkel. A nevelőtisztek zömének azonban hiányzott a megfelelő marxista—leninista alapképzettsége, de nem sok tapasztalattal rendelkeztek a politikai nevelőmunka terén sem. Így tehát elsőrendű feladataink közé tartozott a nevelőtisztek ideológiai képzése. Annak érdekében, hogy ezt elősegítsük, megkezdtük a havi értekezletek rendszeresítését a zászlóalj-nevelőtisztek részére. Az ilyen értekezleteken megvitattuk az elmúlt hónap belés külpolitikai eseményeit, a honvédség és ezen belül a műszaki hadosztály belső problémáit, kitűztük az elkövetkező hónapban végrehajtandó feladatokat. Ugyanakkor megvitattunk egy-egy témát a történelmi materializmus köréből is.

A nevelőtisztek, de az egész személyi állomány nevelésének elősegítését célozta az 1945. december 20-i dátummal megindított lapunk, a „Dolgozó Honvéd". A fejlapon egy felrobbantott híd roncsai voltak láthatók és a következő sorok Petőfitől:

„A magyar név megint szép lesz
Méltó régi nagy híréhez".

A lap első számában, a „Lapunk célja" című cikkben, a lap feladatait — mint főszerkesztő — a következőkben foglaltam össze:

1. Demokratikus politikai szellemben való nevelés:
   a) Segédeszköz akar lenni a nevelők számára, de jóbarát, tanácsadó minden bajtársunknak.
   b) Mindenkinek legyen beleszólása saját sorsának intézésébe.
2. Demokratikus, öntudatos munkafegyelemre való nevelés:
   a) A mi hadosztályunkban nem azt fogjuk jutalmazni, hogy ki talál ponto-

sabban célba, hanem azt, aki jobban dolgozik, becsületesebben kiveszi részét az ország újjáépítéséből.

b) Azt akarjuk, hogy mindenki büszke lehessen, aki hadosztályunk tagja: az ország újjáépítésének katonája.

3. A „Dolgozó Honvéd" hű tükre legyen a hadosztály életének.
4. Lehetőséget adni az írói készséggel rendelkező bajtársaknak, hogy a nyilvánosság elé tárják tehetségüket.
5. A lap van hivatva arra is, hogy a közlekedési nehézségek ellenére is összekötő kapocs legyen a műszaki hadosztály bajtársai között.

A nevelőmunka céljának megfelelően a lapban rendszeresen a következő rovatokat találjuk:

1. Vezércikk: valamilyen aktuális katonapolitikai kérdésről.

(Bátor hangú cikkek jelentek itt meg. A „Ki a felelős" című̈ben ezt olvashatjuk: „... a műszaki hadosztály az ország újjáépítésének egyik legfőbb eszköze. S azáltal, hogy vele nem törődnek, nem-e az újjáépítést akarják szabotálni? A műszaki hadosztály — melynek parancsnoka mindent elkövet a helyzet változtatására — nemhogy mellőzést, de elsőrendű figyelmet érdemel az illetékesek részéről." (1946. X. 10.) Vagy a „Mai katonaerkölcs" című cikkben: „Erkölcs és politika tehát így kapcsolódnak. És ne gondoljuk, hogy ez csak frázis. Az egyik tisztről, aki nagyban feketézett, kiderült, hogy hungarista légió parancsnok volt, egy másikról, hogy kegyetlen szadista módon bánt a legénységgel és az orosz hadszíntéren kijelentette: A magyar baka csak úgy jó, ha vért izzad... Világosan kell látni: korrupció és reakció — a magyar demokráciának, a magyar népnek gyűlölete — édestestvérek." (1946. I. 20.)

2. A Nevelőóra cím alatt:
   a) Általános marxista—leninista fogalmak: „Új honvédség", „A magyar függetlenségi Front", „A fasizmusról", „Sovinizmus", „Demokrácia".
   b) Politikai tájékoztató: külpolitikai és belpolitikai kérdésekről.
3. A hadosztály munkakérdéseiről, munkaversenyről.
4. Irodalmi rovat.
5. Vidám oldal.

A hadosztályújságnak, a „Dolgozó Honvéd"-nek; jelentős szerepe volt a nevelésben. Bátor hangú cikkeiért a katonák magukénak érezték és hamar megszerették. Annál kevésbé a reakció, tekintve, hogy a „Dolgozó Honvéd" lerántotta a leplet korrupt és igazságtalan tevékenységükről. A HM-ben levő reakciósok természetesen igyekeztek gátolni az újság megjelenését és 1946. február 20-tól június 25-ig az újság nem jelenhetett meg, mert a minisztérium az erre a célra szolgáló hitelek folyósítását megtiltotta. Erre az időre a „Dolgozó Honvéd" előállítási költségét a szerkesztőség az igen nehéz körülmények között dolgozó honvédek önként felajánlott és állásfoglalásnak is tiszteletreméltó előfizetési díjaiból fedezte.

A hadosztálynál folyó politikai nevelőmunka még az országban folyó nehéz politikai, anyagi és erkölcsi körülmények között is meghozta a maga gyümölcsét. A hadosztály igen széles körű tevékenységet folytatott a vasútépítésben, az aknakutatásban, az árvízvédelemben, a vasúti biztosításban és a híradóépítésben, de a legnagyobb munkát a hídépítésnél végezte. A hadosztály részt vett a tiszaugi, az algyői, a szentesi, a szegedi, a tiszafüredi, a szolnoki, a bajai, a záhonyi, valamint a budapesti hidak újjáépítésében, a „Manci" hídtól a Petőfi hídig. A műszaki hadosztály által végzett teljesítményről megállapítható, hogy

a mostoha körülmények ellenére is többet produkáltak, mint amennyit tőlük várni lehetett.

Az 1. műszaki hadosztály felállítása nem volt hiábavaló, bizonyítja ezt az elvégzett feladatok nagy száma. Fontos és szükséges volt a műszaki hadosztály bekapcsolódása a romok eltakarításába, az újjáépítésbe: ezzel jelentősen segítettük dolgozó népünket saját szocialista hazája megteremtésében. A hadosztály katonái azonban nemcsak munkájukkal segítették az ország újjáépítését, hanem ugyanakkor a demokrácia, a haladás szószólói is lettek.

Alig hogy sikerült a hadosztály nevelőapparátusát és pártszervezeteit úgy ahogy megszerveznem, 1946. március 25-ével búcsút vettem a műszaki hadosztálytól, áthelyeztek a határőrséghez.

A demokratikus világnézeti tanfolyam

A kommunisták pozíciói 1945 végére tovább erősödtek a hadseregben, sőt magában a Honvédelmi Minisztériumban is. Októberben kinevezték Illy Gusztávot a személyügyi főcsoportfőnökség élére. Ez nagymértékben segítette a tisztikar demokratizálásáért folytatott erőfeszítéseket.

A hadseregen belül mindinkább érezhetővé vált a nevelőtisztek eredményes politikai munkája és megindult a kommunista pártszervezetek létrehozása.

Budapesten már 1945 nyarán megtartottuk az I. Kommunista Katonai Konferenciát. Ezen a párt vezetői ismertették a párt általános és katonai politikáját. A fő referátumot Kádár János elvtárs, a KB titkára tartotta.

A pártkonferencia feladatul tűzte ki:

1. a becsületes, jószándékú tisztek megnyerését a párt támogatására;
2. az 1945-ös választási agitációba a kommunista katonák, tiszthelyettesek, tisztek bekapcsolását mind a hadseregen belül, mind a hadseregen kívül.

Mivel az új hadseregnek tisztek kellettek és az új tisztképzés csak jóval később, 1947 őszén indult meg, fel kellett használni mind a régi hivatásos, mind a tartalékos tiszteket közül azokat, akik politikai szempontból alkalmasnak tűntek. Az volt az elképzelés, hogy ezeket a tiszteket megfelelő színvonalon megpróbáljuk megismertetni a szocialista ideológiával, konkrét pártagitáció nélkül. Azt reméltük, hogy a társadalmi problémákkal, a magyar nép haladó történelmével és irodalmával való szembesítésük meghozza a megfelelő nevelő hatást.

Természetesen itt lényeges volt a tisztek megfelelő kiválogatása, 1945-ben az új hadsereg tisztikara a következőképpen alakult:

— A régi hadseregből bekerült hivatásos tisztek és tábornokok. Ezeknek a hadsereg felállítását végző tábornokoknak és vezérkari tiszteknek legnagyobb része a régi rend híve, az angolszász barátság szószólója, esetleg ügynöke volt. Ezeknek száma különösen jelentős volt a nyugatról visszatérők között.

— A régi tisztek, főleg a fiatalok soraiban akadtak már az új rendszer iránt lojálisak is.

— Jelen voltak már a haladás képviselői is, olyan tisztek, akik politikai okokból kiléptek a régi hadseregből, vagy akiket éppen Horthyék távolítottak el politikai okokból, továbbá tartalékos tisztek a polgári életből — tanítók, kis fizetésű értelmiségiek —, akik őszintén támogatták a társadalmi átalakulást, és végül a volt partizánok, valamint a Szovjetunióban antifasiszta iskolát végzettek.

Ebből az összetételből nyilvánvaló volt, hogy a demokratikus átképzés szempontjából a régi rend hívei nem jöhetnek tekintetbe. Ugyanakkor az is világos volt, hogy azok közül, akik a társadalmi haladás aktív résztvevőinek tekinthetők, csak keveset érdemes tanfolyamra küldeni. Mindezeket figyelembe véve kialakult, hogy a demokratikus világnézeti tanfolyamra a hivatásos tisztek közül a fiatalokat (őrnagyig bezárólag), valamint a tartalékos tisztek nagyobb részét érdemes behívni.

A Magyar Kommunista Párt nyomására a honvédelmi miniszter kénytelen volt 1945 végén elrendelni a demokratikus világnézeti tanfolyam beindítását. A tanfolyam parancsnoka Kuthy László altábornagy, majd utóbb Homonnai Hugó alezredes volt, de valójában — helyettesi minőségben — én vezettem a tanfolyamot és később át is vettem annak parancsnokságát.

A demokratikus világnézeti tanfolyam a Daróczy úton volt elhelyezve, a Karolina úti pártiskola hátsó részén. A tanfolyamot a HM nevelőosztálya, a katonapolitikai osztály és Illy elvtárs segítségével sikerült megszervezni és megindítani. A tanfolyam anyagát eleinte főként én adtam le Szigeti Miklós százados segítségével. A tanfolyamfelelős Horváth János hadnagy volt. Jelentősen könnyebbé vált a helyzet 1946. októberétől, amikor a demokratikus világnézeti tanfolyam munkájába már a nevelőtisztképző előadóit is bevonhattam.

Az oktatás anyagának megválasztásánál a krasznogorszki antifasiszta iskola tematikájából indultunk ki. A magyar történelem forradalmi szakaszait, a haladó magyar irodalmat, politikai gazdaságtant és a tudományos szocializmus néhány fejezetét oktattuk. A tanfolyam meglepően nagy hatással volt a hozzánk került hazafias érzelmű tisztekre. Itt ismerték meg a társadalom, az osztályharc problémáit és döbbentek rá arra, hogy a múltban a dolgozó nép érdekei ellen használták fel őket a nép ügyének szolgálata helyett. Számunkra — előadók számára — nagy meglepetés volt, hogy a tisztek túlnyomó része mennyire hiányos általános műveltséggel rendelkezett, még a polgári műveltség tekintetében is. Mint a fehér holló, olyan ritka volt az olyan tiszt — mint az első demokratikus világnézeti tanfolyamon részt vevő Köteles Jenő tartalékos főhadnagy —, aki már nagyobb polgári műveltséggel rendelkezett és akivel felejthetetlen maradt egy vitánk a pszichoanalízis társadalommal kapcsolatos tételeiről. Azt hiszem, hogy Köteles elvtárs egész további életére nagy hatással volt a tanfolyam.

A tanfolyamon lezajlott viták ugyanakkor arra is lehetőséget adtak, hogy lelepleződjenek azok, akik nem a mi oldalunkon álltak, sőt a népi demokratikus fejlődésnek nyílt ellenségei voltak. Ahhoz, hogy a tisztek tiszti beosztást nyerjenek, illetve beosztásukban megmaradhassanak, kötelező volt a tanfolyam elvégzése. A tanfolyam végeztével minősítettük a hallgatókat, majd javaslatot tettünk a HM személyügyi főcsoportfőnökségének beoszthatóságukra, illetve a hadseregből való eltávolításukra.

Mivel a koalíciós viszonyoknak megfelelően kellett politizálnunk, a tanfolyam befejezése előtt a különböző pártok képviselői ismertették a hallgatókkal pártjuk célkitűzéseit. A Kommunista Párt nagy súlyt helyezett ezekre az előadásokra, ezért a nagybudapesti pártszervezet első titkárát, Kádár János elvtársat küldte hozzánk, aki mindig nagy hatást gyakorolt a hallgatókra.

Az új hadsereg demokratikus szellemben való szervezését a reakció minden módon igyekezett akadályozni. Ez az új hadsereg a nevelőtiszti intézménnyel, a kommunista pártszervezetekkel, érthető módon nem volt ínyére, mégsem mondhatott le róla, mint fegyveres testületről. A reakció a lerombolt, kifosztott ország amúgy is nehéz létfeltételeit még mesterségesen is igyekezett rontani.

Arra számított, hogy a hadsereg személyi állományának rossz hangulatát adandó alkalommal a kommunisták ellen lehet majd fordítani.

1946 elején egy alkalommal, kissé pesszimista hangulatban, kihallgatást kértem Pálffy elvtárstól. Felsoroltam jó néhány problémámat és a végén megkérdeztem, hogy véleménye szerint nem lenne-e jobb, ha visszamennék orvosi vonalra? Azon a területen is szolgálhatom pártunk, népünk ügyét. Pálffy elvtárs a maga nyugodt, türelmes módján végighallgatott. A hadsereg problémáit illetően mindenben igazat adott. Majd rátért a személyes kérdésemre, mondván, hogy az általam előadottakból is kitűnik, most nem elsősorban orvosra, hanem politikailag képzett, tapasztalatokkal rendelkező elvtársakra van szükség. A hadseregben énrám nagyobb szükség van, mintha orvosnak mennék. Kissé megszégyenülve, de politikailag megerősödve jöttem el Pálffy elvtárstól. Azóta is sokszor — ha nehéz helyzetbe kerültem — Pálffy elvtárs szavai jutottak eszembe.

A demokratikus világnézeti tanfolyam szűk kereteivel és a koalíciós viszonyok miatt csak lassan és kisebb hatásfokkal tudta ellátni a maga nevelő feladatait. Mégis jelentős munkát végzett 1945—1947 között az új honvédség fiatal tisztjei között, az új tisztképző iskola — a Kossuth Akadémia — felállításáig. A tanfolyam is meggyőzött bennünket arról, hogy a félrevezetett vagy apolitikus emberek megnyerése gyakran nem volt könnyebb, mint a burkoltan, vagy nem egyszer nyíltan támadó ellenséges elemek leküzdése. Így mindinkább világossá vált, hogy egyszerűbb egy demokratából tisztet képezni, mint egy reakciós tisztből demokratát. Így érlelődött a munkásfiatalokból, a dolgozókból képzett új tisztek szükségessége.

A határőrségnél

1946 tavaszán változatlanul súlyos volt az ország helyzete mind bel- és külpolitikai, mind gazdasági vonatkozásban. A pártnak világos programja volt: megvédeni a földosztást, hogy maga mellé tudja állítani az ország lakosságának többségét kitevő parasztságot; állandó kormányt létrehozni az ideiglenes helyett, amelynek feladata lesz a belpolitikai és a gazdasági zűrzavar felszámolása; a béke megkötése; a normális külpolitikai kapcsolatok kialakítása. A belső reakció azonban — támogatva a külső reakció és az imperialisták által — mindinkább magához tért: a helyzetet szovjetellenesség, sovinizmus, antiszemita kilengések, monarchisztikus törekvések, reakciós és fasiszta szervezkedések jellemezték. A reakció, amely a földosztást nem tudta megakadályozni, most mindent elkövetett a földek visszaszerzésére. Miután látta, hogy az állandó kormány megalakulását nem tudja elodázni, mindent elkövetett, hogy a kiadott rendeleteket elszabotálja. Az infláció fokozásával akarták a maximumra szítani a dolgozók elégedetlenségét a kormánnyal szemben. Külpolitikai téren a reakció a szovjetellenes, soviniszta hangulatot és a nagyhatalmak közötti ellentéteket akarta kihasználni.

Az 1945. októberi választások után a reakció a hadseregen belül is igyekezett összeszedni erejét. A kommunista ellentámadás 1946. márciusában kezdődött a baloldali blokk megalakításával és ennek az ellentámadásnak fontos része volt a határőrség átszervezése. A határőrség átszervezésének kettős oka volt: az ország határainak védelme, gazdasági szempontból a csempészek és feketézők ellen, politikai szempontból pedig a hazai és külföldi reakciósok határon való át-

jutásának megakadályozására, továbbá olyan katonai egység létrehozása kommunista vezetés alatt, amely szükség esetén a reakció ellen felhasználható. Így alakult meg 1946. március 25-én a Határőrség, Pálffy György elvtárs parancsnoksága alatt, aki egyben változatlanul megmaradt a katonapolitikai osztály vezetőjeként is.

Az a tény, hogy a határőrséget újjászervezték és a kommunista vezetés alatt álló katonapolitikai osztály vezetőjének rendelték alá, megváltoztatta az erőviszonyokat a hadsereg vezetésében a kommunista párt vezette haladó erők javára. Az ország határainak a hossza, az egy zászlóaljra eső sáv, valamint elsősorban a nyugati határok őrzésének fontossága tizennégy zászlóalj megalakulását tette szükségessé. Ezekből hat jutott a nyugati határokra. A parancsnokságot a Veres Pálné utcában helyezték el. Pálffy György vezérőrnagy elvtárs a „Határőr" című lap 1946. május 1-i számában a következőképpen határozta meg a demokratikus határőrség feladatait:

„Megakadályozni a csempészést, a határon átnyúló feketekereskedelmet, megakadályozni a banditák és a bűnözők beáramlását országunkba, megakadályozni a magyar demokrácia külföldi ellenségeinek és a külföldi magyar reakciónak a határon átnyúló aknamunkáját és megakadályozni a magyar demokrácia belső ellenségeinek külföldre való szökését.

Azt várjuk a Határőrségtől, hogy a határvidéken a demokrácia éber fegyveres őre, fejlesztője és propagandistája legyen. A határvadászok az ország legtávolabb eső vidékein teljesítik szolgálatukat, ott, ahol a lakosság a rossz közlekedési viszonyok, a későn vagy egyáltalán be nem érkező sajtó és a hiányzó rádió következtében szinte magára hagyatva áll a reakció által céltudatosan terjesztett rémhírtenger közepette. A határvadászok feladata példás demokratikus magatartásukkal, szolgálatuk kifogástalan ellátásával, segítőkészségükkel elnyerni a dolgozók bizalmát, leleplezni és leküzdeni a reakció hazug propagandáját és terjeszteni a magyar demokrácia eszméit.

Azt várjuk a honvéd határőrségtől, hogy az új demokratikus honvédségnek élcsapata legyen a demokratikus meggyőződésben és öntudatban, korrupciómentességben, fegyelmezettségben és kiképzettségben. Azt várjuk a határőrségtől, hogy rövid időn belül minden tekintetben példaként állíthassuk az új demokratikus honvédség bármely más alakulata elé."

Ahhoz, hogy a határőrség meg tudja oldani ezeket a feladatokat, valóban az új honvédség élcsapatának kellett lennie.

Minden munkakollektívában, különösen katonai egységnél, nagyon sok múlik a vezetőkön, a beosztottakon, valamennyi határőr politikai öntudatán. Ebből következik a személyi állomány kiválogatásának fontossága, valamint a megfelelő politikai munka jelentősége. A parancsnoki kar megbízhatóságára súlyt helyezett a párt. A személyi állomány kiválogatásában a katonapolitikai osztály közvetlenül részt vett. A határőrség parancsnokságát, illetve parancsnoki állományát a már működő katonai alakulatoknál kitűnt, mindenekelőtt politikailag megbízható személyekből válogatták össze.

A határőrség alapját az 1945. március elejétől június végéig felállított huszonhét határportyázó század alkotta. Ez körülbelül ötezer főt jelentett, akik között sok volt a politikailag megbízhatatlan, korrupt személy. A határőrség zászlóaljparancsnokai, a nevelőtisztek, az egyéb fontos beosztásban levők nagy része az 1., a 6. és a műszaki hadosztályból kerültek ki. A határőrparancsnokságon én lettem a nevelőosztály vezetője, helyettesem Lóránt Imre.

Az 1946. márciusában a határőrséghez vezényelt 1., 6. és műszaki hadosztály-

beliek már egy kicsit megszokták a rendszeres katonaéletet és politikai munkát, aminek a határportyázóknál nyomát sem lehetett látni.

A határportyázóknál levő tisztek, tiszthelyettesek és továbbszolgáló tisztesek több éve szolgáló, a Horthy-hadseregben kiképzett emberekből tevődtek össze. Döntő többségükben csak 1945-től teljesítettek szolgálatot a határon, így határőr-szakmai képzettségük alacsony volt. Legnagyobb részük pártonkívüli, többen a Nemzeti Parasztpárt tagjai — főleg a tiszthelyettesi karból —; a kevés kommunista elsősorban a legénység között volt található.

Sokan a hadifogolytáborokból jelentkeztek, rang- és korkülönbség nélkül, nem kevesen — főleg a fiatalok közül — a polgári életből is, de a többség sorozás és behívás útján került a hadseregbe. Feltűnő volt, hogy a sorozó szervek elsősorban a parasztfiatalokat és közülük is az újgazdák, szegénysorsú szülők gyermekeit hívták be. Ez a helyzet csak később változott meg, amikor a zászlóaljak maguk is részt vettek a behívandók kiválogatásában.

A hivatásos és továbbszolgáló tiszthelyettesek és tisztesek nagyobbik része jószándékú, tisztességes ember volt, akik közül többen elismert tagjai lettek társadalmunknak és közülük nem egy később magas rendfokozatot ért el hadseregünkben. A kisebbik részt azonban nem a szolgálat érdekelte, hanem a könnyű élet. Ezekkel sok baj volt, ráadásul beosztásuknál fogva károsan befolyásolhatták a katonákat, amit gyakran nehéz volt ellensúlyozni.

A nevelőmunka megszervezésénél igyekeztem hasznosítani a műszaki hadosztálynál és a demokratikus átképző tiszti tanfolyamokon szerzett politikai-szervezési tapasztalataimat. A magas szintű politikai munka biztosítására létrehoztuk a határőrparancsnokságon a nevelőosztályt és a pártbizottságot, a zászlóaljaknál pedig a nevelőapparátust és a pártszervezeteket. A határőrparancsnokság nevelőosztályának és az egész határőrség nevelőapparátusának a személyi kiválogatása szintén a meglevő hadosztályok terhére történt. A nevelőmunkában részt vevő elvtársak zöme már rendelkezett bizonyos tapasztalatokkal, eleinte mégis igen nagy nehézségekkel kellett megküzdeni. Kiderült ugyanis, hogy a határőrségnél folytatandó nevelőmunka sok vonatkozásban egészen más volt, mint a honvédalakulatoknál általában. Egy gyalogoszászlóalj rendszerint kis területen van elhelyezve és a zászlóalj-nevelőtisztnek viszonylag könnyű a feladata a század-nevelőtisztek munkájának irányítását illetően. A határőrségnél azonban jelentősen megváltozik a feladat: egy zászlóalj viszonylag nagy területen van szétszórva, a századok őrsökre oszlanak és ritka alkalom, amikor egy század, még inkább egy zászlóalj teljes állománya együtt van. A nevelőmunkát pedig le kell vinni egészen az őrsökig, ami fizikailag is nagyon megnehezíti a nevelőtisztek feladatát. Ugyanakkor fontos, hogy a nevelőmunka sokkal közelebb kerüljön minden határőrhöz.

A határőrparancsnokság nevelőosztályának munkája lényegében két részre oszlott: a parancsnokság belső életével és a határőrzászlóaljakkal való foglalkozásra. A parancsnokság belső életével való foglalkozást igen megkönnyítette az a tény, hogy a határőrparancsnokság vezető beosztású tisztjei lényegében a katonapolitikai osztályhoz tartoznak. Így a politikai kérdésekkel való foglalkozás az első időben a katonapolitikai osztállyal közösen történt. Sokkal nehezebb feladat volt a zászlóaljakkal való politikai foglalkozás megszervezése. Noha a zászlóalj-nevelőtisztek már rendelkeztek bizonyos tapasztalatokkal a politikai nevelőmunka területén, hiányzott azonban a rendszeres alapképzettségük. Ezt a hiányt olyan formán igyekeztünk pótolni, hogy havonta kétnapos értekezletet tartottunk a zászlóalj-nevelőtisztek részére. Ezeken az értekezleteken

megvitattuk az elmúlt hónap bel- és külpolitikai problémáit, a honvédség és ezen belül a határőrség belső kérdéseit, és kitűztük a következő hónapra szóló, végrehajtásra váró feladatokat. Egyidejűleg egy-egy aktuálisabb témát is megvitattunk a történelmi materializmus köréből, valamint a haladó magyar irodalom és történelem kérdéseivel foglalkoztunk.

Felkészítettük a nevelőtiszteket a kulturális feladatokra is: a kultúra eszközeivel elősegíteni a politikai nevelést, ugyanakkor pótolni a hiányokat az általános műveltség, a magyar irodalom és dalkultúra terén. Meglepő volt az az érdeklődés, amely a legénység részéről megnyilvánult a magyar költészet nagyjai iránt.

A kultúrműsorok jelentősége nemcsak a katonák, hanem a helyi lakosság nevelése szempontjából, sőt a lakosság és a hadsereg közötti jó kapcsolatok kialakítása szempontjából is fontos volt, különösen az őrsök elhelyezésére szolgáló falvakban. A műsorok, amelyeket öt—nyolc főből álló együttes adott elő, szavalatokból, zeneszámokból, szóló énekből, jelenetekből, villámtréfákból, egyéni és csoportos táncszámokból álltak.

A nevelőtisztek, de az egész személyi állomány nevelésének megsegítését célozta az 1946. május 1-i dátummal megindított lapunk, a „Határőr". A „Határőr"-ben rendszeresen közöltünk bel- és külpolitikai tájékoztatást, irodalmi cikkeket, történelmi ismertetéseket és természetesen beszámolókat a demokratikus honvédség, de különösen a határőrség életéből.

A lapot díjmentesen megkapta a határőrség minden tagja. Igyekeztünk eljuttatni lapunkat a Honvédelmi Minisztérium egyes osztályaira is, ezért a „Határőr" vezércikke katonapolitikai kérdésekkel foglalkozott, s a magyar társadalom vezetőihez, mindenekelőtt a honvédség vezetőihez, esetleg a határőrség tisztjeihez szólt.

A „Határőr" bátor hangvétele, a forradalmi eszmék képviselete, a reakció és a korrupció elleni következetes fellépése felbőszítette a hadseregben szolgáló visszahúzó erőket. Július második felében váratlanul magas szintű látogatót kaptunk a határőrparancsnokság nevelőosztályán, Tombor honvédelmi miniszter személyében. Természetesen szabályosan lejelentkeztem, mint a nevelőosztály vezetője. Azonnal az iránt érdeklődött, hol történik a „Határőr" szerkesztése. Jelentettem, hogy a nevelőosztályon. Erre mindinkább emelkedő hangon megkérdezte, hogyan mertem olyan cikket írni a csőszpusztai esetről.** Kijelentette, hogy megvonja tőlem az engedélyt a lap szerkesztésére és kiadására. Erre nyugodtan azt feleltem, hogy ez nehezen fog menni, mert a lap kiadására az engedélyt — ebben az időben ez minden lapra, tehát a honvédségiekre is vonatkozott — a belügyminiszter, Rajk László adta.

Ezek után Tombor a kíséretével dühösen eltávozott. Utólag mesélte el Révész Géza elvtárs, hogy Tombor mindenképpen hadbíróság elé akart állítani, amiről csak nehezen tudták lebeszélni.

A munkásság erőfeszítései a kommunista párt vezetésével, a szegényparasztság, a hazáját szerető értelmiség támogatásával meghozták az eredményt: az értékálló pénzt. Az országépítés — saját erőből — nagy tervszerűséggel megindult. A dolgozó nép országának és a hadsereg építésének magasztos érzése hatotta át a határvadászokat: megvédik országunk határait, a szocializmus építését a politikailag és gazdaságilag fenyegető reakciós elemektől. A dolgozó nép

** Csőszpusztán a felosztott kincstári földeket megfélemlítéssel és karhatalommal vették vissza a földhözjuttatottaktól. Ezt ítélte el éles hangú cikkében F. D. a „Határőr" 1946. június 5-i számában. — A szerk.

önfeláldozó hazaszeretetének számos példáját láttuk, amikor a határvadászok életük kockáztatásával is helytálltak.

1946 nyara, a határőrség átszervezése, jelentős politikai esemény volt az új honvédség életében. Ezek alátámasztására érdemes idézni a Kisgazdapárt védelmi bizottságának 1946. június 12-i jelentéséből: „a 20 000 főből álló honvédségben 1700 hivatásos tiszt és 1300 tiszthelyettes szolgál; a kulcspozíciók párt szerinti megoszlása: KGP 5%, MKP 60% (ebből 15% szimpatizáns), SzDP 30%, egyéb 5%. Az MKP kezében vannak a következő szervek, amelyek a honvédség korlátlan irányítását jelentik: a személyügyi csoportfőnökség, a katonapolitikai osztály, a nevelői intézmény; bár a honvédelmi miniszter kisgazdapárti, a honvédség irányítása a kommunisták kezében került."***

A néphadsereg építésének ezen nehéz időszakában is az új honvédségnél szolgálatot teljesítő nevelőtisztek zöme jól megállta a helyét: a szakképzettség hiányát pótolta a kommunista lelkesedés az új magyar határőrség megalakításáért.

A nevelőmunkát igen nehézzé tették az objektív körülmények és a reakció által támasztott problémák. Az 1., a 6. és a műszaki hadosztálytól odavezényelt kommunisták — Bedő László, Csősz Sándor, Kis András, Kiss Imre, Reichenfeld Gyula, Sántha Károly, Szalay János, Szebelkó Imre, Szebeni György stb. — azonban megkönnyítették a munkát. Kérésemre engedélyezték, hogy a műszaki hadosztálytól néhány közvetlen munkatársamat is magammal vigyem a határőrparancsnokság nevelőosztályára. (Lóránt Imrét, Lakatos Istvánt, Gyémánt Andrást, Korom Jánost, Pányi Nándort és Varga Józsefet.) Már kölcsönösen ismertük egymást és nemcsak azt tudtuk, hogy mit akarunk, de azt is, hogyan kell azt megvalósítani.

Ilyen előzmények után, de abban a biztos tudatban, hogy Lóránt Imre vezetésével a megkezdett munkát jól és magasabb szinten fogják folytatni, 1946. októberében búcsút vettem a határőrségtől, hogy a párt utasítására, a honvédelmi miniszter parancsára, megszervezzem a nevelőtisztképző tanfolyamokat.

Számomra is különös megelégedettséget jelentettek az 1947. augusztus 31-i választások eredményei a körülbelül egyéves határőrségnél: az MKP az országos 22%-kal szemben 61,8%-ot ért el a határőrségen belül! A koalíciós pártok az országos 61,1%-kal szemben 89,6%-ot kaptak. Mindez nemcsak a határőrség kitűnő politikai helyzetét tükrözte, de a nevelők jó munkáját is.

*** *Kis András:* A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig. Budapest, 1969. 146/e—f. o.

SZEMLE

M. E. KATUKOV

NA OSZTRIE GLAVNOVO UDARA

(Voenizdat, Moszkva, 1976. 429 o.)

A Nagy Honvédő Háború kiemelkedő hadvezéreinek visszaemlékezései sorában jelentős helyet foglal el M. E. Katukov, a páncélos csapatok marsalljának könyve, melynek második, javított kiadása *„A főcsapás élén"* címmel jelent meg. A Katukov vezette harckocsizók, a 20. harckocsi-hadosztály, a 4. (később az 1. gárda-) harckocsi-dandár, az 1. harckocsi- és a 3. gépesített hadtest, majd 1943. januárjától az 1. harckocsi- (1944-től gárda-) hadsereg egységeinek dicső harci útját — Moszkva védelmétől kezdődően, Kurszk, Kijev és Varsó körzetén át Berlinig — mutatja be a könyv.

Katukov marsall kiemeli a kommunista párt vezető szerepét és szervező tevékenységét a háború valamennyi tárgyalt időszakában, a harcosok és tisztek tömeges hősiességét, a parancsnokok vezetési és a politikai munkások nevelési művészetét.

Gazdag tapasztalati tényanyag birtokában a szerző valósan rajzolja meg a háború első időszakában kialakult helyzetet, amikor a határmenti körzetek egységei súlyos és nagy véráldozatot követelő harcokat vívtak, miközben a német fasiszta területrablók ismétlődő rohamainak visszaverésére törekedtek. Az erőfölényben lévő ellenséges csapatok nyomására a szovjet alakulatok kénytelenek voltak visszavonulni, de a visszavonulás bonyolult körülményei között is súlyos veszteségeket okoztak az ellenség soraiban, állóképességükkel és helytállásukkal megteremtették az alapokat a szovjet hadsereg későbbi győzelmeihez.

Katukov ezredes 20. harckocsi-hadosztálya, az 5. hadsereg 9., 22. és 19. gépesített hadtestének más magasabbegységeivel együttesen, vitézül küzdött az 1. német páncélos csoport egységeivel, bár a hadosztály a háború kirobbanásakor mindössze 33 elavult BT—2, BT—5 típusú gyakorló-harckocsival és néhány tarackkal rendelkezett. Az akkori hadosztályparancsnok, több mint harminc év távlatából is, meghatottan beszéli el mindazokat a bátor és hősies tetteket, azt a kimagasló harci aktivitást, amelyeknek nap mint nap tanúja volt a hadosztály számára oly súlyos napokban.

A 20. harckocsi- és a szomszédos 45. lövészhadosztály példáján mutatja be Katukov a széles arcvonalon kibontakozó védelmi harc megvívási módjait, ugyanakkor a csapatok harc-, anyagi és technikai biztosításában mutatkozó hiányosságok negatív hatását is.

Részletes leírást ad a 4. harckocsi-dandár harctevékenységéről, melynek parancsnokságát 1941. szeptemberében vette át. Ez a magasabbegység elévülhetetlen dicsőséget szerzett a moszkvai csatában, itt kapta meg az 1. gárda-harckocsi-dandár megtisztelő címet. A Honvédelmi Népbiztos parancsában hangsúlyozta, hogy a dandár harctevékenysége példaként szolgál a Vörös Hadsereg valamennyi egysége számára a fasiszta területrablókkal vívott felszabadító háborúban.

Mély benyomást keltenek az olvasóban azok az oldalak, amelyek a szovjet csapatok ellentámadásba való átmenetének (Moszkva, 1941. decembere) körülményeit írják le. A harckocsizók szorosan együttműködve a gyalogsággal és a tüzérséggel, súlyos csapásokat mértek a visszavonuló ellenséges erőkre. A szerző azonban nemcsak a pozitív tényezőket látja meg a szovjet csapatok tevékeny-

ségében, hanem a hibákat is észreveszi: a támpontok arcból való rohamozását, az erőknek és eszközöknek a főcsapás irányában való elégtelen összpontosítását, a fegyvernemek közti együttműködés gyengeségét, a manőver bátortalan alkalmazását, a páncélos erők felaprózott felhasználását.

Az ismertetett mű bőségesen sorolja fel a szovjet harcosok soha nem látott hősiességének és helytállásának példáit az Orjol, Mcenszk, Kurszk, az ukrán síkság, Lengyelország és Németország területén vívott harcokból. Feljegyzi D. F. Lavrinyenko hőstettét, aki harckocsijával 52 ellenséges páncélost tett harcképtelenné, de sorolni lehetne a nevek és tettek százait is.

Magával ragadja az olvasót az 1. harckocsi-hadsereg harctevékenységének eleven ábrázolása a berlini hadműveletben. Súlyos harcok bontakoztak ki a főváros utcáin, harckocsizóinkat a hitleristák a pincékből, a házak ablakaiból kilőtt páncélgránátokkal pusztították. A fasiszták éjjel-nappal egyfolytában, elkeseredetten küzdöttek, ellenállásukat csak a gyalogság, a tüzérség, a harckocsizók és a repülők együttes erőkifejtése törhette meg.

Kétségtelen pozitívuma a könyvnek, hogy a szerző a harcosok jeles haditetteit leírva, keresi és feltárja a hősiesség, a bátorság és helytállás motívációját, forrásait. Ezt mindenekelőtt a haza, a párt és a nép iránti odaadásban és hűségben látja.

Melegen emlékezik meg Katukov a vezető politikai személyiségekkel, hadvezérekkel való találkozásairól, közös munkájukról, így Sztálin, Kalinyin, Scserbakov, Zsukov, Rokosszovszkij, Tupikov, Malisev, Fedorenko, Bogdanov és mások szerepelnek visszaemlékezéseiben.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot a szerző tapasztalatokon alapuló gondolatai a csapatok vezetéséről, a harckocsik helyéről és szerepéről harcban, hadműveletben. Ecseteli a népgazdaság színvonalának hatását a harceszközök gyártására, ezen belül is főként a harckocsicsapatok ütőképességére, szervezetére és harctevékenységi módjaira. Ismert tény, hogy a harckocsigyártás volumenének gyors növekedése az ország keleti területein, lehetővé tette 1942 tavaszán a páncélos és gépesített csapatok állományában az olyan nagyerejű magasabbegységek és seregtestek szervezésének beindítását, mint a harckocsi-hadtest és hadsereg, majd az év őszén — a gépesített hadtest.

Katukov egész sor elméleti tétellel és gyakorlati példával szolgál a nagy ütőerővel rendelkező gyorsan mozgó magasabbegységek alkalmazásáról támadásban és védelemben, a harckocsiknak a főirányban történő összpontosításáról, lépcsőzésükről a védelemben, a harckocsi-magasabbegységek és seregtestek más fegyvernemekkel és a légierővel való együttműködésének fontosságáról.

Nem kis helyet szentel visszaemlékezéseiben a pártpolitikai munka szerepének és módszereinek az egyes harctevékenységi fajtákban, a kommunisták és komszomolisták személyes példamutatásának, akik a parancsnokok megbízható segítőinek bizonyultak az egységek és alegységek elé tűzött feladatok megoldásában.

Az 1974-ben megjelent első kiadásban több pontatlan adat szerepelt, mint a Dubno irányába indított ellencsapás időpontja, a német páncélos hadosztály szervezése 1941-ben, a saját harckocsi-hadtest állománya 1942-ben, az ellenség frankfurti csoportosításának létszáma, a berlini csoportosítás tüzérségének állománya. Ezeket az adatokat a második, javított kiadás már helyesen közli.

Megjegyzendő, emelné a visszaemlékezés értékét, ha abban néhány — a magasabbegységek harctevékenységét szemléltető — vázlat szerepelne, táblázatos formában ismertetné a magasabbegységeknek és egységeknek adományozott megtisztelő elnevezéseket.

Katukov marsall visszaemlékezései jelentős érdeklődésre tarthatnak számot. Az események szinte élő megelevenítése, a szépirodalmi nyelvezet a mű pozitívuma. A könyv lebilincselő olvasmányként szolgálhat a történelemkutatók és a háborús események iránt érdeklődők számára egyaránt.

Nádor Tibor

JÓZSA ANTAL—MILEI GYÖRGY

VENGERSZKIE INTERNACIONALISZTI V BORBE ZA POBEDU OKTYABRJA

(Progressz, Moszkva, 1977. 384 o.)

Józsa Antal és Milei György könyve — „A rendíthetetlen' százezer..." nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. Munkájuk közel tíz évvel ezelőtt, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából, a Kossuth Kiadó gondozásában jelent meg.

Büszkeség tölt el bennünket mindig, ha arra gondolunk, hogy százezer magyar hadifogoly — munkás, paraszt és értelmiségi — fogott fegyvert, hogy segítse megvédeni az oroszországi proletárhatalmat. A kötet szerzőit az a törekvés hatotta át, hogy a fiatalok megismerjék, példaképüknek tekintsék apáink, nagyapáink forradalmi tettekben gazdag életét. E könyv internacionalizmusra nevel, a szovjet és a magyar nép barátságának kiapadhatatlan, tiszta forrását kínálja minden idők ifjú nemzedéke számára.

Nagy öröm számunkra, hogy a két magyar szerző könyve, a moszkvai Progressz Könyvkiadó kiadásában, a nagy proletárforradalom 60. évfordulója alkalmából orosz nyelven is napvilágot látott.

Józsa—Milei e munkája révén a szovjet olvasó most még közelebbről megismerheti azokat a magyar internacionalistákat, akik fegyverrel a kézben védelmezték a proletárforradalom vívmányait. A szovjet szakemberek, történészek nagyon jól ismerik e szerzőpár több mint húszéves munkásságát, mellyel a magyar internacionalisták harcának, a forradalomban való részvételük emlékének áldoztak.

De ennél most sokkal jelentősebb az a tény, hogy nem csupán a szakemberek egy szűk csoportja, hanem a szovjet olvasók széles tábora is megismerkedhet a magyar nép történetének e szép fejezetével, a magyarok részvételével a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.

Hadifoglyok a cári Oroszországban — A cári önkényuralom megdöntése — Hadifoglyok a forradalom barikádjain — Az első magyar kommunista szervezet — Riadó — A Vörös Hadsereg első győzelmei — A forradalom tüze Magyarországon is lángot vet — Fegyverrel a kézben haza — Turkesztán földjén — Harcban Szibéria felszabadításáért — A második magyar tanácsköztársaságért — ezek a könyv fő fejezetei.

E fejezetcímek önmagukban is érzékeltetik az internacionalisták sokoldalú tevékenységét, s a könyv tartalmi gazdagságát. Egy recenzió keretei szűkek az egyes fejezetek részletekbe menő ismertetésére. A széles körű tematika illusztrálására inkább azt említem meg, hogy a szerzők egy sor olyan magyar internacionalistát is bemutatnak, akiket szinte a feledés homályából hoztak vissza. Ilyen például Schmidt mérnök — a jenyiszeji partizánok Gábor Áronja, akinek eredeti neve Pauk Vilmos és Nagykanizsán volt, mérnök. Pauk Vilmos Minuszinszkban, Kravcsenko partizánvezér alakulatai részére, fegyverjavító műhelyt, lőszer- és hadianyaggyárat rendezett be és a partizánok tüzérségét is ő képezte ki.

Schmidt mérnök 1920-ban hazatért Nagykanizsára és ott élt mindaddig, míg 1944-ben a német fasiszták el nem hurcolták. Harcos életét az egyik náci koncentrációs táborban fejezte be. E nagyszerű katona, a polgárháború Gábor Áronja megérdemelné, hogy regényes életét a szépirodalomban is feldolgozzák, hogy dicső tetteit a felnövekvő nemzedék még közelebbről is megismerhesse.

Amikor a magyar internacionalistákról beszélünk, nem szabad elsiklani afölött, hogy számarányuk a polgárháború több milliós Vörös Hadseregében csupán 1—2% volt. S ebből a szempontból Józsa—Milei könyve mértéktartónak mondható. A magyar internacionalisták jelentőségét nem lehet egyszerűen csak számokkal kifejezni. Részvételük a nemzetközi proletárszolidaritás lelkesítő megnyilvánulását jelentette Szovjet-Oroszország proletariátusa számára, és ezt jelenti napjainkban is.

Az, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, a kommunista pártok közül a KMP az elsők között jelent meg az osztályharc porondján, elképzelhetetlen lett volna e százezer oroszországi tapasztalata nélkül. A párt alapítói a Magyar Tanácsköztársaság vérbe fojtása után is az élen jártak, tovább folytatták a harcot itthon és az emigrációban egyaránt.

Kun Béla többek közt ezt írta a magyar internacionalisták szerepéről:

„A forradalom szele először Oroszországban érintette meg a magyar munkásokat és parasztokat, 1917 februárjában. Ez a szél forradalmi viharrá vált 1917 októberében és százezer magyar munkást és parasztot sodort bele áradatába...

Itt, Oroszországban érlelődött meg először sorainkban annak a gondolata, hogy az opportunistává vált, szociálsovinisztává lett, osztályárulás gyalázatába fulladt szociáldemokrata pártot ott kell hagynunk, és új pártot szervezve, forradalmi vezetőhöz kell juttatnunk a magyar munkásságot és szegényparasztságot..."

Kun Béla sok esztendő múltán is helytálló szavai a magyar internacionalisták egyik legnagyobb történelmi érdemére mutattak rá.

Szólni kell a szerzők könyvének műfajáról is. Az elmúlt évek alatt a magyar internacionalistákról nem egy mű látott napvilágot. Dokumentumkötetek, forráskiadványok, tanulmányok és szépirodalmi művek állnak az érdeklődő olvasók és kutatók rendelkezésére mind magyar, mind orosz nyelven. Eddig azonban hiába kerestük a könyvtárak katalógusában azt az összefoglaló jellegű monográfiát, amely a százezer harcát összefoglalja. Ilyet Józsa és Milei munkájának megjelenése előtt sem itthon, sem a Szovjetunióban nem találtunk.

„A rendíthetetlen százezer" szerzőinek az érdeme, hogy munkájukban olyan tudományos jellegű kézikönyvet bocsátanak elsőként közkézre, amely szintézisét adja az internacionalisták történetének. Ezért mondhatjuk újnak, újszerűnek Józsa—Milei munkáját, noha egyes fejezeteit, részeit már ismerhette az olvasó korábban is, más kiadványok hasábjairól. Munkájuk műfaját illetően „kismonográfiát" írtak, mely stílusában is eltér a szokványos monográfiákétól. Itt kell megemlíteni a kötet fordítóit is, akik a művet olyan sikeresen ültették át orosz nyelvre, hogy az orosz olvasó is olyan könnyedén és élvezettel lapozhatja, mint a magyar olvasó az eredeti kiadványt. A fordítás azért sikerülhetett ilyen jól, mert maguk a fordítók is régóta foglalkoznak e témával, s a fordításban nemcsak munka, hanem szív is van. A fordítók — Fomin, Geiger, Gromov, Guszev — munkájában megtaláljuk a magyar nép történetének, irodalmának nagy szeretetét. Ez lehet a magyarázata annak, hogy nemcsak a magyar kiadás stílusa, de az orosz fordításé is eltér a szokványos monográfiák száraz stílusától.

Gyakran lehet hallani olyen megjegyzéseket — nálunk is, a Szovjetunióban is —, hogy „a történészek nem tudják magukat közérthetően kifejezni", „nem tudnak lebilincselően írni". Úgy szokták ezt mondani, mintha létezne egy nehezen érthető tudományos nyelv a történészek részére, s valóban akadnak olyan történészek, akiknek írását, hosszú körmondatait nehéz követni, megérteni. Józsa—Milei munkájáról — mind a magyar, mind az orosz kiadásról — ennek az ellenkezője mondható el. Egyszerre tesznek eleget a tudományosság és a népszerűsítés követelményeinek.

Szólnom kell végül a könyvvel kapcsolatos technikai munkáról, a kivitelezőkről, a műszakiakról — azokról, akik szép köntösbe öltöztették ezt az érdekes művet. A könyvet lapozgatva szembetűnik jól olvasható tipográfiája, kulturált, szép külsője és nem utolsósorban gazdag fénykép-illusztrációja. Ugyanakkor kár és sajnáljuk, hogy az orosz kiadásból hiányzik egy könnyen áttekinthető térképvázlat mely megkönnyítené a földrajzi tájékozódást.

Györkei Jenő

GÉRARD LE QUANG

GIAP — GENERAL DER REVOLUTION

(Limes Verlag, Wiesbaden, 1973. 223 o.)

A szerző, akinek apja vietnami, anyja francia, a France Soir tudósítójaként behatóan foglalkozott Délkelet-Ázsia, elsősorban Vietnam problémáival és azon belül is a közelmúlt felszabadító harcaival. Ezeknek a harcoknak egyik legjelentősebb részvevője és irányítója Giap tábornok volt. A szerző mindenkit megkere-

sett, akik a múltban és jelenleg közelebbről ismerték őt, mint a párt szervezőjét, a katonai vezetőt, a teoretikust, a taktikust, a győzelmek irányítóját és kivitelezőjét. Ho Si Minh-ről és Pham Van Dongról már sokat írtak, a szerző Giap tábornokot, a Vietnami Demokratikus Köztársaság titokzatos honvédelmi miniszterét akarja az olvasóval közelebbről megismertetni.

Giap tábornok életútja nem az átlagkatonáé. Nem járta be a katonai pálya alacsonyabb rendfokozatait és beosztásait. A harcot az elnyomók elleni küzdelemben tanulta meg, elméletben és gyakorlatban egyaránt.

Barátai már fiatal korában „vulkán a hó alatt" melléknévvel jellemezték, mert ez a lelkesülni tudó, szenvedélyes fiatalember, természetét elnyomva, mindig halknak, szerénynek mutatkozott, alárendelte magát az eszméknek, melyeknek szolgálatában állt. Egyetlen szenvedélye a zene. Ha sok munkája közben ki akar kapcsolódni, Beethovent játszik. Anyanyelvén kívül beszél franciául, angolul, oroszul és kínaiul. Gyors felfogású, a megismert anyagokat azonnal értékeli és rendszerezi. Emberi kapcsolatokat tud teremteni. Kiváló diplomata is lehetett volna.

1910. szeptember 1-én született szegénysorsú földműves családban, An Xaban, Vietnam középső, Quang Binh tartományában. Apja irányításával a kínai nyelvvel és műveltséggel kezdte tanulmányait. Tizenhárom éves korában Quoc-ba került gimnáziumba. 1926-ban egyik szervezője volt az iskolai sztrájkoknak, ezért eltanácsolták az iskolából. Haza kellett térnie An Xa-ba. 19 éves volt — ekkor lépett be a kommunista pártba —, amikor a francia titkosrendőrség először elfogta és háromévi börtönbüntetésre ítélte. A börtönben idősebb, tapasztaltabb forradalmárokkal került kapcsolatba. Élesedett öntudata és ébersége. Környezete segítette elviselni az egészségtelen klímát és az embertelen bánásmódot. Francia barátai segítségével másfél év után Marty kormányzó kihozatta a börtönből.

Ráébredt arra, hogy a forradalommal még várni kell. Hanoiban beiratkozott az Albert Sarrault gimnáziumba. 1934-ben sikeres érettségi vizsgát tett, majd beiratkozott a hanoi egyetem jogi karára. Egyidejűleg történelmet és földrajzot tanított a Than Long iskolában. Lelkesedéssel tanította a francia forradalom győzelmes csatáit, előadásokat tartott a kínai—japán háborúról és a hadvezetés művészetéről.

1936-ban Franciaországban győzött a népfront-kormány. Szabadabb légkör alakult ki nemcsak az országban, de a gyarmatokon, így Vietnamban is. A vietnamiak azt remélték, hogy nemzeti törekvéseik eredményre vezethetnek, sőt hogy a kommunista párt is szabadon tevékenykedhet. Giap, Troung Chin-nel és Pham Van Dong-gal, antiimperialista népfront megalakításán fáradozott. Lázas vitákat folytattak a forradalom kibontakoztatásának módjáról. Giap különböző lapok tudósítója lett. 1938-ban az egyetemen igen jó eredménnyel tett államvizsgát.

1938-ban benyújtotta doktori disszertációját is, amit azonban sohasem védett meg, mert az események más irányt adtak az életének. 1938-ban vége szakadt a francia népfrontkorszaknak. Vérdíjat tűztek ki nemcsak a kommunisták, de a haladó mozgalmak vezetőinek fejére is. 1939-ben Európában kitört a háború, 1940-ben Japán csapatai közeledtek Indokína felé. A hajtóvadászat első áldozatai Ho Si Minh munkatársai lettek. A Kommunista Párt elhatározta, hogy a legjobb, legképzettebb kádereit Kínába menekíti. Menekülés közben Giap feleségét és gyermekét a franciák elfogták és kivégezték.

Giap (fedőnevén Van) Dong-gal (fedőneve Lam) elérte a kínai határt. A határállomás Kun Ming volt. Ott összetalálkoztak Phung Chi Kiennel, aki a Központi Bizottságot képviselte és együttműködött a kínai kommunistákkal. Néhány nappal később megismerkedtek egy bizonyos Vuong úrral, családi nevén Nguyen Ai Quoc-kal, akit Ho Si Minh néven ismerünk. Ho Si Minh 1938-ban tért vissza öt évi moszkvai tartózkodás után a kínai Yünan-ba, ahol a vietnami menekültek gyülekeztek. Giapot azonnal megkedvelte, megérezte, hogy hű követőre talál benne. Ho tájékozódott Giap katonai érdeklődéséről és tehetségéről, ezért Kouei Yang-ba küldte, hogy ott a kínai VIII. hadsereggel vegye fel a kapcsolatot. Közben Franciaország letette a fegyvert a német fasiszták előtt. Ennek hírére vissza kellett térniük Vietnamba, mert a helyzet megváltozott. Giap 50 kommunista társával indult vissza — hozzájuk „jószándékú nacionalisták" is csatlakoztak — és hozzákezdett a politikai és a partizánkiképzés megszervezéséhez, amelyben a lakosság teljes támogatására talált. Négy évi fáradságos partizánkiképzési időszak következett. Egy célra esküdtek fel: kiűzni a betolakodó japán és francia imperialistákat és utolsó leheletükig harcolni ellenük.

1942-ben különösen nehéz idők jártak a partizánokra. A francia csapatok rajtaütésszerűen több foglyot ejtettek. Hírt kaptak a Kínába visszatért Ho Si Minh sorsáról is, akit a hírek szerint Csang Kai-Sek csapatai fogságba vetettek, sőt egyesek szerint meg is öltek. A francia Pétain-kormány megalakulása után a partizánmozgalom megélénkült, bízott abban a lehetőségben, hogy a japánok elleni harcukat a szövetséges hatalmak is támogatják. 1944-ben Ho apónak sikerült visszatérnie. Giapot — nem hivatalosan ugyan — az egységek politikai parancsnokává nevezte ki és fő feladatául tette a megszervezendő hadsereg politikai tevékenységének irányítását. Giap egységei 1944 karácsony éjszakáján elfoglalták Rhai Kha-t és Nga Nat állásait, ahol fegyverhez és lőszerhez jutottak. A gaulleista hatalomátvétel kedvező helyzetet teremtett, nyíltabb harcot a Japán-ellenes szövetségesek mellett. Giap egységei gaulleista francia csapatokat szabadítottak ki a japánok fogságából. Újabb hadizsákmányhoz jutottak és 1944. júniusában hivatalosan is megalakult a Vietnami Néphadsereg.

A következő cél Hanoi és a hatalomátvétel volt. A japánok kapitulációja után Ho azonnal cselekvéshez látott, hogy a szövetségesekkel szemben előnybe kerüljön a hatalom birtoklásánál. Giap 35 éves volt, amikor a forradalom és a partizánharcok kipróbált parancsnokaként bevonulhatott Hanoi-ba. Giapot 1945. augusztus 29-én Ho az Ideiglenes Kormány belügyminiszterévé nevezte ki. Az országban ekkor teljes volt a bel- és külpolitikai zűrzavar. Minden irányzat mást értett függetlenségen és mást is akart. Az új kormányban nem töltötték be a külügyminiszteri tárcát és ez annyit jelentett, hogy — az 1945. szeptember 2-án kihirdetett függetlenséggel ellentétben — hivatalosan nem akartak szakítani Franciaországgal. Vietnam belpolitikájában a tömegek megnyerése, az agrárreform keresztülvitele volt ebben az időben a cél. Azt az elvet hirdették meg, hogy hajlandók mindenkivel együttműködni, aki baráti kezet nyújt, de a többieket árulónak tekintik. A választások után Giapnak a belügyi tárcát át kellett adnia, de pártfeladata maradt a fegyveres testületek ellenőrzése. A belső hatalomért folyó harc kiéleződött. Giap határozottan közbelépett és erélyesen leszámolt ellenfeleivel.

1946. márciusában — tárgyalások eredményeképpen — a megszálló kínai csapatokat franciák váltották fel. A franciák elismerték Vietnamot szabad országnak, de függetlenségéről nem nyilatkoztak. 1946. június 1-én a francia kormány Kokinkínát szabad országnak nyilvánította ugyan, de egyben az Indokínai Államszövetség és a Francia Unió részének is tekintette.

A fegyveres harc 1946. november 20-án robbant ki Haiphongban, ahol a francia hadiflotta őrnaszádja egy vietnami „csempészhajóra" tüzelt. A vietnamiak ezt felségjoguk megsértésének tekintették; önkéntes csapatok siettek a hajó megmentésére és a lövöldözésben mindkét oldalon sok volt az áldozat. Megegyezés történt ugyan hasonló incidensek elhárítására, Giap azonban nem volt hajlandó a francia feltételek értelmében a haiphongi kínai negyedet kiüríteni. A harc most már véglegessé vált. A francia haditengerészeti tüzérség lőtte a várost. A vietnami egységek ellentámadásba mentek át, nagy veszteségeket okozva a franciáknak, a győzelem azonban nem volt teljes. Ho Si Minh az egész népet ellenállásra szólította fel. A katasztrofális helyzetben, a harc tüzében edződött a vietnami nép hadserege. Egész Vietnamban folyt a kiképzés, de igen nagy volt a hiány káderekben és fegyverzetben. A Kínai Népköztársaság 1950-től jelentős támogatást nyújtott a vietnami hadsereg felszereléséhez és kiképzéséhez. Az első modern hadosztályokat Kína fegyverezte fel. E szervezés időszakában nevezték ki Giapot hadseregtábornokká és a hadsereg főparancsnokává.

A Vietnami Néphadsereg összetételét még ma is jellemzi az a hármas mag, amelyből kezdetben kialakult. Ezek: a reguláris egységek, a területi (partizán) csapatok, és az (önkéntes) népi egységek. A számszerű fejlesztéssel párhuzamosan folyt a hadsereg korszerűsítése.

Az indokínai háború nyolc évig tartott és három fázisból állt. A elsőben kizárólag védelmi tevékenység folyt, kitértek a francia támadások elől és a sereget harcra szervezték. A második fázisban mozgó harcokban fárasztották ki az ellenséget. A harmadikban szervezett hadműveletben mértek megsemmisítő csapást az ellenségre. Mindezek megvalósítása csak úgy volt lehetséges, hogy az egész lakosság rokonszenvét és támogatását élvezték.

Ellátási problémákkal kevésbé küzdöttek, a lakosság támogatása az ellátást nagy mértékben segítette. Ilyen nehézség egyedül Dien Bien Phu-ban volt, ahol a felszabadító hadsereg zömétől 500 kmre elszakadva kellett harcolniuk.

1948-tól a franciák taktikát változtattak és „békéltető" hadműveletbe kezdtek, ami annyit jelentett, hogy újjászervezett

hadsereggel mindent négyzetméterenként akartak birtokba venni, és bábkormány alakításával a lakosságot meg akarták osztani. Giap a taktika megismerése után decentralizálta erőit, a széttagolt egységekkel az ellenség közé férkőzött és rajtaütött a hódítókon. Az ellenség közé és hátába szivárgott egységek sokkal nagyobb veszteségeket okoztak, mint eddig. A lakosság nem a franciáknak, hanem nekik „kémkedett", az asszonyok és a gyermekek nekik hordták az élelmet. 1950-től a kezdeményezést teljesen Giap egységei vették át.

De Lattre de Tassigny tábornok francia főparancsnok amerikai segítséghez folyamodott. A Deltában a rizsföldek birtoklásáért folytatott elkeseredett harcokban Giap a franciákkal szemben súlyos veszteségeket szenvedett ugyan élőerőkben, hadászati támaszpontjai azonban megerősödtek. A Dien Bien Phu-i ütközet (1954. május 8.) volt az utolsó döntő csapás a franciákra.

Giap veszteségei az ellenséget abba a hamis illúzióba ringatták, hogy a teljes megsemmisülés küszöbön áll. Ezért volt nagy melepetés a Dien Bien Phu-i ütközet. Giap terve azt volt, hogy benyomul Laoszba és Kambodzsába, és szükség esetén megtámadja Saigont. E nagyszabású terv végrehajtása érdekében sok erőt és eszközt vont össze. Elhatározta, hogy a rossz idő ellenére is végrehajtja tervét, s közben Dien Bien Phu-t is elfoglalja. Az erőd bevételéről nem voltak azonosak a vélemények a pártvezetésben sem. Giap csak hosszú vita után tudta tervét megvédeni. Az 55 napos erődharc igen komoly előkészítést igényelt. 80 ezer kuli és ugyanennyi paraszt vett részt az anyagmozgatásban. A kínaiaktól 500 tehergépkocsit kaptak. A hatalmas ágyútömeg 105 mm-es légvédelmi ágyúkat vonszolt a dzsungeleken át, a kulik pedig 350 kg-onként szállították kétkerekű kocsijaikkal a lőszert. A hosszú, elkeseredett ostrom a május 7-i támadással fejeződött be. Fogságba került a francia vezérkar, az egész védősereg. A győzelem politikai jelentősége nagyobb volt a katonainál.

A győzelmet az egész világ háladó erői ünnepelték. Giap, a győztes tábornok, ismét az országépítés felé fordult és a gazdasági élet talpra állításában végzett kiemelkedő munkát mindaddig, amíg a menetelés dél felé, azaz Dél-Vietnam felszabadítása el nem kezdődött.

Giap ezt a nem kevésbé nehéz harci szakaszt, amelyben a beavatkozó amerikai imperialista hadsereggel kellett megmérkőzniük, szintén győzelemre vitte.

Windisch Aladárné

DOKUMENTUMOK AZ 1918/19-ES FORRADALMAK DUNA—TISZA KÖZI TÖRTÉNETÉHEZ

Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai III.

(Kecskemét, 1976. 741 o.)

A „Bács-Kiskun megyei Leváltár kiadványai" sorozatban az 1918/19-es forradalmak történetét tárgyaló dokumentumkötetet már megelőzte a megye 1944/45. évi történetéhez kapcsolódó dokumentumgyűjtemény *(Így kezdődött.* Szerk.: Bálintné Mikes Katalin. Kecskemét, 1972) és a *Bács-Kiskun megye múltjából. I.* című tanulmánykötet (Szerk.: Iványosi—Szabó Tibor. Kecskemét, 1975). A levéltár az elkövetkező években újabb kiadványok közreadását tervezi: a *Bács-Kiskun megye múltjából II. és III.* kötete jelenleg az előkészítés stádiumában van. Megjelenésük után pedig a *Duna—Tisza köze a XIX. század második harmadában* és a *Századvég és századelő* dokumentumgyűjtemények kiadása várható.

A levéltár kezdeményezése és eredményes munkássága a hazai marxista történetkutatások számára nagy jelentőségű. Jelentősége elsősorban abban mutatkozik meg, hogy az ország legnagyobb és helyzeti adottságainál fogva fontos megyéje történeti eseményeinek olyan dokumentumaival ismertet meg, amelyek nagy része eddig ismeretlen volt és a történeti összkép gazdagítására igen alkalmasak.

Az ismertetésünk tárgyát képező dokumentumgyűjtemény bevezető tanulmánnyal indul, amelynek szerzője Romsics Ignác, a gyűjtemény szerkesztője. A

tanulmány az első világháború utolsó éveinek s az azt követő forradalom történetének, majd az ellenforradalom hatalomra jutásának elmélyült ábrázolását adja. A szerző azonban nem elégszik meg a politikai történelem eseményeinek leírásával, hanem átfogó társadalomtörténeti analízisre is törekszik. Ez annál is inkább szerencsés megoldás, mivel így lehetőség nyílik a történések mélyebb összefüggéseinek feltárására. Az egykori Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye társadalmi képlete nem kis mértékben határozta meg lakóinak történeti útját: olyan megye volt, amelynek népességében a kis- és középbirtokos parasztság dominált és korántsem lebecsülhető hatása volt a megyei, városi tisztviselőknek, a valamikori úri osztályokból deklasszálódott elemeknek, s amelynek szervezett munkássága kevés volt. Természetszerűleg a magyar nép sorsfordulóját jelentő 1918/19-es forradalmak sokkal bonyolultabb és keservesebb útját járta végig, mint egy Budapest főváros vagy egy iparosodottabb megye, ipari város. Ebből következik, hogy a forradalmak nagy célkitűzései nem mindjárt és nem azonos tudati szinten jelentek meg az emberek agyában, sőt az azok menetében jelentkező válságok, hibák, túlkapások, az ellenforradalmi szembefordulás eseteit is megteremtették. Mégis, az összkép a forradalmak történetéről még az ilyen adottságú nagy területről is egyértelműen pozitív. Ennek talán egyik legpregnánsabb bizonyítéka az ellenforradalmi terror mértéke, amely a főváros után ezt a megyét sújtotta legjobban.

A közölt dokumentumok három nagy csoportra oszlanak. Az első csoport az imperialista világháború szociális nyomorát, a dolgozó tömegek békevágyát és háborús gyűlöletét tárja fel. A mindössze 30 dokumentumot azonban kevésnek találjuk. Nem is elsősorban mennyisége, hanem tartalmi (tematikai) egyoldalúsága miatt. Amit mindenképpen hiányolunk, azok az olyan okmányok, amelyek a hátországi dolgozó tömegek és a hátországi katonaság forradalmi erjedését, a forradalomhoz való eljutását mutatják be, különösen a háború utolsó évében. Feltételezhető, hogy a szerzők figyelme nem terjedt ki valamennyi levéltár ezzel kapcsolatos anyagára, így azokra a fontos okmányokra sem, amelyeket — éppen az említett megyére vonatkozólag — a Hadtörténelmi Levéltár iratanyaga őriz. (Az uralkodó katonai irodájának iratai, a Honvéd Főparancsnokság, a katonai bíróságok iratanyaga stb.) Megemlítendő az is, hogy a bécsi Kriegsarchiv Kriegsministerium Präsidialbüro iratanyaga a kecskeméti és környéki katonai mozgalmakra vonatkozó olyan anyagok birtokában van, amelyek nemcsak a magyar „ajkú" katonaság, hanem az itt állomásozó nemzetiségi katonatömegek (főleg csehek) antimilitarista, sokszor a helybeli lakosság azonos mozgalmaival párhuzamosan futó, olykor velük kapcsolatot találó harcát és egyre nagyobb forradalmi erjedését tükrözik.

A polgári demokratikus forradalom korával 127 dokumentum foglalkozik. Habár a forradalom megyei eseményei a kutatás számára már ismertek voltak, számos olyan okmány publikálására került sor, amelyek eddig feltáratlanok maradtak és az események megítélését egyértelművé teszik. Az olvasó számára a legnagyobb élményt kétségkívül a Tanácsköztársaságra vonatkozó 156 dokumentum jelenti: a hatalom megszerzésének drámai eseményei, a hatalom szervei kiépítésének rendkívüli nehézségei, a krónikus élelmiszerhiány, a háborús nyomor öröksége, a szociális vívmányok életbe léptetésének megpróbáltatásai, a szervezkedő és nyílt csatában fellépő ellenforradalom elleni elszánt küzdelem s végül az ellenséges túlerővel szembeni elbukás megrázó eseményei tárulnak fel az olvasó előtt.

Különösen mély benyomást kelt az okmányok szürke lapjain megelevenedő forradalmi honvédő harc, a Tanácsköztársaság heroikus küzdelme a külső és belső ellenség ellen. Az egyszerű harcosok mellett szembeötlő a forradalom vezetőinek céltudatos, elszánt tevékenysége, amely a válságok, nehéz harcok egymásutánjában — az ország, az egész Tanácsköztársaság létérdekeinek alárendelve — irányítja, szervezi a megye hétköznapjait, gyakran reménytelen szituációkban, ellenforradalmi lázadásokkal a hátában, s ad hitet a Vörös Hadseregnek, a proletártömegeknek s minden becsületes dolgozónak. S itt nemcsak a Tanácsköztársaság azon felső vezetőiről van szó, akik a megyébe kerültek, hanem olyanokról is, akik helyi vezetőkként álltak a forradalmi tömegek élén. A dokumentumok ugyanakkor elénk tárják azoknak a közéleti személyiségeknek a tetteit, akik osztályhelyzetükből adódóan nem proletárforradalmárokként, de hűséges patriótákként vállalták a munkásállamot, és becsülettel kitartottak a proletárdiktatúra mellett még az ellenforradalom felülkerekedésének időszakában is. A teljesség igénye nélkül ide kívánkozik a vezetők névsora: Vágó Béla, Szamuely Tibor, Lőwy Ödön, Buday Dezső, Sinkó Ervin,

Tóth László, Paprika Antal, Berkes Ferenc, Szüts József, Mártonffy Ernő, Hédery Antal, Farsang Péter, Iványi Sándor, Kántor József, Zsembery Gyula, Urbán Pál, Gaudényi Lajos.

Az okmányok harmadik csoportját az ellenforradalom hatalomra jutásáról szóló és a nyomában kibontakozó ellenforradalmi terrort ábrázoló 26 dokumentum képezi. Szinte megdöbbentően hat, milyen eszközökkel, szócsavarással igyekszenek a megye, a városok, a községek ellenforradalmi vagy ellenforradalomnak behódolt vezetői fenntartani a munkásállam látszatát 1919. augusztus 1. után, hogy a proletártömegek ellenállását leszereljék és szabad utat biztosítsanak a horthysta különítményeknek. A dokumentumok egy része a különítmények, mindenekelőtt a Héjjas Iván—Francia Kis Mihály féle különítmények tevékenységének részleteit tárja fel, s azt a felülről irányított közömbösséget, helyesebben elnézést és tudatosságot, amellyel a vérengzéseket eltusolják, agyonhallgatják és a tetteseket büntetlenül hagyják. A dokumentumok sora végül az 1920-as nemzetgyűlési választások eredményeinek regisztrálásával zárul: a Kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egység Párt listáján befutott képviselők egytől egyig a meginduló ellenforradalmi konszolidáció helyi letéteményesei és támaszai.

A dokumentumokat gondosan összeállított lábjegyzet-apparátus kíséri végig. Összeállítása meglehetősen sok utánjárást, kutatást követelt, hiszen a dokumentumok sok vonatkozása, szereplője az átlagos olvasó számára ismeretlen. A kötet végén 97 fénykép található, személyek, események, felhívások, rendeletek, parancsok, s különféle falragaszok fotói, melyek a jelzett időnek egy-egy (vizuális) élményét rögzítik. Végül a kötetet a felhasznált levéltári fondok (állagok) és sajtótermékek, idegen szavak jegyzéke, továbbá igen hasznos névmutató zárja.

A jól sikerült dokumentumgyűjtemény mindezek alapján nemcsak a kutató szakember számára nyújt hasznos segítséget, hanem a történeti múltunk iránt érdeklődő olvasó számára is élményt jelent.

Farkas Márton

SUGÁR ISTVÁN

EGER TÉRKÉPEI 1491—1950

(Eger Város Tanácsa VB. Műszaki Osztályának kiadása. Eger, 1976. 190 o., 14 tábla melléklet)

Azt hiszem, kevés város dicsekedhet azzal, hogy a XV. század végéig visszamenőleg, megszakítás nélküli, forrásértékű térképsorozat rögzíti a város fölöttébb viszontagságos évszázadainak történetét. Ezért hatott a meglepetés erejével és ezért váltott ki igaz örömöt a kartográfiatörténet kutatói és művelői között *Sugár István*nak Eger város térképeiről nemrég megjelent, fenti című, 413 térképet részletesen ismertető munkája.

Bevezetőjében a szerző felsorolja a forrásanyag lelő-, illetve őrzőhelyeit. Ezek a hazai levél- és térképtárakon kívül a bécsi és a drezdai archívumok térképeire is kiterjednek. Majd a feldolgozás és a közlés módjának ismertetése következik. Itt kap helyet a térkép készítésének igen gondosan meghatározott időpontja, a térképmű címe és előállításának módja; szerzőjének neve és foglalkozása (eredeti formában és nyelven); a méretarány; a térkép nagysága cm-ben, darab- és példányszáma; a térképen ábrázoltakra vonatkozó leírás; végül a jelenlegi gyűjteményben kapott jelzete.

A kötet gyors és célszerű használhatóságát a térképek szerzőire és tárgyukra vonatkozó *mutatók* segítik elő.

Függelékként a jelentékenyebb térképkészítő mérnökök életére és működésére vonatkozó adatok következnek, s végül a XVIII—XIX. századi geodéziai és kartográfiai műszerekről nyújt a szerző rövid, de jó tájékoztatást.

Meg kell jegyeznem, hogy a katalógus Eger város — és jelentős útvonalat védő vára, amely évszázadokon át fontos stratégiai pont volt — mindenfajta térképét tartalmazza: kéziratos, fénymásolt, csak pauszon lévő és nyomtatott — eredeti és másolati térképeket. Sőt azokat is közli

a szerző, amelyekről csak a különböző források adnak hírt, de pillanatnyilag nem találhatók. Eljárása azért helyeselhető, mert ezzel megkönnyítette a lappangó térképművek felkutatását és előkerülését. Sugár feldolgozása jelentős segítséget nyújt a történelem, hadtörténelem kutatóinak a Mátra és a Bükk között észak felé tartó fontos útvonal mentén települt város és környéke tanulmányozásához. Mintegy 30 térkép leírása a várral, városfallal, katonai szállásokkal és katonai térképekkel gazdagítja, segíti a feldolgozók munkáját.

Amellett, hogy a szerző a Függelékben a jelentékenyebb geometrákkal külön is foglalkozik, a térképek leírásához csatolt jegyzetekben (annotációkban) sok érdekes és értékes észrevételre bukkanunk. Így a 22. sz., Eger városát (a peremi részekkel együtt ábrázoló) térképről megírja, hogy eredetijét *„von Neunfeld episcopalis Szarvaskősiensis geometra"* készítette. Másolatát azonban az egri püspöki (ma már érseki) levéltárban elhelyezett eredetiről 1806—1807-ben *ifjabb Bedekovich Lőrinc* készítette el „in omnibus punctis, lineis et angulis", a másolat hitelesítése pedig atyjának az *idősb Bedekovich Lőrinc*nek, a jászok és kunok hites goemetrájának feladata volt. (Pontosan: „in R. Universitate Budae approbatus et J. J. D. D. Jagizum et Cumanorum juratus ordinarius geometra.")

Ehhez a térképpéldányhoz kiegészítőleg megjegyzem, hogy a Heves megyei levéltárban EKML Nr. 7. 2 DIVM jelzet alatt őrzött, *Pataki Vidor János* gyűjtéséből származó pausz-másolaton a szerző nevét *Pataki* „Neum..."-nak jelöli, míg *Sugár István* az eredeti példányról „von Neunfeld"-nek jegyezte fel. Kétségtelenül *Sugár* feljegyzése a helyes. Mi, akik 20—25 éven át együtt dolgoztunk Pataki Vidor Jánossal, tudjuk, hogy egyik szemét még fiatal korában elvesztette, s megmaradt szeme is operált szem volt. Ezért a legtöbb esetben nagyító használatára kényszerült, de ha valamit értelemadóan ki tudott olvasni (sillabizálni), a nagyítót lehetőleg mellőzte. Ezért bizonyosra vehető, hogy az általa feljegyzett szerzői név nem „Naum...", hanem „Neun-" vagy „Naun feld", vagyis a *Sugár István* által közölttel azonos név. A „Nüenfeld" névben betűcserét vélek látni; helyette helyesen „Neunfeld" lenne.

Kitűnő leírást ad a szerző Eger városának a II. József által elrendelt országos kataszteri felmérés során végrehajtott és 1786 nyarán befejezett teljes felméréséről. A hozzá tartozó térkép eltűnt, de a nagyon részletes leírás 6 vaskos kötetben megmaradt. Erről olvashatunk igen tökéletes, minden részletre kiterjedő közlést. A térképről azt írja Sugár, hogy kb. 3 m^2 nagyságú lehet. Az Országos Levéltár helytartótanácsi levéltárában őrzik Eger városának egy 1800. évi és egy 1795-ben keletkezett nagy pörhöz tartozó, 84×56 cm méretű, színes térképét. Nem tartom lehetetlennek, hogy ez a díszes mappa az eltűnt várostérképnek (lineárisan) háromszoros kisebbítése. (Érdemes lenne a kérdést behatóan megvizsgálni. V. ö. *Bendefy L.—Pataki V.*: Rejtett kincsek levéltárainkban. Műemlékvédelem, 8. évf. 1. sz. Bp. 1964. 35—41. o.) A *Sugár* által elénk adott kérdés annál érdekesebb és fontosabb, mert *városról* készült II. József korabeli kataszteri műszaki leírás Egerén kívül talán csak Kismarton (ma: Eisenstadt, Burgenland tartományi székvárosa) hercegi levéltárában maradt fenn.

Sugár is foglalkozik ezzel a térképpel (60. sz.) és megállapítja, hogy azt „kétségtelenül *Sartory József* 1787. évi felmérése alapján" *Newirth Vince* I. éves joghallgató két változatban készítette el. Egyik példány a Dobó István Vármúzeum tulajdona (T. 173—71 jelzet), a másikat az Országos Levéltár őrzi. (Jelzete: Htt. Lt. Div. XVII. Nr. 11.) A két térkép jobb felső sarkában szüretelési jelenet látható. Az egri példány előterében egy hordón ülő Bacchus, kezében vörös szőlőfürttel, mellette pedig az egri szőlőskertekre jellemző gyümölcsök: vörös szőlő (egri bikavér!), alma, körte és dinnye hevernek. A két hátterében az egri vár magaslik, elől pedig két beszélgető férfi látható. Egyikük — öltözete szerint — magyar nemes, a másik pedig német divat szerinti ruházatú.

Az Országos Levéltárban őrzött térképen az Eged-hegy és a vár előterében szüreti jelenet, a szürethez szükséges szőlőfeldolgozó eszközökkel. A szőlőprés mellett egy szőlőpásztor áll korabeli paraszti viseletben; mellette (a szemlélőnek háttal) egy német mód szerint öltözött parókás egyén, vállán puskával. (A XVIII. századi szőlőtörvény szerint mihelyt beértek a szőlők, a szőlőskertek bejáratait néhány kivételével eltorlaszolták, s a nyitva hagyottakat puskás őrök vigyázták.)

Számos térkép tárgya a városon keresztül folyó Eger patak medrének szabályozása, illetve árvizek utáni változása. A kivitelezésre elfogadott tervet (1802-ben, ill. 1803-ban) *Sartory József* és *id. Bedekovich Lőrinc* készítette.

Tulajdonképpen az egész város fejlődésének műszaki történetét fel lehetne

vázolni *Sugár I.* kitűnő térképkatalógusa alapján. S nincs az a mai időszerű probléma, amelyhez ez a katalógus segítséget ne tudna nyújtani. Példának csak a város alatt rejtőzködő pincerendszert említem. Nem a vár alatti hadászati célzatú pincefolyosókról van szó; közülük sokat a káptalan készíttetett sörgyártáshoz, valamint sör és bor tárolására.

Nem hagyható említés nélkül a jegyzetek (annotációk) arányos és szakszerű elosztása. A 413 térkép leírása 126 oldalt tölt meg. Egy-egy oldalra tehát átlagosan három térkép leírása jut. Az újabb, főleg nyomtatott térképek közül azonban öt is elfér egy oldalon, ezért ahol szükséges, háromnegyed, sőt másfél oldalas leírások is bekerülnek a szövegbe. Mindez a mű előnyére válik.

Az Egerben tevékenykedő mérnökök (és régi geometrák) közül az alábbiak életrajzát adja a szerző: *Bárány Géza, Böhm Ferenc, Fletter János, Hazael Hugó, Hickman Károly, Kapetz Lajos, Lipkos József, Litzner János, Markmüller Károly* és *Markmüller József, Rapcsák József, Sartory József, Siskovics Mihály,* s végül *Zathureczky Sándor.*

Az egyetlen oldalra elférő irodalom nem azt jelenti, hogy *Sugár István* nem merült el eléggé a rendelkezésre álló eddigi szakirodalom tanulmányozásában, hanem éppen arra vall, milyen érintőlegesen foglalkozott eddigi kartográfiatörténeti kutatásunk városaink és megyéink térképészetének történetével. Ugyanakkor e kitűnő munka rávilágít arra is, hogy mennyi még a tennivaló.

Ki kell emelnem a szerző szorgalmát a forráskutatásban, pontosságát a fogalmazásban és szerénységét az anyag közreadásában. Nem akadunk egyetlen ex cathedra kijelentésre, megállapításra sem. Saját, újabb eredményeit, esetleg régibb kutatások kiegészítéseit közreadva tapintatosan utal azok tőle eredő voltára. Állításait azonban szigorúan pontos és jól értékelt forrásadatokkal támasztja alá. Több száz új, illetve eddig ismeretlen adatának értékét ez a közlési mód hatványozottan emeli.

Végül köszönettel tartozunk Eger Város Tanácsa VB. Műszaki Osztályának és személy szerint *Zámbori Ferenc* oszt. vezető főmérnöknek a mű kiadása lehetővé tételéért; nemkülönben a szolnoki *Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár* sokszorosító üzeme dolgozóinak a katalógus mintaszerűen szép, gondos kiállításáért.

Reméljük, hogy ez csak kezdet volt, s városaink, megyéink követni fogják a nem mindennapi példát.

Bendefy László

TÓTH BÉLA

A DEBRECENI RÉZMETSZŐ DIÁKOK

(Magyar Helikon, Budapest, 1976. 87 o., 61 kép.)

1977 első napjaiban vehette kézbe az érdeklődő a Magyar Helikon gondozásában megjelent remek alkotást. A kiadvány a hazai könyvnyomtatás ötszázadik évfordulójának ünnepére készülő sorozat ötödik kötete, amely tartalmi értékén túl formájával és a tipográfiai munka gondosságával is csak növelheti a magyar könyvkiadás hírnevét.

A szerző végigvezeti az olvasót a kollégiumban kialakult rézmetszés történetén, a kezdeti próbálkozásoktól a remekművekig. A mű felépítésén és értékelő megállapításain érződik, hogy Tóth Béla elsősorban a gazdag gyűjtemény iskolai és egyházi vonatkozásait emelte ki. 1975-ben volt szerencsém megtekinteni a híres debreceni kollégium gyűjteményeit, így a rézmetsző diákok bemutatásra került eredeti nyomólemezeit is, amelyek több mint másfél évszázada őrzik az egykori gondos kezek alkotását. Megkülönböztetett érdeklődéssel figyeltem a soksok érték között a térképek készítéséhez metszett, ma már oxidálódott lemezeket, amelyek nemzeti kultúránk becses, mindezideig eléggé nem méltatott darabjai.

A 61 illusztráció hű képet ad a 15 jeles rézmetsző tevékenységéről, aprólékos munkájuk szépségéről és nem utolsósorban kulturális és didaktikai fontosságukról. Külön kiemelés nélkül, de a feldolgozás során sokat hivatkozik a szerző Erőss Gábor munkásságára, aki szorgalmával és szakértelmével a „togatus diákok" nevéhez illő erőssége volt a nagy

jelentőségű munkák előbbrevitelének. Sajnos, alig olvashatunk a Debrecenben rézmetszést tanult diákok további sorsáról (kivétel Erőss Gábor). Ide kívánkozik Karacs Ferenc neve, aki Debrecenből indult és térképkészítő-rézmetsző művész megnevezéssel illeti a szakirodalom. Karacs jelentős számú történelmi és hadtörténelmi térképére sajnos nem utal a szerző, pedig neve méltán fémjelzi a magyar rézmetszők munkáját, térképmetszeteit kimagaslóan értékeli kartográfiatörténetünk. Erőss, kikerülve a kollégiumból, elsősorban a nyomdászat iránt érdeklődött, de korán bekövetkezett halála megakadályozta alkotó kibontakozását.

Mint Tóth is megemlíti, a rézmetszők munkája főleg térképek, természetrajzi táblák készítésére korlátozódott. Legjelesebb alkotásuk az *Oskolai Magyar Új Átlás 1804*, mely az 1800-ban megjelent *Oskolai Ó Átlás*-t (12 lapon) nemcsak méreteiben, de tartalmában és metszői kivitelében is messze felülmúlja. Ecsedi írja, hogy az új atlasz „az 1800-ban megjelent atlaszt még a debreczeni ref. kollégiumból is azonnal kiszorította s hazai, közelebbről nemzeti iskoláinkban egész a múlt század 40-es évéig ismert, protestáns iskoláinkban széles körben használt volt". Mint írja: Még az 1843-ban megjelent Fényes-féle atlasz is csak modernebb volt, de teljesség és csinosság tekintetében nem pótolta az „Oskolai Magyar Új Átlás-t". Ezen második atlasz méreteiben négyszer akkora mint elődje. Félreérthető a kiadvány 22. oldalán, valamint a 24. képhez írt adat (172×215 mm), mert ezek a méretek az 1800-as kiadás méretei. Sajnálattal olvastam, hogy a kollégiumi könyvtárban levő példányból az Európát ábrázoló 2. sz. lap hiányzik. (A kutatók tájékoztatására megjegyzem, hogy a Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében levő példány teljes.) A mappák színezése a politikai területi beosztást emeli ki, pedig a német eredetiben a vallásfelekezetek elterjedése szerint színezték a szelvényeket. Budai professzor felügyelete már a címlap szövegéből is kitűnik: „... kidolgozta és a' mennyire lehetett a nemzet nyelvéhez alkalmazta Proff. T. T. Budai Ésaiás Úr..." A magyarítás még a metszők nevének írására is kiterjedt. Míg az 1800-as atlaszon Josephus Pap feljegyzés, addig az 1804-es kiadáson már Pap Josef olvasható, mint metsző.

Az adott kor hasonló tevékenységet kifejtő műhelyeivel való összevetés gazdagabbá tette volna az így is tartalmas feldolgozást, mert az elolvasás után felvetődött gondolatok között hiányérzet is van. Így pl. a szerző is hivatkozik Berken (Berkeny) Sámuel (73. o.), máshol János nevű (83. o.) rézmetszőre, akiről a „Hadi és más nevezetes események"-ben ezt olvashatjuk: „Az ide zártt Mappa, Oláh Országnak a' Bánáttol fogva Nikopolusig nyúló részét ábrázollya: mellynek alkalmas hasznát lehet venni, reménységünk szerént, Oláh Országban lévő Seregeink Tsatázásaiknak olvasásában. Ez, Berkeny nevü Magyar iffjúnak munkája, mind a' rajzolásra, mind pedig a' mettzésre nézve... Mi, látván az iffjúnak szép tehetstségeit 's nagy igyekezetét: tsekélységünkhöz képest 100 tallért igértünk esztendőnként tanittatására, melly igéretünket tellyesitjük is már fél esztendőtől fogva. Költ Bétsben, júniusnak 18-dik napján. 1790". Ide kapcsolódik az olvasás után két kérdés: 1. Hogyan ért véget a debreceni diákok hasznos és szép munkája? 2. Miért hagyták abba az oktatást is szolgáló szép és nemes feladatot? Tóth Béla idevonatkozólag így ír: „ifjúi kedvteléssel űzték". A 37. oldalon „... nagyrészt ez a sokoldalú, szellemi és anyagi támogatás tette lehetővé, hogy a rézmetsző ifjak közül a legkitartóbbak 1812-ig együtt maradhattak s dolgozhattak". Később ez olvasható: „... a történetek sora úgy hozta magával, hogy sok időnkbe, fáradságunkba, és teméntelen költségeinkbe került mesterségünkről le mondani... szét oszlani szükséges..." Nos hol az igazság? Bármelyik véleményt fogadjuk el, ma már csak azt mondhatjuk, kár volt a rézmetszés iskolaműhelyét oda juttatni, ahová jutott.

A nagy számú illusztráció választékos bemutatással érzékelteti a togatus rézmetszők munkáját; a zsoltárcímlaptól a „Figurae geometricae", az „Oskolai Új Átlás" lapjain keresztül „A Templomnak Fundamentomrajza — Debreczen várossa Fekvése" ábrázolásáig. Sajnálom, hogy a tisztelt olvasók nem gyönyörködhetnek az új atlaszlapok (38., 39. oldal) bemutatásában, miután többszörös kicsinyítésük még nagyítóval történő vizsgálatukat is megnehezíti. Célszerű lett volna egy eredeti méretű kivágatot is bemutatni, miután a metszők fő tevékenysége ez volt és az „Új Testamentum" címlapképe 3 változatban két oldal terjedelmű (1 változat nem is debreceni), Erőss Gábor betűmintái pedig két oldal terjedelműek. Minden bizonnyal Magyarország térképe, ívközépi átfutással, esetleg külön mellékletként, még értékesebbé tette volna a szép gondozású kiadványt.

A felvetett észrevételek ellenére dícséret illeti a szerzőt a kezdeményezésen túl a szövegi és képi bemutatásért, az egy-

kori debreceni diákok oktatásban vállalt úttörő munkájának elemzéséért. A ma már közkincsnek számító nemzeti értékre méltán büszke lehetett a korabeli magyar oktatásügy és büszkék lehetünk mi is. A dokumentumok feltárása és felhasználása egyre jobban tért hódít, új társadalmi és szellemi igény jelentkezik múltunk és jelenünk történelmének feldolgozására, önismeretünk gazdagítására.

Csendes László

WALTER KERR

DAS GEHEIMNIS STALINGRAD

Hintergründe einer Entscheidungsslacht

(Econ Verlag, Düsseldorf—Wien, 1977. 388 o.)

A könyv szerzője azon kevés amerikai újságíró közé tartozik, akik a második világháború alatt hosszabb vagy rövidebb ideig a Szovjetunióban, közelebbről a szovjet—német arcvonalon, haditudósítóként működtek. Walter Kerr 1941 őszétől 1943 tavaszáig küldte háborús híreit, kommentárjait az egyik legnagyobb amerikai napilapnak, a New York Herald Tribune-nak. Tudósítói működése idején zajlott le a moszkvai, majd a világtörténelem legnagyobb szárazföldi hadművelete, a sztálingrádi csata, amelynek eredményeként döntő fordulat következett be a második világháború menetében. Itt jegyezzük meg, hogy Walter Kerr, ellentétben több amerikai történésszel, publicistával, nem vonja kétségbe azt, hogy a sztálingrádi győzelem valóban fordulatot jelentett a második világháború menetében.

A szerzőnek a nagy háborús élmény adta a belső indítékot ahhoz, hogy évtizedekkel a háború befejezése után is keresse és kutassa a Vörös Hadsereg világraszóló győzelmének „titkát". Nemcsak levéltárakban, könyvtárakban kutatott, hanem a hatvanas évek végén újra felkereste a csata színhelyét, találkozott néhánnyal az egykori parancsnokok közül, olyanokkal, akik már a háború nehéz napjaiban is beszélő partnerei közé tartoztak. Úgy véli, hogy hosszas kutatómunkája eredményeként sikerült fényt derítenie a sztálingrádi győzelem „titkára", amely nem volna más, mint az a tény, hogy a legfelsőbb szovjet hadvezetésnek sikerült egy hatalmas ütőerőt képviselő hadászati tartalékot összevonnia, és ennek létét mind a hitleri hadvezetés, mind a szövetséges hatalmak előtt titokban tartania.

Nincs okunk kételkedni a szerző becsületes és őszinte törekvésében, de szemléletmódja alapvetően hibás. Az újságíró, az egykori haditudósító számára valamiféle titokzatosságnak tűnik az, ami minden hadtörténész számára magától értetődő. Az ugyanis, hogy egy modern háború folyamán a stratégiai tartalékok képzéséről, elhelyezéséről, a bevetésükkel kapcsolatos elgondolásokról csupán a legszűkebb vezetőrétegnek lehet tudomása. Így kívánja ezt az ügy szolgálata, amelyért a fegyveres küzdelem folyik. Az is természetes, hogy erről a döntő jelentőségű katonai intézkedésről nem kaptak információkat a szövetséges hatalmak kormányfői sem.

A Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelmének híre annak idején világszerte nagy visszhangra talált. Az Egyesült Államokban a Szovjetunió népszerűsége, a szovjet emberek iránti szimpátia ebben az időben nagy mértékben megnövekedett és ez a rokonszenv volt az uralkodó az amerikai publicisztikában is, ami sajnos a hidegháború éveiben teljesen a visszájára fordult. Később ez az elfogult és minden eresztékében szovjetellenes irányzat módosult. A nyugati világban egyre több objektivitásra törekvő történelmi feldolgozás jelent meg a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának eseményeiről. Walter Kerr munkája is ezek közé tartozik. Ellentétben a korábbi, szinte általánosnak mondható sematikus ábrázolásokkal, őszintén törekszik az események elfogulatlan bemutatására. Ha ez nem mindig sikerül, ennek oka nem az objektivitásra való törekvés hiánya, hanem a szovjet valóságot csak nehezen értő amerikai publicista „gyengesége". Törekszik Sztálin szerepének kiegyensúlyozott, objektív ábrázolására, és a munkában érezhetően megnyilvánul a szovjet nép, a szovjet harcosok iránti őszinte szimpátia. A háborús eseményekkel kap-

csolatos források tanulmányozása arra a meggyőződésre juttatja, hogy a nyugati könyvpiacon terjesztett úgynevezett Hruscsov-emlékiratok szerzője nem Hruscsov. Igaz ugyan, hogy a fenti megállapítást csupán a sztálingrádi csatával foglalkozó fejezetekre vonatkoztatja.

Még ma is vitatott a második világháború politikai és katonai eseményei között a második front megnyitásának kérdése. Kerr az amerikai és az angol kormány magatartását, amely a második front megnyitásának halogatásában jutott kifejezésre, elmarasztalja. Persze azzal az indoklással, hogy így a nyugati hatalmak túl későn jutottak el Közép-Európába, aminek eredményeként a Szovjetunió szükségtelenül nagy befolyásra tett szert a háború utáni Európában. Ehhez a helytelen és a nyugati történetírásban nem ritka megállapításhoz szükségtelen külön kommentár. A szerző — a Szovjetunió iránti szimpátiája ellenére — egyszerűen figyelmen kívül hagyja, hogy a második front korábbi megnyitása megrövidíthette volna a háborút, csökkenthette volna nemcsak a Szovjetunió, hanem valamennyi, a háborúban részt vevő ország emberi és anyagi áldozatát.

Miben rejlik a Vörös Hadseregnek a fasiszta német haderő fölött Sztálingrádnál aratott döntő jelentőségű hadászati győzelmének „titka"? Nem abban, hogy a legfelsőbb szovjet katonai vezetésnek sikerült az 1942/43-ban meglevő stratégiai tartalékok létét ügyesen eltitkolnia az ellenség, valamint a szövetségesek elől. A „titok" azok fejében keletkezett, akik a Szovjetuniót, a szocialista gazdasági és társadalmi rendet gyengének, roskatagnak tartották már a háború kitörése előtt. Ezek közé tartozott nemcsak Hitler és a német hadvezetés, hanem a többi kapitalista ország vezetőinek döntő többsége is. Hihetetlennek tűnt, sőt sokak szemében még ma is hihetetlen, miként tudott a Szovjetunió az 1941/42-ben elszenvedett súlyos katonai vereségek és hatalmas területi veszteségek után új hadseregeket felállítani, fegyverekkel ellátni, parancsnokok ezreit, katonák százezreit kiképezni, az ellátást, szállítást stb. biztosítani. Erre nem számított sem az ellenség, sem a szövetséges. Annak idején, a Szovjetunió katonai teljesítőképességének latolgatásakor, abból a hibás elgondolásból indultak ki, hogy a szocialista társadalmi és gazdasági rendszer kevéssé képes a háborús erőkifejtéssel együttjáró rendkívül komplikált feladatok megoldására. A történelem ennek az ellenkezőjét bizonyította. A Szovjetunió népei a súlyos veszteségek, a mérhetetlen szenvedések ellenére képesek voltak olyan erőkifejtésre, amely fordulatot hozott a háború menetében. Azok számára, akik a szocialista társadalmi rendet lebecsülő befolyás alatt álltak, törvényszerűen titokzatosnak, hihetetlennek kellett, hogy tűnjön a sztálingrádi győzelem és a mögötte álló emberi, anyagi erőkifejtés.

A könyv öt fő fejezetre és számos alfejezetre tagozódik, előszó és utószó kapcsolódik hozzá. A jegyzetapparátus és a névmutató megkönnyíti használatát. Elismerésre méltó a szerző jó stílusa, a munka olvasmányossága. Szépséghibái közé tartozik viszont az orosz nevek, földrajzi megjelölések sok esetben hibás átírása.

Kerr munkája élvezetes és hasznos olvasmány. Számos új történelmi adalékot szolgáltat a tárgyalt időszakra vonatkozóan, megjelenésével gazdagodott a második világháború hadtörténelmi irodalma. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy felfogása számos politikai és hadtörténelmi kérdés megítélésében nem egyezik a miénkkel.

Kun József

WALTER GÖRLITZ

MODEL. STRATEGIE DER DEFENSIVE

(Limes Verlag, Wiesbaden, 1975. 292 o.)

A második világháború történetével foglalkozó nyugatnémet szakirodalomban napjainkban is jelentős helyet foglalnak el a fasiszta német hadsereg vezető tábornokainak tevékenységét taglaló, értékelő feldolgozások.

A Walter Model vezértábornagy életét tárgyaló mű megírását számos körülmény

tette szükségessé. Mindenekelőtt az, hogy a közvélemény ítéletében Model mindig a Hitlernek és klikkjének leginkább elkötelezett katonai vezetőt testesítette meg, aki nemcsak a megszállt területek lakosságával szembeni szélsőséges kegyetlenkedésben tűnt ki, hanem saját katonáinak százezreit is gondolkodás nélkül feláldozta a hitleri hadvezetés érdekeinek, még az elvesztett háború utolsó időszakában is. A 70-es évek szövetségi köztársaságában a Modellel kapcsolatos eme ítélet egyre nagyobb tehertétel, s ennek az ítéletnek a revíziója, továbbá egy „történelemhű portré" megrajzolása mind sürgetőbbé vált.

Az új portré megrajzolásában nem kis szerepet játszik a Német Szövetségi Köztársaságnak a NATO-ban betöltött helye és szerepe. A szocialista országok ellen létrehozott agresszív szövetség legfontosabb területei azok lettek, amelyeket a Model-féle hadseregcsoport az angolszász inváziós haderővel szemben szinte az utolsóig védett, s amelyek, a hadseregcsoportnak Model által történt önkéntes feloszlatásával a nyugati szövetségesek gyors megszállása alá kerülve, a szovjetellenes NATO-stratégia legfontosabb európai bázisává váltak.

Nem elhanyagolandó a Model-féle hadászat, az ún. védelmi hadászat kimerítő analízise sem, helyesebben a védelmi hadászat összes tanulságának beillesztése a NATO hadászatának rendszerébe. Ez annál is inkább célravezetőnek tűnik, mert Model — mint a szerző írja — négyszer mentette meg a keleti arcvonalat a teljes összeomlástól, amit a nyugati front stabilizálása, majd védelme követett. Model esetében tehát olyan hadvezérről van szó, aki élesen elüt a Moltke—Schlieffen—Mannstein-féle támadó hadászat iskolájától és annak képviselőitől, s így napjaink hadászati feladatainak szemszögéből nézve sokkal aktuálisabb és használhatóbb.

A Walter Görlitz művének létrejöttét befolyásoló körülmények természetesen feltételezik, hogy Walter Model köztudatban meggyökeresedett emberi vonásai is revízió alá kerüljenek, hiszen egyértelműen pozitív tevékenységek hordozója nem lehet negatív habitusokkal terhelt figura. A csaknem 300 oldalas mű így válik a legszebb emberi tulajdonságok leltárává: buzgó istenfélelem, családszeretet, művészet-, irodalom-, sportkedvelés, bajtársiasság, következetesség, vasakarat, odaadás, abszolút politikamentesség s a jó katonára leginkább jellemző kötelességteljesítés, nép- és hazaszeretet.

Walter Model életpályája, amely a könyv lapjain az olvasó előtt megelevenedik, a szerző akarata ellenére meggyőző cáfolata a fenti koncepciónak. Model 1891-ben született Genthinben egy evangélikus kántortanító második gyermekeként. Szülei polgári pályára szánták, ami annál is inkább reális célkitűzés volt, mert az átlagosnál gyengébben fejlett ifjú a katonai követelményeknek nem felelt volna meg. Az érettségi letétele után Model mégis a katonai pályán indult el, amiben nagy része volt nagybátyjának, a porosz hadsereg tartalékos századosának. A világháború megnyitotta előtte a katonai karrier útját. Mint fiatal tiszt, a nyugati fronton számos bevetésben vett részt s többször meg is sebesült. 1917. július 7-én a Legfelső Hadvezetőség Bad-Kreuznach-i főhadiszállására vezényelték, ahol Hindenburg és Ludendorff közelsége rendkívüli hatással volt rá. A Versailles-i békeszerződés után Model a 100 000 főre redukált hadsereg tagja maradt s feltétel nélkül magáévá tette v. Seeckt tábornoknak, a „Reichswehr atyjának" koncepcióját, amely a későbbi revanshábORÚra való felkészülést és a weimari köztársaság megdöntését tűzte ki célul. Model akkori életében csupán egy esemény jelentett némi megrázkódtatást: a Kapp-puccsot követő németországi általános sztrájk felszámolásában egysége komoly szerepet vállalt, ami elvezetett a Ruhr-vidéki Vörös Hadsereggel, a sztrájkoló német munkásság fegyveres szervezetével való összecsapáshoz. Model alakulata a harcokban alulmaradt s kénytelen volt a francia megszállási övezetbe menekülni. Modelt egységével együtt internálták, majd hosszabb idő múltán szabadon bocsátották. Az ezután következő szürke tiszti élet csak 1930-ban szakadt meg a Truppenamt fedőnéven működő hadügyminisztérium 4. osztályába való átvételével. 1932-ben az ifjúsági mozgalom irányítását vette át és kapcsolatba került a náci mozgalommal. Ezt a megbízást 1935-ig látta el, majd a Blomberg vezette hadügyminisztérium 8. osztályának élére állították, immár ezredesi rangban. Model Guderian lelkes támogatói közé tartozott, figyelme azonban nemcsak a harckocsiépítésre irányult, hanem a rohamtüzérség felállításának kezdeményezője is lett. Nevéhez fűződött a német rohamlöveg kialakítása s annak kipróbálása a spanyol polgárháborúban. A rohamlöveggel kapcsolatos tapasztalatokat Model Spanyolországban személyesen ellenőrizte.

A Csehszlovákia elleni agresszió terveiben Modelt (akkor már vezérőrnagy) mint a 7. hadsereg vezérkari főnökét

vették számításba. Ez a hadsereg a Westwallban sorakozott fel, hogy egy esetleges francia betörést elhárítson. Később a drezdai katonai körzet vezérkari főnökévé nevezték ki. Model tüstént megkezdte a csapatok készenlétbe helyezését a Csehszlovákia elleni invázióra. Az akcióra azonban nem került sor, mert a nyugati hatalmak Münchenben Hitler kezére játszották Csehszlovákiát.

Model azokban a hónapokban már teljesen tisztában volt a háború elkerülhetetlenségével.

Megkönnyebbülten vette tudomásul a szeptember 1-re elrendelt támadást Lengyelország ellen. Az általa vezetett IV. hadtest Alsó-Sziléziából tört be Lengyelországba és Lublinig jutott el. Ekkor Modelt a nyugati frontra helyezték, ahol a Busch tábornok vezette 16. hadsereg vezérkari főnöke lett.

A 16. hadsereg a Compiègne-i fegyverszünet megkötése után Anglia elözönlésére készült fel, de az események másképp alakultak. A hitleri hadvezetés végképp a Szovjetunió megrohanását határozta el, és a csapatokat fokozatosan keletre csoportosították át. Model — teljesen váratlanul — a 3. páncélos hadosztály élére került. A hadosztály az ún. Guderian csoport részeként a Szovjetunió elleni támadást követően egészen Moszkváig jutott, miközben állománya csaknem felmorzsolódott. A felbomlás szélére jutott csapatok rendbe szedése Model minden energiáját igénybe vette. Ennek viszonylagos sikere Modelre vonta Hitler figyelmét, aki 1942. január 15-én a katasztrofális állapotba került 9. összfegyvernemi hadsereg élére állította.

A moszkvai vereség mély válságba juttatta a fasiszta német hadsereget. A 9. hadsereg különösen nehéz helyzetben volt: legjobb hadosztályai elvéreztek, anyagi ellátottsága a hátában kialakult erős partizántevékenység miatt mélypontra zuhant, amellett az ún. rzsevi kiszögellést kellett tartania. Model, a hitleri hadvezetés elkötelezettjeként — nem törődve a szörnyű anyagi és véráldozatokkal — több mint egy évig tartotta a rzsevi hídfőt. A veszteségteljes harcokkal egyidőben szervezte meg a hírhedt partizánvadász akciókat, amelyek során falvak-városok százait töröltette el a föld színéről és mérhetetlen szenvedést zúdított a szovjet polgári lakosságra. 1943 elején már vezérezredes és a legmagasabb náci kitüntetések tulajdonosa. A „Führerrel szembeni odaadása" pedig egyenesen gúny tárgya még saját törzse körében is.

A rzsevi hídfőért hozott áldozatok végeredményben hiábavalónak bizonyultak, amellett, hogy a hídfő a sztálingrádi eseményekre gyakorlatilag semmiféle tehermentesítő funkcióval nem rendelkezett. A hídfő 1943 tavaszán a szovjet hadsereg megújuló támadásai nyomán összeroppant s végképp elveszett.

1943—44 szovjet támadó hadműveletei Model személyiségét még inkább reflektorfénybe állították: egyre inkább a „tűzoltó" szerepét töltötte be. A válságba került arcvonalak ideiglenes „stabilizálódása" javarészt neki volt köszönhető.

Az időközben tábornaggyá lett Model az 1944. július 10-i Hitler-ellenes tábornoki összeesküvést mélységesen elítélte. Pályafutása 1944. szeptemberében a nyugati arcvonalon folytatódott tovább. Különleges SS különítménnyel jelent meg Kluge főhadiszállásán, mivel biztos értesülései voltak annak kapcsolatairól az összeesküvőkkel. Saját stábját SS tisztekkel és Gestapo tiszviselőkkel „hígította fel" és nemcsak szabad teret engedett a véres megtorlásoknak, hanem segítette is azokat. A Model-féle rendcsinálás ugyanakkor szörnyű következményekkel sújtotta a polgári lakosságot.

1944 őszére a nyugati arcvonal a fokozatos stabilizálódás jeleit mutatta, amit Walter Görlitz kizárólagosan Model mesteri vezetésének, helyesebben kiváló defenzív hadászatának tulajdonít. A valóságban az angolszászok előrejutásának lelassulásában számos, itt aligha tárgyalható tényező játszott szerepet. Mindenesetre az arcvonal stabilizálódása csak növelte Model tekintélyét: főhadiszállása hemzsegett a vezető náciktól, maga Göbbels is személyes megjelenésével tüntette ki.

A modeli életpálya még néhány hónapig nyomta rá a náci Németországra bélyegét. Ez alatt a tábornagy vakon végrehajtotta Hitler legtöbb parancsát. Néhány kivétel azonban akadt: így, elsősorban Speer hadfelszerelési miniszter befolyására, a nyugat-németországi üzemeket, közlekedési hálózatot stb. nem pusztították el. Az összeomlás szélére jutott Model-hadseregcsoport 1945. áprilisában a Ruhr-katlanban várta sorsa beteljesedését. Közben Model többször is felszólítást kapott a tisztességes kapitulációra a szövetségesektől, amit azonban mereven elutasított. A hátralevő időben két jelentős tettével vonta még magára a figyelmet: az ellenállás kilátástalanságának felismerése után feloszlatta hadseregcsoportját, s ezzel voltaképpen beszüntette a harcot. A hitleri főhadiszállás vele kapcsolatos utolsó jelentése a német nép árulójának bélyegezte. A másik

tette április 21-én következett be: a jelzett napon 14—16 óra között a főhadiszállása melletti kis erdőben főbe lőtte magát.

A tragédiába fulladó egyéni sors senkit sem ment fel a történelem ítélete, ez esetben kedvezőtlen ítélete alól. Model tábornagy típusa volt azon katonai vezetőknek, akik a német fasizmusnak s az emberiség ellen elkövetett bűnöknek halálukig elkötelezték magukat. Minden olyan kísérlet, amely az ítéletet kétségbevonni igyekszik, heves elutasításra talál, még akkor is, ha ilyen kísérletre éppen Walter Görlitz, az elismert történetíró vállalkozik.

F. M.

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-isztoricseszkij Zsurnal
(Szovjetunió) 1977. 1—6. szám

Az első félévi számokban megjelent cikkek sokrétűek, kitekintenek a szövetségesekkel való együttműködés, valamint a háború utáni katonai fejlődés kérdéseire is.

A második világháború utáni katonai fejlődés egyik jelentős kérdését dolgozza fel *V. Margelov* „A légideszant csapatok alkalmazásával kapcsolatos elmélet fejlődése a háború utáni időszakban" című írása. (1977. 1. szám, 53—59. o.)

A háború alatt kb. 50 különböző méretű és rendeltetésű légideszantot vetettek be a szovjet csapatok, többek között a moszkvai csatában, a Kaukázusért, a Dnyeperért folytatott harcokban, Mandzsúriában. A háború befejező szakaszában a deszantcsapatokat külön légideszant hadseregbe vonták össze, amelyet később a 9. összfegyvernemi gárdahadsereggé alakítottak át. 1946. júniusában a légideszant csapatokat közvetlenül a honvédelmi miniszternek rendelték alá.

A szervezeti átépítésekkel egyidejűleg végbement a légideszant csapatok új fegyverekkel való felszerelése is. Jelentősen nőtt az automata lövészfegyverek, a tüzérség, az aknavetők, a páncéltörő és légvédelmi tüzérségi eszközök mennyisége. Míg a háború alatt csak 45 mm-es lövegekkel, 52 és 82 mm-es aknavetőkkel rendelkeztek, most kaptak ASZU—57-es önjáró lövegeket, 120 mm-es aknavetőket, 85 mm-es ágyút és 122 mm-es tarackot. Ennek következtében 1953-ra lényegesen megnőtt a deszanthadosztály tűzereje. Jelentősen megnőtt a páncélos-elhárító eszközök hatékonysága is.

A háború alatt a deszant leszállás után lényegében védtelen volt az ellenséges légierővel szemben. Csak a háború utáni első években kaptak légelhárító lövegeket.

A deszant alkalmazása nagy mértékben függ a szállító gépek mennyiségétől és minőségétől, ezért ezen a téren is nagyot kellett előre lépni. Kezdtek megjelenni a nagy teherbírású, jó harcászati-technikai adottságokkal rendelkező IL—12 és IL—14-es gépek, valamint a személyi állomány és technika szállítására szolgáló vitorlázógépek. A vontatáshoz és nehéz terhek szállításához a légierőktől kivont TU—2 és TU—4 bombázókat kezdték alkalmazni. Tökéletesítették az ejtőernyősöket is. Míg korábban a deszant kiszállítása maximálisan 160—180 km/ó sebességgel történt, most ez a határ — különböző (nyitást késleltető) szerkezetek beépítése következtében — 280—300 km-re emelkedett. A többernyős rendszerek és új vitorlázógépek bevezetése lehetővé tette a deszantcsapatok akkori fegyverzetében volt összes eszközök leszállítását.

Mindezek a változások növelték a deszantcsapatok harci és manőverezési képességét, és ez szükségessé tette a régi alkalmazási elvek felülvizsgálását, újak kidolgozását. Az alkalmazás terén a következők voltak a legaktuálisabb kérdések: a feladatok jellege, a deszantművelet végrehajtása, az ellenség hátában folytatott harctevékenység előkészítése és folytatása. Feltételezték, hogy a deszantcsapatokat a szárazföldi csapatokkal együttműködve kell alkalmazni a támadó hadműveletek kifejlesztésének meggyorsításához, az ellenséges erők bekerítése, tartalékainak megsemmisítése céljából.

Úgy vélték, a deszantcsapatoknak segíteniük kell a támadó csoportokat a nagy vízi akadályok leküzdésében. Meg kell akadályozniuk a védelem kiépítését, el kell foglalniuk a hidakat. Ha az ellenség a védelmet már kiépítette, hátulról kellett csapást mérni rá.

Másik jelentős feladat volt a fontos körzetek elfoglalása a hadműveleti mélységben, ugyancsak a támadó csapatok előrehaladásának meggyorsítása céljából, valamint a tartalékok megsemmisítése, az utánpótlás felvonultatásának zavarása stb.

Számításba vették a deszant felhasználását repülőterek, parancsnokságok, híradóközpontok, raktárak stb. megsemmisítéséhez is.

Nagy szerepet szántak a légideszantnak a tengeri deszant előkészítésében, ami a partszakasz elfoglalásában, az ellenséges erők felvonultatásának megakadályozásában nyilvánult meg.

A deszant alkalmazásának mélysége függ a támadás ütemétől, a támogató légierő és a szállító gépek tevékenységének hatósugarától. Ez a háború alatt 20—100 km volt. Az új elmélet ennél jelentősebb távolsággal számolt. A háború alatt a deszantot egy-két, esetenként három hadosztály hajtotta végre. A háború után a létszámot a körülményektől tették függővé, de fokozottan számoltak speciálisan felkészített csapatok alkalmazásával.

Az ötvenes évek elején a légideszanthadművelet elmélete tovább fejlődött. Keresték a módját az átszállítási idő lerövidítésének. Ez a háború alatt 2—3 napig tartott, aminek következtében nagyban csökkent a váratlansági tényező. Az egyszeri átszállítás lehetősége csak akkor oldódott meg, amikor megjelentek a korábbinál nagyobb teherbírású, nagyobb hatósugarú és gyorsabb szállítógépek. A háború alatt sok deszanthadművelet sikertelen maradt, mert leszállás után nem tudott támogatást kapni. Az ötvenes évek elmélete szerint ez a támogatás elsősorban a frontok légierőire hárult, egészen a támadó csapatok megérkezéséig. A szállító gépek kíséréséhez megfelelő mennyiségű vadászgépet kellett biztosítani.

A rakéta-magfegyver és más új fegyverek alkalmazása jelentős változásokat eredményezett. A rakéta-magfegyver lehetővé teszi a csapásmérést az arcvonaltól bármely távolságra. A csapás és a szárazföldi csapatok odaérkezése közötti jelentős idő azonban nagyban csökkenti a csapás kihasználásának lehetőségét. Ennek az időnek a jelentős csökkentését célozza a deszantcsapatok ledobása közvetlenül a csapás után az ellenséges védelem kulcspontjainak elfoglalása céljából. Emellett a deszantcsapatok feladata az ellenség magfegyver-bázisainak és raktárainak megsemmisítése is.

Az új feladatok szükségessé tették az új, hatékony fegyverekkel való ellátást. A 60-as évek elején a deszantcsapatokat új típusú tüzérségi fegyverekkel, köztük rakéta- és önjáró tüzérséggel, új lövészfegyverekkel, páncélozott szállító harcjárművekkel, harckocsikkal, páncélelhárító fegyverekkel szerelték fel. Ez nagyban emelte tűzerejüket. A szállítójárművek alkalmazása teljesen új fejlődési szakaszt nyitott meg. Ugyancsak ezekben az években jelentek meg az AN—12-es és AN—22-es szállítógépek, amelyek képesek mindezeket a technikai eszközöket eljuttatni a szükséges helyekre.

A háborús tapasztalatok azt mutatták, hogy a deszanthadműveletek sikere nagyban függ a személyi állomány erkölcsi-politikai színvonalától. Ezért ide a sorállomány legjobb részét csoportosítják. A személyi állomány több mint 90%-át teszik ki a kommunisták és a komszomolisták. Hogy a deszantcsapatok ma milyen bonyolult feladatokat képesek megoldani, azt megmutatták a „Dnyeper", a „Dvina" és a „Dél" hadgyakorlatok.

Egy jelentős fegyver kifejlesztésének történetével foglalkozik *N. Popov:* „Az önjáró tüzérség fejlődése" c. tanulmánya (1977. 1. szám, 27—31. o.). A háború tapasztalatai rövid idő alatt bebizonyították, hogy a tábori tüzérség nem képes hatékonyan támogatni a gyors páncélos és gépesített alakulatok támadását. A megfelelő tűztámogatás biztosítása szükségessé tette az önjáró tüzéralakulatok létrehozását. Rövid idő alatt megtervezték és elkészítettek 100 db 57 mm-es páncéltörő löveget, amelyeket a „Komszomolec" traktor alvázára szereltek. Ezek részt vettek a Moszkva alatti harcokban, de nem bizonyultak megfelelőnek, ezért gyártásukat leállították. 1942 nyarán elkészültek az új önjáró lövegek kísérleti példányai: 76 mm-es löveg a T—60 és T—70-es harckocsik alvázán, 122 mm-es tarack a zsákmányolt T—III-as német páncélos alvázán (SZU—122), valamint a 37 mm-es automata légvédelmi ágyú a T—60-as alvázán. A tervezési munkák és a gyakorlati kipróbálás folytatódtak. 1942. decemberében próbálták ki kísérleti lőtéren a T—70-es alvázra szerelt 76 mm-es és 37 mm-es légvédelmi ágyút, valamint a T—34-es alvázra szerelt 122 mm-es löveget. A 37 mm-es légvédelmi ágyú nem vált be, a másik kettőt rendszeresítették.

1942. decemberében megjelent a honvédelmi népbiztos parancsa a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékát képező 30 önjáró tüzérezred létrehozásáról. Egy ezred 4 üteg SZU—76-ból és 2 üteg SZU—122-ből, összesen 25 lövegből állt. A harci tapasztalat hamarosan bebizonyította,

hogy az önjáró lövegek a tüzérség más formáinál sokkal jobban tudják biztosítani a támadó gyalogság és harckocsik tűztámogatását. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy mivel az ezredekben különböző típusú gépek voltak, ez nehézségeket okozott a kenőanyaggal, lőszerrel és alkatrészekkel való ellátás terén. Ezért, 1943. áprilisától, megkezdték az egytípusú gépekből álló ezredek szervezését. 1943. májusától kezdték szállítani a tökéletesített SZU—76 M típusokat, amelyeknek erősebb volt a motorjuk, és a kezelő személyek jobb elhelyezése, valamint a jobb kilátás miatt nem volt páncéltetőjük.

1943. januárjában több hadiüzem 25 nap alatt megtervezte és elkészítette egy új löveg kísérleti példányát, amelynél a 152 mm-es ágyút a KV—1 sz. nehéz harckocsi alvázára szerelték. A kipróbálás sikeres volt, ezért 1943. januárjában elkezdték a sorozatgyártást. A SZU—152-esekből nehéz önjáró tüzérezredeket szerveztek.

1943. januárjában, a leningrádi blokád áttörésénél, a harckocsizók először zsákmányoltak T—VI nehézpáncélost (Tigrist). A rá leadott próbalövéseknél kiderült, hogy 1000 m távolságból a 76 mm-es ágyú és a 122 mm-es tarack nem eléggé hatékony. Jobb eredményeket adott a 85 mm-es légvédelmi ágyú és a 122 mm-es ágyú. 1943. augusztusában megkezdték a T—34-es alvázra épült SZU—85 sorozatgyártását, a SZU—122 gyártását pedig beszüntették.

1943. januárjában határozat született a SZU—76—I típus gyártásáról is. Itt a 76 mm-es ágyúkat T—III és T—IV zsákmányolt német páncélosok alvázára szerelték. 1943 folyamán 1200 darabot készítettek, de az év végén a gyártást alkatrészellátási nehézségek miatt leállították.

1943. szeptemberétől elkezdték szállítani a SZU—152-esek helyett az ISZU—152-eseket, amelyeknél alvázként az ISZ nehéz harckocsi szolgált alapul. Az ISZU—152-t légvédelmi nehézgéppuskával is felszerelték. Mivel az ipar nem győzte a 152 mm-es ágyúk szállítását, ugyanerre az alvázra más ágyúkat is szereltek.

1943. végén, részint azzal összefüggésben, hogy hamarosan elkezdődött a T—34-esek 85 mm-es ágyúkkal való felszerelése, részint pedig mert szükségessé vált a közepes önjáró lövegek fegyverzetének erősítése, határozat született a 100 mm-es önjáró lövegek létrehozásáról. Ezt 1944. júliusában rendszeresítették, decemberben pedig megszüntették a SZU—85 gyártását. A SZU—100 a második világháború egyik legjobb önjáró lövege volt. Páncéltörő lövedéke 1000 méter távolságból átütötte a 150 mm-es, 1500 méterről a 135 mm-es, 2000 méterről a 125 mm-es páncélzatot.

A Szovjetunióban a háborús évek folyamán 21 587 önjáró löveget gyártottak. Míg 1943-ban a belgorod—harkovi hadműveletben csak 138 darabot vetettek be, az 1944-es belorussziai hadműveletben már 1548-at, az 1945-ös kelet-poroszországi hadműveletben 1654-et, a visztula—oderaiban 2479-et, a berliniben 2701-et.

Az önjáró tüzérség a háború végére a gyalogsági és harckocsitámadás szüntelen tűztámogatásának, az ellenséges páncélosok, rohamlövegek, páncéltörő lövegek ellen folytatott harcnak hatékony eszközévé vált.

A visszaemlékezések közül *A. Mikojan* „A blokád napjai" (Az ostromlott Leningrád ellátásának kérdéséhez) c. írását emeljük ki, amely a közismert és megrázó eseményekhez érdekes adatokkal szolgál (1977. 2. szám, 45—54. o.).

1941. július 10-re a németek elfoglalták csaknem az egész Baltikumot és a Leningrádi területre értek. Leningrádot elfoglalni nem sikerült, mert a népfelkelő egységekkel megerősített szovjet csapatok Luga és Novgorod alatt feltartóztatták őket. 1944. augusztusának végén azonban a németek áttörték az arcvonalat és augusztus végén—szeptember elején elvágták a Leningrádot az országgal összekötő vasútvonalakat. Ennek a közvetlen oka az volt, hogy Kulik marsall a Volhov alatt álló 54. hadseregből nem adta át a Leningrádi Katonai Tanács által a vasút védelmére kért 1—2 hadosztályt. Ezért Kulikot leváltották.

Mikojánnak, a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettesének a feladata volt a hadsereg és az ország ellátásának általános ellenőrzése. Mivel a háború előtti mozgósítási terv szerint nyugatra irányított sok szerelvény már nem érhette el a kijelölt célt, lévén hogy sok ilyen célállomás már az ellenség kezébe került, vagy közvetlenül veszélyeztetett területen volt, Mikoján ezeket a szerelvényeket Leningrádba irányította. Arra számított, hogy Leningrád rendelkezik raktárakkal és örülni fognak ezeknek a szállítmányoknak. Ezért nem is egyeztette velük az elképzeléseket, és nem tudott erről Sztálin sem egészen addig, amíg Zsdánov fel nem hívta azzal, hogy a leningrádi raktárak telítettek és kérte, terven felül ne küldjenek élelmiszert. Sztálin kérdésére Mikoján azzal érvelt, hogy Leningrádot mindig külső szállítmányokkal, elsősor-

ban a Volga vidékéről látták el kenyérrel, ezért ezek a feleslegek jól jönnek majd, ha nehézségek lesznek a szállítással. Egy ekkora városban a raktározást is meg lehet oldani. Akkor azonban még senki sem gondolt blokádra, és Sztálin is olyan utasítást adott Mikojánnak, hogy terven felül ne küldjön élelmiszert a leningrádiaknak a beleegyezésük nélkül.

A blokád létrehozása után Mikoján és Hruljev, a hadsereg hadtápfőnöke kapta az ellátás megszervezésének feladatát. A két ellátást egyesítették, és minden szállítmányt a Leningrádi Front Katonai Tanácsa kapott meg. A vasút elvágása után két lehetőség volt: a vízi út a Ladogán keresztül, valamint a légi úton való szállítás. Ez utóbbi nem látszott megoldhatónak a szállítógépek kis száma miatt. A szállítmányok vasúton mentek Vologdán, Cserepovecen, Tyihvinen és Volhovon keresztül, innen a folyón haladtak tovább Novaja Ladogáig. Itt átrakták a ladogai flotta hajóira és tavi bárkáira, majd a Ladoga megtartott, állandóan bombázott és tüzérségi tűz alatt tartott keskeny résén haladtak Oszinyovecig. Innen keskenyvágányú vasúton vitték a rendes vasútig, amelyen elérték Leningrádot. A szállítmányok védelmének feladatát az északnyugati irány csapatainak parancsnoka, Vorosilov kapta.

Szeptember 6-án a leningrádi tanács elnöke már közölte, hogy rendkívül kevés tartalékkal rendelkeznek és kérte a szállítmányok gyorsítását. Szeptember 8-án pedig a németek elfoglalták Slisszelburgot, s ezzel a szárazföldi gyűrű bezárult.

Június 29-től augusztus 26-ig csupán vasúton sikerült 773 590 embert evakuálni, de ezek között sok máshonnan menekült volt. A blokád gyűrűjében a hadsereg alakulatain kívül 2 489 400 leningrádi maradt, köztük kb. 400 ezer gyermek.

Ezen az őszön a Ladogán rendkívül rövid ideig lehetett hajózni. Ennek ellenére szeptember 12-től a hajózási idény végéig beszállítottak 60 ezer tonnát (ebből 45 ezer tonna volt az élelem, a többi fegyver és lőszer). Repülőkkel is bevittek 6 ezer tonna szállítmányt (ebből 4325 tonna nagy kalóriájú élelmiszert), visszafelé pedig kiszállítottak néhány ezer embert. 1941 végétől a hadseregnek adták át az összes repülőgépet. Október 23. és 27. között a dühöngő vihar miatt egyetlen hajó sem tudott útnak indulni. Ezután rendszertelen szállítás folyt november 15-ig, amikor is a hajózás megszűnt. November 8-án a németek elfoglalták Tyihvint, amivel a blokád teljessé vált.

1941. november közepétől 1942. január közepéig a város helyzete különösen súlyos volt. November 20-tól a munkások és mérnökök napi fejadagja 250 gramm kenyér volt, a hivatalnokok, eltartottak, gyermekek 125 grammot kaptak. Az első vonalban harcoló katonák 300 g kenyeret és 100 g kétszersültet, a többiek 150 g kenyeret és 75 g kétszersültet kaptak.

A lakosok százezrei haltak éhen, pusztultak el a hidegtől, a bombáktól, belövésektől.

A tél folyamán, még decemberben, a Volhovi Front csapatai visszafoglalták Tyihvint, elkezdődött a vasút helyreállítása, a Ladoga jegén pedig elkészült a téli autóút, amelyen hamarosan megindulhatott a szállítás. 1941—42 telén sikerült bevinni 361 109 tonna szállítmányt, amelyből 262 419 tonna volt az élelem. Ugyanakkor január végétől április közepéig evakuáltak 554 186 embert. Az ellátás helyzete valamelyest javult. 1942. február 6-tól a katonák 6—800 g kenyeret kaptak naponta, és az első vonalban 150 g húst is, a többiek pedig 75 grammot. Javult a lakosság ellátása is. Februártól a munkások 500 g javított minőségű kenyeret kaptak, a hivatalnokok 400, az eltartottak és gyermekek 300 grammot.

A Tyihvinen átvezető út mellett kisegítő utakat is építettek. Az 1942-es hajózási idényben (május 24-től december 3-ig) a városba bevittek 705 ezer tonna szállítmányt, ebből 352 ezer tonna élelmiszer volt.

1942. áprilisában a Leningrádi Front Katonai Tanácsának javaslata szerint speciális csővezetéket kezdtek építeni az üzemanyag szállításához. Június 16-án befejezték a 35 km-es vezeték építését, amelyből 26 km a Ladoga fenekén haladt. A vezetéket szüntelen bombázás és tüzérségi tűz alatt fektették le. Ezen naponta 300—400 tonna üzemanyagot tudtak bejuttatni a városba. 1942. szeptemberében Leningrád a blokád kezdete óta először kapott áramot a volhovi erőműből. Ehhez a nyár folyamán speciális kábelt fektettek le a Ladogában.

Leningrádnak még egy nehéz telet kellett átvészelnie. 1942. december 19-től 1942. március 30-ig a jégúton ismét sikerült bevinni 206 094 tonna szállítmányt, és alapjában véve befejeződött az emberek evakuálása is. Az evakuációt az Állami Védelmi Bizottság megbízása alapján A. Koszigin irányította.

1942. decemberében a Főhadiszállás megparancsolta a Leningrádi és Volhovi Front parancsnokainak, Govorov és Mereckov tábornokoknak, hogy a Balti Flottával együttműködve törjék át a bloká-

dot. A frontok és a flotta tevékenységét Vorosilov és Zsukov koordinálta.

1943. januárjában a blokádot áttörték, Leningrád közvetlen szárazföldi kapcsolatot kapott az országgal. Igaz, hogy a város felszabadítása csak egy év múlva történt meg, de 1943. januárja mégis fordulópont a város hősi védelmének történelmében.

A 3. szám cikkei közül két viszonylag rövid közleményre hívjuk fel a figyelmet, amelyek azonban igen érdekes adatokat tartalmaznak. Az egyik *N. Makusin* „Az Urál honvédelmi iparának fejlődése 1937—1941 között" című tanulmánya (1977. 3. szám, 90—93. o.). A szerző rámutat, hogy a győzelem alapjait a háború előtti ötéves tervekben rakták le. Nagy szerep jutott az Urálnak, a keleti országrész szén-, fém- és hadiipari bázisának. Különösen nagy volt a fejlődés a harmadik ötéves terv idején. A háború kezdetére az Urál a többi nagy gazdasági kerület között az első helyre került a hadiipar számára szükséges bányászati termékek (bauxit, króm, nikkel, réz) kitermelése, a jó minőségű nyersvas, speciális acél és ötvözetek előállítása terén.

A harckocsigyártás bázisa a Dél-Urál volt. 1941 közepére befejeződött egy üzem építése, amely KV harckocsikat gyártott; 1940-től áttért az új T—34-esek gyártására az egyik cseljabinszki üzem. A magnyitogorszki, csuszovoji, novotagili és más üzemek átálltak páncéllemezek és harckocsitornyok gyártására. Az új harckocsik egyes részeit az Uralmas gépgyárban készítették.

Az új fegyverek előállítása terén nagy szerepet játszott az 1935-ben felépült repülőgép-motor gyár. Az első termelési programban 600 motort gyártottak, 1937-ben pedig már 3000-t. A rekonstrukció folyamán a kapacitás tovább nőtt. A gyár már 1936 végén Lenin-rendet kapott a jó minőségű M—25-ös motor előállításáért és a terv túlteljesítéséért. Később elkészítették az M—62, IA és más motorokat. 1941 májusában a KB és a kormány megvizsgálta az új M—82 motor adatait. Az új motor mutatói jobbak voltak, mint az angol, német, olasz és más motorok mutatói. Határozat született, mely szerint az új motor nagyszériás gyártását a tervezett fél év helyett egy hónap múlva meg kellett kezdeni. A háború első hónapjaiban már ezeket a motorokat szerelték Iljusin csatagépeibe, Jakovlev és Lavocskin vadászgépeibe.

Az Urál vált a tüzérségi lövegek és lövészfegyverek egyik fő szállítójává is. Nagy üzemeiben már 1936—37-ben elkezdték a hazai tervezésű 152 mm-es és 122 mm-es tarackok, valamint a Szimonov-féle automata puska gyártását. Elkezdték az új rendszerű ML—20-as, 1937-es mintájú 155 mm-es tarack gyártását is, amelyet először szereltek fel autókerekekkel. Harcászati-technikai mutatói szerint ez jobbnak bizonyult, mint Anglia, Olaszország és az Egyesült Államok azonos típusú lövegei. A 152 mm-es tarack csövének súlyát az Urálban előállított jó minőségű acél alkalmazása következtében az eredeti felénél kevesebbre sikerült csökkenteni.

A kézifegyverek gyártására az egyik észak-uráli gyár néhány műhelyét jelölték ki, majd 1938. május 22-én határozat született egy új üzem létesítéséről, amelynek a kapacitása 1 millió géppisztoly (PPS) volt. Az üzem első részlege 1941 végén kezdett termelni.

A harmadik ötéves terv idején fejeződött be egy 203 mm-es lövedékeket gyártó üzem építése, amelynek termelése csupán 1939-ben 346,9%-kal nőtt. Néhány év alatt több üzemben sokszorosára nőtt a robbanófejek termelése.

A XVIII. kongresszus irányelveinek megfelelően, az Urálban elkezdődött az ország legnagyobb turbómotor gyárának építése, amelynek feladata turbógenerátorok előállítása volt. 1940-ben az építkezést meggyorsították, aminek eredményeként 1941. áprilisában elkészült az első motor.

Az uráli hadiipari üzemek termelése már a második ötéves terv alatt 24-szeresére növekedett, míg ez a növekedés az OSZFSZK viszonylatában 6,5-szeres volt. A háború előtti utolsó hónapokban az uráli nehézipar termékeinek több mint felét a hadiipari termékek tették ki, az Urál egyik részén pedig elérték a 80%-ot.

A másik közlemény *N. Dunajeva* „Lend-lease: tények és koholmányok" c. cikke (1977. 3. szám, 102—106. o.). A szerző a polgári történetírás egyes képviselőinek azon állításaival vitatkozik, amelyek szerint a Szovjetunió győzelmét nagy mértékben a szövetségesek segítségének köszönheti, és amelyek igen gyakran meghamisítják a Szovjetuniónak a fasiszta Németország szétzúzásában játszott szerepét.

Ugyanakkor az igazság az, hogy a segítség mellett a Szovjetuniónak alapjában véve a saját erejére kellett támaszkodnia. Erről a következő adatok tanúskodnak: a nehéz 1941-es évben az Egyesült Államok a szerződésben előírt 600 repülőgép helyett 204 repülőgépet, a 750

harckocsi helyett 182-t, Anglia októbertől decemberig 800 repülőgép helyett 669-et szállított, és 1000 harckocsi helyett 487-et. Az Egyesült Államok lend-lease szállításai a Szovjetunióba ebben az időben 0,1%-át tették ki a más országokba irányuló szállításoknak.

Mivel 1942-ben és 1943-ban a szállítmányok mennyisége nőtt, egyes szerzők azt állítják, hogy ezek nélkül a Szovjetunió nem nyerhette volna meg a sztálingrádi és kurszki csatát. A konkrét számok ezzel szemben a következőket mutatják: 1942-ben az Egyesült Államok és Anglia szállított a Szovjetuniónak 2505 repülőgépet, 3023 harckocsit, 78 964 motoros szállítójárművet. A leszállított eszközök és anyagok 12%-a nem érkezett meg, mert a hajókat állandóan támadták a német tengeralattjárók és repülőgépek. Ugyanakkor 1942-ben a Szovjetunióban gyártottak 25 436 repülőgépet és 24 446 harckocsit. Ugyancsak tény, hogy 1943. január 1-én a hadrakelt seregben 11 946 szovjet harckocsi működött, külföldi pedig 1230. Ez alig több mint 10%. A háború alatt a lend-lease keretében érkezett repülőgépek az egész mennyiségnek 12%-át, a harckocsik 10%-át, a tüzérségi lövegek 5%-át tették ki.

1942 végére a hadiipar már kielégítette a hadsereg szükségleteit. 1941 második felének rendkívül súlyos körülményei között az ipar előállított 2819 T—34-es és KV harckocsit, 1942-ben pedig már 12 520 T—34-es, 2533 KV, 4474 T—60-as és 4883 T—70-es harckocsit.

1941-ben kb. 16 000 repülőgépet gyártottak, 1942-ben már több mint 25 000-t. 1943-ban csaknem 35 000-t. 1944-ben több mint 40 000-t, 1945 első felében pedig 20 900-at.

Emellett meg kell jegyezni, hogy 1943 tavaszától az északi kikötőkbe tartó szállítmányokat leállították, és csak 8 hónapi szünet után kezdődtek az újabb szállítások. Ezért nem is játszhattak döntő szerepet az 1943-as hadműveletekben.

Kétségtelen, hogy nagy segítséget jelentettek a szállítóeszközök. A leszállított járművek az Egyesült Államok autótermelésének 16%-át tették ki. A nagy távolságok miatt azonban az alapvető szállítóeszköz a vasút maradt. A mozdonyok 6,3%-a származott külföldi szállításokból.

Ami az élelmiszer-szállításokat illeti: a Szovjetunió 1941 és 1944 között az Egyesült Államoktól, Angliától és Kanadától kapott 2545 ezer tonna élelmet. Az évi gabonaszállítások átlaga 500 ezer tonna volt. Ez a Szovjetunióban megtermelt gabona 2,8%-a.

Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy a segítség szerepét értékelni kell, de a polgári történetírásban megmutatkozó túlértékelés már rosszindulatú koholmány.

Ehhez a témához szorosan kapcsolódik *L. Zorin* és *J. Kargin* „A katonai szállítmányok autón történő továbbításának megszervezése Iránon keresztül" c. tanulmánya (1977. 4. sz., 41—49. o.). Amikor eldőlt az a kérdés, hogy az Egyesült Államok és Anglia különböző hadianyagokkal segítik a Szovjetuniót, amiért cserébe a Szovjetunió bizonyos mennyiségű stratégiai nyersanyagot fog szállítani, meg kellett szervezni a Murmanszkon és Arhangelszken, Vlagyivosztokon, Alaszkán és a Perzsa-öbölön keresztül érkező anyag fogadását és elszállítását. Irányon és Irakon keresztül 1941. novemberétől kezdtek anyagok érkezni, igaz, egyelőre nem nagy mennyiségben, mert a szövetségesek nem tartották be a szállítási tervet. 1941. novemberében és decemberében a tervezett 111 millió dollár értékű áru helyett csak 545 ezer dollár értékűt szállítottak. 1941. októbere és 1942. júniusa között a tervezett autók 19,4%-át, a repülőgépek 30,2%-át, a harckocsik 34,8%-át szállították le.

A szállítmányoknak Iránon keresztül való továbbításához külön szervezetet hoztak létre. A továbbítás kezdetben autóoszlopokkal történt, ahol az autókat katonák és irániak vezették. Ezek az oszlopok azonban lassú, keleti tempóban haladtak; a Perzsa-öböltől a szovjet határig húzódó 2000 km-es utat gyakran több mint 30 nap alatt tették meg. Egyes sofőrök megpróbálták ellopni a szállítmányt és az autót, rossz volt a fegyelem, ami sokszor a szállítmány rongálódását vagy pusztulását eredményezte. Az amerikaiak Irán és Irak területén 3 összeszerelő üzemet hoztak létre, az itt gyártott kocsikból állították össze az oszlopokat. 1942. májusára 50 autót készítettek el, ezeket a szovjet átvevők nem vették át, mert 25—45 hibát fedeztek fel bennük.

1943. augusztusában létrehozták az első önálló autóscsoportot, amely csak tisztekből (150 fő) és altisztekből (300 fő) állt. A csoportból 60 oszlopot állítottak fel. Mindegyikben volt 2 tiszt, 5 altiszt, valamint 50—70 iráni sofőr. A szállítások idejét sikerült leszállítani átlagosan 12—14 napra.

1943-ban kezdődtek a tömeges szállítások, ami megkövetelte a rossz utak karbantartását, anyagi és élelmiszerbázisok kiépítését. A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti ennek a szervezetnek a felépítését és működését. 1943-ban már

503 ezer tonna, 1944-ben pedig 1056 ezer tonna szállítmányt továbbítottak.

A folyóirat 6. számából *M. Malahov* „A hadműveleti csoportok létrehozásának és felhasználásának tapasztalatai a háború idején" c. tanulmányát emeljük ki (1977. 6. szám, 23—29. o.). A háború folyamán a Főhadiszállás, a frontok, néha pedig a hadseregek katonai tanácsainak döntései alapján több mint 70 hadműveleti csoportot hoztak létre. A háború első, rendkívül súlyos időszakában ezek megalakításához rendszerint igen rövid idő állt rendelkezésre, ezért gyakran improvizációs jellegűek voltak. A második szakaszban már bizonyos összehangoltság érvényesült, a harmadikban pedig a módszer tovább tökéletesedett.

Az első időszakban, amikor a csapatok aktív védelmet folytattak és ellencsapásokat mértek, a hadműveleti csoportokat ezekben használták fel. A szerző több olyan esetet ismertet, amikor, a németek gyors előrenyomulása idején, az ellenség teljes légifölénye mellett, összefüggő arcvonal hiányában, ilyen csoportokkal végrehajtott ellencsapásokkal igyekeztek lassítani az ellenség előrenyomulását. Az ellencsapások sok esetben elérték céljukat, de megmutatkoztak komoly hiányosságok is. Nem voltak a csoportok vezetésének olyan speciális szervei, amelyek rendelkeztek volna az összeköttetés biztosításának szükséges eszközeivel. Rendszerint valamelyik részt vevő egység törzsét és összeköttetési eszközeit használták fel erre a célra, de ez nem volt megfelelő módszer.

1941. novemberében például, amikor Klin város elfoglalásának veszélye fenyegetett, a közvetlen védelemre F. Zaharov tábornok parancsnoksága alatt hadműveleti csoportot hoztak létre, amely a következőkből állt: a 126. lövészhadosztály, a 24. lovashadosztály, egy tisztiiskolás ezred, a 8. és 25. harckocsi-dandár. A parancsnok, aki a lövészhadosztály törzsére támaszkodott — amely nem volt képes ilyen nagy feladatot megoldani —, nem tudta megszervezni az alárendelt csapatok pontos vezetését. Ugyanakkor a csapatoknak teljesen irreális feladatot adtak, azt, hogy menjenek át támadásba. A támadást nem is tudták elkezdeni, november 23-án a németek indítottak támadást. Habár a csapatok, különösen a harckocsi-dandárok és a tisztiiskolások, szilárdan védekeztek és jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek, a támadást feltartóztatni nem sikerült, Klin elesett.

A háború első szakaszában a frontok és hadseregek találkozási pontjainál gyakran voltak rések. Az ellenség kedvelt módszere volt ezekbe a résekbe való betörés és a szárnyak bekerítése. Ezeknek a réseknek az elreteszelésére gyakran hoztak létre hadműveleti csoportokat.

Hadműveleti csoportokat még 1944—1945-ben is hoztak létre. 1945. januárjában pl. a 2. Ukrán Front Budapestet ostromló csapatait a Főhadiszállás parancsára „Budapesti hadműveleti csoporttá" vonták össze (18. gárdahadtest, 30. lövész- és 7. román gyalogoshadtest, erősítések) I. Afonyin tábornok vezetésével.

A háború folyamán hatékonyan működtek a lovas-gépesített csoportok. A lovasság felhasználása természetesen más volt, mint az első világháborúban, vagy a polgárháborúban. A gépesített és harckocsi-egységekkel együtt nagyon hasznosak voltak a tavaszi, őszi, valamint az erdős-mocsaras vidékeken folyó harcok idején.

A németek szintén alkalmazták a hadműveleti csoportokat. Kurszk alatt pl. a Voronyezsi Fronttal szemben tevékenykedett a „Kampf" csoport, 1944—45-ben a 3. Ukrán Fronttal szemben a „Bakony", a „Bechter" stb. csoport.

A szovjet hadseregben, bár végig megmaradt ez a forma, arányuk a háború különböző szakaszaiban eltérő. A létrehozott összes hadműveleti csoportok 80%-a a háború első szakaszában tevékenykedett, a második szakaszban 16%, a harmadikban 4—5%. A csoportok túlnyomó többsége 1—2 hónapig állt fenn.

Befejezésül megemlítjük még, hogy a folyóirat 1. száma rövidített formában közli *Korom Mihály*nak a Hadtörténelmi Közlemények 1975. 2. számában megjelent, a Magyarországgal kötött fegyverszünettel foglalkozó cikkét (1977. 1. szám, 99—104. o.). *(Lengyel István)*

Historie a Vojentsvi (Csehszlovákia) 1975.

Az 1975-ös év — a jelentős évfordulók éve. Ez tükröződik a folyóirat tartalmában, mely tág teret szentel az évfordulók, a velük kapcsolatos események méltatására.

Bevezetőben, *Václav Horáček*, a Csehszlovák Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke, „Dicső évfordulók felé" c. cikkében (1. sz., 3—10. o.) a szlovák nemzeti felkelés, a Kárpát-duklai hadművelet 30. évfordulója, a csehszlovák—szovjet barátsági hónap, a Nagy Októberi Szocialis-

ta Forradalom 57. évfordulója kapcsán kibontakozott kampányt szemlélteti és azt összességében a Csehszlovákia felszabadításának 30. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségsorozat kereteibe illeszti. Ide sorolja a Varsói Szerződés aláírásának 20. évfordulója ünnepi eseményeit is. Hangsúlyozza: Dukla olyan jelszót szült, mely szerint a cseh és szlovák nép *csakis örök időkre a Szovjetunióval szövetségben* létezhet, fejlődhet és nem másképp; szimbolikus, hogy Csehszlovákia felszabadulásának napja — május 9. — egybeesik a fasizmus felett aratott Győzelem Napjával. A felsorolt ünnepek hagyományainak táplálása, élővé tétele és átadása a jövő generációknak — megtisztelő és kötelező feladat.

František Nesvadba a „Májusi cseh népi felkelés" c. tanulmányában (1. sz., 21—33. o.), a CSKP harcát mutatja be, melyet az antifasiszta erők összefogása érdekében folytatott 1945-ben a megszállt területeken és amelynek célja a fegyveres felkelés előkészítése és kibontakoztatása volt. Áprilisban a cseh területen folyó népi felszabadító harc irányítását a ČNR (Cseh Nemzeti Tanács) vette át, melyben a kommunisták, a népi ellenállás és a burzsoá antifasiszta körök tagjai egyaránt képviselve voltak. Politikai platformjában a ČNR a Kassai Programhoz, a Cseh és Szlovák Népfronthoz csatlakozott. A szovjet csapatok gyors előretörése Csehszlovákia területén megteremtette a fegyveres felkelés külső feltételeit. Május 6-án kirobbant a prágai fegyveres felkelés és hősies küzdelem folyt a túlerőben levő német fasisztákkal. A kegyetlen megtorlást csak a szovjet csapatok május 9-i prágai áttörése akadályozhatta meg. A felkelés egyik jelentős eredménye: a cseh és a szlovák nép, valamint más európai népek antifasisztái — franciák, belgák, magyarok, jugoszlávok — közötti barátság elmélyítése volt. A felkelők soraiban szovjet partizánok is harcoltak.

Csatlakozik a témához *Jan Klimeš* „Katonai vezetés a cseh nép májusi felkelésében" c. cikke (2. sz., 36—50. o.), melyben bőséges tényanyagra támaszkodva bizonyítja, hogy a katonai vezetés a felkelés alatt nem volt képes a forradalmi katonai parancsnokság szerepét betölteni, szellemében a londoni emigráns kormány irányvonalát képviselte, nem tudta a népi felkelést győzelemre vezetni. A katonai vezetés tagjai, a München előtti tisztikar, nem léphette át saját osztálykorlátait. Bár számosan közülük kiváló hazafiságról tettek tanúbizonyságot, összességükben azonban nem értették meg a harc proletár taktikáját, a fegyveres felkelés célkitűzéseit és alapelveit. A májusi felkelés jellegét tekintve népi és haladó volt, ha a kitűzött célt elérni nem is tudta. Bizonyította a párt szervező és vezető erejét a csehszlovák nép nemzeti felszabadító harcában.

Oldřich Mahler „Húsz éves a Varsói Szerződés" c. cikkében (1. sz., 34—47. o.) politikai és tartalmi szempontból, időrendbe szedve ismerteti a VSZ tevékenységét és viszonyát a NATO-hoz, célkitűzéseit, majd különböző szerveinek munkáját, mint az állandó bizottság, a Politikai Tanácskozó Testület, a honvédelmi miniszterek bizottsága, az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága stb. Kiemelten kezeli a szocialista közösség védelmének erősítésére hivatott közös hadgyakorlatokat. A cikket jól egészíti ki és segítséget nyújt a kérdés tanulmányozásához a Húsz éves a Varsói Szerződés c. bibliográfia (1. sz., 208—223. o.).

Ehhez az évfordulóhoz kapcsolódik *Bohuslav Chňoupek* „A Varsói Szerződés — a világbéke és haladás védelmezője" c. beszéde (4. sz., 3—25. o.), melyet a ČSSR (Csehszlovák Szocialista Köztársaság) külügyminisztere az évforduló tiszteletére 1975. április 28-án Prágában rendezett országos konferencián mondott el. Ebben hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió a hitleri fasizmus feletti győzelem döntő tényezője; hogy a szocialista viszonyok oltalmazásának a szocialista haza fegyveres védelméről szóló lenini elvekre kell felépülnie; hogy a Varsói Szerződés fontos mérföldkő az internacionalista együttműködés útján; az egyezmény tagállamai következetes harcot folytatnak az európai békéért és biztonságért, a feszültség enyhítéséért katonai téren is. Beszélt a ČSSR növekvő nemzetközi tekintélyéről, és kiemelte, hogy a honvédelem számára fontos körülmény: Csehszlovákia határai egyben a szocialista tábor határai is.

A konferencia referátumát *Martin Dzúr* hadseregtábornok, honvédelmi miniszter tartotta „A Csehszlovák Néphadsereg — a Varsói Szerződés szilárd alkotóeleme" (4. sz., 26—46. o.) címmel. Vázolta, hogy a Varsói Szerződés létrejötte a lenini forradalmi tanok érvényesülése. Beszélt a CSKP vezető szerepéről az antifasiszta harcban, a szocialista hadsereg megteremtésében, valamint a szocialista vívmányoknak az ellenforradalmi és imperialista erőkkel szembeni védelmében. Feladatul szabta a XIV. kongresszus ha-

tározatainak teljesítését a hadseregben, a szovjet hadsereggel való fegyverbarátság erősítését, a harci és politikai felkészülés szintjének emelését, végül a szocialista közösség internacionalista védelmének elmélyítését.

A téma tanulmányozását elősegíti az információs rovatban közölt „Eseménynaptár a Varsói Szerződésről, 1955—1975". (4. sz., 154—175. o.)

A Csehszlovák Néphadsereg születésének 30. évfordulója kapcsán *Miroslav Nejedly* „Az új, népi hadseregért a háború befejező időszakában" c. cikkében (1. sz., 48—65. o.) áttekinti a Csehszlovák Néphadsereg megtett útját a Szovjetunióban megalakított csehszlovák egységtől és a felszabadított területen szervezett karhatalmi alakulatoktól egészen napjainkig. Az 1. csehszlovák hadseregközvetlen hadtest a szovjet hadsereg oldalán harcolva lépett hazai földre, parancsnoka Ludvík Svoboda — később honvédelmi miniszter, majd a ČSSR államelnöke. A felszabadított területen működő katonai parancsnokság (VOÚ) viszont a londoni emigráns kormány útmutatásai alapján működött és reakciós irányvonalat képviselt. A CSKP irányításával terjedt a partizánmozgalom és abban számos európai ország polgárai is részt vettek. A fő segítséget a Szovjetunió részéről kapta. A partizánok, a földalatti mozgalom harcosai és az 1. csehszlovák hadtest katonái alkották a felszabadulás után a Csehszlovák Néphadsereg csapatainak gerincét.

Ugyancsak a Csehszlovák Néphadsereg 30. évfordulójával kapcsolatos *Pavel Drška* „A kassai kormányprogram és az új csehszlovák hadsereg építése" c. tanulmánya (1. sz., 66—78. o.). A program azon részéből indul ki, mely az új csehszlovák állam és fegyveres erőinek építése terén kialakult orientáció forradalmi átalakítását tűzte ki célul, és első ízben hangsúlyozta a párt vezető szerepét a hadseregépítés területén is. A szerző különös hangsúllyal ír a szövetségi politikáról, mint az új hadsereg építésének, demokratikus jellege biztosításának egyik legfontosabb alapjáról.

A felszabadulás 30. évfordulójához kapcsolódik *František Herfurt* és szerzői kollektívájának „A szovjet hadsereg döntő feladata Csehszlovákia felszabadításában" c. tanulmánya (2. sz., 3—19. o.), melyben abból indul ki, hogy a szovjet hadsereg csapatai Csehszlovákia területén és közvetlen közelében hajtották végre azt a befejező és kiterjedt hadműveletsorozat, mely betetőzte a fasiszta Németország vereségét a második világháborúban.

A szerző számos ténnyel és adattal bizonyítja, hogy a háború fő terhét a Szovjetunió viselte, és annak döntő arcvonala a szovjet—német arcvonal volt. Bemutatja a befejező hadműveletek lefolyását, tartalmát és jelentőségét az antifasiszta koalíció győzelme és az új európai erőviszonyok megteremtése szempontjából. A szovjet hadsereg dicső küldetése volt, hogy e győzelem kivívásával alapvetően meggyorsítsa a világ forradalmi folyamatait és kedvező feltételeket teremtsen a népi demokratikus átalakuláshoz és fejlődéshez Európa és Ázsia számos országában.

Eduard Čejka „Štefan Vajda — a Szovjetunió Hőse" c. cikkében (1. sz., 96—119. o.) az osztravai hadműveletnek (1945 áprilisa), az 1. csehszlovák hadseregközvetlen hadtest és az 1. csehszlovák önálló harckocsidandár hős katonáinak állít emléket a 30. évforduló alkalmából. Štefan Vajda, kárpátaljai származású és az 1. csehszlovák harckocsidandár állományában szakasz-, majd századparancsnokként szolgáló alhadnagy harci útja Kijevtől egészen Osztraváig vezetett. Itt halt hősi halált számos más társával együtt a hazája felszabadításáért vívott harcban. A szerző képet ad a szovjet hadsereg oldalán megtett dicső harci útról, a kiváló tulajdonságokkal rendelkező parancsnokról és hazafiról, akit hősiességének elismeréseként halála után a Szovjetunió Hőse megtisztelő címmel, Leninrenddel tüntettek ki és századossá léptettek elő. Vajda a szovjet—csehszlovák fegyverbarátság példaképe, emléke generációkról generációkra száll.

A Csehszlovák Néphadsereg *Hadtörténelmi Intézetének kollektívája* „A Csehszlovák Néphadsereg története" címmel (5. sz., 3—26. o.) adja közre munkájának téziseit. A honvédelmi miniszter utasításával az Intézet feladatul kapta a Csehszlovák Néphadsereg történetének megírását. Ehhez szerzői kollektívát alakított az Intézet hadtörténészeiből, akik tudatában vannak e feladat rendkívüli politikai, ideológiai és tudományos jelentőségének. A szerzői kollektíva a közölt téziseket megvitatásra és véleményezésre bocsátja. A Csehszlovák Néphadsereg történetét öt időszakra osztva tárgyalják:

1. A Csehszlovák Néphadsereg hagyományai és forrásai; 2. A Csehszlovák Néphadsereg építése a demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átnövése időszakában (1945—1948); 3. A Csehszlovák Néphadsereg mint szocialista típusú hadsereg építésének alapjai (1948—1955); 4. Hadseregépítés az 1955—1971-es években; 5. A Csehszlovák Néphadsereg szocialista jellegének és ütőképességének megszilárdítása a CSKP XIV. kongresszusa határozatainak szellemében.

Az évfolyam magyar vonatkozásai:

— magyarok részvétele a prágai felkelésben (Nesvadba cikke, 1. sz., 30. o.);
— magyarok részvétele a csehszlovákiai partizánmozgalomban (Nejedly cikke, 1. sz., 54. o.);
— a párt vezető szerepének tárgyköréből készült bibliográfiában (2. sz., 175—191. o.) szerepel Kádár János cikke „Leninről és a leninizmusról", mely cseh nyelven a Tvorba hasábjain (1970. 32. sz., 3. o.) jelent meg. *(N. T.)*

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI

A Képtár bemutatkozó kiállítása

1977. áprilisában új kiállítási teremmel gazdagodott fővárosunk: megnyílt az Országos Hadtörténeti Múzeum udvarán álló műemléképületben a Képtár.

A Honvédelmi Minisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium közös szervezésében évek óta számtalan alkotást mutattak be a szakmai zsüri és egy szűkebb látogató közönség előtt „A mi hadseregünk" képzőművészeti pályázat résztvevői. A pályázat kiírásakor a Magyar Néphadsereg Központi Klubja laktanyalátogatásokat szervezett, a jelentkező művészek hadgyakorlaton vehettek részt és megtekintették a Katonai Stúdió Néphadseregünk mindennapjairól készült filmjeit. A beérkezett művek közül előzsüri válogatta azokat az alkotásokat, amelyek a Magyar Néphadsereg Központi Klubjában a pályázati kiállításra kerültek. A kiállított műveket neves művészekből és kritikusokból álló bíráló bizottság rangsorolta, és ítélte oda a Honvédelmi Minisztérium, a Művelődésügyi — majd jogutódja, a Kulturális — Minisztérium és a Kommunista Ifjúsági Szövetség díjait.

Mindez — annak ellenére, hogy a pályázat nyilvános volt — zárt ajtók mögött történt, hiszen a képzőművészetet kedvelő és tárlatlátogató közönség alig értesült a Központi Klubban megtekinthető kiállításról. A Honvédelmi Minisztérium által megvásárolt képek a díjkiosztó ünnepség után már nem kerültek kiállításra. E művészeti alkotások hozzáférhetővé tétele érdekében a Politikai Főcsoportfőnökség úgy határozott, hogy az anyagot állandó kiállítás céljára véglegesen az Országos Hadtörténeti Múzeumnak adja. Az anyagból most kiállított válogatás jobbára a legutóbbi pályázaton szerepelt gyűjteményből való.

A kiállítást április 22-én Aradi Nóra, a művészettörténettudományok doktora, a következő szavakkal nyitotta meg: „Fontosnak tartom azt a tényt, hogy mai művészeti életünkben jelentős alkotóként számon tartott művészek képei múzeumi otthont kaptak. Művészettörténészként számomra érdekesek a téma formai, tartalmi, stiláris változásai: jelentős lépésnek tartom, hogy a hadseregre koncentrált témák, amelyek néhány évtizede még a maguk életét élték a képzőművészetben, most beolvadtak az egészbe."

A hadsereg és háború a képzőművészetnek szinte születése óta témája; a századfordulótól kezdve pedig — de különösen az első világháború idejétől — a művészeti alkotásokon egyre gyakrabban tűnik fel a haditechnika is. A technikai eszközök közül a repülőgép, amely 1917-ben jelent meg először mint képzőművészeti motívum, az 1936-os madridi, de különösen az 1937-es guernicai kegyetlen bombázástól kezdve a többi haditechnikai eszköz jelképi jelentőségét háttérbe szorította. De bármely rekvizítum jelent is meg egy-egy képzőművészeti alkotáson, óhatatlanul háborús képzeteket keltett. Mai korszakunk, a technikai fejlődés azonban mindennapjainkhoz hozott közel olyan eszközöket — a lokátort, a helikoptert stb. —, amelyek korábban csak háborús tevékenységhez kapcsolódtak.

Ez a kiállítás — bár hadseregünk mindennapjait, haditechnikai eszközeit mutatja be olyan alkotásokon keresztül mint *Lukoviczky* Endre díjazott „Sorozatvetők össztüze", *Tölg Molnár* Zoltán „Utászok" vagy *Bényi* Árpád „Lokátorkezelők" című műve — mégis, katonáink öntudatos szolgálatvállalásán kívül, még pontosabban amellett, a békés építőmunkát szimbolizálja. Csak a nyugodt béke, biz-

tonság körülményei között születhettek meg *Bálványos* Huba, *Somos* Miklós, *Gerzson* Pál, *Papp* György alkotásai az építő katonákról, avagy *Sugár* Gyulának a kiállítás főfalán elhelyezett nagyméretű montázsképe „A bélapátfalvai cementgyár építése".

Ugyanezt mérhetjük le a Képtárat látogató tizen- és huszonévesek — akik az eljövendő nemzedék gerincét alkotják — vendégkönyvi bejegyzéseiből is: „Egy-két kép megfogott bennünket, ahogyan a békében élő katonák életét mutatja be. Reméljük, hogy az elkövetkezendőkben sem kell más témát választani", „Nagyon tetszett a kiállítás, mert sok szép élethű képet örökít meg a mai ifjúságnak a háborús évekről" és „A *régi* háborús éveket nagyon jól tudták ábrázolni.". És itt a bejegyző szakmunkástanulók nem *Szunyoghy* András „Dózsa" sorozatára vagy *Somogyi* Győző „Szolnoki vasút 1848" című munkájára gondoltak, hanem a számukra már messzi történelmet jelentő „Partizánciklus"-ra (*Czinke* Ferenc grafikája).

A szép és komoly témához illő környezetet választott a Múzeum, amikor a kiállítást az udvaron álló műemléképületben helyezte el. Amikor II. József rendeletének nyomán a ferences barátok a 18. század végén elköltöztek Budáról, elhagyott káposztáskertjeiket a Helytartótanács lefoglalta, hogy a már 1696 óta itt álló laktanyaépületet kibővítse. Valószínű, hogy ekkor emelték az udvar északi sarkában az eredetileg istállónak szánt épületet. Az 1810—1817-es térképek már meglevőnek tüntetik fel. Az épület — századunkig tartó — többszöri átalakítása eklektikus külsőt eredményezett, tizenötmezős csehsüvegboltozatú belső tere azonban ma is eredeti formájában áll fenn.

A korábbi — már túlhaladottá vált — kiállítás lebontásával, a teret leszűkítő faburkolat eltávolításával megfelelő helyiséget lehetett kialakítani az — egykori boxokat elválasztó — márványlábazatos oszlopsorok érintetlenül hagyása mellett. A falat mintegy két méter magasságig borító, fakeretre feszített rusztikus zsákvászon semleges hátteret ad, a világítás kitűnő megválasztása pedig fokozza a belső tér harmóniáját.

A kiállítás részletes értékelése — úgy véljük — művészettörténészek feladata. Az Országos Hadtörténeti Múzeum a Képtár megnyitásával — további bővítésével, újabb pályázatok képeinek kiállításával, az anyag állandó frissítésével — vállalt feladatának: hogy bemutassa, népszerűsítse és az utókor számára megőrizze mai magyar képzőművészetünk ezen alkotásait, eleget tett és tesz a jövőben is. És ez nem kevés.

Az anyagot a kiállítást rendező Kottra Györgyi tudományos munkatárs válogatta; a kivitelezési munkák irányítója a Múzeum Kiállítási Osztálya volt.

Vadász- és céllövő fegyverek

Első pillantásra meghökkentően nem hadtörténeti múzeumba illő tárgyak fogadják az évek óta fennálló és nagysikerű fegyvertörténeti kiállításra látogatókat a Hadtörténeti Múzeum földszinti folyosóján: a Budai Lövész Egylet célköre, a Budai Polgári Lövelde névkönyve, a 200 éves Budapesti Polgári Lövészegyesület országos díszlövészet megnyitójára — 1896. június 13-ra — készült díszalbuma, a Király-lövészet 1864-es emlékérme s ismét egy célkör, amely József nádort e veretes szavakkal dicsőíti: „Érdemeid ragyogó fényben tündöklenek a' hon' Tiszta egén, 's örökös hála kíséri neved'! Üdvözöl s tisztelve köszönt a' pesti lövésztest, És versenygve siet tűzni fejedre babért!"

E figyelemfelkelő tárgyak magyarázatát néhány lépéssel odébb kapjuk meg: a Múzeum az utóbbi években örvendetesen megszaporodott vadász- és céllövő fegyvereiből válogatott össze mintegy 180 darabot új, állandó kiállítására.

Bár az első tárló felirata arról tájékoztat, hogy a vadászfegyver az ember legősibb munkaeszközei közé tartozott, a létfenntartás eszköze volt, a kiállításon a vadászat mint foglalkozás, mesterség, sport, másodlagos szerepet kapott. A fegyvereket a kiállítás rendezői — Pongó János tudományos főmunkatárs és Lugosi József főhadnagy, tudományos munkatárs — elsősorban fejlődéstörténeti szempontból mutatják be.

Néhány korai vadászfegyver után láthatjuk az első dörzskerekes vadászpuskákat reprezentáló darabokat, majd egy 18. századi, 14 mm-es, spanyolkovás, gazdagon díszített fegyvert, az 1820-as évektől használt, csappantyús elsütőszerkezettel készült, huzagolt, vagy sima csövű puskákat, s az itáliai típusú ütőkerekes vadászpuska egy szép, a 17. század második feléből származó példányát. Különlegesség a Lorenzoni-féle többlövetű puska, amelyből itt egy, a 17. század végéről, 18. század elejéről származó korai darabot láthatunk.

Az Augustin-rendszerű gyutacsosok mellett szélpuskák sorakoznak a következő vitrinben, s még egy — vadászatra is használt — fegyver, az 1840-es évekből származó katonai növendékpuska.

Megtanulhatjuk a kiállításon a hátultöltős fegyverek osztályozását; golyós, madarászó, sörétes válfajokkal ismerkedhetünk. Gazdag választékot találunk török, német, bajor, olasz, osztrák, angol változatokból, szerb Mauser-puskákból és a közismert Flobert-ekből. Kiegészítésként láthatjuk a golyós tölténytárat, a vadászegyleti emlékérmeket, Hubertus-érmeket. Napjaink emléke: jelvények az 1971-es Vadászati Világkiállításról.

Táblázat mutatja a sörétes vadászfegyverek fajtáit, szerkezetüket, a csőfuratok méreteit. Alatta maguk a fegyverek: belga 16-os, 20-as, magyar 32-es vadászpuska — ez utóbbi felirata „Kirner József cs. és kir. udvari puskaműves Budapesten". Ugyanitt találjuk napjaink „használati" fegyvereit, az 1955-ben készített külsőkakasos, alsókulcsos Bajkál, a magyar 16-os külsőkakasos, felsőkulcsos Hunor (1965), és a szintén magyar 12-es, de belsőkakasos, felsőkulcsos Hunor puskát.

A vadászfegyverrész utolsó tárlójában sörétes ismétlő és sörétes öntöltő puskákat látunk töltényöv, fogolyaggaték és a honvédelmi miniszter tiszteletdíj-serlegének (1927) társaságában.

A kiállítás második része céllövő fegyvereket mutat be; az első lövészegyesületét és napjaink olimpiai bajnokáét.

Az első lövészegyesületeket a feudális urak hatalmaskodásai ellen védekező városi polgárok alakították — bár a tűzfegyverrel való gyakorlás kezdete korábbra, a 14—15. századra nyúlik vissza —, az egyletek tevékenysége az idők folyamán mindinkább sportjelleget öltött. Ezt a szervezett tevékenységet reprezentálják a tárlóban elhelyezett tárgyak, mint a Pesti Lövész Társulat Évkönyve 1876-ból, korai céllövő érmek, versenyszabályzatok. Itt láthatjuk századunk sportjelvényeinek, céllövő puskáinak társaságában a legeredményesebb magyar versenyzők névsorát 1912-től 1959-ig. Majd bajnokaink — Prokopp Sándor (1912. Olimpia), Budai László (1939. VB), Hammerl László (1964. Olimpia) — képei céllövő puskák, pisztolyok között.

A következő vitrin anyaga időben részben visszakanyarodik, a 17—19. századi franciakovás céllövő pisztolyokat mutatja be, ezek mellett 19—20. századi egylövetű hátultöltős gyakorló pisztolyok láthatók.

Egy tárló Takács Károly olimpiai bajnokunk három nagyszerű győzelmének állít emléket, fényképek és személyes tárgyak között bemutatva német 5,6 mm-es Walther olimpiai gyorslövetű pisztolyát, amellyel 1952-es olimpiai győzelmét aratta.

A továbbiakban a töltények és tölténygyárak sokféleségét jelző tarka dobozok mellett megismerhetjük a 12-es töltény gyártási folyamatát is.

A vitrinsort záró két utolsó tárlóban szép faragású lőporszarukat, adagolókat, különböző lőportartókat és a 17. századból származó míves vadászkéseket láthatunk.

A kiállítás régi igényt elégít ki, a vadászat és céllövő sport lelkes hívei, művelői, de diákok százai is érdeklődéssel szemlélik a tárlatot. Az eddig jobbára kihasználatlan folyosórész ötletes, zárt beépítése mutatja azt is, hogy egy korábban nem múzeumi célokat szolgáló épületet miként lehet és kell kiállításra alkalmassá tenni.

A kiállítást Kiss Lajos vezérőrnagy, a Magyar Honvédelmi Szövetség főtitkára 1977. május 13-án nyitotta meg.

„Miniatűr" kamarakiállítás

A Hadtörténeti Múzeum kiállításai közül az egyik legkisebb, de minden bizonnyal a legdekoratívabb az 1977. augusztusában nyitott porcelánbemutató. Bár a porcelánok mellé helyezett másik vitrinben egy 20. század eleji tábornoki díszöltözet vonja magára a figyelmet különböző korokból származó katonasapkák és csákók társaságában, a főszerep a porcelán katonáké.

A bemutató legrégibb darabja a 18. század közepén alapított frankenthali porcelán-manufaktúra egyik korai alkotása (1762—1795), a Pipázó huszár. Kiállításában, színezésében hasonlóan szép iparművészeti munka a meisseni Porosz huszár (porcelánjegye alapján 1818—1860 közötti). Legérdekesebb és kétségkívül egyedi munka az a hatalmas váza, amelyet a wagrami ütközetben való részvétele emlékére tartott 1834. június 6-i hármas zászlóavatásra készíttetett Berlinben a 42. gyalogezred.

Kevésbé értékesek, viszont igen korhűek a 19. századi uniformisba „öltöztetett" sitzendorfi porcelán katonák (20.

század elején készült darabok): az Ulánus tiszt, az Angol könnyű gyalogos, a Királyi ír lövészek tamburmajorja és a többiek.

Hazai porcelánművészetünket a közismert herendi Kardját néző huszár, Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása képviseli.

A Múzeum csak néhány éve kezdett porcelánfigurákat vásárolni; a gyűjteménynek még nem nevezhető anyagból a legszebb darabok kerültek a kiállításra.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1975. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I.

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. Általános munkák

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. A hadművészettörténet általános kérdései

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. Magyarország hadtörténelme

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig
Magyarország hadtörténelme 1514—1848
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
  Hazánk felszabadulása
  Visszaemlékezések hazánk felszabadítására
  Ellenállási mozgalom és partizánharcok
Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1975
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

IV. Egyetemes hadtörténelem

A legrégibb időktől 1918-ig
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. Életrajzok, emlékezések

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BéSz	Béke és Szocializmus
BSz	Borsodi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Ács Tibor: A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat. Adalék a XIX. századi magyar hadtudomány történetéhez. — HK, 1975. 4. sz. 689—718. p.

Antoniewicz, Zdzislaw: Lengyel sajtó Magyarországon 1939-től a felszabadulásig. — Magyar Nemzet, 1975. 261. sz. 7. p.

Bibliographie choisie d'ouvraves d'histoire publiées en Hongrie en 1973. — AH, 1975. 3—4. sz. 509—538. p.

Bibliographie d'ouvres choisies de la science historique hongroise, 1969—1973. (Études Historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet. Bp. Akad. K. 1975.) 505—639. p.

Dasicsev, .V—Szlucs, Sz.: Az igazság harcban az elfogultsággal. [A második világháború történetének meghamisítói. A polgári történetírás a háború keletkezésének problémáiról és a Szovjetunió szerepéről a fasizmus szétzúzásában.] — BéSz, 1975. 5. sz. 41—47. p.

Az 1973. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1975. 4. sz. 795—821. p.

Harc Budapestért. 1944—1947. Bibliográfia. (Szerk. és összeáll. Mitru Ibolya. Közrem. Kristóf Judit, Lakos Katalin stb.) [Kiad. a.] (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár). Bp. Házi soksz. 1975. 294 p.

Heves megye történeti irodalma 1973. (Válogatott bibliográfia.) [Összeáll.] Iványi Sándor. — Archívum, 1975. 3. sz. 109—125. p.

Hol olvashatunk még róluk? Válogatott bibliográfia száz ellenállóról és partizánról. (Vadász Ferenc: Legenda nélkül. Bp. 1975.) 207—244. p.

A Honvédelem c. folyóirat 25 éves jubileumi ünnepségéről. — Ho, 1975. 2. sz. 114—118. p.

Juhász István—*Kovács* István: Katonai terminológia. — Ho, 1975. 5. sz. 107—112. p.

Kondor Viktória, M.: Adalékok az első világháború alatti sajtó- és cenzúratörténethez. — Magyar Könyvszemle, 1975. 1. sz. 75—81. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1972. 1—2. r. (Összeáll.

Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1975. 2. sz. 402—421., 3. sz. 605—622. p.

Külföldi folyóiratok repertóriuma. 1973. 1—2. r. — Világtörténet, 25. sz. 1975. 169—194., 26. sz. 1976. 169—179. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1974. július—1975. június. — PK, 1975. 1. sz. 231—233., 2. sz. 219—222., 3. sz. 242—246., 4. sz. 248—251. p.

A magyar múzeumok kiadványainak bibliográfiája. 1. köt. Bp. soksz. 1975. 291 p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1973., 1974.) Összeáll. V. Windisch Éva, Szelestei N. László. — Sz, 1975. 1. sz. 207—295., 5—6. sz. 1179—1277. p.

Markó György: A „Vasútépítők" c. csapatújság. [Cikkrepertórium.] — HK, 1975. 3. sz. 553—566. p.

Markovits Györgyi: Egy New York-i magyar folyóirat a második világháború idején. [Magyar Fórum. New York 1942—1943.] (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. Bp. Egyet. ny. 1975.)

Markovits Györgyi: Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. (Összeáll., bev. — — Bp.) Gondolat, 1975. 343 p. 20 t. Bibliogr. 339—340. p.

Nem engedélyezem! A Cenzúra Bizottság dossziéjából. [Dokumentumgyűjtemény.] Összeáll., sajtó alá rend. Márkus László, Szinai Miklós, Vásárhelyi Miklós, Bp. Kossuth K. 1975. 447 p. 8 t.

Nyakas Miklós: A m. kir. Belügyminisztérium által Bihar megyében 1944-ben elkobzásra ítélt röplapok és sajtótermékek. (Bagosi krónika. Helytörténeti és néprajzi antológia... Debrecen, Alföldi ny. 1975.)

Pest megye történelmi irodalmának ajánló bibliográfiája. (Szerk. és összeáll. Boros Pál. Kiad. a Pest Megyei Tanács Megyei Könyvtára.) Bp. Kossuth K. soksz. 1974. 341 p.

Puskás, A. I.: A második világháború történetével foglalkozó historiográfia néhány kérdéséről. — TSz, 1975. 1. sz. 1—9. p.

Szabó Imre: Újabb pótlások Szeged fölszabadulásának bibliográfiájához. (Kiad. a Somogyi-könyvtár.) Szeged, JATE soksz. 1975. 41 p.

Szekeres István: Sajtószemle, 1945. január—február. — Budapest, 1975. 2. sz. 15., 48. p.

Tihanyi János: A Schulze-Boysen/Harnack ellenállási csoport és az 1944. július 20-i összeesküvés historiográfiája. — Sz, 1975. 1. sz. 89—111. p.

Vadász Ferenc: A szabadság fegyverhordozója. Harminc éve jelent meg Budapesten az Új Szó első száma. — Népszabadság, 1975. 28. sz. 4. p.

Végh Oszkár: A magyarországi szakszervezeti sajtó osztályharcos küzdelmei 1868—1918. [Kiad. a.] Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. Bp 1975. 209 p.
(Történeti tanulmányok [3].)

Veszprém megye a felszabadulástól napjainkig. Válogatott bibliográfia, 1945—1975. [Összeáll.: Beszteri Béla—Szücs Lajosné.] Veszprém, Veszprém m. Lapk. 1975. 128 p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Barta Gábor: Történelemről írni. [Vita Nemeskürty István: Önfia vágta sebét c. könyvéről.] — Valóság, 1975. 12. sz. 94—107. p.

(Brutenc) Brutyenc, Karen N.: Korunk nemzeti felszabadító forradalmai. Néhány elméleti kérdés. (Szovremennüe nacional'-no-oszvoboditel'nüe revoljucii. (Nekotorüe voproszü teorii.) Ford. Gallyas Ferenc. Bp.) Kossuth K. 1975. 526 p.

A burzsoá és szocialista ideológia harca a háború és hadsereg kérdésében. — Ho, 1975. 10. sz. 95—103. p.

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a békéről, a hadseregekről. — HSz, 1975. 10. sz. 8—15. p.

Perjés Géza: Történeti statisztikai adatok szekundér elemzésének tanulságai. — Történeti Statisztikai Tanulmányok I. 1975., 89—129. p.

Winston, Henry: Fekete stratégia. Az amerikai és az afrikai négerek felszabadulásáról szóló új teóriák bírálata. (Strategy for a black agenda. A critique of new teories of liberation in the United States and Africa. Ford. Gergely Pál. Bp.) Kossuth K. 1975. 305 p.

Woddis, Jack: Új teóriák a forradalomról. (New theories of revolution.) Megjegyzések Frantz Fanon, Régis Debray és Herbert Marcuse nézeteiről. Ford. Zilahi Judit.) Bp. Kossuth K. 1975. 468 p.

Bokor Imre: Nemzetközi együttműködés a hadtudományi kutatómunkában. — Ho, 1975. 2. sz. 82—85. p.

Czinege Lajos, a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének parancsa (a fennállásának 30. évfordulóját ünneplő Hadtörténelmi Intézet és Múzeum személyi állományának.) — HK, 1975. 4. sz. 673—674. p.

Az ellenállási mozgalom történetének kutatását ösztönző pályázat értékelése. — HK, 1975. 4. sz. 786—794. p., — Sz, 1975. 3—4. sz. 749—757. p.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 30 éves jubileuma. — HK, 1975. 4. sz. 672—688. p.

Hadtudományi konferencia a Varsói Szerződés létrehozásának 20. évfordulója alkalmából. — Ho, 1975. 10. sz. 2—22. p.

Hanák Péter—*Varga* János: Bécs, Arad, Világos. Tények, értelmezések a Görgey-vitában. [Andics Erzsébet „Néhány megjegyzés a Görgei-vitához" c. cikkéhez. Andics Erzsébet válaszával.] — Kritika, 1975. 1. sz. 4—7. p.

Hopp Lajos: A Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalma. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 70—74. p.

Horváth István: Hatékonyabb, a gyakorlatot közvetlenebbül szolgáló tudományos munkát. — Tájékoztató a moszkvai tudományos értekezletről. — HSz, 1975. 11. sz. 22. p.

Iszlamov, T. M.: A Magyarország történetével kapcsolatos problémák és megoldásuk a szovjet történettudományban. (A magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.] — MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 47—61. p.

Jubileumi ünnepség a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban. — Népszabadság, 1975. 227. sz. 9. p.

Kuc, I. F.: Emlékeim Sziklai Sándorról. [Elhangzott születésének 80. évfordulóján tartott emlékülésen.] — HK, 1975. 4. sz. 634—652. p.

Liptai Ervin: Ünnepi beszéd (a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulójára tartott ünnepi gyűlésen.) — HK, 1975. 4. sz. 677—684. p.

A második világháború története c. könyv vitája. [Összeáll.] Ránki György. (Történelem. 13. [Közread. a.] Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Bp. Házi soksz. 1975. 111 p.

Mészöly [Gábor:] Jubileumi ünnepség. [A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulója.] — N, 1975. 40. sz. 3. p.

Nagy Gábor: Elnöki megnyitó (a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum fennállásának 30. évfordulója alkalmából tartott ünnepi gyűlésen.) — HK, 1975. 4. sz. 675—677. p.

Niederhauser Emil: A Szovjetunió történetének problémái és azok megoldása a magyar történettudományban. (A magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.] — MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 25—46. p.

Okladnikov, A. P.—*Bromlej*, Ju. V.: A szovjet és a magyar történészek együttműködésének alapvető szakaszai és irányai a háborút követő években. (A Magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.]— MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 17—24. p.

Pach Zsigmond Pál: A szovjet és a magyar történettudomány kapcsolatainak jelentősége, eredményei, továbbépítése. (A magyar—szovjet tudományos és műszaki együttműködés 25 éves évfordulója.) [Tudományos ülésszak.] — MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 1975. 1. sz. 6—16. p.

Sziklai Sándor vezérőrnagy születésének 80. évfordulójára. [Emlékülés a Hadtörténelmi Intézetben.] — HK, 1975. 4. sz. 633. p.

Sziklai Sándorné: Sziklai Sándor a lenini eszmék szolgálatában. — HK, 1975. 4. sz. 653—671. p.

Takács Tibor: Hadtörténelmünk fellegvára. [30 éves a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.] — N, 1975. 39. sz. 13. p.

A „Történelemtanítás és múzeum" konferencia ajánlásai. — Történelemtanítás, 1975. 5. sz. 11—14. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Benczédi László: Történettudomány és szocialista hazafiság. — Népszava, 1975. 138. sz. 5. p.

Bodó László: Honvédelmi nevelésünk tíz éve. — Pedagógiai Szemle, 1975. 1. sz. 69—80. p.

Godó Ágnes: Egy tévésorozat margójára. (Egy óra múlva itt vagyok...) — Rádió és Televízió Újság, 1975. 11. sz.

Gyapay Gábor: Korszerű történelemoktatás és a múzeum. (A „Történelemtanítás és múzeum" konferencia anyagából.) — Történelemtanítás, 1975. 5. sz. 4—10. p.

Hazafiság, nemzetköziség. Szemelvénygyűjtemény 1. rész. (Összeáll. Bakos Gyula, Benczédi László, Berend T. Iván. Szerk. Pach Zsigmond Pál.) Kiad. az MSZMP Budapesti Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztály. Bp. 1975. 113 p.

Hegyi Klára: Török tárgyú ismeretterjesztésünk kérdései. (Gondolatok a Várak, törökök c. tévésorozat kapcsán.) — TSz, 1975. 1. sz. 119—125. p.

Honvédelemről, nevelőknek. (Szerk. Bodó László.) Bp. Zrínyi K. 1975. 288 p. Előzményei: A honvédelmi nevelés módszertani kérdései; A honvédelmi nevelés alapjai.

Kővári Imre: Honvédelmi nevelőmunka egy katonai főiskolán. — HSz, 1975. 2. sz. 73—76. p.

A MIG-ek földi csatája. [Haditechnikai parkok a honvédelmi nevelő munkában.] — Lobogó, 1975. 3. sz. 23. p.

Páricska Zoltán: Az iskola és a honvédelem. — Lobogó, 1975. 15. sz. 7. p.

Sterl István: Hadtudományi nyári akadémia. — Lobogó, 1975. 35. sz. 22. p.

Szabolcs Ottó: Hazafiság és történelemtanítás. — Történelemtanítás, 1975. 2. sz. 1—4. p.

Szabolcs Ottó: A történelemtanítás és a múzeum. (A „Történelemtanítás és múzeum" konferencia anyagából.) — Történelemtanítás, 1975. 5. sz. 1—3. p.

A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései. A MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása. (Bp.) Kossuth K. 1975. 47 p.

Vallomások a hazáról, népről, emberiségről. (Szemelvénygyűjtemény.) (Szerk. Hársfalvi Péter.) [Kiad. a.] Hazafias Népfront. Bp. 1975. 190 p.

Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

Alaksza Tamás: A múzeum barátai. [Látogatás a Hadtörténelmi Múzeumban.] — N, 1975. 42. sz. 12—13. p.)

Árokay Lajos: A második világháború és Magyarország felszabadítása kiállítás útmutatója. (Kiállítást rend., útmutatót írta és összeáll. — —.) [Kiad. az] Országos Hadtörténelmi Múzeum. Bp. 1975. 31 p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: A főváros lakosságának ellenállása erődítési munkálatokra történő kirendeléssel szemben. Endre László hadműveleti kormánybiztos leirata a polgármesterhez. — Budapest, 1975. 2. sz. 5—6. p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: A haditermelés és a kiürítési rendelkezések szabotálása a csepeli Weiss Manfréd gyárban. Sándor László alosztályparancsnok jelentése Endre László kormánybiztoshoz. (1944. november 11.) — Budapest, 1975. 2. sz. 5. p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: A népi hatalom első napjai. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front felhívása. [1945.] — Budapest, 1975. 2. sz. 10—11. p.

Budapest Főváros Levéltára anyagából: Részletek Nidosi (Nedics) Imrének a főváros védelmével megbízott nyilaskeresztes pártszolgálat vezetőjének a Budapesti Népügyészségen tett vallomásából. (1948. március 24.) — Budapest, 1975. 1. sz. 4. p.

Csendes László: Az I. katonai felméréshez készült országleírás katonaföldrajzi és történelmi forrásértéke. — HK, 1975. 2. sz. 349—371. p.

Endresz István: A fasizmus elleni győzelem 30. évfordulójára. [A francia repülőmúzeum második világháborús repülőgépei.] — Re, 1975. 8. sz. 16—17. p.

Felavatták az első magyar vasútépítő hadosztály emléktábláját. — Népszabadság, 1975. 275. sz. 14. p.

Gál Zoltán: Zászlóra esküszik föl a katona. [Az Országos Hadtörténeti Múzeum anyagából.] — Lobogó, 1975. 46. sz. 18—19. p.

A Hadtörténelmi Intézet új térképtörténeti kiadványai. (Ism. Bendefy László.) — HK, 1975. 2. sz. 387—389. p.

Havas Ervin: Félkarú óriások? Múzeumügyünk néhány gondja. — Népszabadság, 1975. 256. sz. 7. p.

Horváth Árpád: A haditérkép krónikája. — N, 1975. 52. sz. 16. p.

Kacsó Lajos: A csapatmúzeum kincsei. — N, 1975. 41. sz. 12. p.

Kacsó Lajos: A hadihajósok öröksége. [Korszerűsített csapatmúzeum a flottillánál.] — N, 1975. 48. sz. 13. p.

K[acsó] L[ajos:] Néphadseregünk harminc éve. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — N, 1975. 7. sz. 13. p.

Kacsó Lajos: Tisztelet a fegyvereknek. [Látogatás a Hadtörténeti Múzeumban.] — N, 1975. 6. sz. 16. p.

Kalmár János: Mátyás király hadtörténelmi emléktárgyai. — HK, 1975. 3. sz. 530—552. p.

Kalmár János: Az Országos Hadtörténeti Múzeum fegyverkiállítása. — HK, 1975. 4. sz. 778—785. p.

Kerekes Zoltán: „Magyarország hadtörténete a Rákóczi-szabadságharctól 1848-ig" kiállítás útmutatója. (A kiállítást rend., útmutatót írta és összeáll. — —.) [Kiad. az] Országos Hadtörténeti Múzeum. Bp. Kossuth K. 1975. 39 p. ill.

Kontha Sándor: Felszabadulási emlékművek Magyarországon. — Művészettörténeti Értesítő, 1975. 2. sz. 97—111. p.

Kovássy Zoltán: A budai honvédemlék. — Lobogó, 1975. 21. sz. 18. p.

Kozma Tóth István: A legfiatalabb fegyvertörténész. (Lugosi József hadnagy.) — N, 1975. 1. sz. 13. p.

[Kuznecov] Kuznyecov, A.: A hősiesség és a barátság múzeuma. [Megnyílt a szovjet Déli Hadseregcsoport történeti múzeuma.] — N, 1975. 32. sz. 13. p.

Mészöly Gábor: Fesztiválsiker. (Nemzetközi Katonazenekari Fesztivál Limoges-ban.) — N, 1975. 40. sz. 13. p.

Nemzetközi antifasiszta plakátkiállítás (1945—1975.) Exposition internationale d'affiches antifascictes. Budapest, (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.) 1975. szeptember 9—20. 123. p.

Pál József: Emlékművek, történelmi emlékszobrok. — Palócföld, 1975. 2. sz. 5—6. p.

Perneki Mihály: A délmagyarországi antifasiszta ellenállás levéltári forrásai 1941—1944. — Levéltári Szemle, 1975. 2—3. sz. 349—359. p.

Pongó János: Egy korai többlövetű puska a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. — HK, 1975. 4. sz. 761—766. p.

Pongó János: Magyarország hadtörténete a honfoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig kiállítás útmutatója. (Kiállítást rend., útmutatót írta és összeáll. — —) [Kiad. az] Országos Hadtörténeti Múzeum. Bp. 1975. 31 p.

Takács Tibor: A múzeum élén. [Beszélgetés Hetés Tibor alezredessel, az Országos Hadtörténeti Múzeum parancsnokával.] — N, 1975. 24. sz. 16. p.

(Tálas Géza): Magyarország rendjelei és kitüntetései. 1922—1944. Kiad. a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Bp. [Házi soksz.] 1975. 25 p. 8 t.

Udvari Gábor: Első országos kiállítás (a polgári védelem 25 éves évfordulója alkalmából.) Szolnok '75. október 9—12. — PV, 1975. 21. sz. 14—16. p.

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

Árkus József: Gyalogosok-e a gyalogosok? Avagy egy fegyvernem, amelyet többen félreismernek. — Népszabadság, 1975. 103. sz. Vasárnapi mell. 12. p.

Burger János: A hadisebészet történetéből. [A hadisebészet az ókorban, a középkorban és az újkorban.] — ISz, 1975. 2. sz. 49—51. p.

Burger János: Jóslás és megismerés. [Az időjárás-előrejelzés tudatos katonai felhasználásának története.] — ISz, 1975. 17. sz. 50—52. p.

Csonkaréti Károly: Korok, népek, katonák. Hadiszervezetünk a reneszánsz korában. — A Hazáért, 1975. 49. sz. 14. p.

Csonkaréti Károly: Korok, népek, katonák. A gazdátlan ország. [A Mohács előtti évtizedek.] — A Hazáért, 1975. 50. sz. 14. p.

Csonkaréti Károly: Korok, népek, katonák. Határőrzésünk múltjából. [A gyepűrendszertől a 18. sz. végéig.] — A Hazáért, 1975. 29—34. sz. 14. p.

Az egyén és a hadsereg. Tanulmányok a katonai nevelés köréből. (Szerk. bev. Molnár Károly.) Bp. Zrínyi K. 1975. 410 p. Bibliogr. a kötet végén.

(Episev) Jepisev, A. A.: Ideológiai harc és a hadügy. (Ideologicseszkaja bor'ba po voennüm voproszam. Ford. Miklós Gábor) Bp. Zrínyi K. 1975. 129 p.

Grecsko, A. A.: A győzelem tudománya és művészete. — Ho, 1975. 5. sz. 3—13. p.

Grisin, Sz. V.—*Zsukov,* P. A.—*Kitosvili,* S. I.: Harcászat. (Külföldi nézetek.) (Taktika. Po inosztrannüh vzgljadam.) Ford. Kovács József, Szabó Ferenc, Urbán Vilmos.) Bp. Zrínyi K. 1975. 258 p.

A háborúk és a hadművészet története. (Isztorija voin i voennogo iszkuszsztva. Szerk. biz. I. H. Bagramjan, Sz. P. Ivanov, [stb.] Ford. Komáromy Lászlóné, nyi K. 1975. 515 p. 31 t.

A hadművészet szerepe a parancsnokok és törzsek felkészítésében. — Ho, 1975. 2. sz. 40—45. p.

Jaruzelski, Wojciech: A hadsereg osztályszerepe a szocialista társadalomban. — BéSz, 1975. 7. sz. 26—34. p.

K[anyó] A[ndrás]: Mibe került a háború? — Népszabadság, 1975. 103. sz.Vasárnapi mell. 8. p.

Kazinczi István: A háború kezdetén vívott első hadműveletek lőszerrel való biztosításának néhány tapasztalata. [Nagy Honvédő Háború kezdete]. — Ho, 1975. 7. sz. 83—86. p.

Loszik, O.: A páncélos csapatok jövője. — Ho, 1975. 12. sz. 3—14. p.

(Molnár Károly): A polgári lakosság és a katonák öngyilkosságainak eltérő alakulása a 19. és 20. században. Történeti és összehasonlító tanulmány. [Kiad. a MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp.] 1975. 75 p.

[Nagyrévi-Neppel György]: Husaren. (Huszárok. Übertr.: Géza Engl.) Wiesbaden—Bp. 1975. 189 p. ill.

Nemzetközi katonai almanach. (Összeáll. Szántó Imre, Vári Sándor.) 2. átd. kiad. Bp. Zrínyi K. 1975. 324 p.

A pártpolitikai munka időszerű kérdései a Szovjet Fegyveres Erőknél. [Írta:] (I. Sz. Mednikov, A. V. Debaljuk stb. Ford. Tiba Imre.) Bp. Zrínyi K. 1975. 200 p.

Rotmisztrov, P[avel] A[lekszeevics]: Az idő és a harckocsik. (Vremja i tanki. Ford. Sándor Andor.) Bp. Zrínyi K. 1975. 292 p.

Savrov, I.: A helyi háborúkról. — Ho, 1975. 9. sz. 3—17. p.

Szabó Miklós: A páncélos és gépesített csapatok szervezési változásai a második világháború idején. — Ho, 1975. 11. sz. 76—87. p.

Szanati József: A tábori tüzérség technikájának fejlődése a második világháború alatt. — HK, 1975. 3. sz. 465—514. p.

Szendi József: A tüzérség harci alkalmazásának és tűzvezetésének fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — Ho, 1975. 7. sz. 87—90. p.

Szentesi György: Légvédelmi rendszerünk. Húszéves a Varsói Szerződés. — ÉT, 1975. 20. sz. 915—918. p.

Szpiridonov, G.: A hátország a második világháborúban. — Mo, 1975. 18. sz. 15. p.

Takáts László: Katonaegészségügyi-történeti kutatás néphadseregünkben. — Honvédorvos, 1975. 1. sz. 87—96. p.

Tuhacsevszkij, (Mihail Nikolaevics) válogatott művei. (M. N. Tuhacsevszkij izbrannüe proizvedenija. Ford Dalos György.) Bp. Zrínyi K. 1975. 347 p.

Ustor Endre: Az agresszió fogalmának meghatározása. Az ENSZ Közgyűlés 29. ülésszakának dokumentumaiból. — Külpolitika, 1975. 1. sz. 97—104., 109—111. p.

Zemszkov, V.: A világháborúk jellemző hadászati vonásai. — Ho, 1975. 2. sz. 3—19. p.

Vártörténet

Baranyai Béláné: Rendelet 1702-ből a magyar várak lerombolására. (Bp. OL: Cameral-Administration zu Ofen Buchhalterey Akten.) — Műemlékvédelem, 1975. 4. sz. 193—195. p.

Burger János: Évezredek a falakon. [Erődök és erődvárosok az ókorban.] — ISz, 1975. 8. sz. 50—52. p.

Horváth István: Adatok az esztergomi vár történetéből. I. Árpádkor. Krónika. — Komárom Megyei Múzeumok Tájékoztatója IV. 1975. 25—26. p.

Kováts Valéria: Zrínyi hősi harcának színhelye. A szigetvári vár régészeti kutatása. — ÉT, 1976. 36. sz. 1702—1708. p.

Magyar Kálmán: A nyírbátori Báthory-várkastély története és kutatása. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1975. 3. sz. 43—53. p.

Marosi Endre: Partecipazione di architetti militari veneziani alla costruzione del sistema delle fortezze di confine in Ungheria tra il 1541 e il 1593. Bp. Akad. K. 1975. 195—215. p. (Klny. Studia Humanitatis. 2. Rapporti venetoungherisi all'epoca del rinascimento.)

Várépítészetünk. Főszerk. Gerő László. (Fényképek Dobos Lajos, Mihalik Tamás.) Bp. Műszaki K. 1975. 381 p.

A biológiai fegyver és az ellene való védekezés. (Bakteriologicseszkoe oruzsie i zascsita ot nego.) [Írták:] A. M. Arhangel'szkij, A. M. Grigor'ev [stb.] (Ford. Barna Géza, Solymosi József.) Bp. Zrínyi K. 1975. 238 p. Bibliogr. 223—224. p.

Endresz István: A mimikri és az álcázás. — Lobogó, 1975. 5. sz. 24—25. p.

Erdős József: A tömegpusztító fegyverek és az ellenük való védekezés. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 152—167. p.

Fegyvertörténet. A „gótikus" buzogányok. A 35 M puska. — Lobogó, 1975. 12. sz. 22. p.

Fegyvertörténet. Karabély. PPS géppisztoly. — Lobogó, 1975. 3. sz. 22. p.

Fegyvertörténet. Légiós kard. Tölcséres tromblon puska. — Lobogó, 1975. 9. sz. 20. p.

Fegyvertörténet. XV. századi ágyúk. Partizán. — Lobogó, 1975. 10. sz. 22—23. p.

Galambos Tibor: Emberek a világűrben. (Az űrhajózás krónikája.) Bp. Kossuth K.—Táncsics K. 1975. 237 p.

A győzelem fegyverei. [Szovjet harceszközök a második világháborúban.] — N, 1975. 18. sz. 16. p.

Haditechnika 1975. Néphadseregünk három évtizedes haditechnikai fejlődése. (Szerk. Sárdy Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1975. 166 p. 36 t.

Híres repülőgépek. Bristol négygéppuskás vadászgépek. — Re, 1975. 10. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Douglas AD—1 Skyraider. [Haditengerészeti bombázó repülőgép.] — Re, 1975. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Jakovlev Jak—9. — Re, 1975. 12. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Lockheed PV Ventura, Harpoon és P—3 Orion. [Amerikai haditengerészeti bombázók.] — Re, 1975. 5. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Mitsubishi J2M Raiden. [Japán vadászrepülőgép a második világháborúban.] — Re, 1975. 6. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Nakajima Ki—44 „Shoki". [Japán elfogóvadászgép a második világháborúban.] — Re, 1975. 2. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Szuhoj csatarepülőgépek [a második világháborúban.] — Re, 1975. 9. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. D. L. Tomasevics „I—110" és „Pegazus". [Szovjet harcigépek a második világháborúban.] — — Re, 1975. 11. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Yokosuka MXY7 „Ohka". [Japán rakéta-hajtóműves öngyilkos" bombázó.] — Re, 1975. 7. sz. 11. p.

Horváth Árpád: A helikopter. — Népszabadság, 1975. 246. sz. 13. p.

Horváth Árpád: Rakétagyár a föld alatt. (A náci titkos fegyverkezés nordhauseni üzeme). — Lobogó, 1975. 4. sz. 24—25. p.

Horváth Árpád: Tengeralattjáró — keréken. — Lobogó, 1975. 48. sz. 24—25. p.

Horváth Árpád—*Nagy István* György: A csillagok felé. Bp. Zrínyi K. 1975. 258 p. Bibliogr. 255—257. p.

Kovács László: A magyar honfoglaláskori fegyvertörténeti kutatások állásáról. — HK, 1975. 3. sz. 515—529. p.

Kovács László: A magyar katonai járműgyártás negyedszázada. — Haditechnikai Szemle, 1975. 2. sz. 37—40. p.

Kováts Lajos: Heinkel He—45 éjszakai felderítő és könnyűbombázó. — Re, 1975. 6. sz. 17. p.

Kováts Lajos: Heinkel He—46 felderítő. — Re, 1975. 7. sz. 17. p.

Kováts Lajos: Kiegészítések és helyreigazítások Sárhidai Gyula „A magyar Me—210 nehéz-vadászgép" c. cikkéhez. — Re, 1975. 7. sz. 16. p.

Kováts Lajos: Petljakov PE—8 szovjet bombázó. — Re, 1975. 8. sz. 9. p.

Kováts Zoltán: A célbajuttatás eszközei: a rakéták. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 39—70. p.

Lévay Gábor: A folyami aknák fejlődése. — Haditechnikai Szemle, 1975. 4. sz. 109—113. p.

Mozsolics Amália: Bronzkori kardok folyókból. — Archaeológiai Értesítő, 1975. 1. sz. 3—24. p.

Nagy István: A lövészek fegyverei. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 14—38. p.

Nagy Tibor: Római-kori díszfegyverek Pannóniából. — Acta Archaeologica, 1975. 1—2. sz. 205—213. p.

Öttonnás szovjet légibomba. [1943.] — Haditechnikai Szemle, 1975. 3. sz. 106—107. p.

Punka György: A LaGG—1-től a La—11-ig. [A szovjet Lavocskin vadászgép sorozat típusai.] — Re, 1975. 5. sz. 8—9. p.

Punka György—*Sárhidai* Gyula: A magyar Me—210 Ca—1 gyorsbombázók és alkalmazásuk. — Re, 1975. 8. sz. 14—15., 9. sz. 16., 10. sz. 16—17., 11. sz. 16—17., 12. sz. 16. p.

Sárhidai Gyula: A magyar ME—210 nehéz-vadászgép. — Re, 1975. 4. sz. 12—13. p.
Kiegészítés: Kováts Lajos — Re, 1975. 7. sz. 16. p.

Sárhidai Gyula: A Panavia—200 vadászbombázó. — Re, 1975. 2. sz. 9. p.

Sárhidai Gyula: Repülőgép-hordozók légvédelme. (1918-tól napjainkig.) — Ho, 1975. 12. sz. 110—116. p.

Szentesi György: A légcsavaros repülőgéptől a szuperszónikusig. (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 100—121. p.

Szentesi György: Vadászrepülőgépek nemzedéke. [A honi légvédelem sugárhajtású repülőgépei.] — N, 1975. 20. sz. 16. p.

Szilágyi Sándor: Made in USSR. A szovjet harckocsik. 1—2. r. — N, 1975. 3. sz. 16., 4. sz. 16. p.

Takács Imre: Hogyan lett a lapátos-csákányos utászból a korszerű műszaki gépek kezelője? (Haditechnika 1975. Bp. Zrínyi K. 1975.) 122—134. p.

Varsányi Ernő: Szovjet repülőgépritkaságok. 4—14. r. — Re, 1975. 2—12. sz. 7. p.

Winkler László: Magyar hadirepülőgépek. (29.) Hozzászólások, Kiegészítések a sorozathoz. — Re, 1975. 1. sz. 8. p.

A hírszerzés és kémkedés története

Az Amerikai Egyesült Államok hírszerzésének eredete. — HSz, 1975. 8. sz. 91—94. p.

Amerikai hírszerzés. 1—3. r. — Mo, 1975. 24—26. sz. 11. p.

Az amerikai titkosszolgálatok a két világháború között. — HSz, 1975. 10. sz. 96—99. p.

Az egyes imperialista hírszerző szervek keletkezése és fejlődése. — HSz, 1975. 7. sz. 90—93. p.

Horváth J. Ferenc: A titkosszolgálatok történetéből. — A Hazáért, 1975. 29—43. sz. 10. p.

Korol'kov, Jurij (Mihajlovics): Szigorúan bizalmas! Kyoku mitsu! (Veszély esetén elégetendő!) (Kio ku micu! Ford. Zalai Edvin.) 2. kiad. Bp.—Uzsgorod, Kossuth K.—Kárpáti K. 1975. 693 p.

Miklós Gábor: A „rejtélyes" Intelligence Service. — Radar, 1975. 10. sz. 16—21. p.

Nagy László: A fejedelem [Bethlen Gábor] hírszerzői. — Lobogó, 1975. 45. sz. 30. p.

Nagy László: A fejedelem [Bethlen Gábor] kémelhárítói. — Lobogó, 1975. 46. sz. 30—31. p.

Nagy László: Hírszerzők és kémelhárítók a XVII. században. — Lobogó, 1975. 3. sz. 24. p.

Titkos háborúk történetéből. 1. Az ügynök fedőneve Tramps volt. [Német hírszerzés az USA-ban a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 1. sz. 67—75. p.

Titkos háborúk történetéből. 2. Az ellopott Pell-dokumentumok. [Német hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 2. sz. 72—75. p.

Titkos háborúk történetéből. 3. Dr. *Thomsen* ügynöki tevékenysége. [Német hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 3. sz. 73—76. p.

Titkos háborúk történetéből. 4. *Ocskay* Zsolt: A magyar hírszerzés és elhárítás első évei. — Belügyi Szemle, 1975. 4. sz. 86—93. p.

Titkos háborúk történetéből. 5. *Horváth* Erika: „Dóra" antifasiszta tevékenységéről. — *Deák* Attila: „Dóra még ma is jelenti". — Belügyi Szemle, 1975. 5. sz. 67—71., 10. sz. 68—69. p.

Titkos háborúk történetéből. 6. Sikeres akció a csendes-óceáni hajóúton. [USA kémelhárítók a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 6. sz. 73—77. p.

Titkos háborúk történetéből. 7—9. Kudarcra ítélt telepítési akció. [Német hírszerző szolgálat a második világháborúban.] 1—3. r. — Belügyi Szemle, 1975. 7—9. sz. 70—76. p.

Titkos háborúk történetéből. 10. Északafrikai bevetés. [Német hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 10. sz. 70—74. p.

Titkos háborúk történetéből. 11. Szökés a He 111-es géppel. [Szovjet hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 11. sz. 77—84. p.

Titkos háborúk történetéből. 12. A megtorpedózott hajó. [USA hírszerzés a második világháborúban.] — Belügyi Szemle, 1975. 12. sz. 75—81. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Helytörténeti munkák

Andrássy Antal: A város az ellenforradalmi rendszer idején (1919—1944). (Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Benda Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc és helytörténeti kutatások. — Honismeret, 1975. 1—2. sz. 16—20. p.

Gödöllő. (Szerk. Dékán Antal. Fénykép: Winkler Csaba. [Kiad.] Gödöllő Városi Tanács. Bp. 1975.) 248 p. 24 t. 1 térk. mell.

Nyíregyháza. 1918—1951. Tanulmányok. Szerk. biz. [vez.] Ördögh János. Nyíregyháza, Szabolcs m. Lapk., 1975. 85 p. Bibliogr. a tanulmányok végén, a jegyzetekben.

Ruzsás Lajos: A helytörténet feladatai és lehetőségei a Rákóczi-kutatásban. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 114—118. p.)

Szakály Ferenc: Források Tolna megye XVII. századi történetéhez. (A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1975.)

Szolnok város története. 1. köt. (Szerk. Kaposvári Gyula, Mészáros Ferenc. Kiad. Szolnok Városi Tanács V. B.) Szolnok, 1975. 251 p. 12 t.
Bibliogr. a jegyzetekben.

Szőke Sándor—*Boruzs* Barnabás: Dombóvár története. Dombóvár, 1975. 188 p.

Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből. Szerk. Czoma László. (Kiad. a Budapest Fővárosi Tanács XV. Kerület.) Bp. Révay ny. 1974. 628 p. 56 t.
Bibliogr. 579—590. p. és a tanulmányok végén a jegyzetekben.

Tatabánya története. Helytörténeti tanulmányok. 1—2. köt. (Szerk. Gombkötő Gábor, Horváth Géza stb. Név- és tárgymutató G. Kiss Márta. [Kiad. a.] Tatabányai Városi Tanács V. Debrecen, Alföldi ny. [1972.] 2 db illusztr.

Varga Imre: Oppidum Örs a török időkben. Adatok Mezőörs történetéhez. — Vigilia, 1975. 9. sz. 630—634., 11. sz. 765—770. p.

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig

Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Hasonmás kiad. Ford. (és jegyz. ell.) Pais Dezső. (Bev. és jegyz. kieg. Györffy György.) Bp. Helikon—Európa, 1975. 172 p. 1 térk.

Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. — Békési Élet, 1975. 1. sz. 193—207. p.

Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. — Sz, 1975. 1. sz. 63—88. p.

Fodor István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. (Bp.) Gondolat, 1975. 297 p.
Bibliogr. 283—284.p.
(Magyar história. [3.])

Györffy Lajos: Ki volt Ványai Ambrus? [Dózsa György jegyzője.] — Jászkunság, 1975. 1—2. sz. 71—73. p.

Király Péter: Újabb adalékok a magyarok harci kiáltásához. — Magyar Nyelv, 1975. 1. sz. 61—62. p.

Klaniczay Tibor: A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz. Bp. Akad. ny. 1975. 14 p.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rend. Györffy György. (Bp.) Gondolat, 1975. 354 p. 10 t.
(Nemzeti könyvtár. Történelem.)
Bibliogr. 307—323. p.

Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. — HK, 1975. 2. sz. 305—345. p.

Magyarország hadtörténelme 1514—1848

Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország. Bp. Akad. K. 1975. 380 p. 18 t. Bibliogr. 343—358. p.

Andrásfalvy Bertalan: Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején. (A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.) 80—101. p.

Bánkuti Imre: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január—április) Bp. Akad. K. 1975. 137 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből U. S. 78.)

Bánkuti Imre: A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában a szabadságharc idején. 1703—1704. (Folia histori-

ca. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. .3 köt. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1975.)

Benczédi László: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. — Sz, 1975. 3—4. sz. 509—548. p.

Burger János: Harcban Budavárért. [Az 1686. évi 77 napig tartó ostrom leírása.] — ISz, 1975. 4. sz. 44—47. p.

Burger János: A jobbágy-brigadéros. [Esze Tamás katonai pályafutása.] — ISz, 1975. 10. sz. 46—47. p.

Esze Tamás: A Felső-Tisza-vidéki népi kurucság harca a hajdúszabadságért. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 5—17. p.

Esze Tamás: Megismerni Rákóczit és korát. Beszélgetés — — történésszel. — Magyar Nemzet, 1975. 273. sz. 4. p.

Esze Tamás: A szegénylegények, a népi kurucság és a hajdúszabadság. — Honismeret, 1975. 1—2. sz. 21—24. p.

A hajdúk a magyar történelemben. [Tanulmányok.] 3. Szerk. Dankó Imre. Debrecen, Alföldi ny. 1975. 63 p. 1 térk. (Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 28.)

Hopp Lajos: Lengyel—magyar hagyományok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában. (A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.) 51—78. p.

Horváth Róbert: A napóleoni háborúk monetáris inflációjának kérdései Magyarországon. — Pénzügyi Szemle, 1975. 6. sz. 479—489. p.

Huszár Pál: Thuri György szerepe a dunántúli végvári harcokban. 1554—1566. (Kiad. a Várpalotai Városi Tanács.) Várpalota, Veszprémi ny. 1974. 192 p. 8 t.
(Várpalotai helytörténeti publikációk.)
Bibliogr. 159—192. p.

Jász Dezső: Kard és lant. [A hadművészet fejlődése Bethlen Gábor hadjáratiban.] — Népszabadság, 1975. 121. sz. Vasárnapi mell. 7. p.

Káldy-Nagy Gyula: Suleimans Angriff auf Europa. — Acta Orientalia, 1974. 2. sz. 163—212. p.

Kaposvári Gyula: A szolnoki vár török kézen 1552—1685. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.) Bibliogr. a tanulmányok végén.

Kiss Károly: A mohácsi gyásztéren. 1526. augusztus 29. — Magyar Nemzet, 1975. 203. sz. 4. p.

Kovássy Zoltán: Rákóczi emléke Máramarosban és Kővár vidékén. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 104—113. p.

Marosi Endre: Török várostromok Magyarországon, II. Szulejmán korában (1520—1526.) — HK, 1975. 3. sz. 427—462. p.

Mohács. /A mohácsi csata/ (Évfordulók 1976. /Írta és összeáll. Gárdos Miklós. Bp./ Kossuth K. 1975.) 196—200. p.

Nagy László: A hajdúk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. Debrecen, 1975.) 5—50. p.

Nagy László: A legendás hajdúkapitány (Németi Balázs). — Lobogó, 1975. 44. sz. 30—31. p.

Nagy Tibor: Miért kéne Török Bálint bűnbakul Mohácshoz? — Élet és Irodalom, 1975. 36. sz. 2. p.

Nagybákay Péter: A törökverő Beriszló Péter. — ÉT, 1975. 21. sz. 980—986. p.

Nemeskürty István: És Török Bálint? — Élet és Irodalom, 1975. 32. sz. 5. p.

Nemeskürty István: Mohács rejtélyei. — Magyar Hírlap, 1975. 334. sz. 14. p.

Nemeskürty István: Önfia vágta sebét. Krónika Dózsa György tetteiről. Ez történt Mohács után. Elfelejtett évtized. [Tanulmányok.] (Bőv., átd. kiad.) Bp. Magvető, (1975.) 689 p.
Bibliogr. 677—687. p.
[Vitacikk: Barta Gábor: Valóság 1975. 12. sz. 94—107. p.]

Pándányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink. IV. A Rákóczi szabadságharc. Tokaj. — Lobogó, 1975. 17. sz. 17—19. p.

Perjés Géza: Az országút szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig tartó időben. (Bp. Magvető, 1975.) 112 p.
(Gyorsuló idő.)

Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. (Bp.) Gondolat, 1975. 203 p. (Magyar Historia [2.])
Bibliogr. 197. p.

Péter Katalin: A Rákóczi-szabadságharc Zrínyi-hagyományáról. (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975. 51—55. p.

Rácz István: II. Rákóczi Ferenc kuruc katonáinak hajdúszabadságáról. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. Debrecen, 1975.) 51—59. p. és (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 18—23. p.

II. Rákóczi Ferenc. (Évfordulók **1976.** /Írta és összeáll. Gárdos Miklós. Bp./ Kossuth K. 1975.) 98—103. p.

Rázsó Gyula: Keressük Mohácsot. Új kutatások a csatatéren. — Magyar Hírlap, 1975. 235. sz. 6. p.

Révay Zoltán: II. Rákóczi Ferenc és korának rejtjelzése. Kiad. a Magyar Néphadsereg Híradó Főnökség. [Bp.] (Zrínyi ny.) 1974. 144 p.
Bibliogr. 146. p.

Sinkovics, I.: Der Angriff der Osmanen im Donautal im 16. Jahrhundert und der Ausbau der Abwehr. (Études historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet [etc.) Bp. Akad. K. 1975.) 347—380. p.

Sugár István: Az egri vár 1594/5. évi számadása. — Archívum, 1975. 5. sz. 5—39. p.

Szabó Zsigmond: A talpasok királya. [Thököly Imre.] — Lobogó, 1975. 47. sz. 15. p.

Szakály Ferenc: Kaposvár a török időkben. (Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Bp. Akad. K. 1975. 141 p. (Sorsdöntő történelmi napok. 2.)

Szakály Ferenc: Tomori, büszke vezér... Sorsdöntő történelmi napok. [Beszélgetés — — történésszel a mohácsi csatáról.] — Magyar Hírlap, 1975. 235. sz. 6. p.

Szántó Imre: Magyarország nemzetközi helyzete Mohács után. Szeged, Szegedi ny. 1975. 26 p.

Szántó Imre: A szolnoki vár felépítése és török kézre jutása. 1550—1552. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.)
Bibliogr. a tanulmány végén.

Szendrey István: Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. 1. köt. Debrecen, Alföldi ny. 1974.)

Szendrey István: A hajdúk a Rákóczi-szabadságharcban. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. Debrecen, 1975.) 59—69. p. és (Rákóczi-kori Tudományos ülésszak. Vaja, 1975.) 24—31. p.

Szita László: Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején. (A Rákóczi-kori kutatások újabb eredményei. Pécs, 1974.)

Várkonyi Ágnes, R.: Így élt Vak Bottyán. Bp. Móra K. 1975. 213 p. (Így élt... 8.)

Várkonyi Ágnes, R.: La coalitionale contre les Turcs et la politique étrangère hongroise en 1663—1664. (Études historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet [etc.] Bp. Akad. K. 1975.) 399—428. p.

Várkonyi Ágnes, R.: Török világ és magyar külpolitika. Bp. Magvető, 1975. 91 p.
(Gyorsuló idő).

Vass Előd: A török hódoltság valódi arca. — Élet és Irodalom, 1975. 16. sz. 6—7. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Á[cs] T[ibor:] Fényes győzelem. A pákozdi csata a korabeli sajtóban. — N, 1975. 39. sz. 11. p.

Andrássy Antal: Noszlopy Gáspár Somogy megyei kormánybiztos Baranya megyei iratai 1849. május—augusztus. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 251—294. p.

Balázs Péter: Prela bécsi pápai nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. — Levéltári Közlemények, 1974. 3—30. p.

Baranyai okmánytár 1848—1849. Közread. Baranya Margit, Bezerédy Győző stb. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 295—414. p.

Baranyai-pécsi kronológia. 1848—1849. Összeáll. Tegzes Ferenc. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 415—424. p.

Bárth János: Adalékok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez. (Cumania. Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei. 3. köt. Kecskemét, Petőfi ny. 1975.)

(*Bényei* Miklós—*Gellér* Ferencné): Debrecen. 1848—1849. Események, dokumentumok, bibliográfia. (Lezárva: 1974. április 15.) Debrecen, Hajdú-Bihar megyei Kvt. soksz. 1974. 215 p.

Berkes Péter: Népek, nemzetek legjobbjai a magyar szabadságért. (1848—1849, 1919.) — Lobogó, 1975. 11. sz. 6—7. p.

Bezerédy Győző: Náray János: Pécsi Krónika (1848—1849). (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 179—210. p.

Borus József: Dembinski [Henryk] fővezérsége és a kápolnai csata. Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. Bp. Zrínyi K. 1975. 375 p.

Burger János: Lenkei százada. [A Württemberg-huszárok 2. százada Kossuth hívó szavára 1848. május 28-án haza-

tért Galíciából.] — ISz, 1975. 13. sz. 50—51. p.

Fábiánné Kiss Erzsébet: Az országos rendőrség ügye, 1848—1849-ben. — Levéltári Közlemények, 1974. 187—209. p.

Fényes Miklós: Kelemen József pécsi kanonok naplója. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 211—220. p.

Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban III. A Kárpátoktól Világosig. — Theológiai Szemle, 1975. 11—12. sz. 345—350. p.

Kaposvári Gyula: Adatok Szolnok 1848—49-es történetéhez. — Jászkunság, 1974. 3—4. sz. 157—162. p.

Kaposvári Gyula: Szolnok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.)
Bibliogr. a tanulmány végén.

Kardhordó Kálmán: A bólyi és sellyei uradalom 1848—1849-ben. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 91—114. p.

Katona Tamás: Az aradi szemtanúk. — Magyar Nemzet, 1975. 240. sz. 9. p.

Kerekes Zoltán: Fényesebb a láncnál a kard. — N, 1975. 11. sz. 3. p.

Kerekes Zoltán: Október 6. — N, 1975. 40. sz. 7. p.

Kiss Géza: Adatok Munkácsy Albert portréjához különös tekintettel az 1848—1849-es tevékenységére. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 115—130. p.

Klapka György [levele. Közread. és bev.] *Lukács* István. Jegyzet egy Klapka-levélről. — Vigilia, 1975. 4 sz. 272—273. p.

Kopasz Gábor: A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848—1849-ben. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 51—90. p.

Kovássy Zoltán: A lengyel légió. Za wolnosc nasza i wasza. — Lobogó, 1975. 48. sz. 23. p.

Mándoki László: Aradi vértanúk nótájáról. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 163—178. p.

Molnár Ferenc, A.: Egy [1848-as] magyar szabadsághős, *Rényi* Ferenc legendája az angol, finn, ír és a lengyel irodalomban. — Filológiai Közlöny, 1975. 2. sz. 198—214. p.

Október hatodika. — Népszabadság, 1975. 234. sz. 4. p.

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink V. 1849 — Szolnok. — Lobogó, 1975. 21. sz. 15—17. p.

Pásztor Emil: A tizennegyedik [aradi vértanú]. Az elfelejtett Kazinczy Lajos. — Népszabadság, 1975. 234. sz. 4. p.

Raffay Ernő: Osztályharc és nemzetiségi kérdés Szegeden 1848—49-ben. — Tiszatáj, 1975. 8. sz. 46—53. p.

Rudnay János: Adalékok a szabadságharc történetéhez — egy 120 éves levél kapcsán. — Budapest, 1975. 3. sz. 31—33. p.

Sánta György: A vértanúk dicsősége. [Az aradi vértanúk gyásznapján azokra is emlékezni kell, akiknek neve nem maradt fenn.] — ISz, 1975. 19. sz. 1. p.

Spira György: Les journées critiques de la révolution hongroise en septembre 1848. (Études historiques hongroises 1975. Red. Nemes Dezső, Andics Erzsébet [etc.] Bp. Akad. K. 1975.) 531—566. p.

Szabó István: Arcok és sorsok. Debreceni diákok a szabadságharcban. — ÉT, 1975. 11. sz. 503—509. p.

Szil Ferenc: Kaposvár 1848—1849-ben. (Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Szita László: Horváth János naplója a gráci emigrációból 1849. május 5—augusztus 1. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 221—250. p.

Szüts Emil: Baranya megye 1848—1849-ben. (Baranyai helytörténetírás 1973. Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 13—50. p.

Zászlóhordozók. [127 évvel ezelőtt Pákozd határában esett át a tűzkeresztségen az 1848-as honvédsereg. Szeptember 29. a Fegyveres Erők Napja.] — ISz, 1975. 18. sz. 1. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1918

Fáncsy József: Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849—1850. (Baranyai helytörténetírás 1973. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1973.) 131—162. p.

Galántai József: Szarajevótól a háborúig. 1914. július (Bp.) Kossuth K. 1975. 222 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)

Györkei Jenő: Magyarok Kubában. — Ország—Világ, 1975. 2. sz. 8—9. p.

Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok. Bp. Gondolat, 1975. 467 p.

Merényi László: „Legyen már vége." Károlyi Mihály békepolitikája 1915—1916-ban. — ÉT, 1975. 51. sz. 2403—2408. p.

Pünkösti Árpád: Kevermesi hadinapló az első világháborúból. [Bán István naplója.] (Közread. — —.) — Békési Élet, 1975. 3. sz. 606—613. p.

Tömöry Márta: Kossuth Lajos levelei Thallóczy Lajoshoz. — Valóság, 1975. 4. sz. 92—103. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Arday Lajos: Angol—magyar viszony a polgári demokratikus forradalom idején az angol levéltári források tükrében. (1918. október—1919 március.) — TSz, 1975. 2—3. sz. 244—272. p.

Csonkaréti Károly: Monitorok, őrnaszádok, aknazárak 1919-ben. — A Hazáért, 1975. 24. sz. 16. p.

(*Liptai* Ervin): Emlékezés *Landler* Jenőre, a 19-es Magyar Vörös Hadsereg parancsnokára, születésének 100. évfordulóján. — HK, 1975. 4. sz. 627—632. p. (Ld. még „Életrajzok, emlékezések" rovatban.)

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink VI. Tanácsköztársaság Miskolc. — Lobogó, 1975. 24. sz. 17—19. p.

Munkáshadsereg élén. [Stromfeld Aurélnak, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnökének tevékenysége.) — ISz, 1975. 6. sz. 5—7. p.

Réti György: Olasz dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaságról. — Sz, 1975. 3—4. sz. 645—668. p.

Szamuely Tibor: Összegyűjtött írások és beszédek. (Összeáll., vál. jegyz. Simor András, Máthé Pál.) Bp. Magvető, (1975.) 921 p. 24 t.

Sz[epesi] F[erenc:] Vöröskatonák előre! [Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaság harcaira.] — N, 1975. 12. sz. 7. p.

Tiszai Lajos: Szolnok 1918—1919-ben. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.)
Bibliogr. a tanulmány végén.

Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1918—1919. (Összeáll. és szerk. Vonsik Ilona.) Salgótarján, Nógrád megyei Múzeum, 1975. 364 p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Ács György: Hat, küzdelmekkel teli évtized. (*Jackó* Lajos) [internacionalista harcos élete.] — Mőr, 1975. 10. sz. 6—7. p.

Fekete Gábor: „Lovasaink útja Magyarországra visz..." Nyolcvan éve született Garasin Rudolf. — Népszabadság, 1975. 73. sz. 4—5. p.

Garasin Rudolfra emlékezünk. — N, 1975. 13. sz. 7. p.

Szabó János: Internacionalisták Kirgizföldön. [Visszaemlékezések.] Bp. Kossuth K. 1975. 129 p. 8 t.

Sztankay József: Magyar katonák — Októberért. — Népszava, 1975. 262. sz. 3. p.

Szuraev, P. V.: Egy magyar internacionalista (*Bodnár* Sándor) emléke Ruzajevkában. — Népszabadság, 1975. 249. sz. 10. p.

Tihanyi János: Vérzivatarban a tajgán. (*Márki* Gábor.) — Mőr, 1975. 10. sz. 4—5. p.

Tuza István: Szmolenszknél, Szimbirszkben, Buharában. Lenin-renddel kitüntetett magyar internacionalista (*Kiss* Lajos) emlékeiből. — Mőr, 1975. 10. sz. 8—9. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Bellér Béla: Az osztrák—magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1922—1926.) — SSz, 1975. 3. sz. 232—244. p.

Beránné Nemes Éva: Az ellenforradalom uralomra jutása Borsodban. — A Budapesti Műszaki Egyetem Marxizmus—Leninizmus Tanszékcsoportjának Közleményei, 1975. 1. sz. 52—57. p.

Fogarassy László: Határmenti események Burgerland megalakulásától az új határvonal megállapításáig (1921. november—1923. március.) — SSz, 1975. 2. sz. 139—157. p.

Fogarassy László: Lehár (Antal) ezredes a Prónay-felkelők fogságában. — SSz, 1975. 4. sz. 348—351. p.

Gergely Ferenc: Levente-egyesületek 1939—1945 között. — Magyar Pedagógia, 1975. 3. sz. 312—325. p.

Gergely Ferenc—*Kőhegyi* Mihály: A Pécs—Baranya—Baja háromszög történelmi problémái 1918—1921 között. + (Függelék: [Baja, Türr István Múzeum]. A bajai múzeum 1918—21. évi plakátjai.) Baja, Petőfi ny. 1974. 156 p. 5. t.
(Bajai dolgozatok 1.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 95—136. p.

Haraszti Éva, H.: Adalékok Károlyi Mihály antifasiszta elméleti és gyakorlati tevékenységéhez az 1930-as években. — TSz, 1975. 2—3. sz. 273—295. p.

Haraszti Éva, H.: Károlyi Mihály a fasizmus ellen. — MTA Filozófiai és Történettudományok Oszt. Közleményei, 1975. 2—3. sz. 276—281. p.

Hunyadi Károly: A szovjet kormány akciója a magyar politikai elítéltek megmentésére. Az 1921. évi szovjet—magyar hadifogoly-egyezmény. — HK, 1975. 4. sz. 721—728. p.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919—1945. 2. átd. kiad. Bp. Kossuth K. 1975. 434 p.

Mezei György: A Horthy-rendszer olasz orientációjának kudarca. Baranyai Lipót római küldetése. — ÉT, 1975. 30. sz. 1423—1427. p.

Nemes Dezső: A Horthy-rendszer jellegéről. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1975. 4. sz. 11—21. p.

Ormos Mária: Francia—magyar tárgyalások 1920-ban. — Sz, 1975. 5—6. sz. 904—949. p.

Rubin Péter: 20 pengő a besúgónak. [A VKF 2 — vezérkar defenzív osztályának történetéből.] Horthysta nyomozószervek iratai. — Mo, 1975. 52. sz. 22. p.

Vargyai Gyula: Adalékok a felsőbb katonai igazgatás szervezettörténetéhez a gömbösi időszakban. — Jogtudományi Közlemények, 1974. 6. sz. 314—319. p.

Vas Zoltán: Horthy. [Életrajz.] 2. átd. bőv. kiad. Bp. Szépirod. K. 1975. 735 p.

Magyarország a második világháborúban

Antoniewicz, Zdzislaw Jan: Lengyelek Magyarországon 1939—1945. — Valóság, 1975. 5. sz. 83—90. p.

Borus József: Szolnok a második világháború éveiben. 1939—1944. (Szolnok város története. Szolnok, Szolnok m. Lapk. 1975.) Bibliogr. a tanulmány végén.

Csiky István: Lengyelek Várpalotán. — Várpalotai Helytörténeti Értesítő, 1975. 1. sz. 35—65. p.

Győrffy Sándor—*Spáczay* Hedvig: A IX. SS hadtestparancsnokság titkos napi jelentései a Budapestért folyó harcokról. (1945. január 1—24.) — HK, 1975. 1. sz. 187—209. p.

Haranglábi-Nemes József: On a special mission to Moscow, 1944. — New Hungarian Quarterly, 1975. 58. sz. 114—130. p. (Ránki György hozzászólásával.)

Jemnitz János: Károlyi Mihály politikai elképzelései és nemzetközi kapcsolatai második világháború éveiben (1938—1944.) — TSz, 1975. 2—3. sz. 211—230. p.

Korom Mihály: A Hitler-ellenes nemzeti kormány megteremtésének fő kérdései Magyarországon a háború idején. Bp. Dabasi ny. 1975. 103 p.
(Tudományos szocializmus füzetek 32.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 55—60. p.

Korom Mihály: Horthy küldöttségének 1944. október eleji moszkvai tárgyalásai. Az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírása. — Tájékoztató, 1974. 5. sz. 84—99. p.

Korom Mihály: Möglichkeiten und Absichten einer ungarischen Umstellung in der zweiten Hälfte des Monats Oktober 1944. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. 15 köt. Bp. Áll. ny. 1974.)

Korom Mihály: Szakítás a fasiszta szövetséggel. A fegyverszüneti egyezmény megkötése 1945. január 20-án. — HK, 1975. 2. sz. 215—263. p.

Kovács Jenő: A fegyverszüneti egyezmény. (Moszkva, 1945. január 20.) — A Hazáért, 1975. 4. sz. 10. p.

Lagzi István: Adatok a magyarországi lengyel katonai és polgári menekültek baloldali tevékenységéhez. — Tiszatáj, 1975. 11. sz. 62—68. p.

Lagzi István: Francia katonai menekültek Magyarországon. (Balatonbogláron a második világháború idején. 1942—1945.) (Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 6. köt. Kaposvár, Somogy m. ny. 1975.)

Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. (Zalai gyűjtemény.) Kiad. a Zala [megye] Megyei Tanács. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1975. 190 p.

Mementó. Magyarország, 1944. (Szerk. Gáti Ödön, Gerencsér Miklós stb.) [Kiad. a] Nácizmus Üldözötteinek Bizott-

ság. (Bp.) Kossuth K. 1975. 358 p. 8 t. Bibliogr. 355—356. p.

Nowak, Jerzy Robert: Lengyel—magyar kapcsolatok a második világháború alatt. — Tiszatáj, 1975. 11. sz. 56—61. p.

Ölvedi Ignác: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások és Horthy sikertelen „leválási" kísérlete. (1944. október.) — HK, 1975. 1. sz. 73—123. p.

Ölvedi Ignác: Magyarország a felszabadító hadműveletek megindítása előtt. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. /Szerk. Száva Péter./ Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 43—100. p.

Ölvedi Ignác: A német—magyar katonapolitikai viszony alakulása a Szovjetunió elleni hadba lépéstől Magyarország német megszállásáig. [Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.] 9—42. p.

Papp János: Légitámadások Szombathely ellen. Adalékok az 1944—1945-ben Szombathely ellen intézett bombázások eseménytörténetéhez. — Vasi Szemle, 1975. 2. sz. 224—228. p.

Punka György—*Sárhidai* Gyula: A magyar Me—210 Ca—1 gyorsbombázók és alkalmazásuk. — Re, 1975. 8. sz. 14—15., 9. sz. 16., 10. sz. 16—17., 11. sz. 16—17., 12. sz. 16. p.

A rendőrség politikai-rendészeti osztályának budapesti helyzetjelentése. (1944. november 20.) — Budapest, 1975. 2. sz. 6. p.

Sugár István: Az egri Dobó István gyalogezred tragédiája 1942 telén a Donnál. — Hevesi Szemle, 1975. 1. sz. 32—39. p.

Varga F. János: Károlyi Mihály és az antifasiszta emigráció egységfrontja (1941—1944.) — TSz, 1975. 2—3. sz. 231—243. p.

Várkonyi Endre: Élő történelem. Átállás a Kárpátokban. [*Szász* Ferenc m. kir. ezredes a 9. honvéd gyalogezred parancsnoka 1944 novemberében egész ezredével átállt a Vörös Hadsereg oldalára.] — Mo, 1975. 29. sz. 21. p.

Vigh Károly: Az 1944. október 15-i sikertelen „kiugrási" kísérlet okairól. (Folia historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 3. köt. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1975.)

Wesselényi Miklós: Tegnapból a mába. [Második világháború.] 1—25. r. — Ország-Világ, 1974. 52. sz., 1975. 1—24. sz. 22—23. p.

Ballagó László: Vöröskokárdások. [A Budai Önkéntes Ezred megalakulásának epizódjai.] — ISz, 1975. 2. sz. 2—3. p.

Balogh János: Tolna megye felszabadulása. — Tolnai Fórum, 1975. 2. sz. 3—20. p.

Békés megye 30 éve szabad. (*Puja* Frigyes: Battonya felszabadulása. + *Csatári* Béla: Békés megye társadalmi, gazdasági helyzete és fejlődése az elmúlt 30 esztendőben. Kiad. a [Magyar] K[ommunista] I[fjúsági] Sz[övetség] Békés Megyei Bizottság. Békéscsaba, Dürer ny. 1975.) 55 p.

Bezerédy Győző: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Baranyában. — Baranyai Művelődés, 1975. 1. sz. 110—116. p.

Borus József: Magyarország felszabadítása. Bp. Táncsics K. 1975. 32 p. (A mi világunk 6.)

Borus József: Szabadságunkért küzdöttek. (Angol, amerikai, bolgár, jugoszláv, kanadai, lengyel és román katonák részvétele Magyarország felszabadításában.) — Népszabadság, 1975. 76. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

Botos János: Magyar katonák a főváros szabadságáért. Budán harcoltak. — Tükör, 1975. 5. sz. 4—5. p.

Csima János: Az utolsó harcok Budán. — N, 1975. 6. sz. 6—7. p.

Csonkaréti Károly: Ötperces tűzpárbaj. (A Debrecen őrnaszád tűzpárbaja. 1944.) — A Hazáért, 1975. 9. sz. 10. p.

(*Czinege* Lajos) A Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének ünnepi parancsa hazánk felszabadulása 30. évfordulójának alkalmából. — N, 1975. 14. sz. 2. p.

Czinege Lajos: Népünk hadserege. [Felszabadulásunk 30 éves évfordulója.] — Lobogó, 1975. 13. sz. 3—4. p.

Danyi József: Egy falu lángolt... (Nemesmedves felszabadulása.) — A Hazáért, 1975. 14. sz. 17. p.

Dokumentumok Magyarország felszabadulásáról. 1944—1945. (Vál. Esti Béla. Bev. Kállai Gyula. Bp. Corvina, 1975.) 173 p. 16 t.

Dokumentumok Szolnok 1944/45. eseményeiből. — Jászkunság, 1975. 1—2. sz. 29—45. p.

A Dráva mentén. (Értünk is harcoltak.) [Hazánk felszabadításában jelentős bolgár haderő vett részt.] — ISz, 1975. 5. sz. 14—16. p.

Emlékkönyv felszabadulásunk ünnepére. Történelmi dokumentumok, szépirodalmi és zenei szemelvények, módszertani tanácsok az ünnepélyek rendezéséhez. Szerk., utószó, bibliogr. Závodszky Gé-

za. Közrem. Soltész Elekné. Bev. Gerő János.) Bp. Tankönyvk. 1975. 427 p. Bibliogr. 416—422. p.

Endresz István: Szovjet repülők Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. — Re, 1975. 5. sz. 16. p.

„Föl kéne szabadulni már!..." Battonya felszabadulásának 30. évfordulója. (Vál. és sajtó alá rend. Takács László.) Battonya, Kner ny. 1974. 120 p.

Fülöp János: A madarai lovas. Bolgár felszabadítók nyomában. — A Hazáért, 1975. 14. sz. 20. p.

Gazsi József: Münnich Ferenc hírmagyarázatai a moszkvai rádióban. (1944. augusztus 23—1945. április 4.) 2. r. Okmánytár. — HK, 1975. 1. sz. 145—153. p.

Godó Ágnes: Akik a szabadságot hozták. [Közread. a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp. Zrínyi K. 1975. 82, [6] p. 5 térk. mell.

Godó Ágnes: Bolgárok Magyarországon. (1944—1945.) — N, 1975. 7. sz. 6. p.

Godó Ágnes: A Kovalenko — Zalka szovjet felderítő csoport története. — HK, 1975. 1. sz. 125—144. p.

Godó Ágnes: A XII. hadtest. Jugoszlávok a magyarországi felszabadító harcokban. — N, 1975. 2. sz. 6. p.

Hazánk felszabadulása. [Kiad. a] (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Történelmi, Hadtudományi és Nemzetközi Politikai Választmánya. Szerk. Dombrády Lóránd, Schreiner Béla, Tolnay László. Bp. 1975.) 181 p. Bibliogr. 127—148. p.

Kádár János: Sorsforduló a népek történetében. Kádár János nyilatkozata hazánk felszabadulása és a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulója alkalmából a szovjet rádiónak és televíziónak. — Pártélet, 1975. 5. sz. 3—7. p.

Kanyó András—*Zalai* István: 1945. április 4. A világsajtó aznap. Összeáll. — — [Hadijelentések és egyéb hírek.] — Népszabadság, 1975. 79. sz. 12—13. p.

Kaposvári Gyula: „Nehéz napok". Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. — Jászkunság, 1975. 1—2. sz. 21—28. p.

Kovács Jenő: Harcban Budapestért. — A Hazáért, 1975. 3. sz. 8—9. p.

Kovács Jenő: Magyarország teljes felszabadítása. 1—2. r. — A Hazáért, 1975. 13—14. sz. 10—11., 24—25. p.

Kozma Tóth István: A fegyveres erők és az ifjúság nagy seregszemléje. [Hazánk felszabadulásának 30. évfordulóján.] — N, 1975. 15. sz. 8—9. p.

Kővári József: Alba Regia jelentkezik... [Székesfehérvár felszabadulása. 1944. december 23—1945. március 23.] — Népsport, 1975. 70. sz. 5. p.

Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975. 417 p. 24 t.

Malahov, M.: Magyarország felszabadításának befejezése. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 285—330. p.

Meggyesi Rezső: Egy város viharos hadimúltja. Harminc éve szabadult fel Esztergom. — A Hazáért, 1975. 9. sz. 11. p.

Mikecz Ferenc: Harminc éve jelent meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front debreceni bizottságának programja. (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. 5. Debrecen, 1975.) 185—196. p. Bibliogr. 229—248. p.

Nagy Gábor: Balatoni védelmi hadművelet. 1945. március 6—15. — N, 1975. 10. sz. 6. p.

Nagy Gábor—*Váradi* György: Harcok a Dunántúlon. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 195—244. p.

Nagy János: Adalék Brennbergbánya felszabadításához. — SSz, 1975. 3. sz. 244—247. p.

Nagy Sándorné: Harminc éve történt. (Eseménykrónika, Pécs—Baranya. 1944—1945.) Kiad. a Baranya Megyei Népművelési Tanácsadó. (Pécs,) Pécsi Szikra ny. 1975. 34 p.

Napló és krónika Sásd község 1944. november 30-i felszabadulását megelőző napokról és a felszabadulás utáni hónapokról. [Összeáll.] Sásdi honismereti szakkör. — Baranyai Művelődés, 1975. 1. sz. 117—122. p.

Nemes Dezső: Felszabadulásunk 30. évfordulójának küszöbén. — Társadalmi Szemle, 1975. 3. sz. 6—20. p.

Nyárády Gábor: Buda, 1945. 1—4. r. — Mo, 1975. 2—5. sz. 22—23. p.

Nyiri János: Százkilencvenhárom nap. [Hazánk felszabadulása.] — Tükör, 1975. 9. sz. 4., 10. sz. 10—11., 11. sz. 5., 12. sz. 10. p.

Oláh István: Szabadságunk születésnapján. — N, 1975. 14. sz. 3. p.

Ölvedi Ignác: Harcok a Balatontól nyugatra. Harminc éve szabadult fel hazánk. — Lobogó, 1975. 12. sz. 20—21. p.

Ölvedi Ignác: A Tiszántúl felszabadítása. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának

történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 101—156. p.

Pajor József: A felszabadulás és az élet megindulása Várpalotán. — Várpalotai Helytörténeti Értesítő, 1975. 1. sz. 9—34. p.

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink VIII. Debrecen, 1944. október. — Lobogó, 1975. 37. sz. 17—19. p.

Párdányi Miklós—*Baróti* Szabolcs: A mi nagy csatáink IX. Székesfehérvár 1944—1945. — Lobogó, 1975. 38. sz. 17—19. p.

A szabadság hajnaláról. Tallózás a megyei lapokban. Összeállította: Kulcsár László. — Pártélet, 1975. 1. sz. 48—54. p.

Szakály Gábor: Hősökre emlékezünk. [1944—45.] — N, 1975. 14. sz. 18—19. p.

Száva Péter: Felszabadulásunk 194 napja. Stratégiai tervek ütközőpontjában. — ÉT, 1975. 14. sz. 632—636. p.

Szenes Sándor: 1945. április 4. Ez történt aznap idehaza. — Népszabadság, 1975. 79. sz. 14. p.

Sztojcsev, Vladimir: A győzelem napja előtt. [Az 1. Bolgár Hadsereg hazánk felszabadításában.] — A Hazáért, 1975. 16. sz. 11. p.

Tavasz Magyarországon. Műsorgyűjtemény. (Szerk. Szentirmai István.) [Közread. a] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp. Zrínyi K. 1975. 259 p.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Harminc éve szabadult fel hazánk. — Lobogó, 1975. 9. sz. 20—21. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadítása. 1944—1945. Bp. Zrínyi K. 1975. 288 p. 8 t.
Bibliogr. a jegyzetekben 279—[289]. p.

Tóth Sándor: Budapest ostroma. — HK, 1975. 2. sz. 266—301. p.

Tóth Sándor: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. (Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 245—284. p.

Tóth Sándor: A Duna—Tisza köze és Észak-Magyarország felszabadítása. (Magyarország felszabadítása.) Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk. Száva Péter.) Bp. Zrínyi K.—Kossuth K. 1975.) 157—194. p.

Tóth Sándor: Hazánk felszabadításának krónikája. 1945. január—április. 1—4. r. — Radar, 1975. 1—4. sz. 23—25. p.

Tóth Sándor: Hőstett a 203-as magaslaton. [Sz. I. Ermolaev tüzéregységének harca a német páncélos túlerővel Zámoly községnél.] — N, 1975. 2. sz. 6. p.

Tóth Sándor: A 2. Ukrán Front jobbszárnyának felszabadító harcai Észak-Magyarországon. (1944. november 7—december 31.) — HK, 1975. 1. sz. 46—70. p.

Tóth Sándor: Testvérnépek hazánk felszabadításáért a szovjet hadsereg oldalán. [Román, bolgár és jugoszláv csapatok harcai.] — HSz, 1975. 4. sz. 6—13. p.

Újvári Imre László: A bicskei harcok hősei. (1944. december—1945. január.) N, 1975. 5. sz. 6. p.

Váradi György: A Margit-vonal áttörése. 1944. december 20—31. — Ho, 1975. 1. sz. 102—114. p.

Váradi György: Utcai harcok Budapesten. Harminc éve szabadult fel hazánk. — Lobogó, 1975. 3. sz. 16—17. p.

Várkonyi Endre: Élő történelem. Az „Alba Regia-ügy". — Mo, 1975. 19. sz. 21. p.

Zalka Miklós: Roham: 03.30. Bp. Kozmosz, 1975. 241 p. 5. térk.

Zentai Artur: Felszabadítóinkra emlékezve... — N, 1975. 14. sz. 4. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — Határőrség és határőrök az Árpádok korában — 543
SZANATI JÓZSEF — A tábori tüzércsapatok szervezési változásai és fejlődése a második világháborúban — — — 558

KÖZLEMÉNYEK

PAUL HEIDER — Az NDK és fegyveres erői katonai hagyományai — — — — — — — — — — — — 580
NEMESKÜRTY ISTVÁN — Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadása, 1845 — — — — — — — — — — — 601
VARGYAI GYULA — A bécsi levéltárak Magyarországgal kapcsolatos gyűjteményének hadtörténeti vonatkozásai az 1930-as években — — — — — — — — — 611

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

FELKAI DÉNES — Az új hadseregben — — — — — — — — 629

SZEMLE

M. E. KATUKOV — Na osztrie glavnovo udara *(Nádor Tibor)* — — 645
JÓZSA ANTAL — MILEI GYÖRGY — Vengerszkije internacionaliszti v borbe za pobedu Oktyabrja *(Györkei Jenő)* — — — — — 647
GÉRARD LE QUANG — Giap — General der Revolution *(Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — — 648
* * * — Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közi történetéhez *(Farkas Márton)* — — 651
SUGÁR ISTVÁN — Eger térképei 1491—1950 *(Bendefy László)* — — 653
TÓTH BÉLA — A debreceni rézmetsző diákok *(Csendes László)* 655
WALTER KERR — Das Geheimnis Stalingrad. Hintergründe einer Entscheidungsschlacht *(Kun József)* — — — 657
WALTER GÖRLITZ — Model. Strategie der Defensive *(F. M.)* — — — 658
* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál 1977., 1—6. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — 661
* * * — Historie a Vojenství 1975. *(N. T.)* — — — — 667

KRÓNIKA

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Az Országos Hadtörténeti Múzeum kiállításai 671

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1975. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája I. *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — 675

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ — Охрана границ и пограничная стража в эпоху Арпадов — — — — — — — — — — — 543

ЙОЖЕФ САНАТИ — Изменение организации и развитие войск полевой артиллерии во второй мировой войне — — — 558

ПУБЛИКАЦИИ

ПАУЛЬ ГЕЙДЕР — ГДР и военные традиции её вооруженных сил — 580

ИШТВАН НЕМЕШ-КЮРТИ — Лазарь Месарош и его вступительный доклад в академии в 1845 году — — — — — — — 601

ДЬЮЛА ВАРДЬЯИ — Военно-исторические аспекты связанных с Венгрией сборников венских архивов в 1930 годах 611

МЕМУАРЫ

ДЕНЕШ ФЕЛКАИ — В новой армии. — — — — — — — — — 629

ОБЗОР

М. Е. КАТУКОВ — На острие главного удара *(Тибор Надор)* — — 645

АНТАЛ ЙОЖА — ДЬЕРДЬ МИЛЕИ — Венгерские интернационалисты в борьбе за победу Октября *(Енё Дьёркеи)* — — — — — 647

GÉRARD LE QUANG — Giap — General der Revolution. *(Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — — — 648

* * * — Документы по истории революций 1918—1919 гг. в междуречьи Тисы и Дуная *(Мартон Фаркаш)* 651

ИШТВАН ШУГАР — Карты Эгера 1491—1950 гг. *(Ласло Бендефи)* 653

БЕЛА ТОТ — Дебреценские студенты-граверы *(Ласло Чендеш)* 655

WALTER KERR — Das Geheimnis Stalingrad. Hintergründe einer Entscheidungsschlacht *(Йожеф Кун)* — — — 657

WALTER GÖRLITZ — Model. Strategie der Defensive *(Ф. М.)* — — 658

* * * — Военно-исторический Журнал, 1977, № 1—6. *(Иштван Лендель)* — — — — — — — 661

* * * — Historie a Vojenství 1975. *(Н. Т.)* — — — 667

ХРОНИКА

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Выставки Военно-исторического Музея — — 671

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1975 году I *(Иштван Виницаи — Элеонора Виндиш)* — — — — 675

INHALT

STUDIEN

ANDRÁS BOROSY — Grenzschutz und Grenzwächter zur Zeit der Arpaden — — — — — — — — — — — 543

JÓZSEF SZANATI — Veränderungen in der Organization der Feldartillerie und ihre Entwicklung im zweiten Weltkrieg — — — — — — — — — — 558

MITTEILUNGEN

PAUL HEIDER — Militärische Traditionen der DDR und ihrer Streitkräfte — — — — — — — — — — 580

ISTVÁN NEMESKÜRTY — Inauguralvortrag von Lázár Mészáros an der Akademie, 1845 — — — — — — — — — 601

GYULA VARGYAI — Kriegsgeschichtliche Beziehungen der Ungarn betreffenden Sammlungen in den Wiener Archiven in den 1930-er Jahren — — — — — 611

ERINNERUNGEN

DÉNES FELKAI — In der neuen Armee — — — — — — — — 629

RUNDSCHAU

M. E. KATUKOW — Na ostrie glawnowo udara *(Tibor Nádor)* — — 645

ANTAL JÓZSA — GYÖRGY MILEI — Wengerskie internationalisti w borbe sa pobedu oktjabrja *(Jenő Györkei)* — — — — — — — 647

GÉRALD LE QUANG — Giap — General der Revolution *(Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — — 648

* * * — Dokumente zu den Revolutionen von 1918—19 am Donau-Theiss Zwischenstromgebiet *(Márton Farkas)* — — — — — — — — — — 651

ISTVÁN SUGÁR — Landkarten der Stadt Eger (Erlau) 1491—1950 *(László Bendefy)* — — — — — — — — 653

BÉLA TÓTH — Kupferstechner Studenten in Debrecen *(László Csendes)* — — — — — — — — — — 655

WALTER KERR — Das Geheimnis Stalingrad. Hintergründe einer Entscheidungsschlacht *(József Kun)* — — — 657

WALTER GÖRLITZ — Model. Strategie der Defensive *(F. M.)* — — — 658

* * * — Woenno-istoritscheskij Shurnal, Jhg. 1977, Nr. 1—6 *(István Lengyel)* — — — — — — — 661

* * * — Historie a Wojenstwi 1975. *(N. T.)* — — — — 667

CHRONIK

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Ausstellungen der Kriegsgeschichtlichen Museums — — — — — — — — — — 671

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie der 1975 in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur I. *(István Viniczai — Eleonora Windisch)* — — — — — — 675

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR ÚJABB SZERZEMÉNYEIBŐL

VERESS D. CSABA: A balatoni csata. Veszprém megye felszabadításának katonai története. (1944. december 1—1945. március 30.) ⟨Kiad. a.⟩ (Veszprém megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya ⟨Veszprém⟩, 1976.) 494 p. Bibliogr. 457—471. p.

Szovetszkij Szojuz v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü 1941—1945. (Red. koll. A. M. Szamszonov, V. A. Anfilov ⟨itd.⟩ (M. Nauka, 1976. 272 p. 3 térk. Bibliogr. 712—725. p.

(A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború éveiben 1941—1945.)

Encyklopedia 2 wojny swiatowej. (Red. kol. Kazimierz Sobczak, Witold Bieganski ⟨etc.⟩ Warszawa), WMON, (1975.) XXXI. 793 p. 22 t.

(A második világháború enciklopédiája.)

Vojna. Narod. Pobeda. 1941—1945. Kn. 1—2. (Sztat'i, ocserki, voszpominanija. Szoszt. Danisevszkij, I. M.) M. Politizdat, 1976.

(Háború, Nép, Győzelem. Cikkek, monográfiák, visszaemlékezések.)

BRIDGE, F. R.: From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria—Hungary, 1866—1914. London—Boston, Routledge and Kegan Paul, (1972.) XI, 480 p. Bibliogr. 451—457. p.

(Sadovától Sarajevóig. Az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikája, 1866—1914.)

HERRING, GEORGE C.: Aid to Russia 1941—1946. Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War. New York, London, Columbia Univ. Press, 1973. XXI, 365 p. (Contemporary American History Series.) Bibliogr. 343—354. p.

(Segély a Szovjetuniónak 1941—1946. Stratégia, diplomácia, a hidegháború kezdete.)

LEACH, BARRY A.: German Strategy against Russia 1939—1941. Oxford, Clarendon Press, 1973. XI, 308 p. 2 t. Bibliogr. 279—292. p.

(Német hadászat a Szovjetunió ellen. 1939—1941.)

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE 1939–1945	160 Ft
A. A. Grecsko A KÁRPÁTOKON ÁT	60 Ft
V. I. Csujkov AZ ÉVSZÁZAD ÜTKÖZETE	50 Ft
Csujev–Mihajlov ELŐREJELZÉS A HADÜGYBEN	30 Ft
Tadeusz H. Rolski FEHÉR SAS KÉK MEZŐBEN	24 Ft
Szabó Árpád A MAGYAR FORRADALMI HONVÉD KARHATALOM	16 Ft
HADSEREG SZÜLETETT (Antológia)	30 Ft
V. V. Boriszov A PENTAGON ÉS A TUDOMÁNY	26 Ft
Árkus István EGY KONTINENS EGYENRUHÁBAN	9 Ft
A PÁRTPOLITIKAI MUNKA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI A LENGYEL NÉPHADSEREGBEN	8 Ft